دیاردەی سوو لە مامەڵە هاوچەرخەکاندا

ظاهرة الربا في المعاملات المعاصرة

The phenomenon of usury,within modern dealings

پرۆفیسۆر. د. خالد محمد صالح

١٤٣٧ ك - ٢٠١٦ ز

ناوی کتێب: دیاردەی سوو لە مامەڵە هاوچەرخەکاندا

ئامادەکردنی: پرۆفیسۆر. د. خالد محمد صالح

دیزاین: گۆڤاری بڕیار

تیـــــــراژ: ١٠٠٠ دانە

نۆبەی چاپ: یەکەم

ســـاڵی چاپ: ٢٠١٦

ژمارەی سپاردن: لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان

ژمارە سپاردنی « ١٧٠١ »ی ساڵی ٢٠١٦ ی پێدراوە.

قال الله تعالى:

يأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ اتَّقُواْ اللّهَ وَذَرُواْ مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُّؤْمِنِينَ * فَإِن لَّمْ تَفْعَلُواْ فَأْذَنُواْ بِحَرْبٍ مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ لاَ تَظْلِمُونَ ولاَ تُظْلَمُونَ * وَإِن كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ وأَن تَصَدَّقُواْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ.

البقرة:٢٧٨–٢٨٠

دیاردەی سوو
لە مامەڵە
هاوچەرخەکاندا

بەناوی خودای بەخشندەو میهرەبان

پێشەکی:

سوپاسو ستایش بۆ زاتی پاکی تاکی پەروەردگار، لێزمە درووودی بارانو ڕەحمەت بۆ سەر گیانی پێغەمبەری نازدار ﷺو یارو یاوەرانو شوێنکەوتوانیان تا ڕۆژی دوایی.

اللَّهُمَّ رَبَّ جِبْرَائِيلَ ومِيكَائِيلَ وَإِسْرَافِيلَ، فَاطِرَ السَّمَأوَاتِ والأَرْضِ، عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ، أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ، اهْدِنِي لِمَا اخْتُلِفَ فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِكَ، إِنَّكَ تَهْدِي مَنْ تَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ.

اللهم إنّي أعوذ بك أن أشرك بك شيئاً أعلمه وأستغفرك لما لا أعلمه.

الله اجعل كل أعمالنا صالحا، ولوجهك خالصا، ولا تجعل لأحد فيه شيئاً.

بەڕێزان: جیهانی ئابووری لەم سەردەمە جەنجاڵو ئاڵۆزەدا، ڕووداوو پێشهاتەکانی زۆر بەخێرای تێدەپەڕێتو گوزەر دەکات، هاوکات پێداویستی ژیانی تاکو کۆمەڵگاکان هەمیشە ڕوو لەزیادبوونەو فراوانبوونە، ئەمەش زۆر مامەڵەی ئابووری نوێ بەدوای خۆیدا دەهێنێت، کەپێویستیان بەپرسو ڕوونکردنەوەی شەرعی هەیە.

بۆیە ڕۆژانە خەڵکانێکی زۆر پرسیاریان بۆ دروست دەبێت لەسەر ئەو مامەڵانەی کە لەبازاڕەکاندا دەگوزەرێت، بەڵام بەداخەوە زۆر کات لەبەر بەرژەوەندییە تایبەتییەکانیان، بەبیانووی جۆراوجۆر خۆیان لە وەڵامە

ڕاستەکان دەدزنەوەو کاری پێناکەن، یان هەندێجار وەڵامی پێویستیان دەست ناکەوێت، زانایان بۆچوونی جیاوازیان پێدەدەن لەسەر پرسەکانیان، ئەمەش وادەکات بەرچاوڕوونی تەواویان دەستنەکەوێتو دوودڵی ئاڵۆزییەکانیان چارەسەر نابێت. بۆیە هەندێك لەو پرسانە تائێستاش بەهەڵپەسێردراوای ماونەتەوە.

ئامانجی سەرەکی باسکردنی ئەم بابەتە بریتییە: لە ڕوونکردنەوەی حوکمی شەرعی لەسەر کۆمەڵێك پرسی ئابووری سەردەمیانە کە تا ئێستا ئاڵۆزن، خەڵکانێکی زۆر وەڵامی شەرعی دروست لەسەریان نازانن.

ئەمەش بەئەرکێکی شەرعی دەزانم کە پێویستە ئەوەندەی لەتوانامانداهەیە حوکمی شەرع لەسەر پرسەکانی خەڵك ڕوونبکەینەوە، بەرچاوڕۆشنی تەواویان پێبدەین لەسەریان.

لەبەرامبەریشدا بە ئەرکی شەرعی سەرشانی هەموو ئەو کەسانەی دەزانم، کە لەم بوارانەدا کاردەکەن، فەرزی عەینە[1]حوکمی حەڵاڵیو حەرامی مامەڵەکانیان بزانن، بەر لەوەی هەر کارێك، یان مامەڵەیەك بکەن، دەبێت پێشتر حوکمە شەرعییەکەیان پرسیبێتو زانیبێت، تا چیتر پاساوی نەزانینو بێئاگابوون بۆ خۆیان نەهێننەوە، چونکە ئەو پاساوە بۆ ئەو جۆرە کەسانەو لەم ڕۆژگارەدا لای خوای گەورە سوودی نییەو دادی کەس نادات.

زانایان لەم بارەیەوە بۆچوونیان وایە: هەر کەسێك بیەوێت هەر کارێك بکات، پێویستە پێش وەخت حوکمی شەرعی وردو درشتی کارەکەی بزانێت،

١- مەبەست لەفەرزی عەین: ئەو فەرزەیە کە دەبێت هەموو کەس بۆ خۆی پێی هەستێت، هیچ کەس ناتوانێت لە بری کەسی تر بیکات، هەر کەس نەیکات تاوانبار دەبێت، وەك نوێژو ڕۆژوو.و ەئەم زاراوەیە لەبەرامبەر (فەرزی کفایە) بەکار دێت، کەمەبەست پێی ئەو فەرزەیە ئەگەر کۆمەڵێك پێی هەستن فەرزەکە لەسەر کۆی خەڵکی لادەچێت، وەکو نوێژی مردوو، یان شاردنەوەی.

ئەگینا شەرعی نییە ئەو کارە بکات، چونکە بێگومان تووشی تاوانو سنورشکێنی فەرمانەکانی خودا دەبێت.

بۆ نموونە: کاتێك کەسێك دەیەوێت نوێژ بکات، ئەگەر نەزانێت مەرجەکانی نوێژەکەی چییە؟ بنەماکانی چین؟ چۆن دروست دەبێت؟ بەچی بەتاڵ دەبێتەوە؟ ئەوە چۆن نوێژ دەکات؟! چ جۆرە نوێژێك دەکات؟! هەروەها کەسێك کە دەیەوێت زەکات بدات، ئەگەر نەزانێت مەرجەکانی زەکات چییە؟ زەکات لەچی دەدرێت؟ ڕێژەی زەکات چەندە؟ بەکێ دەدرێت؟ ئەگەر وردەکارییەکانی ئەمانە نەزانێت ئیتر چۆن زەکات دەدات؟!

بۆیە پێویستە زەڕەنگەرێك، یان کەسێك کە پیشەی دراو گۆڕینەوەو حەواڵە دەکات لەو بازاڕەدا، بەر لەوەی بچێتە ئەو بوارەوە حوکمی شەرعی تەواوی کارەکەی بزانێت ئەوجا بچێتە ناوی.

هەروەها پزیشکێکیش کە کاری چارەسەری تەندروستی خەڵکی گرتۆتە ئەستۆ، پێویستە سنووری شەرعی کارەکەی خۆی بزانێت، پسپۆڕیو شارەزایی تەواوی لەبواری کارەکەی خۆیدا هەبێت.

کەسێکیش کە بازرگانە، یان بەڵێندەرە، یان ئەندازیارە، یان مامۆستایە، یان هەر کارێکی تری هەیە، ئەم بنەماو قاعیدە شەرعییە بەسەر گشت پیشەو کار، سەرجەم کایەکانی تری ژیانی خەڵکدا جێبەجێ دەبێت، پێویستە خەڵکی ڕەچاوی بکەن.

گرفتی گەورەی ئەمڕۆی خەڵك بێئاگاییو نەشارەزابوونیانە لەبوارە شەرعییەکاندا، هۆکاری سەرەکی ئەم بێئاگابوونەش تەنها خەمساردیو بێباکیانە لە بەرامبەر ئەو جۆرە پرسانەدا، ئەگینا بۆ لە بوارو کایە دنیاییەکانی تردا کە بە بایەخەوە لێی دەڕوانن تەواو شارەزان؟!

لەگەڵ ئەم نەشارەزاییەشدا زۆرجار پرسی شەرع هەر ناکەن، یان پاش ئەوەی کار لەکار دەترازێت، ئەوجا پرسی شەرع دەکەن، بۆ نموونە کەسێك دەچێت پشکێکی حەرام لە دامەزراوەییەکی سووخۆریدا دەکڕێت، پاش ماوەیەکی زۆر ئەوجا بیری شەرعی دەکەوێتەوەو پرسیار دەکات، کە کارەکەی حەڵاڵە، یان حەرام؟ پێویستە ئێستا چی بکات تا لەو حەرامە ڕزگاری بێت، ئەمە گرفتێکی گەورە بۆ خۆیو خەڵکیش دروست دەکات، ئەگەر پێی دەڵێیت: کارەکە حەرامە وازی لێ بێنە، ئەوە پارەکەی دەڕواتو لەوانەیە بەرگەی ئەو زەرەرە نەگرێت، یان هەر هیچ نەبێت، پارەکەی ئەم دەبێتە مایەی زیادکردنی دەسمایەی دەزگا سووخۆرییەکە، ئەگەر دەڵێیت: بیفرۆشەرەوە بە کەسێکی تر، ئەوە چۆن بۆ ئەم حەرامە، بۆ خەڵکی تریش حەرامەو دروست نییە، ئەگەر دەڵێیت: بەردەوامبە لەسەری چۆن دروستە بەخەڵك بڵێیت لە کارێکی حەرام بەردەوام بێت؟! بەم شێوەیە خۆیو خەڵکیش تووشی گێژاوو قەیران دەکات.

ئامانجێکی تری وروژاندنی ئەم بابەتە ئەوەیە، کە ئێمە پێویستە بنەماکانی ئابوریی ئیسلامی بۆ خەڵکی ڕوون بکەینەوە، تا بزانن ئەو بنەما سەرەکیانەی ئابوریی ئیسلامی لەسەر دادەمەزرێت چییە، جیاوازی لە نێوان ئەم سیستەمە، سیستەمی ئابوری سەرمایەداری، سیستەمی ئابوری سۆسیالیستیدا چییە، کام لەم سیستەمانە گونجاوترن بۆ بنیاتنانی ئابوری وڵات.

ئامانجێکی تری باسکردنی ئەم بابەتە ئەوەیە: کە ئێمە ڕێگە چارە شەرعییەکان بۆ خەڵکی بخەینە ڕوو، چونکە ئیسلام کاتێك ڕێگا لە کارێکی حەرام دەگرێت، بەدڵنیاییەوە دەیەها ڕێگای تری حەڵاڵی بۆ خەڵك داناوە، تا بەهۆیانەوە مەبەستو ئامانجەکانیان بهێننە دی، تا کەس پاساوی کردنی کاری حەرامی نەمێنێت، بۆ نموونە کاتێك ئیسلام ڕێگا لە دزیو داگیرکردن دەگرێت،

ڕێگە بەبەخشین، کڕینو فرۆشتن، ئاڵوگۆڕکردن، بەکرێدان، چەندین ڕێگەی تر دەدات کە بەهۆیەوە ئەو شتە بەدەست بهێنی کە دەتەوێت، بۆیە ئێمە کاتێك لێرەدا دەڵێین سوو خۆری حەرامە، نامانەوێت دەستی خەڵکی ببەستین، ڕێگە لەگەشەکردنی ئابوری تاكو کۆمەڵگا بگرین، بەڵکو بەپێچەوانەوە دەمانەوێت ڕێگە چارە شەرعییەکان بەخەڵکی نیشان بدەین، کە لە هەموو ڕوویەکەوە لە ڕێگا حەرامەکان سوودو بەرەکەتیان زیاترە، خەڵکیش تووشی حەرامو گوناه نابن بەهۆیانەوە.

سەبارەت بە پەیڕەوی باسکردنی بابەتەکانیش: هەوڵ دەدەین بەوپەڕی بێلایەنیو دوور لە دەمارگیریو بەڕۆحێکی زانستیو بابەتیانەوە، قسە لەسەر کۆی تەوەرەکانی باسەکە بکەین، لەسەر هەر تەوەرێك گشت بۆچوونە جیاوازەکانو بەڵگەکانیان بخەینە ڕوو، هەڵسەنگاندنی تەواو زانستیانە بۆ بەڵگەکان بکەین، بۆچوونی زانایانی کۆنو نوێ لەمەڕ بابەتەکان بخەینە ڕوو، بۆچوونی پەسەند لەنێوانیاندا دیاری بکەین، تا بیسەر، بینەر، خوێنەری بەڕێز، بەرچاو ڕوونی تەواویان لەسەر کۆی بابەتەکان بۆ دروست بێت.

هەرچەندە کۆی باسەکە بەزمانەکانی تر شتیان زۆر لەسەر گوتراوەو نووسراوە، بەڵام بەداخەوە بەزمانی کوردی، بەشێوەیەکی سەربەخۆ هیچی لەسەر نەگوتراوەو نەنووسراوە، بۆیە بە پێویستمان زانی بە زمانی شیرینی کوردی دایك، تەوەرەکانی بابەتەکە بخەینە بەر باسو لێکۆڵینەوە، کەلێنێکی کتێبخانەی کوردی پڕبکەینەوە، خزمەتێکی هەرچەند کەمیش بێت، بە ئیسلامو موسوڵمانان بەشێوەیەکی گشتیو خوێنەری کورد بەتایبەتی بکەین.

جگە لەبەدەستهێنانی ڕەزامەندی خوای گەورە، خزمەتکردن، خەمخۆری بۆ بەرژەوەندی گشتی وڵاتو کۆمەڵگا، هیچ مەبەستێکی تر لەپشت وروژاندنی

بابەتەکەوە نییە، قسەکانیشمان ئاڕاستە نییە بۆ هیچ کەس، لایەن، کەرت، پیشە، بازرگانێك بەتایبەتی، ناشمانەوێت لەبەرژەوەندی کەس بدەین، یان بەرتەسکی بکەینەوە، بەڵکو دەمانەوێت ڕێگە چارە شەرعییەکان بۆ گرفتو گرێ کوێرەکانی ژیانی خەڵکی بخەینە ڕوو، کە دڵنیاین تەنها ئەو ڕێگایانە زامنی دەستەبەرکردنی ئابورییەکی تەندروست، گەشەکردو بێ مەترسی، دوور لە ستەم دەستەبەر دەکات بۆ هەموو لایەك.

کۆی باسەکەش لە سیازدە بەش پێکدێت، کە هەفتانە تۆمارکراون، لە کەناڵی ئاسمانی پەیامەوە پەخشکراون (٢)، هەر بەو شێوەیەش لەم پەرتوکەدا دارشتنەوەی بۆ کراوە.

هەموو ئەو پرسیارانەش کە هەفتانە ئاڕاستەمان کراوە، یان ئەو گفتو گۆیانەی کە پاش هەموو بەشێك ڕاستەو خۆکراون، لێرەدا لەبەشێکی سەربەخۆدا تۆماریان دەکەین، تا هزری خوێنەر پرژ نەبێت، ڕیزبەندی بابەتەکان تێك نەچێت.

پرۆفیسۆر. د. خالد محمد صالح

٣/ ڕەمەزان/ ١٤٣٦ بەرامبەر ٢٠١٥/٦/٢٠

٢- تۆمار کردنی زنجیرە باسەکان هەموو ڕۆژانێکی شەممە کاتژمێر (٣) پاش عەسر دەبوو، لەبنکەی سەرەکی ڕێکخراوی ژیار لە سلێمانی، شەوانی پێنج شەممە کاتژمێر (٩) ی شەو لەکەناڵی ئاسمانی پەیامەوە پەخش دەکرا، تۆمارکردنی کۆی زنجیرە باسەکان، لەبەرواری ڕۆژی شەممەی ڕێکەوتی: ٢٠١٤/١١/٢٩ دەستیان پێکرد، تا: ٢٠١٥/٢/٢٨یان خایاند، تەنها شەممەیەك بەرنامەکە تۆمار نەکرا ئەویش بەهۆی بەفر بارینو نالەبەری کەشو هەواوە بوو.

دەستپێك:

چەند تێبینیەکی گشتی:-

بەر لەوەی بچمە ناو تەوەرەکانی باسەکەوە، پێمخۆشە ئەم چەند تێبینیە گشتییە بخەمە ڕوو:

أ- ناوەڕۆکی باسەکەی ئێمە دەربارەی دیاردەی سوو (ریبا) خواردنە، بۆیە سەیر نییە کە زۆرێك لەو بابەتانەی ئێمە لێرەدا باسیان لێوە دەکەین، بڵێین حەرامن، چونکە ئیشی ئێمە لێرەدا تەنها باسکردنی حەرامەکانە نەك کۆی شتەکان، وەك ئەوە وایە کە دکتۆرێك هەموو ئەو کەسانەی کە هاتونەتە لای پێیان دەڵێت نەخۆش، بەڵام ئەمە مانای ئەوە نییە کە هەموو تاکەکانی کۆمەڵگا نەخۆشبن، بەڵکو هەموو ئەوانەی کە هاتونەتە لای ئەم نەخۆشن، لەبەرئەوەش هاتوون، چونکە نەخۆشن، کەواتە ئەو بابەتانەی کە ئێمە لێرەدا باسیان دەکەین، ئەو بابەتانەن کە گرفتی شەرعیان هەیە، بۆیە ئێمە لێرەدا باسیان دەکەین، ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت کە تێکرای مامەڵەکانی خەڵکی حەرام بن.

ب- دەبێت هەموو لایەك ئەوە بزانین، ئەم سیستەمە ئابوورییەی کە ئەمڕۆ هەیە، لە کۆمەڵگا ئیسلامییەکاندا بەرقەرارە، وەك سەرجەم سیستەمەکانی تری سیاسی، سەربازی، کۆمەلایەتی، ڕۆشنبیری، بازرگانی، هەڵقولاوی هەناوی سیستەمێکی عەلمانین، هیچ کامیان لەسەر بنەمایەکی شەرعی ڕەسەن دانەمەزراون، تا ئێمە بڵێین ڕێگە شەرعییەکانمان لە خەڵکی گرتوە، ئەم سیستەمانە لەسەر بنەمایەکی سوودگەرایی سەرمایەداری ڕۆژئاوایی دامەزراون، پێویستیان بەپێداچوونەوەو ڕاست کردنەوە هەیە لەسەر بنەما ئابوورییە شەرعییەکان.

ت- ئێمە کاتێك لێکدانەوە بۆ بابەتێکی شەرعی دەکەین، پێویستە بەڵگەکانی بابەتەکە بەپێی ڕیزبەندی سەرچاوەکانی حوکمی شەرعی ڕەچاو بکەین، نەك بە ئارەزووی خۆمان، سەرچاوە شەرعییەکانیش بەپێی ڕیزبەندیان بریتین لە قورئان، سوننەت، کۆدەنگی زانایان، قیاس، إستصحاب، إستحسان، ئەو بەرژەوەندییانەی کە

دەقێکی شەرعیان لەسەر نەهاتووە، قسەی هاوەڵانی پێغەمبەرﷺ کلتور، حوکمی شەریعەتەکانی پێش ئیسلام.

کەواتە هەر بابەتێك بەڵگەی دەقی قورئان، یان فەرموودەی پێغەمبەری ﷺ لەسەر بوو، ئیتر بۆ وەرگرتنی حوکمەکەی هیچ شتێکی تر وەرناگرینو ناچین بۆ کۆدەنگی زانایان، یان قیاس، یان هیچ سەرچاوەیەکی تر، بابەتی سووش یەکێکە لەو بابەتانەی کە دەقی قورئانو سوننەتیان لەسەرە، بۆیە بەرژەوەندی خەڵکی لێرەدا ناکرێتە سەرچاوە، پێش دەقەکانی قورئانو سوننەت ناخرێت.

پ- کاتێك باسی بەرژەوەندی خەڵکی دەکەین وەك سەرچاوەیەکی حوکمی شەرعی، پێویستە ئەوەمان لەیاد نەچێت، تەنها ئەو بەژەوەندیانە دەبنە سەرچاوەی حوکمی شەرعی کە بەڵگەی شەرعی لەسەر وەرگرتن، یان ڕەتکردنەوەیان نەهاتووەو پێیان دەگوترێت بەرژەوەندیی کراوە، یان هێڵراوەکان (المصالح المرسلة)، بەڵام ئەو بەرژەوەندییانەی دەقیان لەسەر هاتووەو وەکو پاراستنی بەرژەوەندی ژیان، عەقڵ، ماڵ، ئەمانە دەق دەیانپارێزێتو بەرجەستەیان دەکات، ئەو شتانەش کە لەڕووکەشدا لەبەرژەوەندی دەچنو بەڵام دەق ڕەتیان دەکاتەوە، ئەوانە نە بەبەرژەوەندی ئەژمار دەکرێن، نەدەیشبنە سەرچاوەی حوکمی شەرعی، وەکو بەرژەوەندییەکانی دزی، سووخۆری، داوێنپیسیو... هتد، ئێستا سوو خۆری لەو بەشەیە کە دەقەکانی شەرع ڕەتیان کردۆتەوە، ئیتر ئێمە چۆن دەتوانین بیکەینە بەرژەوەندی بۆ خەڵکیو بەرگری لێبکەین. بۆ خوا باشتری لێدەزانێت کە قەدەغەی دەکاتو سەرکۆنەی دەکات، یان خەڵکانی تر؟!! بۆیە خوای پەروەردگار کاتێك سووی قەدەغەو یاساغ کردووە، لەبەرژەوەندی خەڵکانی هەژار قەدەغەی کردووە، تا دەوڵەمەندەکان نەیانچەوسێننەوە، بەزۆر سوویان لێ وەرنەگرن، کەچی ئێستا خەڵکی وا هەیە دەڵێت با لەبەر بەرژەوەندی خەڵکانی هەژار ڕێگەی پێبدەین، ئاخر کەسێك ئەلفو بێی شەرع بزانێت چۆن قسەی وادەکات؟!

بەشی یەکەم[1]

١- ئەم بەشە ڕۆژی ٦/٢ (صفر)/ ١٤٣٦ بەرامبەر ٢٠١٤/١١/٢٩ تۆمارکراوە.

سیستەمی ئابووری ئیسلامی و سوو:

لەم بەشەدا قسە لەسەر ئەم تەوەرانە دەکەین:

١- بنەماکانی سیستەمی ئابووری ئیسلامیو تایبەتمەندییەکانی.

٢- پێناسەی سوو.

أ- پێناسەی سوو وەك زاراوەوەیەکی فیقهی.

ب- پێناسەی سوو وەك زاراوەیەکی ئابووریی.

١- بنەماکانی سیستەمی ئابووری ئیسلامی، تایبەتمەندییەکانی:

سیستەمی ئابووریی ئیسلامی لەسەر کۆمەڵێك بنەمای سەرەکی دادەمەزرێت، کە گرنگترینیان ئەمانەن:

یەکەم: ماڵو سەروەتو هەرچی لەدونیادا هەیە هی خودای گەورەیە، مرۆڤەکان تەنها مافی بەگەڕخستنو بەکارهێنانیان هەیە، بەپێی ئەو نەخشەیەی خودا بۆیان دیاری دەکات:

لە زۆر دەقی قورئاندا خوای گەورە جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە خاوەنی ڕاستەقینەی ماڵ تەنها زاتی ئەوە، بۆ نموونە دەفەرموویت: ﴿قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَن تَشَاءُ وَتَنزِعُ الْمُلْكَ مِمَّن تَشَاءُ﴾[1]. واتە: بڵێ ئەی خودای خاوەنی ڕاستەقینەی موڵكو دەسەڵات، هەرکەس خۆت بتەوێت موڵكو دەسەڵاتی پێدەدەیت، لە هەرکەسیش خۆت بتەوێت موڵكو دەسەڵات وەردەگریتەوە، یان دەفەرمویت: ﴿لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ﴾[2].[3]. واتە: خاوەندارێتی ئاسمانەکانو زەویو هەرچیش کە تێیاندایە، تەنها هی خودا خۆیەتی.

جا لێرەدا پرسیارێك لای هەمووان دروستدەبێت ئەویش ئەوەیە: ئەگەر خاوەنی ڕاستەقینەی موڵك تەنها خوای گەورەیە، ئەی خاوەندارێتی مرۆڤەکان بۆ ئەو پارەو سامانانەی لەبەر دەستیاندایە واتای چییە؟ تا چەندە؟ چۆن بەکاری دێنن؟

خودای پەروەردگار لەو بارەیەوە دەفەرمویت: ﴿وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ

---

١ - سورة آل عمران: الآية (٢٦).

٢- سورة المائدة: الآية (١٢٠).

٣- ئەمانەو چەندین ئایەتی ترمان هەیە کە هەموویان جەخت لەسەر هەمان واتا دەکەنەوە لەوانە: ﴿أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾. سورة البقرة: الآية (١٠٧). ﴿إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾. سورة التوبة: الآية (١١٦). ﴿وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾. سورة النور: الآية (٤٢). ﴿الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾. سورة الفرقان: الآية (٢). ﴿لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾. سورة الشورى: الآية (٤٩).

فِيهِ﴾[٤]. واتا: ببەخشـــن لەو پارەو داهاتەی کە ئێوەمان تێدا کردۆتە جێنشین، مافی بەکارهێنانیمان پێداون.

کەواتە ئێمە خاوەنی ڕاســـتەقینەی هیچ شـــتێك نین بەخۆشمانەوە، بەڵکو خاوەنـــی ڕاســـتەقینەی هەموو شـــت تەنها خـــوای گەورەیە، ئێمـــە تەنها بۆ ماوەیەكو وەك تاقیکردنەوە مافی بەکارهێنانی شـــتەکانمان پێدراوە، هەروەك چۆن ساتەکانی تەمەن، ئەندامانی جەستە، حەزو ئارەزووەکانمان بەکاردەهێنین بـــۆ ماوەیەك، ئاوهاش پـــارەو ســـامانەکانمان وەك ئامـــڕازی جێبەجێکردنی خواستەکانمان بۆ ماوەیەك بەکاردەهێنین، دواتر کۆتایی بەماوەی تەمەن دێتو هەموو ئەوانەی کە پێماندراوە لێمان وەردەگیرێتەوە، هەمووی دەگەڕێتەوە بۆ خاوەنی ڕاستەقینەی خۆی کەخودای بێ هاوتایە.

هەر بۆیە لەسیستەمی ئابووری ئیسلامیدا مرۆڤ ئازاد نییە لەبەکارهێنانی ئەو پارانەی لەبەردەستیدایە، بەڵکو دەبێت خاوەنە ڕاستەقینەکەی کە خودایە ڕێو شـــوێنی بەدەســـتهێنان، خەرجکردن، شـــێوازی بەکارهێنانی دیاری بکات، مرۆڤەکانیـــش تـــەواو پابەند بن بـــەو ڕێنماییانەوە، تەنها ئەم سیســـتەمەش کـــە خوا دایدەنێت زامنی دەســـتبەرکردنی مافەکانی هەموو چینو توێژەکانە بەشـــێوەیەکی دادوەرانەو دوور لەهەموو ســـتەمو زیـــادە ڕەوی، کەمو کورتی، پەڕگیریەك.

دووەم: سیســـتەمی ئابوریی ئیسلامی لەســـەر بنەمای (خاوەنداریێتی تاكو کۆمەڵگا) پێکدێت:

لە ئابووریی ئیســـلامیدا بەپێچەوانەی سیســـتەمی سۆسیالیستی - کە دان بەخاوەنداریێتـــی تاکـــدا نانێتو هەوڵـــی ســـڕینەوەی دەدات[٥]- تاکەکان مافی

٤- سورة الحديد: الآية (٧).

٥- ئەمـــەش خاڵێکـــی لاوازی ئەو بیرۆکەیەیە، چونکە ڕۆحی ململانـــێو کێبڕکێ لەناو تاکەکاندا

خاوەنداریێتیان هەیە، دەتوانن لە ڕێگە شــەرعییەکانی وەکو مامەڵە، بەخشین، میــرات، چەندین ڕێگەی تر ببنە خاوەنی دەســتمایەو ئابووری ســەربەخۆی خۆیــان، بۆ بەرژەوەنــدی تایبەتی خۆیان پــارەو داهاتەکانیــان بەکاربهێنن، هەموو ڕێو شــوێنێکیش بــۆ پارێزگاریکردنی ئەو مافەیــان دابینکراوە، هەر لەو پێناوەیشــدایە کە خواردنی ماڵی خەڵکو پێشێلکردنی مافی خاوەنداریێتی تاکەکان بەبێ ڕەزامەندی خۆیان بەشێوەیەکی گشتی یاساغو قەدەغە کراوە.

لەبەرامبەریشــداو بەپێچەوانەی سیســتەمی ســەرمایەدارییەوە- کەبرەو بەخاوەنداریێتی تاك دەدات لەسەر حیسابی بەرژەوەندی گشتی- کۆی تاکەکانیش پێکەوە لە ڕێی دەوڵەتو دەسەڵاتی سیاسییەوە خاوەنداریێتی کۆمەڵێك دەزگاو دامەزراوەی دارایی دەکەن، کە داهاتەکەی بۆ بەرژەوەندی گشــتی دەگەڕێتەوە، ئەم جۆرە خاوەنداریێتییەیش ڕێوشوێنی پاراستنیو گەشەکردنی خۆی هەیە.

بۆ نموونە لە سیستەمی ئیسلامیدا (بيت المال، أوقاف، حمى) مان هەیە، کە ئەمانــە هەموویان دامەزراوەی دارایی گشــتین، داهاتەکانیان بۆ بەرژەوەندیی گشتی بەکاردێن.

ســێیەم: سیستەمی ئابوری ئیسلامی لەســەر بنەمای دادگەری کۆمەڵایەتی دامەزراوە:

ئیسلام لەڕێی سیستەمێکی ئابووریی مرۆڤدۆستانەوە هەوڵدەدات پەیوەندی نێوان تاکەکانــی کۆمەڵــگا تۆکمە بکات، چینــە جیاوازەکانی لــەڕووی ئابوریەوە لێك نزیك بکاتەوە[٦]، تا برایانە پێکەوەبژینو کەلێنو کەموکورتییەکانی یەکتر پڕ بکەنەوە.

دەکوژێــت، ئەگەر تاك مافــی خاوەنداریێتی نەبێت ئیتر لەپێناو چیدا خۆی ماندوو بکات؟ ئەگەر هەموو خەڵکی بەجیاوازی تواناو هەوڵو کۆششیانەوە وەك یەك سەیر بکرێن، ئەو کات خەڵکانی تەممەڵو تەوەزەلو مشەخۆر، جیاوازیان چییە لەگەڵ خەڵکانێك کە شەوو ڕۆژ دەخەنە سەر یەك لەپێناو بەدەستهێنانی بژێوی ژیانو خۆشگوزەرانی ماڵو منداڵیاندا.

٦- بەڵام سیستەمی سۆسیالیستی مارکسی بەپێچەوانەوە چینەکانی کۆمەڵگا دەکاتە دوژمنی یەکترو بەگژ

ئیسـلام هەمیشە هانی دەوڵەمەندەکان دەدات کە دەسگیرۆیی هەژارەکان بکەن، بەچـاوی بەزەیی‌و سـۆزەوە مامەڵەیان لەگەڵ بکـەن، بەگیانێکی برایانەوە بەدەم خواستەکانیانەوە بچن، هەر لەو پێناوەشدا زەکاتو بەخشینی لەسەر دەوڵەمەندەکان پێویسـت کردووە، جگە لەوانـەش هەڵیناون تا لە ڕێگەی قەرز، خواسـتن، کرێ، بەخشین، زۆر ڕێگەی ترەوە داهاتو سامانەکانیان بخەنە خزمەت هەژارانەوە.

سـەرباری ئەمانەش هەندێك ئـەرك، یان تاوان هەن کە بەدەسـتگیرۆیی هەژاران‌و تێرکردنیان قەرەبوو دەکرێنەوە، لەوانە ڕۆژوی ڕەمەزان بەتێرکردنی هەژارێـك قەرەبـوو دەکرێتـەوە[٧]، هەروەها کوشـتنی هەڵـە کەفارەتەکەی تێرکردنی شەسـت هەژارە، کەفارەتی(ظهـار)[٨] یش هەروەها، ئەمانە هەمووی لەپێناو ئەو مەبەسـتەدایە، تا هەژاران واهەست بکەن زیادبوونی دەستمایەی دەوڵەمەنـدەکان لەبەرژەوەندی ئەوانە، هیچ ڕق‌و ئیرەییەکیشـیان بەرامبەر دەوڵەمەندەکان لەدڵدا دروست نەبێت.

چـوارەم: لەسیسـتەمی ئابووریی ئیسـلامیدا ماڵ تەنها ئامـرازەو ئامانج نیـە، مرۆڤ بەچەندین ڕێـگا دەتوانێت پەیدای بکاتو دەسـتی بخات، بەڵام

یەکتریاندا دەکات، ڕۆحی ململانێ‌و یەکترسڕینەوەیان لەناخدا دروست دەکات. بەداخەوە ئەم جۆرە گوتارە هەتا ئێسـتا لە کۆمەڵـگای ئێمەدا بوونی هەیەو ڕووبەرەکەشـی ڕوو لەفراوانبوونە، هەندێك ڕێکخراوی بەنـاو مەدەنـی پەیڕەوی دەکەن، بەردەوام لەهەوڵی ئەوەدان چیـن‌و توێژەکانی کۆمەڵگا بکەنە دوژمنی یەکتر، تەنانەت کار گەیشـتۆتە ئەوەی کە منداڵ بکەن بەگژی باوکدا، ژن بکەن بەگژی هاوسـەرەکەیدا، قوتابی بکەن بەگژ مامۆسـتادا، ئەم گوتارە تاك واپەروەردە دەکات کە هەمیشـە بەچاوی دوژمن سەیری بەرامبەرەکەی بکاتو لەبۆسـەدا بێت بۆی، تامافەکانی خۆی لێ بسەنێتەوە، ئەمەش پێچەوانەی گوتاری ئیسلامییە کە لەسەر بنەمای ڕێزو دڵسۆزی‌و بەزەیی‌و خۆشەویستی تاکەکان پەروەردە دەکات.

٧- دیارە ئەمە بۆ ئەو کەسـانەیە کە هەرناتوانن بەڕۆژوو بن، جا، یان بەهۆی پیرییەوە، یاخود بەهۆی بوونی نەخۆشی درێژخایەنەوە، ئەگینا خەڵکانی تر کەناتوانن لە ڕەمەزاندا بەڕۆژووبن بە هۆکارێکی کاتیی، وەکو ئافرەتی سکپڕ، یان شیردەر، ئەوانە دوای ڕەمەزان ڕۆژوەکانیان دەگرنەوە.

٨- بریتییە لەوەی کەسێك خێزانەکەی بشوبهێنێت بە دایکی، یان بەخوشکی، یان بەهەر ئافرەتێك کە بەهەمیشەیی پێی ناشێتو لێی حەرامە.

لەسیستەمی سەرمایەداریو سۆسیالیستیدا ماڵ ئامانجەو هۆکارەکانی بەرهەمهێنانو دەستخستنیشی پیرۆزە، مرۆڤەکان ئازادن بەهەر شێوەیەك پەیدای بکەن، بەهەر شێوەیەکیش بەکاری بهێنن. بەبێ خوێندنەوەو گوێدانە هیچ بنەمایەکی ئاینی، یان مرۆڤدۆستی، یان تەنانەت ئەخلاقی، هەر بۆیە لەسیستەمی سەرمایەداریدا واتایەك بۆ بەزەیی نییەو نامێنێتەوە، ئەمڕۆ دەوڵەتە زلهێزەکانی دونیا هەرگیز بەبێ بەرامبەر هاوکاری وڵاتە هەژارەکان ناکەن، بەبێ سوو قەرزیان پێ نادەن، جاری وا هەیە کار دەگاتە ئەوەی کە هەندێك لەو وڵاتانە، یان کۆمپانیا سەرمایەداریەکانیان سیاسەتی زۆر نامرۆڤانە دژ بە وڵاتە هەژارەکان دەگرنە بەر، لەوانە پەنا دەبەنە بەر هەڵگیرساندنی شەڕی خوێناویو کاولکاریی کە سەدەها هەزار کەسی تێدا دەبێتە قوربانی، تەنها بەمەبەستی ساغکردنەوەی چەكو تەقەمەنییەکانیان، تاقی کردنەوەی کاریگەری کاولکاریان لەسەر مرۆڤو ژینگەی ئەو وڵاتانە، یان زۆرجار بە ملیۆنەها تەن گەنم دەکەن بەژێر ئاوەوە، بۆ ئەوەی نرخەکەی دانەبەزێت، یان پەنا دەبەنە بەربڵاوکردنەوەی نەخۆشیو پەتاو ڤایرۆسو مێرووی زیانبەخش تا بازاڕ بۆ ساغکردنەوەی دەرمانو کاڵاکانیان بکەنەوە، بێ گوێدانە ئەوەی کە قوربانییەکانی ئەم جۆرە سیاسەتانە تووشی چ بەدبەختیو نەهامەتییەك دەبن، چ باجێکی قورس دەدەن.

پێنجەم: ئیسلام بۆ چەسپاندنی ئەم بنەمایانە ڕێگەی ڕازی کردنو قەرەبوو کردنەوە بەکار دهێنێت، بۆیە کاتێك بەدەوڵەمەندێك دەڵێت دەستگیرۆیی خەڵکی هەژار بکە، خوای گەورە بەچەندین ڕێگە بەڵێنی قەرەبوو کردنەوەی پێ دەدات، ئەمەش بەپێچەوانەی سیستەمی سۆسیالیستی مارکسییەوە، کە لەپێناو چەسپاندنی بنەماکانیدا ڕێگای زەبرو زەنگ دەگرێتە

بەر، لەسیستەمی مارکسیدا هەزارەها خەڵك بکوژیت، هەزارەها دەوڵەمەند لەسێدارە بدەیت، جۆرەها توندو تیژی ئەنجام بدەیت لەپێناو سەپاندنی سیستەمێکی شکستخواردودا، کارێکی ئاساییەو ڕێگە پێدراوە.

شەشەم: سیستەمی ئابووری ئیسلامی وەك سەرجەم سیستەمەکانی تری ئەم ئاینە پیرۆزە، هەموو چالاکیو کارو بنەماکانی دەبەستێتەوە بەقیامەتو دوارِۆژەوە، واتە مرۆڤ هەرچی بکات لەدونیا لەو بورەدا لێی بەرپرسیارە، دوا ڕۆژ سزا، یان پاداشتی لەسەر وەردەگرێت، بەمەش مرۆڤەکان هەڵدەنێت بۆ هەموو کارێکی چاکە، دووریشیان دەخاتەوە لە هەموو کارێکی خراپە، ئەم تایبەتمەندییەیش تەنها لەسیستەمی ئیسلامیدا هەیە، پێغەمبەری خودا ﷺ لەو بارەیەوە لە فەرموودەیەکدا دەفەرموویێت: {لاَ تزُولُ قَدَمَا عَبْدٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُسْأَلَ عَنْ أربع: عَنْ عُمُرِهِ فِيمَا أَفْنَاهُ، وعَنْ عِلْمِهِ مَا فَعَلَ بِهِ، وَعَنْ مَالِهِ مِنْ أَيْنَ اكْتَسَبَهُ وَفِيمَا أَنْفَقَهُ، وعَنْ جِسْمِهِ فِيمَا أَبْلاَهُ}[٩] . واتا: لە ڕۆژی دواییدا هیچ کەس لەبەردەم خوای گەورە پێکانی ناترازێو دەرباز نابێت، تا چوار پرسیاری لێ نەکرێت: یەکەم دەربارەی تەمەنی لەچیدا بەسەری بردووە، دووەم ئەو زانستەی هەیبووە چۆنی بەکارهێناوەو چی لێ کردوە، سێیەم: ئەو پارەو سامانەی کە هەیبووە لە کوێو چۆنی پەیدا کردووە، لەچیدا خەرجی کردووە، چوارەم: لاشەی لەچیدا ڕەتاندووەو بەکارهێناوە.

ئەم فەرموودەیە بۆمان دەردەخات کە مرۆڤ دەربارەی هەموو شتەکان یەکجار پرسیاری لێ دەکرێت، بەڵام دەربارەی پارەو سامانەکەی دووجار

٩- الترمذي (محمد بن عيسى الترمذي السلمي)، سنن الترمذي (الجامع الصحيح)، ج٤، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ص٦١٢، رقم الحديث (٢٤١٧). تحقيق: أحمد محمد شاكر وآخرون. وقال الترمذي: حديث حسن صحيح، قال المحقق: صحيح. والحديث صححه الألباني أيضا في: محمد ناصر الدين الألباني (محمد ناصر الدين الألباني)، صحيح الترغيب والترهيب، ج٣، ط٥، مكتبة المعارف، الرياض، ص٢٢٧، رقم الحديث (٣٥٩٢). قال: حديث حسن صحيح.

پرسـیاری لـێ دەکرێت، یەکەم: لە کـوێو چۆنی پەیدا کـردووە، دووەمیش: لەچیدا خەرجی کردووە[١٠]، ئەمەش مرۆڤ وا لێدەکات کە زۆر بە هۆشیاری مامەڵە لەگەڵ ئەم پرسە هەستیارەی ژیانی بکات، کە ڕۆژانە لەوانەیە سەدەها جار دووبارە بێتەوە، ئەمەش یەکێکە لە تایبەتمەندیە ناوازەکانی سیسـتەمی ئابوریی ئیسلامی.

بـەڵام لـە سیسـتەمە ئابورییەکانی تری دونیـادا پارەو سـامان تەنها بۆ دونیایــە، بۆیە مرۆڤەکان تێیدا بەشـێوەیەکی ڕەهـا هەرچیو هەرچۆن بێت هــەر لەهەوڵی پەیداکردنو کۆکردنەوەیدان، هەر بەهەمان شـێوەش خەرجی دەکەن، بەردەوامیش کار بۆ ئەوە دەکەن کەخۆیان لەو یاسایانە بدزنەوە کە تا ڕادەیەك ئازادییەکانیان کۆت دەکات، یان باجیان لەسـەر دادەنێت، بەڵام ئەمە لە سیسـتەمی ئابووریی ئیسـلامیدا ڕوو نادات؛ چونکە تاکەکان باش دەزانن کە ئەگەر لە یاسـاکانی دونیاش قوتار بن، ئەوە لە یاسـاکانی دواڕۆژو بەردەم دادگای خودای بەتوانا، دەربازبونیان مەحاڵە، سزای دواڕۆژیش هەرگیز لەگەڵ سزای دونیا بەراورد ناکرێت.

- ئەمانەو چەندین بنەماو تایبەتمەندی تر هەن کەپێمان دەڵێن سیستەمی ئابووری ئیسـلامی، تاکە سیستەمە کە زامنی دابینکردنی خواستەکانی هەموو تاکەکانە بەبێ جیاوازی لە دونیاو دواڕۆژیاندا.

١٠- هەر لەبەر ئەم هۆکارەشە کە دەوڵەمەندەکان پێنجسەد ساڵ دوای هەژارەکان دەچنە بەهەشتەوە، چونکە پارەیان زۆر بووە، لێپێچینەوەی وردیان لەگەڵ دەکرێت، زۆر لەسەری ڕادەگیرێن.

٢-پێناسەی (الربا) سوو:

سەرەتاو بەر لەوەی بچینە سەر پێناسەی وشەی (ربا) لە ڕووی زمانەوانییەوە، دەمەوێت ئەوە بڵێم کە بەکارهێنانی وشەی (سوود) لەزمانی کوردیدا بەرامبەر وشەی (ربا) لەزمانی عەرەبیدا هەڵەیە، چونکە وشەی سوود بە واتای قازانج دێت کە لەعەرەبیدا پێی دەگوترێت (ربح)، یان (فائدە)، ئەوەش کارێکی ڕێگە پێدراوو خوازراوە، بەڵام (ربا) واتایەکی شەرعی تری هەیە، کارێکی حەرامەو یەکێکە لەتاوانە گەورەکان، هەرچەندە لەکوردیدا وشەیەکی وامان نییە دەقاودەق واتای (ربا) بدات بەدەستەوە، بەڵام دەبێت ئاگامان لەو جیاوازییە بێت، چونکە زۆر کات دامەزراوە سووخۆرییەکان بەمەبەست ئەو جۆرە وشانە بەکار دەهێنن، تا چاوبەست لە خەڵکی بکەنو لەڕێی گۆڕینی زاراوەکانەوە سنوورەکانی حەڵاڵو حەرامیان لێبشێوێنن، هەر وەك چۆن بە عارەقو شلەمەنیە بێهۆشکارەکانی تر دەڵێن مەشروباتی رۆحی، یان بە بەدڕەوشتیو بێشەرمی دەڵێن ئازادی تاکەکەسی، لێرەشدا زۆرجار بەهەمان مەبەست وشەی (سوود) بەکار دەهێنن. بۆیە پێویستە هەموولایەك ئەوە بزانین کە ئیسلام دژی سوودو قازانج نییە، بەڵام دژی (ربا)یە. بەڵام وەکو پێشتریش گوتمان بەخاتری ئەوەی کە لەزمانی کوردیدا وشەیەکی وامان نییە کە بەرامبەر وشەی (ربا) بێت، ئەوا ئێمە لێرەداو لەبەرامبەریدا وشەی (سوو) بەکاردەهێنین، تا بتوانین لە (سوود) کە وشەیەکی شەرعیو ڕێگە پێدراوە جیای بکەینەوە.

ڕیبا: ڕیبا لە ڕووی زمانەوانییەوە لە زمانی عەرەبیدا بە واتای گەشەکردن، زۆریی، باڵادەستی دێت، خوای پەروەدگار لە قورئانداو لەچەند جێگەیەکی جیاوازدا وشەی (ربا)ی بۆ هەر یەك لەم واتایانە بەکارهێناوە:

بۆ نموونە لە باسی دیاردەیەكی سروشتیدا دەفەرموێت: ﴿وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ﴾[11] . واتا: تۆ كە سەیری زەوی دەكەیت دەبینیت خامۆشو بێ جوڵەیە، بەڵام كە بارانمان بەسەردا باراند، دەكەوێتە جوڵەو گژوگیاكانی سەردەردێننو گەشە دەكەن.

دەربارەی نەتەوەیەك لەنەتەوەكان دەفەرموویت: ﴿أَن تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَى مِنْ أُمَّةٍ﴾[12]. واتا: نەتەوەیەك لەنەتەوەیەكی تر زیاتر بێت لە ڕووی ژمارەو زۆری هاوڵاتیانو پارەو دەسەڵاتەوە.

دەربارەی سزای یەكێك لەنەتەوەكان دەفەرموویت: ﴿فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخْذَةً رَّابِيَةً﴾[13] . واتا: ئەوانە لە فەرمانی پێغەمبەری خودای خۆیان یاخیبوون، سەرپێچیان كرد، بۆیە خوای گەورە لەناوی بردنو سزایەكی پڕ ئازاری دان كە لە سزای نەتەوەكانی پێش خۆیان زیاتر بوو.

دەربارەی ڕیبا خۆی دەفەرموێت: ﴿يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ﴾[14] . واتە: خودای پەروەردگار فەڕو بەرەكەت لەپارەی سوو هەڵدەگرێت، لەبەرامبەردا پارەی چاكەو بەخشین گەشە پێدەكاتو زیادی دەكات.

كەواتە وشەی ڕیبا لە قورئانداو لە ڕووی زمانەوانییەوە بۆ چەند واتایەكی جیاواز بەكارهێنراوە.

---

١١ - سورة الحج: الآية (٥).

١٢ - سورة النحل: الآية (٩٢).

١٣- سورة الحاقة: الآية (١٠).

١٤ - سورة البقرة: الآية (٢٧٦).

٣- پێناسەی سوو وەك زاراوەوەیەكی فیقهی:

زانایان دەربارەی ســوو وەكو زاراوەیەكی شەرعی پێناسەی جیاوازیان هەیە لەوانە:

حەنەفییەكان لە پێناســەی ســوودا دەڵێن: (فضل خال عن عوض بمعيار شــرعي، مشــروط لأحد المتعاقدين في المعاوضة)[١٥]. واتا: بەپێوەری شەرعی زیادەیەكی بەبێ بەرامبەرە، یەكێك لە لایەنەكانی گرێبەستەكە دەیكاتە مەرج لەسەر لایەنەكەی تر لە كاتی ئاڵوێركردندا [١٦].

مالیكییەكان دەربارەی ســوو دەڵێــن: (كل زيادة لم يقابلها عوض)[١٧] . واتا: هەموو زیادەیەكە، كە بەرامبەرێكی نەبێت.

شافعیەكانیش لە پێناسەیدا دەڵێن: (عقد على عوض مخصوص، غير معلوم التماثل فى معيار الشرع حالة العقد، أو مع تأخير فى البدلين أو أحدهما)[١٨]. واتا: گرێبەســتێكە لەســەر بەرامبەرێكی دیاریكراو، كە ڕێژەی یەكسانبوونیان بەپێی پێوەرە شەرعییەكان، كاتی ئەنجامدانی گرێبەسەتەكە نەزانراوە[١٩]، یان یەكێــك لە كاڵاكان، یان هەردوكیان لە كاتی ئەنجامدانی گرێبەســتەكە ئامادە

---

١٥ - عبد الغني الغنيمي، اللباب في شرح الكاب، ج٢، المكتبة العلمية، بيروت، ص٣٧، تحقيقوتعليق: محمد محيي الدين عبد الحميد.

١٦- بۆ نمونە: تۆ (١٠) غم ئاڵتون دەدەیت بەكەســێك، لە بەرامبەردا داوا دەكەیت ئەو (١٥) غم ئاڵتونت پێبدات، ئەم (٥) غرامەی كە هەیە زیادەیەكی بێ بەرامبەرە.

١٧- إبن العربي (محمد بن عبد الله)، أحكام القرآن، ج١، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ص٣٢٢.

١٨ - الغمراوي (محمد الزهري)، السراج الوهاج على متن المنهاج، دار المعرفة، بيروت، ص١٧٦.

١٩- ئەمــە جۆرێكــە لەســوو كە پێی دەگوترێت ســووی زیادە، بــۆ نموونە تۆ (١٠٠غــم) ئاڵتون دەفرۆشــیت بەكەســێك بە (١١٠غم)، یان بەمشــتێك ئاڵتون كەنازانین كێشەكەی چەندە، ئم دوو حاڵەتــە هەردووكیان ســووە، چونكە لــەوەی یەكەمــدا زیادەكە دیــارەو بەبەرچاوەوەیە، لەوەی دووەمدا كێشــی مشــتەكە نادیارە، شــافعیەكانیش بنەمایەكی فیقهیان هەیە كاری لەسەر دەكەن دەڵێت: (الجهل بالتماثل كالعلم بالتفاضل). واتا نەزانینی هاوتا بوونو وەكو زانینی زیادە وایە.

نەبێت [٢٠].

حەنبەلییەکانیش لە پێناسەی سوودا دەڵێن: (تفاضل في أشياء، نساء في أشياء، مختص بأشياء، ورد الشرع بتحريمها نصاً في البعض، قياساً في الباقي منها)[٢١].

واتا: زیادبوونی یەکێکە لە کاڵاکان [٢٢]، یان ئامادەنەبوونی یەکێکە لە کاڵاکان[٢٣]، تایبەتە بەهەندێك کاڵاوە[٢٤]، کەشەرع حەرامی کردوە، هەندێکیان دەقی لەسەر هاتووە[٢٥]، هەندێکی تریشیان بەقیاس حەرامکراوە[٢٦].

ئەگەر سەرنجی هەموو ئەو پێناسانە بدەین پێناسەی مالکیەکان لە هەموویان فراونترە؛ چونکە هەموو زیادەیەك دەگرێتەوە کە بەرامبەرێکی نەبێت لە هەموو مامەڵەکاندا بەقەرزیشەوە، بەڵام پێناسەکانی ئەوانی تر تەنها ئەو گرێبەستانە دەگرێتەوە کە ئاڵوگۆڕیان تێدایەو سووی قەرز ناگرێتەوە؛ چونکە قەرز مامەڵەیەکی دارایی نییە کە ئاڵوگۆڕی تێدا بێت.

٢٠- ئەمە جۆرێکی ترە لەجۆرەکانی سووی مامەڵە کەبریتیە لەدواکەوتن، یان ئامادە نەبوونی یەکێك لەکاڵاکان، بۆ نموونە یەکێك لە ئاڵتونەکان لە کاتی ئەنجامدانی گرێبەستەکە ئامادە نەبێت، یان هەردووکیان، ئەمیش دەبێتە سوو، چونکە لەفرۆشتنی ئاڵتون بە ئاڵتون، یان زیو بەزیو، یان پارە بەپارە، یان گەنم بەگەنم، دەبێت هەردوو کاڵاکە کاتی ئەنجامدانی گرێبەستەکە ئامادەبن.

٢١- السيوطي (مصطفى بن سعد بن عبده)، مطالب أولي النهى في شرح غاية المنتهى، ج٣، ط٢، المكتب الإسلامي، بيروت، ص٣.

٢٢- وەکو فرۆشتنی (١٠غم) ئاڵتون بە (١١غم)، یان (١٠کغ) گەنم بە (١١کغ)، یان (١٠٠٠دینار) یە (١١٠٠) دینار.

٢٣- ئەگەر یەکێك لەکاڵاکان ئامادە نەبێت لەکاتی ئەنجامدانی گرێبەستەکەدا ئەویش دەبێت بە سوو.

٢٤- واتا سووی کڕین‌و فرۆشتن تایبەتە بەهەندێك کاڵاوەو وەکو : (ئاڵتون، زیو، دراو بەهەموو جۆرەکانییەوە، گەنم، جۆ، خورما، خوێ، ترێ)و چەند شتێکی تر، هەندێك شت هەیە سووی تێدا دروست نابێت وەکو : (خانوو، سەیارە، جل‌و بەرگ، هتد).

٢٥- ئەوانەی دەقیان لەسەر هاتووە وەکو سووی: (ئاڵتون، زیو، گەنم، جۆ).

٢٦- ئەوانەی بەقیاس حەرامکراون وەکو سووی: (برنج، یان دراوە جیاوازەکان).

٤- پێناسەی سوو وەك زاراوەیەکی ئابووری:

سوو لە زاراوەی ئابووریدا چەند پێناسەیەکی بۆ دەکرێت کە هەموویان سووی قەرز دەگرنەوە، باس لە سووی مامەڵە ناکەن لەوانە:

سوو بەو نرخە دەگوترێت کە لە بەرامبەر بەکارهێنانی پارەدا وەردەگیرێت، یان بریتییە لە نرخی بەکرێدانی دەسمایە [٢٧].

یان بریتییە لەو نرخەی کە خاوەن دەسمایە لە بەرامبەر مەترسی بە قەرزدانی پارەکەیداو ەری دەگرێت [٢٨].

یاخود بریتیە لەو بەشە قازانجەی کە خاوەن دەسمایە لەقەرزارەکەیو ەردەگرێت [٢٩].[٣٠].

سیستەمی ئابووری ئیسلامی هەموو ئەم پێناسەو پاساوانە بۆو ەرگرتنی سوو ڕەتدەکاتەوە، چونکە سوو لەئیسلامدا تەنها لە قەرزدا دروست نابێت، قەرزیش لەئیسلامدا بە مامەڵە ئەژمار ناکرێت، تا بەپێوەری قازانجو زیان هەڵسەنگاندنی بۆ بکرێت، بەڵکو کارێکی چاکەخوازی، خۆبەخشانەیە، پێویستە

٢٧- ئەم بۆچوونە پێی وایە هەروەك چۆن لەبەرامبەر بەکارهێنانی خانوو، یان ئۆتۆمبێل، یان هەر کەرەستەیەکی تر پارەو وەردەگیرێت، ئاوهاش لەبەرامبەر بەکارهێنانی پارە دەکرێت کرێ وەربگیرێت. ئەم پێناسەیە تەنها سووی قەرز دەگرێتەوە.

٢٨- پاساوی وەرگرتنی سوو بەپێی ئەم بۆچوونە ئەوەیە کە خاوەن دەسمایە کاتێك پارەکەی داوە بەقەرز کەوتۆتە مەترسیەوە، چونکە لەوانەیە پارەکەی دەسنەکەوێتەوە، بۆیە بۆی هەیە لەبەرامبەر ئەو مەترسیەدا پارە وەربگرێت.

٢٩- لەم بۆچوونەشدا پاساوی سوو خواردن بەوە دێتەوە، کە قەرزدارەکە کاری بەپارەی خاوەن قەرزەکەوە کردووە، قازانجی لێکردووە، بۆیە خاوەن قەرزەکەش مافی ئەوەی هەیە بەشێك لەو داهاتەی بەر بکەوێت.

٣٠- د. محمد عمر شابرا، نحو نظام نقدي عادل دراسة للنقود والمصارف والسياسة النقدية في ضوء الإسلام، دار البشير، عمان، ط١٩٩٠، ص١٧٣. حسن عبد الله الأمين، الفوائد المصرفية والربا، الإتحاد الدولي للبنوك الإسلامية، ص٣-٦. مجلة البحوث الفقهية المعاصرة، خالد بن عبد الرحمن المشعل، بحث بعنوان: الفائدة والربا شبهات وتبريرات معاصرة، ع٨٠، ص١٣-٢٣.

بەبێ بەرامبەر بدرێت، چونکە تۆ هیچ کات ناچار نیت قەرز بەخەڵکی بدەیت، بەڵام ئەگەر پێتدان، ئەوە نابێت لەبەرامبەردا هیچ سوودێك لەکەسی قەرزدار داوا بکەیت، چونکە مەرج نیە قەرز تەنها هی پارە بێت، و بۆ قەرزی پارەیش مەرج نیە ئەو کەسەی قەرزەکەی کردووە مامەڵەی پێوە کردبێت، قازانجی لێکردبێت، بەڵکو لەوانەیە بۆ نەخۆشی، یان کردنەوەی خانوو قەرزی کردبێت، مەرجیش نییە سوودی لێبینیبێتو بەڵکو بەپێچەوانەوە لەوانەیە زەرەری لێکردبێت، جا کابرای سوو خۆریش لەولاوە بڕێك پارەی زیادەی خولاوی لەسەر بکاتەماڵ، ئەوکات ئەوەندی تر قەرزارەکە بارگران دەبێت، هەرگیز لەژێر باری قەرزاری ڕزگاری نابێت.

سەبارەت بەپاساوی مەترسی نەگەڕانەوەو فەوتانی قەرزیش، ئیسلام لەبری سوو چەندین ڕێگەی داناوە بۆ زەمانەتی وەرگرتنەوەی قەرزەکە لەوانە وەرگرتنی (رهن)و (کفیل)و (کومبیالە)و چەندین ڕێگەی تر، کە لە سایەی ئەوانەدا هیچ مەترسییەك لەسەر پارەی قەرزەکە نامێنێت.

بەشی دووەم[1]

١- ئەم بەشە ڕۆژی: ٢٠١٤/١٢/٦ تۆمارکراوە.

سوو لە مێژووی مرۆڤایەتی و ئاینە جیاوازەکاندا:

لەم بەشەدا قسە لەسەر ئەم تەوەرانە دەکەین:

١- سوو لە شارستانییەتە کۆنەکاندا.

٢- سوو لە ئاینی جولەکەدا.

٣- سوو لە ئاینی مەسیحیدا.

٤- سوو لە سەردەمی نەفامی پێش ئیسلامدا.

٥- قۆناغەکانی قەدەغەکردنی سوو لە ئیسلامدا.

٦- حوکمی سوو لە قورئاندا.

٧- حوکمی سوو لە فەرموودەکانی سەروەردا.

٨- هۆکارەکانی قەدەغەکردنی سوو لە ئیسلامدا.

١- سوو لەشارستانیەتە کۆنەکاندا:

پێدەچێت بە درێژایی مێژووی مرۆڤایەتی دیاردەی سووخۆری لەکۆمەڵگاکاندا بوونـی هەبووبێت: بۆ نمونە لەسـەدەی هەشـتی پێش زایین، لە سـەردەمی فیرعەونەکاندا بەتایبەت لەسـەردەمی (بۆخۆریـس) کە دەگەڕێتەوە بۆ (٢٤) هەمین نەوەی فیرعەونەکان، ڕێژەی سوو گەیشتۆتە (٢٢٪)، تا ئەم پیاوە ناچار بووە بڕیارێك دەربكات كە پارەی سوو قەدەغەو یاساغ بكات.

لەشارسـتانییەتە کۆنەکانی عێراقیشداو وەکو ئاشـورییەکان، کلدانییەکان، سـۆمەرییەکان، دەسـەڵاتدارانی ئـەو سـەردەمە نرخی سـوودیان بۆ خەڵکی دیاریکـردوە، پیاوە ئاینییەکانیان بەناوی خوداکانەوە سـوویان داوە بەخەڵك، سووشـیان لەخەڵك وەرگرتووە، لەسـەردەمی کلدانییەکانو سۆمەرییەکانیشدا ڕێژەی سوو بە (١٥٪ تا ٣٣٪) دیاریکراوە، لەسەردەمی ئاشورییەکاندا بە لە نێوان (١٢٪ تا ٥٠٪) دیاری کراوە. لەسـەردەمی بابلییەکانیشـدا دیاردەی سووخۆریی بەشێوەیەکی بێویژدانانە بەر بڵاوبووەو هەندێجار ڕێژەکەی گەیشتۆتە (٤٥٠٪) تـا سـەردەمی حامورابی کـە مێژووەکـەی دەگەڕێتەوە بـۆ (١٨٠٠ پ.ز)، ئەو لەسـەردەمی خۆیدا چەندین چاکسازی ئابووری کردووە، لەوانە ڕێژەی سووی لە نێوان (٣٠٪ تا ٥٠٪) بە یاسا دیاری کردووە.

ئیغریـق، ڕۆمانییـەکان، یۆنانییەکانیـش بەهەمان شـێوەی گەلانی پێش خۆیان مامەڵەیان بە سـوو کردووە، تاکار گەیشتۆتە ئەوەی کاتێك هەژارەکان ناچـار دەبوون قەرز بکەن، دەکەوتنە ژێر بەزەیی خاوەن دەسـمایەکانەوە کە بۆیـان هەبوو لە کاتی نەدانەوەی قەرزەکاندا لە کاتی خۆیدا بیانکەنە کۆیلەو ئـازادی ژیانیان لێ زەوت بکەن، یان بەندیان بکـەن، هەر ئەمەش وایکردووە کە بیریارو فەیلەسـوفەکانی ئەو سەردەمە لە نموونەکانی ئەفلاتۆنو ئەرستۆ

بەتوندی بەگژ ئەم دیاردەیەدا بچنەوەو بانگەشەی بنەبڕکردنی بکەن، تا ئەو سەردەمەی (سۆلۆن) هات، زۆرێك لە یاسای میسرییەکانی گواستەوە بۆ یۆنانییەکان، سیستەمی کۆیلایەتی هەڵوەشاندەوە، ڕێگەی دا بەخاوەن قەرزەکان دەستبگرن بەسەر زەوی‌و زارو موڵك‌و کەلوپەلی قەرزارەکاندا، بەڵام بۆیان نەبوو خۆیان بکەنە کۆیلە، یان بەندییان بکەن[١].

٢- سوو لە ئاینی جولەکەدا:

قورئانی پیرۆزدا دەربارەی حوکمی سوو لای جولەکەکان دە فەرموویێت: ﴿وَأَخْذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ﴾[٢]. واتا: سوویان وەردەگرت‌و دەخوارد لە کاتێکدا لێیان قەدەغەو یاساغ کرابوو. ئەمە ئاماژەیەکی ڕوونە، بەوەی کە سوو لە شەریعەتی یەهودییەکاندا، بەهەمان شێوەی شەریعەتی ئیسلام حەرام بووە.

لە تەوراتیشدا کە پەرتووك‌و شەریعەتی ئاسمانی جولەکەکان خۆیانە، بەهەمان شێوەی قورئان باسی حوکمی سوو دەکات لەسەر جولەکەکان‌و لەدەقێکیدا دەڵێت: (إذا أقرضت مالاً لأحد من أبناء شعبي فلا تقف منه موقف الدائن ولا تطلب منه رباً لمالك)[٣]. واتا: ئەگەر پارەت دا بەقەرز بەیەکێك لە نەوەکانی من، بەچاوی قەرزارو خاوەن قەرز سەیری مەکە، داوای سووی پارەکەتی لێمەکە.

لە دەقێکی تردا هاتووە: (وإذا افتقر أخوك وقصرت يده عندك، فأعضده غريباً أو مستوطناً فيعيش معك لا تأخذ منه رباً)[٤]. واتا: ئەگەر براکەت هەژار کەوت‌و دەستی کورت بوو لەلات، هاوکاری‌و پشتیوانی بکە، ئەو کەسە کەسێکی بێگانە بێت،

١- محمد الجمال، موسوعة الإقتصاد الإسلامي، ط٢، دار الكتب المصرية، ص٣٨٧. مجلة المسلم المعاصر، د. محمود عارف وهبة، بحث بعنوان: نظريات الفائدة (الربا) في الفكر الاقتصادي، ع٢٣.

٢- سورة النساء: الآية (١٦١).

٣- سفر الخروج، الإصحاح ٢٢، الفقرة٢٤.

٤- سفر اللاويين، الإصحاح ٢٥، فقرة ٣٥- ٣٧.

یان هاوڵاتی بێتو لەگەڵت بژی بەسوو پارەی مەدەرێ.

ئەمـــە حوکمی ســـووە لە تەوراتدا، بەڵام پیـــاوە ئاینییەکانی جولەکە وەك نەریتی هەمیشەییان، هاتن هەنگاو بەهەنگاو سوویان حەڵاڵکرد، سەرەتا تەنها بۆ خۆیانیان حەڵاڵکرد، بۆ حاڵەتی پێویستی بەسێ مەرج:

١- ڕێژەی سووەکە لە یەك لەسەر پێنجی قەرزەکە زیاتر نەبێت.

٢- سووەکە بە ڕەزامەندی کەسەکە خۆی بێت، بەنییەتی دیاریو بەخشین بێت.

٣- لەنێوان دووکەســـدا دووبارە نەبێتەوە، واتە هەر دووکەسێك تەنها یەك جار بۆیان هەیە مامەڵەی سوو خۆری لەگەڵ یەکتردا بکەن.

دوای ئەمـــە ڕێگەیـــان دا بـــە قوتابییەکانیـــش بەســـوو پارە لە مامۆســـتا ئاینییەکانیان وەرگرن، بەڵام بەمەرجێك بەڕەزامەندی خۆیان بێت، سووەکەش بەناوی دیارییەوە بێت.

دواتر بازنەکەیان زیاتر فراوان کرد، ڕێگەیاندا بەوەی هەموو گەلی جولەکە بۆیان هەیە بەسوو مامەڵە لەگەڵ یەکتردا بکەن، بەمەرجێك کەسێکی غەیری جولەکە نێوەندگیریان بکات[٥].

ئەمەش وای کرد دیاردەی ســـوو بەشێوازێکی بەربڵاو لەنێو شوێنکەوتوانی ئاینـــی جولەکـــە بڵاوبێتەوە، بیریـــارو پیـــاوە ئاینییەکانیان بـــە تەواوەتیو بەشـــێوەیەکی ڕەها بانگەشەی بۆ بکەن، تا کار گەیشـــتە ئەوەی بازرگانەکانی جولەکە لەئەڵمانیا بیریان لەوەکردەوە، پارە لەجوتیارەکان کۆبکەنەوەو بەسوو بیدەن بەخەڵکانی تر، بەشێکی سووەکە بدەن بەجوتیارەکان، بەشەکەی تریشی بۆخۆیان هەڵگرن، دواتر ئەم سیاســـەتە پەرەی ســـەند، بیرۆکەی دامەزراندنی بانکی ســـووخۆری لێکەوتەوە. لە ســـاڵی (١١٥٧ز) لە شـــاری بوندوقیە لەســـەر دەســـتی بازرگانەکانـــی جولەکە یەکەم بانکی ســـووخۆری دامـــەزرا، دواتریش

٥- چونکە ئەوان پێیان وایە سوودان بەغەیری جولەکە دروستە.

لەسـالّی (١٤٠١ز) بانكێك لەبەرشەلۆنە كرایەوە، پەتای كردنەوەی بانكی ئەهلی گواسـترایەوە بۆ وڵاتە ئیسـلامییەكان، لە سـالّی (١٨٩٨ز) یەكەم بانك بەناوی بانكی ئەهلی میسری كرایەوە.

هەربۆیـە هیتلـەر ڕقـی زۆری لەجولەكـە بـوو، چونكە پێـی وابوو كە ئـەوان هـۆكاری لاوازكردنی ئەڵمانیا بوون، لەپەرتووكـی (كفاحی) دا دەڵێت: (تێبینـی ڕەوشـتی جولەكەكانم دەكرد لەسـەر شـەقام پەیوەندییان بەكاری بەدڕەوشتییەوە لە ڤییەنادا زۆر بەڕوونی دیاربوو، ئەو كات كە بۆم دەركەوت جولەكە ئەو مرۆڤە سـووخۆرە خوێن سـاردە بێ ئابڕوەیە، كە سەروەتەكەی لـەو بازرگانییە خراپـەدا دەخاتە گەڕ، كە كۆمەڵگا لەنـاو دەبات، تەزوویەك بەهەموو ئەندامەكانی لەشمدا هات) [٦].

٣- سوو لەئاینی مەسیحیدا:

لە ئاینی مەسـیحیدا بەهەمان شێوەی ئاینی جولەكەو سەرجەم ئاینەكانی تـر سـووخۆری حەرام بوو، سـزای تونـدی هەبوو، چونكە جگـە لەوەی كە كەسـی سووخۆر ناچار دەكرا سـووەكە بگێڕێتەوە بۆ خاوەنەكەی، بەمورتەدو هەڵگەڕاوەش لەدین پۆلێن دەكرا، باوكە سكوبا لەو بارەیەوە دەڵێت: (هەركەسێك بڵێت سـوو حەرام نییە، بەبێباوەڕ ئەژمار دەكرێـت). باوكە یوبنیش دەڵێت: (سووخۆرەكان هەر لەدونیا كەرامەتیان لەدەست دەدەن، لەپاش مردنیش شایەنی ئەوە نین كفن بكرێن). تەنانەت یەكێك لە بڕیارەكانی مەجمەعی مەسكۆنی [٧]

٦- إدولف هتلر، كفاحي، ص٢٢، ط١، ١٩٧٤، دار الكتب الشعبية، بيروت.

٧- بەو كۆنگرانە دەگوترێت كەپیاوانی ئاینی مەسیحی ڕێكی دەخەن، بۆ تاووتوێكردنی كاروباری ئاینەكەیان، كاتێك بە (مەسكۆنی) ئەژمار دەكرێت كەهەموو پیاوانی ئاینی مەسیحی لەسەرانسەری جیهاندا بۆ بانگهێشت بكرێت، بەسەرپەرشتی پاپا خۆی بەڕێوە بچێت.

(٥) کەلەشـــاری نیقیە لەساڵی (٣٢٥ز) بەسترا، ئەوەبوو: (هەرکەسێك لەمەودوا ســـوو بخوات، یان داوا لەکەسێك بکات بۆی وەربگرێت، یان قەرز بەسوو بدات، یان بەهەر فێڵێك بیەوێت قازانجێکی پیس بەدەســـت بێنێت، ئەوە پێویســـتە هەموو کەس پەیوەندی لەگەڵ بپچڕێت، بەچاوی نامۆو بێگانە سەیر بکرێت). ئەم بڕیارە تا ماوەیەکی زۆر کاری پێکراو، مەسیحییەکان پێوەی پابەند بوون.

بـــەڵام ئەوانیش بەهەمان شـــێوەی شـــوێنکەوتەکانی ئاینـــی جولەکە پاش ماوەیەك هەنگاو بەهەنگاو ســـوویان حەڵاڵ کرد، ئەوەبوو سەرەتا بۆ هەندێك حاڵەتو کەســـی تایبەت حەڵاڵیان کرد لەوانە: بۆ حاڵەتی پێویســـتیو کەسێك ناچـــار بێت، بۆ پارەی کەســـی پێنەگەیشـــتوو وەکو ژنو هەتیـــو، لە حاڵەتی غەرامـــەو بەمەبەســـتی ناچارکردنی کەســـی قـــەرزار کە قەرزەکـــەی لەکاتی خۆیدا بگێڕێتەوە، بەم شـــێوەیەو تا کۆتاییەکانی ســـەدەی (١٣ز) ســـووخۆری بەشێوەیەکی بەرتەسك مایەوە. دواترو لەژێر فشاری سەختی ژیان، دەرکەوتنی چینی دەرەبەگو سەرمایەدارەکان لەلایەك، کاڵبوونەوەی هەژموونی کەنیسەو پەراوێز کەوتنی لەکۆمەڵگاکاندا، دیاردەی سووخۆری بەتەواوی پەرەی سەندو بووبە شـــتێکی زۆر ئاسایی، تاکار گەیشتە ئەوەی سوو بوو بەیەکێك لەبنەماو کۆڵەکەکانی ئابووری کۆمەڵگاکان لە ئەورووپادا [٨].

٤- سوو لەسەردەمی نەفامی پێش ئیسلامدا:

حاڵی کۆمەڵگا عەرەبییەکان کە سەدەها ساڵبوو هیچ پەیامو پێغەمبەرێکیان بۆ نەهاتبوو، لەحاڵی کۆمەڵگا ئەورووپییەکان کەسەدەها پێغەمبەریان بۆ هاتبوو لەڕووی ســـوخۆرییەوە باشتر نەبوو، بەڵکو سووخۆری لای ئەمان کارێکی زۆر

٨- عبدالعظیم جلال أبو زید، فقه الربا، ص١١-٢٠. توفیق إسماعیل الجیوسي، مخاطر الربا: الإجتماعیة، الإقتصادیة، ص١-٥.

ئاســاییو ڕێگە پێدراو بوو، بەچەندین شێواز لەگەڵ یەکتر مامەڵەیان بەسوو دەکرد، دیارترینی شێوازی سوو خۆری لەم کۆمەڵگایانەدا ئەمانە بوون:

سووی قەرز: ئەم جۆرە سووە بەربڵاوترین جۆری سوو بوو لەو سەردەمانەداو کاتێك دروســت دەبوو کە کەسێك پێویســتی بەقەرز ببوایە، ڕووی لەکەسێك بنایــە بۆ ئــەوەی قەرزی بداتێ بەســوو قەرزی دەدایــە، ئەمیش دوو جۆری هەبوو:

جــۆری یەکەم: هەر لەســەرەتاوە کابرای خاوەن قــەرز ڕێدەکەوت لەگەڵ قەرزارەکە کەلەکاتی گەڕانەوەی قەرزەکەدا، زیاد لەو بڕە پارەیەی بۆ بگێڕێتەوە کەئەم پێیداوە.

جــۆری دووەم: ئەوە بوو خــاوەن قەرزەکە مەرجی ئەوەی لەســەر دادەنا کە ئەگەر لەکاتی خۆیدا قەرزەکە نەگێڕێتەوە ســووی دەخاتە ســەر. هەندێك جاریــش خــاوەن قەرزەکان هەر دوو جۆری ســووەکەیان لەســەر قەرزارەکان دادەنا.

ســووی مامەڵە: ئەمیش جۆرێکی تر بوو لەســوو، کاتێك دروست دەبوو کە کەسێك شتێکی دەفرۆشت بەکەسێکی تر، مەرجی ئەوەی لەسەر دادەنا ئەگەر لەکاتی خۆیدا پارەکەی نەداتێ ئەوە سووی دەخاتە سەر.

ســوویەکی تــر هەبوو کــە خەڵکی بەســوویان نەدەزانی ئەویــش لەکاتی ئاڵوگۆڕکردنــی ئاڵتــون بەزیوو، یــان گەنم بەجۆ، گوێیان نــەدەدا بەوەی کە پێویســتە هەردوو شــتەکە لەکاتی گرێبەســتەکەدا ئامادە بێــت، بەڵام دواتر ئیسلام ڕوونی کردەوە کە ئەمەش جۆرێکە لەسوو.

٥- قۆناغەکانی قەدەغەکردنی سوو لەئیسلامدا:

یەکێك لە هەرە دیاردە جوانەکانی ئاینی پیرۆزی ئیسلام واقیعی بوونییەتی، ئـەم واقیعی بوونەیشـی لـە هەموو بنەمـاو حوکـمو ڕێنماییەکانیدا ڕەنگی داوەتـەوە، هەر لەم ڕوانگەیەشـەوە کاتێك خوای گەورە ویسـتبێتی حوکمێك بگۆڕێت کە چەندین سـاڵە خەڵکی لەسەردەمی نەفامیدا دەقیان پێوەگرتووە، ئەوە سەرەتا زەمینەسازی بۆ کردووەو دواتریش بەچەندین قۆناغ حوکمەکەی گۆڕیـوە، بۆ نموونە عارەق خوای پەروەردگار هەر لەسـەرەتاوە بەرنامەڕێژی بـۆ کـردووە کە قەدەغەی بکات، بەڵام یەکسـەر ئەو بڕیـارەی نەداوە، بەڵکو بەچەندین ساڵو لە چەندین قۆناغدا قەدەغەی کردووە.

سـووش یەکێکە لەو حاڵەتانەی کە ئیسلام زۆر واقیعیانە مامەڵەی لەگەڵ کردووە، بەچەند قۆناغێكو لەچەند سـاڵێکدا قەدەغەی کردووە، گرنگترینی ئەو قۆناغانەی کەخوای پەروەردگار سووی پێ قەدەغە کردووە ئەمانە بوون:

قۆناغـی یەکەم: لەم قۆناغـەدا خوای پەروەردگار تەنهـا ئاماژەیەکی زۆر ورد دەکات بـەوەی کە سـوو لای خوا کارێکی نەخوازراوەو پاداشـتی لەسـەر نادات، بەڵام پاداشـت لەسـەر خێرو بەخشـینو چاکە دەدات، لـەو بارەیەوە لەسـورەتی (ڕوم)دا کە سـورەتێکی مەکییـە، دەفەرموویت: ﴿وَمَـا آتَيْتُم مِّن رِّباً لِّيَرْبُـوَ فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَـلَا يَرْبُو عِندَ اللَّهِ وَمَا آتَيْتُم مِّن زَكَاةٍ[٩] تُرِيـدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ﴾[١٠] . واتا: ئەو پارەیەی دەیدەن بەخەڵکی بەسوو تا زیاد بکات، ئەوە لای خوا هیچ زیاد ناکاتو خوا بەرەکەتی تێناکات، ئەو پارەیەی کە لەبەر خوا

٩- وشەی زەکات لێرەدا مەبەست پێی بەخشینێکی ڕەهایە، نەك ئەو زەکاتەی کە ئێستا هەیەو یەکێکە لەپایەکانی ئیسلام، چونکە ئەو زەکاتەی ئێستا هەیە لەساڵی دووی کۆچیدا فەرز بووە، سورەتی ڕۆمیش مەککیەو زۆر پێش ئەو هاتۆتە خوارەوە.

١٠- سورة الروم: الآية (٣٩).

دەیبەخشن، مەبەستتان پێی ڕەزامەندی خوایە، ئەو پارانە خوای پەروەردگار بەرەکەتی تێدەکاتو لای خۆی چەند قات زیادی دەکات.

جا ئەگەر سەرنج بدەن لێرە خوای پەروەردگار هیچ ئاماژەیەك بەوە ناكات كە سوو كارێكی خراپە، یان حەرامەو سزای هەیە، بەڵكو تەنها بەراوردێك لەنێوان سوو، بەخشین دا دەكات.

قۆناغی دووەم: لەم قۆناغەشـدا دیسـانەوە خوای پەروەردگار سوو قەدەغە ناكات، بەڵام ڕوونتر قسـەی لەسـەر دەكات، بە یەكێك لە ئـاكارە خراپەكانی نەتەوەكانی تر پۆلێنی دەكات، لەو بارەیەوە لەسـورەتی (نسـاء) كەسورەتێكی مەدەنییە دەفەرمووێت: ﴿وَأَخْذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُواْ عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ﴾[١١].

واتا: ئەوان سوویان دەخوارد لە كاتێدا لەسەریان قەدەغەكرابوو، ماڵی خەڵكیشیان بەناحەق دەخوارد. لێرەدا ئایەتەكە دوو ئاماژە بەحەرامی سوو دەدات:

یەكەم: بەوەی كەلەسـەر نەتەوەكانی پێش ئەمـان قەدەغە كراوە، كەواتە ڕێی تێ دەچێت لەسەر ئەمانیش قەدەغە بكرێت.

دووەم: بـەوەی خوای گەورە لەگەڵ خواردنی ماڵی خەڵك بەناحەق باسـی دەكات، كە ئەوە ئەو كات حەرامبوو لەسـەر موسـوڵمانان. بەڵام هێشتا خوای پەروەردگار بەحەرام ناوزەندی ناكاتو ڕێگیری لێناكات.

قۆناغی سـێیەم: قۆناغـی قەدەغەكردن، لەم قۆناغەدا خـوای پەروەردگار بەڕوونی باس لەحەرامی سـوو دەكاتو لەسـورەتی (ال عمران) دا لە بارەیەوە دەفەرمووێـت: ﴿يَا أَيُّهَـا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَأْكُلُواْ الـرِّبَا أَضْعَافاً مُّضَاعَفَةً وَاتَّقُـواْ اللّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾[١٢]. واتا: ئەی گرۆهی باوەڕداران سوویەك مەخۆن كە چەند قاتی پارەكە خۆی زیادی كردووە، لەخوا بترسن بەڵكو خوا سەركەوتو سەرفرازتان دەكات.

١١- سورة النساء: الآية (١٦١).

١٢- سورة آل عمران: الآية (١٣٠).

زانایان دەربارەی حوکمی ئەم ئایەتە دوو بۆچوونیان هەیە:

بۆچوونێکیان ئەوەیە کەئەم ئایەتە قۆناغێکی ترە لە قۆناغەکانی قەدەغەکردنی سوو، ئایەتەکە تەنها باس لە حەرامی ئەو سووە دەکات کە ڕێژەکەی زۆر بێتو چەندەها جار بێت، بەڵام ئەگەر یەك بەرامبەر، یان دووبەرامبەر بێت کێشەی نییە.

بۆچوونی دووەمیش پێی وایە کە نەخێر ئەمە بۆ قەدەغەکردنی هەموو جۆرەکانی سووە، بەڵام کاتێك باسی ڕێژەکەی دەکات کە چەند قات بێت، ئەوە باسی واقیعی ئەو کاتەی سووە لە کۆمەڵگای عەرەبیدا، بۆیە لێکدانەوەی پێچەوانەی بۆ ناکرێت.

بەڵام سەرەڕای قەدەغەکردن، ئایەتەکە هیچ هەڕەشەیەکی تێدا نییە، باسی هیچ سزایەکیش ناکات.

قۆناغی چوارەم: لەم قۆناغەداو لەسورەتی (بقرة)دا خوای پەروەردگار زۆر بەتوندی باس لەقەدەغەکردنی سوو دەکات، هەڕەشەی توند لەو کەسانە دەکات کە بەسوو مامەڵە دەکەن، لەو بارەیەوە دەفەرموویێت: ﴿الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لاَ يَقُومُونَ إِلاَّ كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُواْ إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَن جَاءهُ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِ فَانتَهَىَ فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُوْلَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ * يَمْحَقُ اللّهُ الْرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللّهُ لاَ يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ﴾[١٣] . واتا: ئەو کەسانەی لەدونیا سوو دەخۆن، کاتێك لە قیامەت لەگۆڕەکانیان دێنە دەرەوە، وەکو کەسێکی شێتی سەرلێشێواو لەگۆڕەکانیان دێنە دەرەوە، ئەوەش لەسزای ئەوەدا کە دەیانگوت قازانجی مامەڵەو سوو جیاوازیان نییە، بەڵام ئەوانە ڕاست ناکەن، چونکە خوای گەورە قازانجی مامەڵەی حەڵاڵ کردووەو داهاتی سووی حەرامو یاساغ کردووە، جا هەر کەس گوێی لەم

١٣- سورة البقرة: الآيتان (٢٧٥-٢٧٦).

ئامــۆژگاریو فەرموودانەی پەروەردگاری بوو، بەگوێی کردو دەســتی لەســوو هەڵگرت، ئەوە پێشتر هەر سوویەکی وەرگرتوەو خواردووە، هی خۆیەتیو لێی ناسەندرێتەوە، چارەنووسی خاوەنەکەشی لەدەستی خودادایە، هەرکەسیش پاش ئەم فەرمانە بگەڕێتەوە سەر کاری سوو خۆریی، ئەوە خوای پەروەدگار دەیکاتە جێنشینی دۆزەخ، بەهەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە، خوای گەورە فەڕو بەرەکەت لەسوو هەڵدەگرێت، لەبەرامبەردا پارەی چاکەو بەخشین گەشە پێدەکاتو زیادی دەکات. خوای گەورە خەڵکانی بێباوەڕو ســووربووی لەســەر تاوان خۆشناوێت.

لەکۆتاییدا دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ اتَّقُواْ اللهَ وَذَرُواْ مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ * فَإِن لَّمْ تَفْعَلُواْ فَأْذَنُواْ بِحَرْبٍ مِّنَ اللهِ وَرَسُولِهِ وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ لاَ تَظْلِمُونَ وَلاَ تُظْلَمُونَ *وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾(١٤) .

واتا: ئەی گرۆهی باوەڕداران ئەگەر باوەڕداری ڕاستەقینەن ئەوا لەخوا بترسنو دەســت لەسووخۆریی کۆتا کەن، ئەو سووەی لای خەڵك هەتانە وەری مەگرن، خــۆ ئەگەر واتان نەکرد ئەوە خوداو پێغەمبەرەکەی ﷺ جەنگتان لەدژ بەرپا دەکەن، ئەگەریش پەشیمان بوونەوەو تەوبەتان کرد، ئەوە دەستمایەکانی خۆتان بۆ خۆتان، نەســتەمتان لێ دەکرێتو نەســتەمیش لەخەڵك بکەن. ئەگەریش قەرزارەکانتان دەســتیان کورت بوو نەبوو بوون، ئەوە مۆڵەتی قەرزەکەیان بۆ درێژ بکەنەوە، خۆ ئەگەریش لە کۆی قەرزەکە، یان لەهەندێکی گەردنیان ئازاد بکەنو لێیان خۆش بن، ئەوە بۆ خۆتان باشترە ئەگەر بزاننو هەست پێبکەن.

عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس دەربارەی ئەم ئایەتانە دەفەرمووێت: (ئەمە کۆتا ئایــەت بوو بۆ پێغەمبەری خودا ﷺ هاتە خــوارەوە، پاش ئەوە هیچ ئایەتی تر نەهاتۆتە خوارەوە(١٥). بەم ئایەتانە کۆتایی بەحوکمی سووخۆری هێنرا.

١٤- سورة البقرة: الآيات (٢٧٨-٢٨٠).

١٥- القرطبي (محمد بن أحمد بن أبي بكر)، تفسير القرطبي (الجامع لأحكام القرآن)، ج٦، ط٢٠٠٣،

٦- حوکمی سوو لە قورئاندا:

ئەگەر بە وردی سەرنجی ئایەتەکانی پێشوو بدەین دەبینین خوای پەروەردگار تێیدا لەچەندین ڕووەوە، ئاماژەی بەحەرامی سوو کردووە لەوانە:

أ- ئەو بارە دەروونییە ناهەموارەی کەلەقیامەتدا بۆ ئەو کەسانە دروست دەبێت کە لەدونیادا مامەڵەیان بەسوو کردووە، کە وەك شێتێكو کەسێکی سەرلێشێواو زیندوو دەکرێنەوە، ئەمەش بەڵگەونیشانەی تاوانباریانە لەدونیادا.

ب- خوای پەروەردگار بەئاشکرا دەفەرمووێت قازانجی مامەڵە حەڵاڵەو بەڵام سوو حەرامەو بەتوندیش وەڵامی ئەو کەسانە دەداتەوە کە دەڵێن جیاوازییان نییە، هەڕەشەی سەختیان لێدەکات.

ت- خوای گەورە هەڕەشەی سزای دۆزەخی هەمیشەیی دەکات لەو کەسانەی کەبەردەوام دەبن لەسەر سووخۆرییەکەیان، دیارە ئەم سزایەش تەنها بۆ تاوانە گەورەکانە.

ث- خوای گەورە بەڵێنی ئەوە دەدات کە فەڕو بەرەکەت لەسوو هەڵبگرێت، کە ئەمەش جۆرێکی ترە لە سزاو هەڕەشەو ئاگادارکردنەوە بۆ دوورکەوتنەوە لە سوو.

ج- خوای گەورە دوو وشەی تۆقێنەر بەرامبەر سووخۆرەکان بەکاردەهێنێت کە ﴿كَفَّارٍ﴾و﴿أَثِيمٍ﴾ کە دوو وشەن بۆ تاوانی زۆر گەورەو خراپ بەکاردێن.

ح- خوای گەورە داواکەی لەباوەڕداران دووبارە دەکاتەوە کە واز لەسوو بێنن ئەگەر باوەڕدارن، ئەمەش هەڕەشەیەکی ترە بەوەی کەهەر کەس لەمەو پاش وازی لێنەهێنێت، ئەوە با لەباوەڕەکەی بترسێتو چاوێکی پێدا بخشێنێتەوە.

خ- دواتر خوای گەورە هەڕەشەی زۆر توندتر لەوانە هەمووی دەکات، باس لەوەدەکات کەخواو پێغەمبەر ﷺ جەنگ دژی ئەو کەسانە بەرپا دەکەن

دار عالم الكتب، الرياض، ص٢٨، تحقيق: هشام سمير البخاري.

کەســـەوداو مامەڵە بەسوو دەکەن، تا بزانن کەئەوان سەنگەریان لەخوا گرتوە، لەبەرەی شەیتاندان.

د- لە کۆتاییدا خوای پەروەردگار باســی تەوبەو گەڕانەوە دەکات لەســوو خــواردن، دیارە تەوبــەش لەتاوان دەکرێــت، بۆیە ئەمــەش ئاماژەیەکی ترە بەحەرامی سووخۆری لە ئیسلامدا.

جا ئەمانە هەمووی ئاماژەن بەمەترســیو حەرامی سووخۆری لە قورئاندا، گەورەیــی ئەو تاوانە، هەر لەبەر خراپییەکەیەتــی کەخوای پەروەردگار کۆتا ئایەتەکانی قورئانی بۆ تەرخان کردووە.

بۆیە زانایانی ئیسلامیش وای لێ تێگەیشتون، دەگێڕنەوە جارێکیان پیاوێك سەرخۆشــێکی بینــی خۆی هەڵدەدا بۆ ئاســمانو دەیگوت مــن مانگ دەگرمو دەیهێنمە خوارەوە، پیاوەکەش هەڵوێســتی سەرخۆشــەکەی زۆر پێ نامۆ بوو، بۆیــە تەڵاقی خــواردو گوتی: (تەڵاقــم کەوتبێت خودا لە عــارەق خراپتری دانەناوە، بە قورگی خەڵکدا بچێتە خوارەوە). دواتر پەشیمان بووەو هات بۆلای ئیمامــی مالیك بۆ حوکمــی تەڵاقەکەی، ئیمامی مالیــك فەرمووی مۆڵەتێکم پێبدە با بیری لێ بکەمەوە. ســبەی هاتەوە فەرمــووی: تەڵاقەکەت کەوتووە، چونکە من ســەیری هەمــوو قورئانم کردووە، خوای پەروەردگار باســی هیچ شتێکی نەکردووەو شەڕی لەدژ بەرپاکردبێت، تەنها لەسوودا نەبێت، بۆیە سوو لە عارەق خراپترە، تەڵاقەکەت کەوتووە[١٦].

ئەمــڕۆ خەڵکانێکی زۆر عارەق ناخۆنەوە، پێیــان وایە زۆر گوناهە، بەڵام سوو دەخۆنو گوێشی پێ نادەن، لە کاتێکدا کۆی دەقەکان ئاماژە بەوە دەکەن، کە سوو لە عارەقو دزیو زیناش خراپترە.

إبن تیمیە دەفەرموێت: سوو لە قومار زۆر خراپترە، لەبەرئەوەی:

١٦- أبو حیان الأندلسي، تفسیر البحر المحیط، ج٢، دار الفکر، بیروت، ص٢٥٤.

- کەســی ســووخۆر هەمیشــە قازانج دەکات، بەڵام قومارکەر مەرج نییە قازانج بکات.

- لــە قوماردا جــاری واهەیە هــەژارەکان دەیبەنەوە لــە دەوڵەمەندەکان، بەڵام لەســوودا هەمیشــە هەژارەکان دەیدۆڕێنو دەوڵەمەندەکان دەیبەنەوە. لەبەرئەوە دەفەرمویێت: بەم دوو هۆکارە سوو لە قومار خراپترە[١٧].

ئەمە سەبارەت بەدەقەکانی قورئان.

٧- حوکمی سوو لەفەرموودەکانی سەروەردا:

ســەبارەت بەحوکمی سوو و سزاکەی لە فەرموودەکانی سەروەردا ﷺ، دیارە ئەو فەرموودانەی لەو بارەیەوە هاتوون زۆرن، باس لە سزاو تۆڵەی جۆراوجۆر دەکەن، بەڵام ئێمە لێرەدا تەنها چەند فەرموودەیەك دەخەینە ڕوو لەوانە:

- {لَعَـنَ رَسُـولُ اللَّهِ ﷺ آكِلَ الرِّبَا، مُوكِلَهُ، كَاتِبَـهُ، شَاهِدَيْهِ، قَالَ هُمْ سَـوَاءٌ}[١٨]. واتا: پێغەمبــەری خودا ﷺ نەفرەتی کردوە لەو کەســەی کە ســوو دەخوات، ئەو کەســەش کەســوو دەدات، ئەو کەســەش کە دەبێتە شــاهید لەنێوانیاندا، ئەو کەســەش کە گرێبەستەکەیان بۆ دەنووســێت، فەرمووی: هەموویان وەك یەك وان. کەواتە ئەو دەڵەمەندەی کە تەنها بۆ زیادبوونی داهاتی خۆی پارە بەسوو دەدات، لەگــەڵ ئەو هەژارەی بەنــاوی ناچارییــەوە وەری دەگرێت، لای خودا

١٧- إبن تيمية (أحمد بن عبد الحليم)، الفتاوى الكبرى، ج٤، ط١، ١٣٨٦، دار المعرفة، بيروت، ص٤٦٥، دراسة وتحقيق: حسنين محمد مخلوف.

١٨- البخاري (محمد بن إسماعيل)، صحيح البخاري (الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله ﷺ وسننه، أيامه)، ج٧،ط١، دار طوق النجاة، رقم الحديث (٥٩٦٢)، ص١٦٩، تحقيق: محمد زهير بن ناصر الناصر. مسلم (مسلم بن الحجاج القشيري)، صحيح مسلم، ج٣، دار إحيار التراث العربي، بيروت، ص١٢١٩، رقم الحديث (١٥٩٧)، تحقيقو تعليق: محمد فؤاد عبد الباقي. واللفظ لمسلم.

لەڕێــژەی تاوانبارياندا هيچ جياوازييەكيــان نييەو وەكو يەك تاوانبارن، نەك ئەوان بەڵكو شاهيد، نووسينگە، كەفيل، كارمەندی كۆمپانيا، يان بانكيش [١٩]، هەمــوو ئەمانــە پەنا بەخوا وەك يەك تاوانبار دەبن. ئەمەش لەبەر قورســی تاوانی سووخۆريەكەيە [٢٠].

- {اَلرِّبَـا ثَلَاثَـةٌ وَسَبْعُونَ بَابًـا أَيْسَرُهَا مِثْلُ أَنْ يَنْكِحَ اَلرَّجُلُ أُمَّهُ}[٢١] واتا: تاوانی ســوو خۆريی حەفتاو سێ پلەيە، ئاسانترينو نزمترينيان وەك ئەوە وايە كە مرۆڤ

١٩- بۆيە ئەو كەسانەی كە كارمەندی بانك، يان كۆمپانيايەكن كە پارە بەسوو دەدەن، يان وەردەگرن، نابێت لەو شوێنانادا كاربكەن، ئەگەريش هەر ناچار بوون، ئەوە نابێت لەو بەشە، يان كەرتە كار بكەن كە پەيوەندی ڕاستەوخۆی بەكاری سووخۆريەكەوە هەيە، بەڵكو بابچنە بەشەكانی تر، ئەگەر نا ئەو هەڕەشەيە ئەوانيش دەگرێتەوە.

٢٠- هەندێك تاوان هەيە لەبەر قورسييەكەی بەو شێوەيە هەموو ئەو كەسانە دەگرێتەوە كە بەشێوەيەك لەشێوەكان بەشداری دەكەن لەجێبەجێكردنی تاوانەكەدا، وەكو عارەق بۆ نموونە، پێغەمبەری خودا ﷺ دەربارەی عارەقيش دەفەرمووێت: خوای گەورە نەفرەتی كردووە لەو كەسەی كە عارەق دروستدەكات، لەوەش كە بۆی دروستدەكرێت، لەوەش كەدەيخواتەوە، لەوەش كەكارمەندە لەبارێكداو عارەق دەگێڕێت، لەوەش كە حەماڵو سەيارەيەكی بارهەڵگر، يان تەكسی، يان عەرەبانەيەكی پێيەو دەيگوازێتەوە، لەوەش كە بۆی دەگوازرێتەوە، لەوەش كەدەيفرۆشێت، لەوەش كە دەيكرێت، لەوەش كەدەيبەخشێتو بەدياری دەيدات بە خەڵكی، لەوەش كەپارەی عارەق دەخوات، لەوەش كە لەسەر مێزو خوانێك دادەنيشێت كە عارەقی لەسەر دانراوە. ديارە ئەو فەرموودانەی لەم بارەيەوە هاتوون زۆرنو بەچەند ڕێگەيەكی جياواز هاتوون، بەڵام ئەمە پوختەكەيانە. بڕوانە: إبن ماجە (محمد بن يزيد القزوينی)، سنن إبن ماجە، ج٢، دار الفكر، بيروت، ص١١٢٢، رقم الحديث (٣٣٨١)، تحقيق، تعليق محمد فؤاد عبد الباقی، الأحاديث مذيلە بأحكام الالبانی عليها، قال فی تخريجە: صحيح. الترمذی، ج٣، ص٥٨٩، رقم الحديث (١٢٩٥)، مصدر سابق، قال الألبانی فی تخريجە: حسن صحيح.

جا مەرج نييە ئەمانە هەموويان عارەق خۆر بن، بەڵام هەموويان يەك حوكميان هەيەو وەك يەك بەر نەفرەتی خودا دەكەون، بەهۆی ئەوەی كە بەجۆرێك لەجۆرەكان پشكداربوون لە ئەنجامدانی تاوانەكەدا. بۆيە تاوانی سوخۆريش لەو بابەتەيە.

٢١- الألباني (محمد ناصر الدين الألباني)، صحيح الترغيب والترهيب، ج٢، ص١٧٧، رقم الحديث (١٨٥١)، مصدر سابق، وقال في تخريجه: رواه الحاكم وقال: صحيح على شرط البخاري ومسلم، رواه البيهقي من طريق الحاكم ثم قال: هذا إسناد صحيح لغيره.

لەگەڵ دایکی خۆی کاری داوێنپیسی (زینا) بکات.

- {دِرْهَمُ رِبًا يَأْكُلُهُ الرَّجُلُ، هُوَ يَعْلَمُ، أَشَدُّ مِنْ سِتَّةٍ وَثَلاثِينَ زَنْيَةً}(٢٢). واتا: یەك درهەمی سوو کە کەسێك بزانێت پارەی سووەو بیخوات، سزاکەی لای خودا سیو شەش جار لە کاری داوێنپیسیو زینا قورسترە.

-{إِذَا ظَهَرَ الزِّنَا وَالرِّبَا فِي قَرْيَةٍ، فَقَدْ أَحَلُّوا بِأَنْفُسِهِمْ عذاب اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ}(٢٣). واتا: هەرکات کاری داوێنپیسیو سوو خۆری لە گوندێك، یان شارێك، یان شوێنێکدا بڵاوبووبوویەوە، ئەوەی ڕقی خوایان لە خۆیان هێناوەتە جۆش، سزای خوایشیان لەسەر خۆیان حەڵاڵکردووە.

٨- هۆکارەکانی قەدەغەکردنی سوو لە ئیسلامدا:

هەمووان ئەو ڕاستیە دەزانین کە کاتێك خوای پەروەردگار، بڕیار دەربارەی هەر شتێك بەهەر شێوازێك دەدات، هۆکاری سەرەکی بڕیارەکە هەمیشە پاراستنی بەرژەوەندی مرۆڤەکانە لە دونیاو دوارۆژیاندا، لەبابەتی سووخۆریشدا هەر وایە، زۆر هۆکار لەپشت قەدەغەکردنی سووخۆریەوە هەن، هۆکارەکانیش ڕەهەندی جیاوازیان هەیە، ئێمە لێرەدا تەنها بۆ بەرچاو ڕوونی هەوڵ دەدەین چەند هۆکارێك لەوانە بخەینە ڕوو، سەرەتا لە هۆکارە کۆمەڵایەتییەکانەوە دەستپێدەکەین کە ئەمانەن:

هۆکارە کۆمەڵایەتییەکان:

١- لەڕووی دەروونییەوە لەسەر ئاستی تاك کاتێك کەسێك تاوانێکی وەکو سوو ئەنجام دەدات، لەگەڵ ئەو هەموو هەڕەشەیەی لەسەری هاتووە، ئەوە

٢٢- الألباني (محمد ناصر الدين الألباني)، صحيح وضعيف الجامع الصغير وزيادته، المكتب الإسلامي، بيروت، ص٥٦٩. رقم الحديث (وقال في تخريجه: رواه أحمد والطبراني: صحيح.

٢٣- الألباني (محمد ناصر الدين الألباني)، صحيح الترغيب والترهيب، ج٢، ص١٧٩، قال في تخريجه: رواه الحاكم وهو حسن لغيره.

ڕێخۆشکەر دەبێت بۆ ئەوەی هەرتاوانێکی تر ئەنجام بدات، چونکە پێگەو ترسی تاوان لەناخیدا کەمو کاڵ دەبێتەوە.

٢- سوو جیاوازی چینایەتی لە نێو تاکەکانی کۆمەڵگادا زیاد دەکاتو قوڵدەکاتەوە، چونکە هەژارەکان دەکات بەژێر باری قەرزێکی درێژ خایەنی نەبڕاوەوە، کە زەحمەت دەتوانن لێی دەرباز بن، لەولاشەوە درێژەو برەو بەسەروەتی دەوڵەمەندەکان دەدات لەسەر چارەنووسی ئەوان.

بۆ نموونە: لە ساڵی (١٩٤٥)و لەدوای جەنگی جیهانی دووەم، بەپێی ڕێکەوتننامەیەکی نێو دەوڵەتی سندوقی دراوی نێو دەوڵەتی (International Monetary Fund) لەلایەن (٢٩) وڵاتی جیهانەوە دامەزرا، ئامانج لە دروستکردنی سندوقەکە بەناو بۆ هاوکاریکردنو دەستگیرۆیی کردنی وڵاتە هەژارەکان بوو، هەرچەندە لەڕاستیدا بەپێچەوانەوە بۆ تێشکاندنو درێژەدان بوو بەباری هەژاریو دەستەوخواریان بۆ وڵاتە زلهێزەکان.

چونکە ئەم سندوقە هەرگیز بەبێ مەرج قەرز بەکەس نادات، هیچ قەرزێکیشی بێبەرامبەر نییە، لەم قەیرانەی ئەم دواییەی میسردا، میسر داوای (٥) ملیار دۆلاری لەسندوقەکە کردووە، ئەوانیش ڕازیبوون بۆ ماوەی (٥) ساڵ قەرزەکەی بدەنێ، خۆ ئەگەر ڕێژەی سووی ئەو قەرزە (١،١٪) یش بێت، ئەوە ساڵی زیاتر لە (٣٠) ملیۆن دۆلار سووی دەچێتە سەر، پاش پێنج ساڵەکە قەرزەکە (١٥٢) ملیۆن دۆلار سووی دەچێتەسەر.

ئایا ئەمە چ جۆرە هاوکارییەکی پێدەڵێن؟ ئێستا ئەم سندوقە هەندێك قەرزی هەیە لەلای هەندێك وڵات، سودەکەی زۆر زیاترە لەبڕی ئەو قەرزەی کەکاتی خۆی پێی داون.

هەر کاتێکیش بابەتێکی پەیوەست بەو سندوقە دەخرێتە دەنگدانەوە،

کێ پارەی لەسندوقەکەدا زیاترە، ئەوە ڕێژەی دەنگیشی زیاترە، بۆ نموونە: ئەمەریکا بەتەنها (١٧،٨٪) دەنگی هەیە، پاش ئەو یابان دێت کە (١٣،٦٠٪) ی ڕێژەی دەنگی هەیە، پاش ئەوان ئەڵمانیا دێت کە (٥،٩٩٪) ی ڕێژەی دەنگی هەیە، پاش ئەوان فەرەنسا دێت کە (٤،٩٥٪) ی ڕێژەی دەنگی هەیە، لەو لاشەوە بە هەر (٢٤) وڵاتە هەژارەکەی ئەفەریقیا دێت کە سەدەها ملیۆن هاوڵاتیان هەیە، بە هەموویان تەنها (١،٤١٪)ی ڕێژەی دەنگیان هەیە[٢٤].

هەر بۆیە هەمیشە هەژموونو سیاسەتی ئەو زلهێزانە، بەسەر وڵاتە هەژارەکاندا زاڵە، هەرگیز بواری هەستانەوەو سەربەخۆیی ئابوورییان پێنادەن، تا لەو ڕێیەوە لەپێناو بەرژەوەندی خۆیان بەکاریان بهێنن.

١- سوو سۆزو بەزەیی و هەستی مرۆڤدۆستی، لەناو تاکەکانی کۆمەڵگادا بنەبڕ دەکاتو والە دەوڵەمەندەکان دەکات، کە هەژارەکان بکەنە سووتەمەنی بۆ گەرمکردنی بازاڕی قازانجی خۆیان، لەولاشەوە هەژارەکان دەکاتە دوژمنی دەوڵەمەندەکان، هەمیشە بەچاوی ڕقو کینە سەیریان دەکەن، چونکە هەژاری خۆیان لەچاوی ئەوان دەناسن.

هۆکارە ئابوورییەکان:

جگە لەو هۆکارە کۆمەڵایەتییانە چەندین هۆکاری ئابوری تر هەن بۆ قەدەغەکردنی سوو لەوانە:

١- نرخی شتو مەكو کاڵاکان بەرز دەکاتەوە، چونکە ئەو پارەیەی کە وڵاتە زلهێزەکان بەسوویەکی زۆر دەیدەن بە وڵاتە هەژارەکان، ئەو وڵاتانە ناچار دەکات نرخی شتومەك، کاڵاکان، خزمەتگوزارییەکان، لەسەر هاووڵاتیان زیاد بکەن، تابتوانن قەرزەکەو قازانجی سووەکە لە کاتی خۆیدا بدەنەوە.

٢٤- د. محمد توفيق سماق، مقال بعنوان: رؤية صندوق النقد والبنك الدوليان بين التغريب والتدويل، موقع البيان الإقتصادي، تأريخ نشر المقال: ٣٠ أبريل ١٩٩٩.

٢- دیـــاردەی بێکاریـــی زیـــاد دەکات، چونکە خاوەن دەســـتمایەکان لەبری ئـــەوەی پارەکانیـــان بخەنە بـــازاڕەوەو لەپـــڕۆژە پیشەســـازیی، ئاوەدانکاریی، خزمەتگوزارییەکاندا بیخەنە گەڕ، دەیدەن بەســـوو بەکۆمپانیا، یان بانکەکان، بەمەش دیاردەی بێکاری لەبازاڕدا زیاد دەکات.

٣- ئاســـتی وەبەرهێنـــان کەم دەکاتـــەوە، لەبەرئەوەی نرخی شـــتو مەك بەرزدەبێتەوە، لەبەرامبەریشـــدا خەڵك هەلی کاری دەســـتناکەوێت، پارەی پێ نابێـــت تا بیکڕێت، ئەو کات کاڵاکان لە گەنجینەکاندا کەڵەکە دەبنو بەمەشو وەبەرهێنان کەم دەبێتەوە.

٤- ســـوو وادەکات پارە لە دەستی کۆمەڵێك بازرگانو سەرمایەداری گەورەدا کەڵەکە بێت، ئەوان دەستبگرن بەسەر بازاڕەکاندا، بڕیاری چارەنووسی خەڵكو بژێوی ژیانیان بکەوێتە دەستی ئەوانەوە.

٥- سەردەکێشـــێت بۆ ئەوەی وڵاتانی هەژار سەروەریو سەربەخۆیی خۆیان لە بڕیاری سیاســـیو ئابووریو ڕۆشـــنبیریو هتد، لەدەست بدەن، بکەونە ژێر بەزەییو کاریگەری سیاســـەتی وڵاتە خاوەن دەســـتمایەو قەرزدەرەکانەوە، ئەو وڵاتانە ڕاستەوخۆ، یان نا ڕاستەوخۆو لەڕوانگەی بەرژەوەندییەکانی خۆیانەوە، نەخشەی بەڕێوەبردنی وڵاتەکانیان بۆ دابڕێژنەوە.

٦- ســـوو زۆر کات قەیرانی ئابووری کەمەر شـــکێنی لەســـەر ئاستی جیهان دروســـت کردووە، بۆ نموونە لەســـاڵی (١٩٢٩)دا (٥) هـــەزار بانك لە ئەمەریکا ئیفلاسیان کردووە، زیاتر لە (٣) بلیۆن دۆلار زەرەریان لێکەوتووە، تا (ڕۆزفلت) ناچار بوو تا ماوەیەك هەموو بانکەکانی ئەمریکا دابخات.

هەروەها لە ساڵی (١٩٩٧) وڵاتە پێشکەوتوەکانی ئاسیا ڕووبەڕووی قەیرانێکی ئابووری ســـەخت بوونەوە، لەســـاڵی (٢٠٠٧) قەیرانێکی ئابووری تری ســـەخت

جیهانـــی هەژانـــدو بەهۆیەوە ئابـــووری جیهان زیاتر لـــە (٧١) تریلیۆن زیانی پێکەوت. ئەمە جگە لەوەی کە لەدەرەنجامی ئەم قەیرانانە ملیۆنەها هاوڵاتی لەســـەر ئاســـتی جیهان هەلی کارەکانیان لەدەســـتدا، ئەوانیـــش چوونە ڕیزی هەژارانەوە، بوون بە بار بەســـەر ئابووری وڵاتەکانیانەوە. ئابووریناسەکانیش هۆکاری ســـەرەکی ئـــەم قەیرانانە بۆ دیـــاردەی ســـووخۆری، قازانجی وەهمی پڕۆژەی بێبنەما دەگێڕنەوە[٢٥].

ئەمانەو چەندین هۆکاری تر لەپشـــت قەدەغەکردنی کاری سووخۆریەوەن لە ڕوانگەی ئاینی پیرۆزی ئیسلامەوە.

٢٥- الأزمة المالية العالمية: أسبابها؛ أبعادها؛ تداعياتها: موقع: .http://abamayssae2014.ywaaw.com/2013/04/25/148

بەشی سێیەم (١)

١- ئەم بەشە ڕۆژی ٢٠١٤/١٢/١٣ تۆمار کراوە.

ئاڵۆزیی بابەتی سوو و جۆرەکانی:

ئەم بەشە ئەم تەوەرانە لەخۆ دەگرێت:

١- ئاڵۆزیی بابەتی سوو و وردەکارییەکانی.

٢- جۆرەکانی سوو.

٣- پێناسەی قەرز.

٤- بیرۆکەی قەرز بەپێی بنەما شەرعییەکان.

٥- حوکمی قەرز.

٦- مەرجەکانی قەرزی شەرعی.

٧- پێناسەی سووی قەرز.

١- ئاڵۆزی بابەتی سووو وردەکارییەکانی:

بابەتی سوو یەکێکە لەو بابەتانەی کە چەند گرنگن لە ئیسلامدا، ئەوەندەش ئاڵۆزنو وردەکارییان هەیە، زۆر کەس سەری لێ دەرناکات، تێیدا دەکەوێتە هەڵەوە، هەر بۆیە پێویستە موسوڵمانان زۆر لێی بەئاگا بن.

پێشەوا عومەر لەو بارەیەوە دەڵێت: (ثَلَاثٌ وَدِدْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمْ يُفَارِقْنَا حَتَّى يَعْهَدَ إِلَيْنَا عَهْدًا: الْجَدُّ، وَالْكَلَالَةُ، وَأَبْوَابٌ مِنْ أَبْوَابِ الرِّبَا)[١]. واتا: سێ شت هەیە بە ئاواتەوە بووم کە پێغەمبەری خودا ﷺ جێی نەهێشتینایە تا تەواو بۆی ڕوون دەکردینەوە: بەشە میراتی باپیرە[٢]، میراتی کەلالە[٣]. لەگەڵ چەند بابەتێکی سوو.

لە وتەیەکی تردا دەڵێت: (إِنَّ آخِرَ مَا نَزَلَتْ آيَةُ الرِّبَا، وَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قُبِضَ وَلَمْ يُفَسِّرْهَا لَنَا فَدَعُوا الرِّبَا وَالرِّيبَةَ)[٤] . واتا: کۆتا ئایەت کە بۆ پێغەمبەری خودا ﷺ هاتە خوارەوە ئایەتی سوو بوو، پێغەمبەری خودا ﷺ بەرلەوەی بە تەواوی بۆمان ڕوون بکاتەوە، کۆچی دوایی کرد، بۆیە واز لەسوو لەهەر شتێکیش کە گومانتان لێی هەبوو بهێنن.

بە فەرموودەکانی پێشەوا عومەردا دەردەکەوێت، کە زۆرێك لە بابەتەکانی سوویان بۆ ڕوون بۆتەوە، بەڵام ئاڵۆزیان لە هەندێك بابەتدا بۆ دروستبووە، ئاڵۆزییەکەش بۆ دوو هۆکاری سەرەکی دەگەڕێتەوە:

یەکەمیان: ئایەتەکانی سوو و وەکو خۆی ئاماژەی پێدەکات، کۆتا ئایەتەکانی قورئان بوو لە هاتنەخوارەوەدا، پێغەمبەری خودا ﷺ پاش هاتنە خوارەوەیان

١- البخاري، صحيح البخاري، ج٧، ص١٠٦، رقم الحديث (٥٥٨٨).

٢- مەبەستی میراتی باپیرەیە لەگەڵ خوشكو برادا، لە کاتی نەمانی باوکدا.

٣- کەلالە: بە کەسێك دەگوترێت بمرێت، نەباوكو دایكو نەمنداڵی نەبێت.

٤- إبن ماجة، سنن إبن ماجة، ج٢،ص٧٦٤، رقم الحديث: (٢٢٧٦). قال الألباني في تخريجه: صحيح.

بە ماوەیەکی کەم کۆچی دوایی کرد، هاوەڵەکانی بەجێهێشت، لەبەرئەوە ئەوەندە نەمایەوە تا هەموو وردەکارییەکانیان بۆ ڕوون بکاتەوە.

دووەمیان: بابەتی سوو پەیوەندی هەیە بەشێوازی مامەڵەی خەڵکەوە، کە بەردەوام لە گۆڕاندایە، حاڵەتێکی جێگیری نییە، هەر ڕۆژەو شێوازێکی نوێ دێتە ئاراوە، لەبەرئەوە پێدەچێت لە پاش وەفاتی پێغەمبەر ﷺ چەند شێوازێك لە مامەڵەکردن هاتبێتە ئاراوە کە لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ بوونیان نەبووە، هاوەڵانیش تەواو بەرچاو ڕوون نەبوون لەسەری، ئەمەش وای کردووە بۆچوونی جیاوازیان هەبێت لەبارەیەوە.

(إبن كثير)یش دەربارەی گرنگی بابەتی سوو و ئاڵۆزییەکانی دەڵێت: (باب الربا من أشكل الأبواب على كثير من أهل العلم)[٥]. واتا بابەتی سوو لەهەرە ئاڵۆزترینی بابەتە فیقهییەکانە بەلای زۆربەی زانایانەوە.

پێشەوا شاطبیش لەو بارەیەوە دەڵێت: (وهو من أخفى الأمور التي لم يتضح معناها إلى اليوم)[٦]. واتا: سوو لە شاراوەترینی ئەو بابەتانەیە کە تا ئەمڕۆش واتاو چەمکەکانی زۆر ڕوون نییە.

شێخ محمد رشيد ڕەزاش لەبارەیەوە دەڵێت: (وليس في الشريعة الإسلامية مسألة مدنية وقع فيها الخلاف والاضطراب منذ العصر الأول، ثم مازالت تزداد إشكالا وتعقيدا بكثرة بحث العلماء إلا مسألة الربا، فهي تشبه مسألة القدر في العقائد)[٧]. واتا: لە شەریعەتی ئیسلامیدا بابەتێکی مەدەنی تری وانییە، کەهەر لەسەدەی یەکەمەوە هێندە جیاوازیو ئاڵۆزی تێدا بێت، بەردەوامیش

٥- إبن كثير (أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير)، تفسير إبن كثير (تفسير القرآن العظيم)، ج١،ط٢، دار طيبة للنشر،١٤٢٠، ١٩٩٩، ص٧١٠.

٦- الشاطبي (إبراهيم بن موسى بن محمد اللخمي)، الموافقات في أصول الشريعة، ج٤، ط١، دارإبن عفان، ١٩٩٩،١٤١٧، ص٣٨٢، تحقيق: أبو عبيدة مشهور بن حسن آل سلمان.

٧- مجلة المنار، محمد رشيد رضا، ج٣٠، ص٥٨٥.

چەند زانایان لێکۆڵینەوەو توێژینەوەی زیاتری لەسەر دەکەن ئەو قورسترو ئاڵۆزتر دەبێت جگە لە بابەتی سوو نەبێت، بۆیە ئاڵۆزی سوو لە فیقهدا وەك ئاڵۆزی بابەتی قەزاو قەدەر وایە لەبابەتی بیرو باوەڕدا.

جا بەڕێزان: ئەمە بۆچوونی پێشەواو زانایانو کەڵەپیاوانی ئەم ئوممەتەیە لەسەر بابەتی سوو، لەبەرئەوە پێویستە زانایان بەتایبەتیو موسوڵمانان بەگشتی، زۆر بە ئاگاوە مامەڵەی لەگەڵدا بکەن، تا تووشی حەرامو سنوورشکێنی فەرمانەکانی خوای گەورە نەبن.

٢- جۆرەکانی سوو:

سوو بەشێوازێکی گشتی دوو جۆری هەیە:

یەکەم: سووی قەرز (ربا القرض).

دووەم: سووی کڕینو فرۆشتن (ربا البیع).

سەرەتا قسە لەسەر جۆری یەکەم دەکەین، کە هەرچەندە ئەم جۆرە سووە زۆر کۆنە، بەڵام بەردەوام شێوازی بەکارهێنی گۆڕانکاری بەخۆیەوە بینیوە، هەر سەردەمەو لەهەر کۆمەڵگایەکدا بەشێوازێك لەشێوازەکان سەرهەڵدەدات، خەڵکانێکی زۆر گیرۆدەی دەبن، ئێمە لێرەدا هەوڵدەدەین بەپێی تواناو لەچەند خاڵێکدا ڕوونی بکەینەوە، تیشك بخەینە سەر سەرجەم شێوازەکانی.

٣- پێناسەی قەرز:

قەرز (القرض): لەڕووی زمانەوانییەوە بەواتای بڕینو لێکردنەوە دێت، کەدەڵێین: (اقرضه من ماله). واتا: لەماڵەکەی خۆی بڕیو دای بەکەسێکی تر.

لەڕووی زاراوەشەوە حەنەفییەکان لەپێناسەی قەرزدا دەڵێن: (مَا تُعْطِیهِ مِنْ

مِثْلِيّ لِتَتَقَاضَاهُ)[٨]. واتا: بریتیە لەپێدانی شتێك کە هاوشێوەی هەیە، پاشتر وەك خۆی وەری دەگریتەوە. بۆ نموونە: تۆ (١٠٠٠$) بە کەسێك دەدەیت بەقەرز، دواتر هەمان بڕە پارەی بەهەمان دراو لێوەردەگریتەوە بەبێ زیادو کەم. بەپێی ئەم پێناسەیەش لای حەنەفییەکان قەرزی شتێك دروست نییە کە هاوشێوەی نەبێت، وەکو ئاژەڵ، خانوو، لەبەرئەوەی هەرگیز ناتوانیت وەکو خۆیو بەبێ زیادو کەم بۆ خاوەنەکەی بگێڕیتەوە.

قەرز لای مالکییەکان بریتییە لە: (دَفْعُ الْمَالِ عَلَى وَجْهِ الْقُرْبَةِ لِلَّهِ تَعَالَى؛ لِيَنْتَفِعَ بِهِ آخُذُهُ، ثُمَّ يَرُدُّ لَهُ مِثْلَهُ أَوْ عَيْنَهُ)[٩]. واتا: بریتیە لەپێدانی پارە بەنییەتی چاکەو نزیکبوونەوە لەخوای گەورە، تا وەرگرەکەی سوودی لێببینێت، دواتر هاوشێوەی قەرزەکە، یان خودی قەرزەکە بگێڕێتەوە بۆ خاوەنەکەی.

لای شافعییەکانیش بریتییە لە: (هُوَ تَمْلِيكُ الشَّيْءِ عَلَى أَنْ يُرَدَّ بَدَلُهُ)[١٠]. واتا: پێدانی شتێکە بەکەسێکی تر بۆئەوەی بەرامبەرەکەی بگێڕێتەوە. لای حەنبەلییەکانیش دەڵێن: (دَفْعُ مَالٍ إِرْفَاقًا لِمَنْ يَنْتَفِعُ بِهِ وَيَرُدُّ بَدَلَهُ)[١١] . واتا: پێدانی پارەیەکە بەنییەتی چاکە بەکەسێك کە سوودی لێدەبینێتو دواتر بەرامبەرەکەی دەگێڕێتەوە.

ئەگەر بەراوردێکی نێوان پێناسەکان بکەین دەبینین زۆرینەی زانایان لە مالیکی، شافعی، حەنبەلییەکان بەپێچەوانەی حەنەفییەکانەوە مەرجی ئەوە

٨- إبن عابدين (محمد أمين بن عمر)، حاشية إبن عابدين (رد المختار على الدر المختار شرح تنوير الأبصار)، ج٥، ط٢، دار الفكر، بيروت، ١٤١٢،١٩٩٢، ص١٦١.

٩- العدوي (علي بن أحمد بن مكرم)، ج٢، حاشية العدوي على شرح كفاية الطالب الرباني، دار الفكر، بيروت، ط١٤١٤،١٩٩٤، ص١٦٤، تحقيق: يوسف الشيخ محمد البقاعي.

١٠- الخطيب الشربيني (محمد بن أحمد)، مغني المحتاج إلى معرفة معاني ألفاظ المنهاج، ج٣، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤١٥،١٩٩٤، ص٢٩.

١١- البهوتي (منصور بن يونس بن صلاح الدين)، كشاف القناع عن متن الإقناع، ج٣، دار الكتب العلمية، بيروت، ص٣١٢.

دانانێن کەدەبێت قەرز هاوشێوەی هەبێت، بەڵکو دەکرێت هاوشێوەی نەبێتو دواتر قەرزارەکە نرخەکەی، یان بەرامبەرەکەی بگێڕێتەوە. دیارە بۆ چوونی زۆرینەی زانایانیش لەم بابەتەدا لەبۆچوونی حەنەفییەکان پەسەند ترە.

٤- بیرۆکەی قەرز بەپێی بنەما شەرعییەکان:

بیرۆکەی قەرز بەپێی بنەما شەرعییە گشتییەکان دروست نییە، چونکە لەگەڵ هەندێك لەو بنەمایانە دژ دەوەستێتەوە لەوانە:

أ- قەرز بەجۆرێك لەجۆرەکان سووی تێدایە، بەتایبەت ئەگەر قەرزەکە بەو کانزا، یان شتانە بێت کە سوویان تێدا دروست دەبێت، وەکو (ئاڵتون، زیو، پارە، گەنم، جۆ، برنج، هتد) بۆ نموونە: ئەگەر بڕی (١٠٠٠$) دۆلار بدەین بەکەسێك بەقەرز بۆ ماوەیەك، پاش ماوەکە ئەو بڕی (١٠٠٠$)ی گەڕاندەوە، یان نرخەکەی بەدراوێکی تری وەکو دینار، یان تومەن گەڕاندەوە، ئەمە لە شەرعداو وەکو گۆڕینەوەی پارە بەپارە وایە، چونکە ئێمە هەزار دۆلارمان داوەتێ بە هەزار دۆلارو ئەویش پاش ماوەیەك هەزار دۆلارەکە، یان نرخەکەی گەڕاندۆتەوە[١٢]،حوکمی پارە گۆڕینەوەش وەهایە کە دەبێت لە کاتی گۆڕینەوەی پارەکەو ئەنجامدانی گرێبەستەکە، هەردوو پارەکە ئامادەبن، بۆیە قەرز پێچەوانەی ئەم بنەما شەرعییەیە.

ب- قەرز گۆڕینەوەی شتێکی زانراوە بەشتێکی نەزانراو، بەتایبەتی لەو شتانەی کە هاوشێوەیان نییە، وەکو ئاژەڵ، بۆ نموونە تۆ بەرخێك، یان وشترێك بەقەرز دەبەیت، دواتر مەحاڵە بتوانیت بەرخێك، یان وشترێك بەهەمان کێش، هەمان شێوە، هەمان تەمەن بگێڕیتەوە، بۆیە ئەوەی تۆ

١٢- ئەگەر نرخەکەی گەڕاندەوە کۆمەڵێك مەرجی شەرعی هەیە، دواتر باسی دەکەین پێویستە ڕەچاوی بکەن، ئەگەر نا مامەڵەکەیان حەرام دەبێتو تووشی سوو دەبن.

دواتر دەیهێنیتەوە ئێستا کۆمەڵێك سیفەتی زۆر گرنگی نەزانراوە، ئەمەش لەشەرعدا ڕێگە پێنەدراوە، چونکە شەرع لە کاتی مامەڵەو ئاڵوگۆڕکردنی هەر شتێکدا [١٣] مەرجی ئەوە دادەنێت کەشتەکان زانراوبن.

ت- قەرز فرۆشتنی شتێکە کە تۆ ئێستا خاوەنی نیت، لەداهاتوودا ئەگەر هەیە ببیتە خاوەنی، یان نا، بۆ نموونە: کاتێك تۆ پارەیەك، یان گەنمێك، یان ئاژەڵێك بەقەرزو ەردەگریت، تۆ ئێستا نیتە، یان پێویستتە بۆیە بەقەرزو ەری دەگریت، بەڵێنیش دەدەیت پاش ماوەیەك بیگێڕیتەوە [١٤]، کەواتە تۆ چۆن شتێکت فرۆشتوەو چویتەتە ژێر باری ئەوەی کە بیدەیتەوە بەخاوەن قەرزەکە لە کاتێکدا ئێستا خاوەنی نیت، لە ڕووی شەرعەوە ئەم خاڵەش کێشەیەکی ترە لە قەرزدا [١٥].

بەڵام سەرەڕای ئەمانە هەمووی‌و لەبەر بەرژەوەندی هەژاران خوای پەروەردگار نەك تەنها ڕێگەی بەقەرزکردن داوە، بەڵکو زۆر هانی دەوڵەمەندەکانی داوە، مژدەی زۆر گەورەو بەڵێنی زۆر دڵخۆشکەریان پێ دەدات، تا قەرز بدەن بە هەژاران‌و کۆمەکیان بکەن، پێداویستیەکانیان پڕ بکەنەوە.

١٣- ئەمەش پەیوەندی بەسووەوە نییە، تەنها ئەو شتانەش ناگرێتەوە کە سوویان تێدا دروست دەبێت‌و وەکو (ئاڵتون، زیو)، بەڵکو لە هەموو شتێکدا کە مامەڵەی پێوە بکرێت ئەم مەرجە هەیە، کە پێویستە لە کاتی مامەڵەکەدا بەتەواوی گشت سیفاتە گرنگەکانی کە کاریگەریان لەسەر نرخەکەی هەیە زانراو بن، ئەگەر نا دەبێتە (غرر)و دروست نییە.

١٤- چونکە تەنانەت لەو شتانەی کە هاوشێوەشیان هەیە وەك ئاڵتون‌و پارەو گەنم‌و سەرجەم شتەکانی تر، زۆر ئاستەمە کەسەکە هەمان ئەو شتە بۆ خاوەن قەرزەکە بگێڕیتەوە کە کاتی خۆی لێی قەرز کردووە، بۆ نموونە هەمان پارە بەهەمان ئەو کاغەزانەی کە وەری گرتوون، یان هەمان ئاڵتون، ڕاستە قەرزارەکە هەمان بڕی پارە، یان ئاڵتون دەگێڕیتەوە، بەڵام ئەو پارانە هەمان ئەو کاغەزانە نین کە کاتی خۆی وەرتگرتوە، بەڵکو هاوشێوەیەتی لە بڕو جۆرو قەبارەدا، کەواتە تۆ پارەیەکت وەرگرتوەو پارەیەکت فرۆشتوە، بەڵام تۆ ئێستا ئەو پارەیەت نییە.

١٥- القرافي (أحمد بن إدريس الصنهاجي)، أنوار البروق في أنواع الفروق، ج٤، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١٤١٨،١٩٩٨، ص٢، تحقيق خليل المنصور.

٥- حوکمی قەرز:

حوکمی قەرز بەشێوەیەکی گشتی کارێکی چاکەو خوازراوە (مندوب)، زۆرێك لەدەقە شەرعییەکان جەختی لەسەر دەکەنەوە، مژدەی زۆر دڵخۆشکەر دەدەن بەو کەسانەی کە لەم ڕێیەوە هاوکاری خەڵکی دەکەن، بەڵام ئەم حوکمە جێگیرو نەگۆڕ نییە، بەڵکو بەپێی کات، کار، شوێن، کەسەکان دەگۆڕێت، بەشێوازێك کە هەر پێنج حوکمەکە لە (واجب، حرام، مندوب، مکروە، مباح) دەیگرێتەوە.

بۆ نموونە: کاتێك هەژارێك بۆ کارێکی پێویستی وەکو خواردن، یان چارەسەری نەخۆشی، یان پارەی کرێ خانوو، ڕوو لە دەوڵەمەندێك دەنێت، کە لەوانەیە لەو شوێنەدا تەنها ئەو دەوڵەمەندە هەبێت کە بتوانێت هاوکاری بکات، ئەگەر قەرزی پێنەدات تووشی نارەحەتییەکی زۆر دەبێت، پێدانی قەرز بۆ ئەم حاڵەتە پێویستە (واجب)، ئەگەر نەیداتێ ئەوە گوناهبار دەبێت.

بەڵام ئەگەر هەژارێك، یان هەرکەسێکی تر بۆ کارێکی حەرام داوای قەرزی کرد، وەکو کڕینی تلیاك، یان عارەق، یان کاری بەدڕەوشتی، یان بۆ مامەڵەیەك کە سووی تێدایە، یان بۆ جلوبەرگێکی ناشەرعی، یان هەر کارێکی حەرامی تر، لە هەموو ئەم حاڵەتانەدا بەپێچەوانەی حاڵەتی پێشوو، حەرامە قەرز بدرێت بەو جۆرە کەسانەو دەستگیرۆیی بکرێن، هەر کەس هاوکاریان بکات دەبێتە هاوبەشی تاوانەکانیان.

خۆ ئەگەر بازرگانێك بۆ فراوانکردنی سنووری بازرگانییەکەی داوای قەرزی کرد، هیچ پێویستییەکی ئەوتۆی پێ نەبێت، ئەگەر نەیدەیتێ تووشی هیچ زیانێك نەبێت، حوکمی پێدانی قەرز بۆ ئەم جۆرە حاڵەتانە ڕێگەپێدراوە (مباح)، واتە ئەو کەسە خۆی ئازادە لەوەی دەیداتێ، یان نا.

هەندێك جاریش لەوانەیە پێدانی قەرز باش نەبێت (مکروه)، ئەویش ئەگەر گومانی ئەوەمان هەبوو کەسەکە بۆ کاری ناشەرعی بەکاری دەهێنێت، بەڵام تەواو دڵنیا نەبووین.

جاری واش هەیە لەوانەیە پێدانی قەرز باشتر بێت (مندوب)، بۆ نموونە: ئەگەر گومانی ئەوەمان هەبوو ئەو کەسەی داوای قەرزەکەی کردووە، تووشی زیان دەبێت ئەگەر نەیدەینێ.

بۆیە پێویستە هەموو قەرزێك هەڵسەنگاندنی تایبەتو سەربەخۆی بۆ بکرێت، تا بزانین حوکمەکەی چییەو چۆنە.

٦- مەرجەکانی قەرزی شەرعی:

ئەو مەرجانەی کە پێویستە ڕەچاو بکرێن لە کاتی پێدانی قەرزدا بریتین لە:

أ- دەبێت قەرزەکە تەنها لە پێناو ڕەزامەندی خوای گەورە، پڕکردنەوەی پێداویستی خەڵکیدا بێت، نابێت دەوڵەمەندەکان هیچ سوویەك، یان زیادەیەك، یان بەرژەوەندییەکیان لە قەرزەکانیاندا هەبێت، ئەگەر نا حەرامەو دروست نییە، لەبەر ئەو خاڵانەی کە پێشتر باسمان کرد. هەر بۆیە خوای پەروەردگار کە باسی قەرزو پاداشتەکەی دەکات لە قورئاندا هەمیشە وابەستەی وشەی (حسن)ی دەکات، کە مەبەست پێی چاکەو خێرە نەك شتێکی تر، بۆ نموونە لە سورەتی تەغابوندا دەفەرموویێت: ﴿إِنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ﴾[١٦]. واتا: ئەگەر قەرزێك بەمەبەستی چاکەو خێر بدەن بەخوای گەورە

١٦- سورة التغابن: الآيە (١٧). ئەمەو لە چەندین ئایەتی تریشدا خوای گەورە بە هەمان شێوە باسی قەرز دەکات بۆ نموونە: ﴿مَّن ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللّهَ قَرْضاً حَسَناً فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافاً كَثِيرَةً﴾. سورة البقرة: الآية (٢٤٥). ﴿وَأَقْرَضْتُمُ اللّهَ قَرْضاً حَسَناً لَّأُكَفِّرَنَّ عَنكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ﴾. سورة المائدة: الآية (١٢). ﴿مَن ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ﴾. سورة الحديد: الآية (١١). ﴿إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ﴾. سورة الحديد: الآية (١٨). ﴿فَأَقِيمُوا

خوای گەورە چەند هێندی قەرزەکە پاداشتتان دەداتەوە، لێتان خۆش ئەبێت. جا ئەگەر سەرنجی ئایەتەکان بدەین خوای پەروەردگار لە هیچ کامیاندا نافەرموویێت: قەرز بدەن بەهەژاران، بەڵکو دەفەرموویێت بیدەن بەخوای گەورە، ئەمەش تەنها بۆ هەڵنانی دەوڵەمەندەکانە، تا بزانن ئەو قەرزەی دەیدەن بە هەژاران بەخوای گەورەیان داوە، ئەو پاداشتیان دەداتەوە نەك هەژارەکان، ئەمەش مژدەیەکی زۆر دڵخۆشکەرە بۆ ئەوان، چونکە پارەیەك کەخوا خۆی پێی داون، دواتر داوای ئەوە دەکات بەقەرز بیدەنەوە بەخۆی، بەڵێنی ئەوەشیان دەداتێ کە چەندین قاتی قەرزەکەیان پاداشتیان بداتەوە.

پێغەمبەری خوداش دەربارەی خێری قەرزدان دەفەرموویێت: {مَا مِن مُسْلِمٍ يُقْرِضُ مُسْلِماً قَرْضاً مَرَّتَيْنِ إِلاَّ كَانَ كَصَدَقَتِهَا مَرَّةً}[(١٧)]. واتا: هەر موسوڵمانێك دووجار قەرز بداتە هەر موسوڵمانێك، وەك ئەوە وایە پارەکەی کردبێت بەخێر، ئەمەش دیسان مژدەیەکی گەورەیەو پێویستە خاوەن دەسمایەکان لەدەست خۆیانی نەدەن.

عەبدوڵڵای کوڕی عومەر دەربارەی قەرز دەڵێت: (السَّلَفُ عَلَى ثَلاَثَةِ وُجُوهٍ: سَلَفٌ تُرِيدُ بِهِ وَجْهَ اللهِ فَلَكَ وَجْهُ اللهِ، وَسَلَفٌ تُرِيدُ بِهِ وَجْهَ صَاحِبِكَ فَلَكَ وَجْهُ صَاحِبِكَ، وَسَلَفٌ تُسْلِفُهُ لِتَأْخُذَ خَبِيثًا بِطَيِّبٍ فَذَلِكَ الرِّبَا)[(١٨)]. واتا قەرز بۆ سێ مەبەست دەدرێت: قەرزێك مەبەستت پێی ڕەزامەندی خوای گەورە بێت، ئەوە خوای لەخۆت پێ ڕازی دەکەیت، قەرزێك مەبەستت پێی ڕەزامەندی برادەرەکەت بێت، ئەوە برادەرەکەتی لەخۆت پێ ڕازی دەکەیت، قەرزێك مەبەستت پێی گۆڕینەوەی

الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً﴾. سورة المزمل: الآية (٢٠).

١٧- الألباني (محمد ناصر الدين الألباني)، إرواء الغليل في تخريج أحاديث منار السبيل، ج٥، ط٢، المكتب الإسلامي، بيروت، ط١٤٠٥، ١٩٨٥، ص٢٢٥.و قال في تخريجه: رواه إبن ماجة واسناده حسن.

١٨- البيهقي (أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي)، السنن الكبرى، ج٥، ط١، الناشر مجلس دائرة المعارف النظامية الكائنة في الهند، حيدر آباد، ١٣٤٤، ص٣٥٠.

پیس بێت بەپاك [١٩]، ئەوەیان سووە.

ب- دەبێت ئەو پارەیەی کە دەدرێت بە قەرز لەڕێگەی شەرعییەوە پەیدا کرابێت، سەرچاوەی داهاتەکەی حەرام نەبێت، چونکە خوای گەورە پارەی حەرام بۆ کاری چاکە قبوڵ ناکات، وەکو پێغەمبەری خوداﷺ دەفەرموویێت: {أيُّها الناس إنَّ الله طيّبٌ لا يَقْبَلُ إلا طيّباً}[٢٠]. واتا: ئەی خەڵکینە خودای گەورە پاکە، تەنها پاکیش لە بەندەکانی قبوڵ دەکات. پارەی حەرامیش پاك نییە، بۆیە خوای گەورە قبوڵی ناکات، نەك تەنها بۆ قەرز، تەنانەت بۆ خێرو زەکاتیش خوای گەورە قبوڵی نییەو زەکاتی لێ دەرناچێت.

ت- نابێت خاوەن قەرزەکە پاداشتی قەرزەکەی بەقسەی ڕەقو ناخۆش بەرامبەر قەرزارەکە، یان بە منەتکردنو چاوشکاندن، یان بە غەیبەتکردنو ناوزڕاندن بەتاڵ بکاتەوە، چونکە هەموو ئەمانە پاداشتی قەرز کەم دەکەنەوەو بەتاڵی دەکەنەوە، بۆیە خوای پەروەردگار لەقورئاندا دەفەرموویێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى﴾[٢١]. واتا: ئەی گرۆهی باوەڕداران پاداشتی چاکەکانتان بەمنەتو ئازاردانی ئەو کەسانەی چاکەتان لەگەڵ کردون بەتاڵ مەکەنەوە، بۆیە جاری وا هەیە کەسێك قەرزێکی داوە بە کەسێك، هێندە سەرکۆنەی دەکات لەناو خەڵکدا، هێندە باسی دەکات ئابڕوی دەبات، ئەمە هەرگیز پێی ناگوترێت قەرزی حەسەنە، ئەو قەرزە شەڕی لەخێری زیاترە.

پێغەمبەری خودا ﷺ لە فەرموودەیەکدا دەفەرموویێت: {مَنْ نَفَّسَ عَنْ مُؤْمِن كُرْبَةً مِن كُرَبِ الدُّنْيَا نَفَّسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِن كُرَبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ، مَنْ يَسَّرَ عَلَى مُعْسِرٍ يَسَّرَ اللَّهُ

١٩- مەبەستی ئەوەیە پارەیەکی حەڵاڵ کە بەڕەنجی شان پەیدات کردوە بیدەیت بەسوو، ئەوە ئەو پارە پاکە حەڵاڵە حەرام دەکەیت.

٢٠- مسلم، صحيح مسلم، ج٢،ص٧٠٣، رقم الحديث (١٠١٥)، مصدر سابق.

٢١- سورة البقرة: الآية (٢٦٤).

عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ}[٢٢]. واتا: هەر کەسێك گرفتێك لە گرفتەکانی دونیای باوەڕدارێك چارەسەر بکات، خوای پەروەردگار گرفتێك لە گرفتەکانی قیامەتی بۆ ئاسان دەکاتو چارەسەر دەکات، هەرکەس چاوپۆشی لە قەرزارێکی نەدارو هەژار بکات، خوای پەروەردگار چاوپۆشی لە تاوانو هەڵەکانی دەکات لە دونیاو دوارۆژداو لێیان خۆش دەبێت. لە فەرموودەیەکی تردا باسی پیاوێکی دەوڵەمەندمان بۆ دەگێڕێتەوەو دەفەرموویت: {كَانَ رَجُلٌ يُدَايِنُ النَّاسَ فَإِذَا أَعْسَرَ الْمُعْسِرُ قَالَ لِفَتَاهُ: تَجَاوَزْ عَنْهُ فَلَعَلَّ اللهَ يَتَجَاوَزُ عَنَّا، فَلَقِيَ اللهَ فَتَجَاوَزَ عَنْهُ}[٢٣]. واتا: پیاوێکی دەوڵەمەند هەبوو قەرزی دەدا بەخەڵکی، ئەگەر قەرزارێك نەیبوایە قەرزەکەی بداتەوە بەشاگردەکەی دەگوت: وازی لێبێنەو چاوپۆشی لێبکە، بەڵکو خوای گەورە چاوپۆشی لەهەڵەو تاوانەکانمان بکات، کەوەفاتی کردو گەڕایەوە لای خوای گەورە، خوای گەورە لێی خۆشبوو.

ث- ئەم مەرجەیان پەیوەندی بەقەرزارەکانەوە هەیە، کە مەرجە ئەمانیش لەلای خۆیانەوە پابەند بن بەوەی لە کاتی خۆیدا قەرزی دەوڵەمەندەکان بگێڕنەوە، پابەندبن بە بەڵێنەکانیانەوە، خۆ ئەگەر وانەکەن ئەو کات قەرزەکە بۆ ئەمان حەرام دەبێتو نابێت وەریبگرن.

پێغەمبەری خودا ﷺ لەو بارەیەوە دەفەرموویت: {مَطْلُ الْغَنِيِّ ظُلْمٌ}[٢٤]. واتا: گرتنی پارەی قەرزو نەگێڕانەوەی لەکاتی خۆیدا بەبێ هۆ ستەمەو حەرامە. لە فەرموودەیەکی تردا دەفەرموویت: {لَيُّ الْوَاجِدِ يُحِلُّ عِرْضَهُ وَعُقُوبَتَهُ}[٢٥]. واتا: گرتنو دواخستنی پارەی قەرز بۆ کەسێك هەیبێت بیداتەوە، نەیداتەوە،

٢٢- مسلم، صحيح مسلم، ج٤، ص٢٠٧٤، رقم الحديث (٢٦٩٩).

٢٣- مسلم، صحيح مسلم، ج٣، ص١١٩٦، رقم الحديث (١٥٦٢).

٢٤- البخاري، صحيح البخاري، ج٣،ص٩٤، رقم الحديث (٢٢٨٧)، مصدر سابق. مسلم، صحيح مسلم، ج٣، ص١١٩٧، رقم الحديث (١٥٦٤)، مصدر سابق.

٢٥- البخاري، صحيح البخاري، ج٣،ص١١٨.

ماف دەدات بەخاوەن قەرزەکە باسی بکات[٢٦]و سکاڵای لە دژ بکاتو سزاشی بدات. لە فەرموودەیەکی تردا دەفەرمووێت: {نَفْسُ الْمُؤْمِنِ مُعَلَّقَةٌ بِدَيْنِه حَتَّى يُقْضَى عَنْهُ}[٢٧]. واتا: ڕۆحی باوەڕدار کە شایەنی بەهەشت بێت، ڕادەگیرێتو ناچێتە بەهەشتەوە تا قەرزەکەی بۆ نەدرێتەوە.

ئەم فەرموودانەو چەندین فەرموودەی تر هەن، کە هەڕەشە لەخەڵکی هەژار دەکەن، بەوەی پێویستە بۆ کاتی پێویست نەبێت قەرز نەکەن، هەر کاتیش قەرزیان کرد، پێویستە لەکاتی خۆیدا قەرزی خاوەن قەرزەکان بگێڕنەوە، ئەگەر نا تووشی حەارم دەبن، خوای گەورەش سزایان دەدات.

ئەمانە ئەو مەرجانە بوون، کە پێویستە لەهەموو قەرزێکدا هەبن، بۆ ئەوەی قەرزەکە شەرعی بێت.

٧- پێناسەی سووی قەرز:

سووی قەرز بریتییە لەو سووەی کەبەهۆی قەرزەوە تووشی کەسەکان دەبێت، جا، یان ئەوەتا هەر لەسەرەتاوە کەسەکە مەرجی ئەوەی داناوە، کە بەسوو قەرزەکەی دەداتێ، ڕێژەیەکی زیاتر لەقەرزەکەی لێوەردەگرێتەوە.

یان سەرەتا بەسوو قەرزەکەی نەداوەتێ، بەڵام کاتێك قەرزارەکە ناتوانێت لەکاتی خۆیدا پارەی قەرزەکە بگێڕێتەوە، ئەم لەبەرامبەر درێژ کردنەوەی

٢٦- لەم حاڵەتەشدا نابێت باس کردنەکە بچێتە قاڵبی غەیبەتو ناوزڕاندنەوە، بەڵکو دەبێت بەمەبەستێکی شەرعی بێت، بۆ نموونە لای کەسێك باسی بکاتو سکاڵای لا بکات کە بتوانێت مافەکەی بۆ وەربگرێتەوە، یان بۆ ئەوە بێت خەڵکی تری لێ ئاگادار بکاتەوە تا قەرزی نەدەنێ،و ئەوانیش تووشی کێشە نەبن.

٢٧- إبن حبان (محمد بن حبان بن أحمد)، صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان، ج٧، ط٢، مؤسسة الرسالة، بيروت، ١٤١٤،١٩٩٣، ص٣٣١، تحقيق: شعيب الأرنؤوط. رقم الحديث (٣٠٦١)، قال الأرنؤوط في تخريجه: إسناده صحيح على شرط الشيخين.

ماوەی قەرزەکە پارەی زیاتری لێ وەردەگرێت.

سووی قەرزیش سروشتی وایە کە تایبەت نییە بەشتێکی دیاری کراوەوە، بەڵکو لەهەرچی شتدایە دروست دەبێت، لەو بارەیەوە زانایان بنەمایەکی فیقهیان هەیە کاری لەسەر دەکەن دەقەکەی ئەوەیە (كل قرض جر نفعا فهو ربا) [٢٨]. واتا: هەر قەرزێك سوودی ڕاکێشا بۆ خاوەن قەرزەکە ئەو سوودە بەسوو ئەژمار دەکرێت.

کەواتە دەبێت خاوەن قەرزەکان زۆر ئاگاداری ئەم خاڵە بن کاتێك لەبەر خوا قەرز دەدەنە هەر کەسێك نابێت بەهیچ شێوەیەکی چاوەڕێی سوود، یان پاداشتێکی دونیایی لە قەرزەکەیان بکەن.

عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس دەڵێت: جارێکیان پیاوێك (٢٠) درهەمی بەقەرز دابوو بەکەسێك، قەرزارەکە هەموو جارێك دەچوو دیاری دەدا بە خاوەن قەرزەکە، خاوەن قەرزەکەش دیارییەکانی دەفرۆشت، ڕۆژێکیان خاوەن قەرزەکە هات بۆ لای عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس، کێشەکەی بۆ گێڕایەوەو پێی گوت: ئەو دیاریانەی کە بۆی هێناوم فرۆشتومە بایی (١٣) دینارە، عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس پێی فەرموو: حەرامە لە (٧) دینار زیاتری لێوەربگریتەوە [٢٩].

کەواتە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس پێی وایە ئەوانەی قەرزارەکە بەناوی دیارییەوە هێناویەتی بۆ خاوەن قەرزەکە، لەڕاستیدا بەسوو ئەژمار دەکرێت وەرگرتنی حەرامەو دروست نییە.

سالمی کوڕی ئەبی جەعد دەگێڕێتەوە دەڵێت: پیاوێکمان هەبوو ماسیگر

٢٨- زانایان بۆچوونیان جیاوازە لەسەر ئەوەی کە ئایا ئەوە فەرموودەیە، یان نا، بەڵام هەموویان کۆکن لەسەر کارپێکردنی وەکو بنەمایەکی شەرعی، چونکە لەڕاستیداو وەکو فەرموودە لاوازە.

٢٩- البيهقي، السنن الكبرى، ج٥، ص٣٤٩، مصدر سابق. وصححه الألباني في: إرواء الغليل، ج٥، ٢٣٤، قال. وإسناده صحيح.

بوو (٥٠) درهەمی پیاوێکی دراوسێیان قەرزداربوو، خاوەن قەرزەکە هاتە لای عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسو پێی گوت: من پارەم لای ئەو پیاوەیە، جار جار کە لەڕاوە ماسی دێتەوە هەندێك ماسیمان بۆ دەنێرێت، عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس گوتی: (قَاصَّهُ بِمَا أَهْدَى لَكَ)[٣٠]. واتە چی ماسی بەدیاری بۆ ناردویت پارەکەی لەپارەی قەرزەکە بشکێنە، چەندی مایەوە ئەوەندەی لێ وەربگرە.

إبن عبد البر لەبارەی سووی قەرزەوە دەڵێت: (وَكُل زِيَادَة فِي سَلَف أَوْ مَنْفَعَةٍ يَنْتَفِعُ بِهَا الْمُسَلِّفُ فَهِيَ رِبًا، وَلَوْ كَانَتْ قَبْضَةً مِنْ عَلَفٍ، ذَلِكَ حَرَامٌ إِنْ كَانَ بِشَرْطٍ)[٣١]. واتا: هەر زیادەیەك، یان سوودێك بدرێت بەخاوەنی قەرزەکەو لەبەرژەوەندی ئەو بێت ئەوە سووە. با ئەو زیادەیە مشتێك بڕوێش بێت، چونکە حەرامە ئەگەر بەمەرج گیرابوو.

إبن المنذریش دەڵێت: (أَجْمَعُوا عَلَى أَنَّ الْمُسَلِّفَ إِذَا شَرَطَ عَلَى الْمُسْتَسْلِفِ زِيَادَةً أَوْ هَدِيَّةً، فَأَسْلَفَ عَلَى ذَلِكَ، أَنَّ أَخْذَ الزِّيَادَةِ عَلَى ذَلِكَ رِبًا)[٣٢]. واتا زانایان بەکۆی دەنگ پێیان وایە کە ئەگەر خاوەن قەرزەکە مەرجی ئەوەی لەسەر قەرزارەکە دانا کە زیاد لە قەرزەکەی بۆ بگێڕێتەوە، یان دیارییەکی لەگەڵ قەرزەکەی بۆ بێنێتەوە، لەسەر ئەو مەرجە قەرزی دایە، ئەگەر ئەو زیادەیە، یان دیاریە لەقەرزارەکە وەربگرێتەوە سووە.

قرطبیش دەڵێت: (أجمع المسلمون نقلا عن نبيهم ﷺ أن اشتراط الزيادة في السلف ربا. ولو كان قبضة من علف.. أو حبة واحدة)[٣٣]. واتا: زانایان کۆدەنگن لەسەر

٣٠- البيهقي، السنن الكبرى، ج٥، ص٣٥٠، مصدر سابق. وصححه الألباني في: إرواء الغليل، ج٥، ٢٣٤، قال. وإسناده صحيح.

٣١- إبن عبد البر (يوسف بن عبد الله بن محمد)، الكافي في فقه أهل المدينة، ج٢، ط٢، مكتبة الرياض الحديثة، الرياض، ١٤٠٠،١٩٨٠، ص٧٢٨، تحقيق: محمد محمد أحيد.

٣٢- إبن قدامة (موفق الدين عبد الله بن أحمد)، المغني، ج٤، مكتبة القاهرة، ط١٣٨٨،١٩٦٨، ص٢٤٠.

٣٣- القرطبي، تفسير القرطبي، ج٣،ص٢٤١، مصدر سابق.

ئەوەی کە لەپێغەمبەرکەیانەوە ﷺ پێیان گەیشتوە، کە مەرجی گێڕانەوەی شتێکی زیاتر لەبڕی قەرزەکە سووە، با مشتێك بڕوێشیش بێت، یان تەنها یەك دەنکیش بێت.

إبن قدامەیش دەڵێت: (وَكُلُّ قَرْضٍ شَرَطَ فِيهِ أَنْ يَزِيدَهُ، فَهُوَ حَرَامٌ بِغَيْرِ خِلَافٍ)[٣٤]. واتا: هەر قەرزێك مەرجی ئەوەی تێدا بێت، قەرزارەکە شتێکی زیاتر بۆ خاوەن قەرزەکە بگێڕێتەوە، ئەوە بە کۆی دەنگ حەرامەو دروست نییە.

سەبارەت بە حوکمی دیاری لە نێوان کەسی قەرزدارو خاوەن قەرزدا، ئەگەر ئەو دوو کەسە بەر لە قەرزەکە عادەتیان وابوو دیاری لەگەڵ یەکتر بگۆڕنەوەو یەکتر بەسەر بکەنەوە، ئەوە ئاساییە لە کاتی بوونی قەرزەکەش لە نێوانیاندا لەسەر هەمان عادەتی خۆیان بەردەوام بن، بەڵام بەمەرجێك لە حاڵەتە ئاساییەکەی پێش قەرزەکە دەرنەچێت، خۆ ئەگەر زیادی کرد بەتایبەتی لەلایەن کەسی قەرزدارەوە بۆ خاوەن قەرزەکە، ئەوە پێویستە خاوەن قەرزەکە وەری نەگرێت، چونکە گومانی سووی لێ دەکرێت.

خۆ ئەگەریش ئەو دوو کەسە بەر لە قەرزەکە هیچ دیارییان بە یەکتر نەدابوو، ئەوە حەرامە لە کاتی بوونی قەرزەکەدا، کەسی قەرزدار هەر دیارییەك بداتە خاوەن قەرزەکە، چونکە گومانی سووی لێدەکرێت.

بەڵام پاش کۆتایی هاتنی وادەی قەرزەکە، ئەگەر قەرزدار لە کاتی هێنانەوەی قەرزەکەدا دیارییەکی لەگەڵ خۆی هێنابوو بەبێئەوەی کەس پێی گوتبێت، یان مەرجی لەسەر دانابێت، ئەوە نابێتە سوو و ئاساییە خاوەن قەرزەکە لێی وەربگرێت.

ئەو دوو بابەتەش کە لەعەبدوڵڵای کوڕی عەبباسەوە گێڕامانەوە، بەم <u>شێوازە ڕاڤەی بۆ</u> دەکرێت. نەك بە ڕەهایی.

٣٤- إبن قدامة، المغني، ج٤،ص٢٤٠، المصدر السابق.

بابەتێکی فیقهی ورد هەیە کە پەیوەندی بەم بابەتەوە هەیە، کاتی خۆی زانایان زۆر قسەیان لەسەر کردوە، ئەویش بابەتی (سفتجة)یە، سەفتەجە بریتیە لەوەی کەسێك بڕێك پارە بەقەرز دەداتە کەسێکی تر، بابڵێین لە سلێمانی، بەڵام مەرجی ئەوەی لەسەر قەرزارەکە داناوە کە لەبەغدا قەرزەکەی بداتەوە، چونکە بردنی پارە لێرەوە بۆ بەغدا مەترسی لەسەرەو لەوانەیە بدزرێت.

زانایان لێرەدا قسە لەسەر ئەو مەرجە دەکەن کە خاوەن قەرزەکە لەبەرژەوەندی خۆی لەسەر قەرزارەکەی داناوە، کە دەبێت قەرزەکەی لەبەغدا پێبداتەوە ئایا دەبێتە سوو، یان نا؟ کەهەرچەندە سوودەکە سوودێکی مادی نیە، لەگەڵ ئەوەیشدا زۆرینەی زانایان لە مالیکی[٣٥]، شافعی[٣٦]، ظاهیریەکان[٣٧] پێیان وایە ئەوەیش هەر سووەو حەرامە، بەلای حەنەفیکانیشەوە[٣٨]باش نیە (مکروه)[٣٩].

٣٦- مالکییەکان تەنها لە حاڵەتی زەرورەتداو لەبەر بەرژەوەندی گشتیو پاراستنی ماڵی موسوڵمانان ڕێگەی پێدەدەن، ئەویش ئەگەر هەموو ڕێگەکان مەترسیدار بوونو ترسی تەواو هەبوو لەسەر تیاچوونی پارەکە، ئەو کات بۆی هەیە ئەو مەرجە دابنێت. الحطاب (محمد بن محمد بن عبد الرحمن)، مواهب الجليل فی شرح مختصر خليل، ج٤، ط٣، دار الفكر، بيروت، ١٤١٢،١٩٩٢، ص٥٤٨،

٣٧- الماوردي (أبو الحسن علي بن محمد بن محمد)، الحاوي الكبير، ج٦، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت. ط١٤١٩،١٩٩٩، ص٤٦٧، تحقيق: علي محمد معوض، عادل أحمد عبد الموجود.

٣٨- إبن حزم (علي بن أحمد بن سعيد)، المحلى بالآثار، ج٨، دار الفكر، بيروت، ص٧٧، تحقيق: أحمد محمد شاكر.

٣٩- إبن نجيم (زين الدين بن إبراهيم بن محمد)، البحر الرائق شرح كنز الدقائق، ج٦، ط٢، دار الكتاب الإسلامي، بيروت، ص٢٧٦.

٤٠- بەڵام بەلای إبن تيميه، إبن القيم، إبن قدامەو چەند زانایەکی ترەوە، ئەم مەرجە دروستەو کێشەی نییە. بڕوانە. إبن قدامە، المغنی، ج٤،ص٢٤٠، مصدر سابق.

بەشی چوارەم[1]

١- ئەم بەشە ڕۆژی ٢٠١٤/١٢/٢٠ تۆمار کراوە.

گەڕاندنەوەی قەرز و حوکمی فرۆشتن بەگوژمە:

تەوەرەکانی ئەم بەشە بریتین لە:

١- گەڕاندنەوەی قەرز بەهاوشێوەی قەرزەکە دەبێت لە ڕووی چەندێتیو چۆنێتییەوە.

٢- ڕێکەوتن لەسەر گەڕاندنەوەی قەرز بە دراوێکی تر.

٣- لەکارکەوتنی دراوێکی یاسایی.

٤- حوکمی کڕینو فرۆشتن بەقەرزو بە گوژمە (البیع بالتقسیط) بەپارەی زیاتر.

٥- مەرجەکانی کڕینو فرۆشتن بەقەرزو بە گوژمە.

١- گەڕاندنەوەی قەرز بەهاوشێوەی قەرزەکە دەبێت لە ڕووی چەندێتیو چۆنێتیەوە:

ئەگەر کەسێك قەرزی دا بەکەسێك بەدراوێکی دیاریکراویی وەکو دۆلار، دواتر نرخی ئەم دراوە بەرزو نزمی کردو نرخەکەی گۆڕا، ئایا کەسی خاوەن قەرز بۆی هەیە کەسی قەرزار ناچار بکات بەدراوێکی تری وەکو دینار، یان یۆرۆ قەرزەکەی بۆ بگێڕێتەوە، یان قەرەبووی زیانەکەی بۆ بکاتەوە؟ یان بە پێچەوانەوە کەسی قەرزار بۆی هەیە خاوەن قەرز ناچار بکات، کە بەدراوێکی تر قەرزەکەی لێوەربگرێتەوە؟ یان برێك لە قەرزەکەی بۆ دابشکێنێت؟

چونکە ئەم بابەتە لای خەڵکانێکی زۆر ئاڵۆزی دروست کردووە، هەندێك جاریش بووە بەکێشە.

بۆچوونی زانایان لە کۆنو نوێدا دەربارەی ئەم باسە ئەوەیە کە هیچ کام لە خاوەن قەرزو کەسی قەرزدار بۆیان نییە، بەرامبەرەکەیان ناچار بکەن لەسەر وەرگرتنەوەی دراوێکی تر، یان هەر شتێکی تر لەبری قەرزەکەیان، یان قەرەبووکردنەوەی زیانی قەرزەکەیان، بەڵکو هەردووکیان پابەند دەبن بەوەی کە قەرزەکە چەند بووە، بەچ دراوێك کراوە، لە کاتی گەڕانەوەی قەرزەکەدا هەمان بڕو بەهەمان جۆری دراو قەرزەکە دەدرێتەوە.

حەنەفییەکان لەم بارەیەوە دەڵێن: (عَلَى الْمُسْتَقْرِضِ رَدُّ مِثْلِ ما قبض)[١]. واتا پێویستە قەرزار هاوشێوەی ئەوە بگێڕێتەوە بۆ خاوەن قەرز کە لێی وەرگرتوە.

مالیکییەکانیش دەڵێن: (..(وَ) جَازَ (قَضَاءُ قَرْضٍ) ..(بِ) شَيْءٍ (مُسَاوٍ) لِمَا فِي الذِّمَّةِ قَدْرًا وَصِفَةً)[٢]. واتا: گێڕانەوەی قەرزەکە بەشتێکی هاوشێوەی خۆی لەبڕو شێوەدا دروستە.

١- إبن مازة (محمود بن أحمد بن عبد العزيز)، المحيط البرهاني في الفقه النعماني، ج٧، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤٢٤،٢٠٠٤، تحقيق: عبد الكريم سامي الجندي، ص١٢٩.

٢- إبن عليش (محمد بن أحمد بن عليش)، منح الجليل شرح مختصر خليل، ج٤، دار الفكر، ط١٤٠٩،١٩٨٩، بيروت، ص٥٢٨.

شافعییەکانیش دەڵێن: (ویجب على المستقرِض ردُّ المثل فيما له مثل)[٣]. واتا: پێویستە لەسەر قەرزار هاوشێوەی قەرزەکەی بگێڕێتەوە ئەگەر هاوشێوەی هەبوو.

حەنبەلییەکانیش دەڵێن: (وَيَجِبُ رَدُّ الْمِثْلِ فِي الْمَكِيلِ وَالْمَوْزُونِ إجماعا)[٤]. واتا: کۆ دەنگی زانایان لەسەر ئەوەیە کە پێویستە هاوشێوەی قەرزەکە لە پێوانەو کێشانەدا بگێڕدرێتەوە.

ظاهرییەکانیش دەڵێن: (فلا يحل إقراض شيء ليرد إليك أقل ولا أكثر ولا من نوع آخر أصلاً...لكن مثل ما أقرضت في نوعه ومقداره....و هذا إجماع مقطوع به)[٥]. واتا: دروست نییە شتێك بدەیت بەقەرز بۆ ئەوەی کەمتر، یان زیاترت بۆ بێنێتەوە، یان جۆرێکی ترت بۆ بێنێتەوە، بەڵکو هاوشێوەی ئەوەی بەقەرزت داوە، لە چۆنێتیو چەندێتیدا، ئەمەش کۆدەنگی زانایانی لەسەرەو بڕاوەتەوە.

کۆمکاری فیهقی ئیسلامیش لەو بارەیەوە دەڵێن: (وفاء الديون الثابتة بعملة ما: هي بالمثل وليس بالقيمة؛ لأن الديون تُقضى بأمثالها، فلا يجوز ربط الديون الثابتة في الذمة أياً كان مصدرها بمستوى الأسعار)[٦]. واتا: گێڕانەوەی قەرزە جێگیرەکان بەدراوێك لە دراوەکان بە هاوشێوەی خۆیانە، نەك بەنرخەکانیان، چونکە قەرز بەهاوشێوەی خۆی دەدرێتەوە، بۆیە دروست نییە ئەو قەرزانەی جێگیرن لە ئەستۆدا سەرچاوەکەیان هەرچی بێت، ببەسترێنەوە بەئاستی نرخەکانیانەوە.

بەڵام حاڵەتێکی نا ئاسایی هەیە کە لەوانەیە ڕووبدات، ئەویش ئەوەیە

٣- الشيرازي (أبو اسحاق إبراهيم بن علي)، المهذب، ج٢، دار الكتب العلمية، بيروت، ص٨٥.

٤- إبن مفلح (إبراهيم بن محمد بن عبد الله)، المبدع في شرح المقنع، ج٤، ط١، دار الكتب العلمية، ١٤١٨،١٩٩٧، ص١٩٧.

٥- إبن حزم، المحلى بالآثار، ج٨،ص٤٦٧، مصدر سابق.

٦- مجلة مجمع الفقه الإسلامي، ع ٥، ج٣، ص١٦٠٩. القرار رقم:٤٢ (٤ /٥) في دورة مؤتمره (٥) بالكويت من١-٦ جمادى الأولى ١٤٠٩هـ الموافق١٠-١٥ كانون الأول ١٩٨٨م.

ئەگەر نرخی ئەو دراوە، یان شتەی بووە بەقەرز، یەك لەسەر سێی (٣/١) [٧] و زیاتری بەهاکەی گۆڕا، جا، یان زیادی کرد، قەرزارەکە زۆر زیانی بەر دەکەوت، یان بەپێچەوانەوە کەمی کردو خاوەن قەرزەکە زۆر زیانی بەردەکەوت، لایەنی زیانلێکەوتوو ڕازی نەبوو[٨] بەوەی هەمان دراو بداتەوە، یان وەربگرێتەوە، لەم حاڵەتەدا زانایان دەفەرموون هەردوکیان ناچار دەکرێن بەوەی پێك بێن و زیانەکە بەشێوەیەکی گونجاوو دادوەرانە دابەش بکرێت بەسەریاندا، تەنها بەر لایەنێك نەکەوێت، کۆمکاری فیقهی ئیسلامی لەو بارەیەوە دەڵێت: (إذا كان التضخم كثيرًا –وضابط التضخم الكثير أن يبلغ ثلث مقدار الدين الآجل–، فإن وفاءَ الدين الآجل حينئذ بالمثل يُلحق ضررًا كثيرًا بالدائن يجب رفعه. والحل لمعالجة ذلك: اللجوءُ إلى الصلح، وذلك باتفاق الطرفين على توزيع الفرق الناشئ عن التضخم بين المدين والدائن بأي نسبة يتراضيان عليها)[٩] . واتا: ئەگەر ڕێژەی هەڵاوسان زۆر بوو - پێوەری هەڵاوسانی زۆریش ئەوەیە کە بگاتە (٣/١)ی ڕێژەی قەرزەکە- گێڕانەوەی قەرز لەم حاڵەتەدا بەهەمان شێوەو ڕێژەی خۆی زیانێکی زۆر لەخاوەن قەرزەکە دەدات، پێویستە لەسەری لاببرێت، بۆ چارەسەری ئەو حاڵەتە، پێویستە پەنا بۆ ڕێکەوتن ببرێت لە نێوان قەرزارو خاوەن قەرزدا، بەڕەزامەندی هەردوو لا ئەو جیاوازییەی بە هۆی هەڵاوسانەکەوە دروست بووە، دابەش بکرێت

٧- دیاریکردن ڕێژەی (٣/١) بەهۆی ئەوەوەیە کە شەرع لە زۆر بابەتدا وەك هێڵی جیاکەرەوەی زۆری و کەمی دیاری کردووە، بۆ نموونە، لە وەسییەتدا شەرع ڕێگەی داوە کەسێك تا (٣/١)ی ماڵەکەی وەسییەت پێ بکات، بەڵام زیاتر نا، بۆ هەڵسوکەوتی ئەو کەسانەش کەلەنەخۆشی مردندان (مرض الموت) هەر بۆیان هەیە تا ئەو ڕێژەیە مامەڵە بەپارەکانیانەوە بکەن، بۆیە لێرەشدا زانایان ئەو ڕێژەیەیان داناوە.

٨- خۆ ئەگەر هەردوو لا ڕازی بوون ئەوە ڕێژەی زیانەکە هەرچەندو هەرچۆن بێت ئاساییە، بەڵام ئەگەر ڕازی نەبن ئەو کات دەبێت چارەسەری گونجاوی بۆ بدۆزرێتەوە.

٩- مجمع الفقه الإسلامي، بالتعاون مع مصرف فيصل الإسلامي بالبحرين، الندوة الفقهية الاقتصادية لدراسة قضايا التضخم، جدة، عام (١٤٢٠- ١٩٩٩)م.

لەنێوانیاندا، بەهەر ڕێژەیەك كە هەردوو لا پێی ڕازی بن.

خۆ ئەگەر لایەنێکیان هەر ڕازی نەبوو ئەو کات پەنا دەبرێتە بەر دادگاو حوکمی شەرع، لەوێ کێشەکەیان بۆ یەکلا دەکەنەوە.

٢- ڕێکەوتن لەسەر گەڕاندنەوەی قەرز بە دراوێکی تر:

ئێمە پێشتر باسی ئەوەمان کرد کە هیچ کام لە خاوەن قەرزو کەسی قەرزار بۆیان نییە بەرامبەرەکەیان ناچار بکەن بەدراوێکی تر قەرزەکە بدرێتەوە، بەڵام ئەگەر هەردووکیان بەڕەزامەندی خۆیان ڕێکەوتن لەسەر ئەوەی کە قەرزەکە بەدراوێکی تر بدرێتەوە، ئەوەیان دروستەو فەرموودەیەکی عبداللەی کوڕی عومەرمان هەیە لەو بارەیەوە دەڵێت: (كُنْتُ أَبِيعُ الإِبِلَ بِالْبَقِيعِ، فَأَبِيعُ بِالدَّنَانِيرِ، وَآخُذُ الدَّرَاهِمَ، وَأَبِيعُ بِالدَّرَاهِمِ، وآخُذُ الدَّنَانِيرَ، فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَدْخُلَ بَيْتَ حَفْصَةَ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أَبِيعُ الإِبِلَ بِالْبَقِيعِ فَأَبِيعُ بِالدَّنَانِيرِ، وَآخُذُ الدَّرَاهِمَ، وَأَبِيعُ بِالدَّرَاهِمِ، وآخُذُ الدَّنَانِيرَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: {لا بَأْسَ أَنْ تَأْخُذَهَا بِسِعْرِ يَوْمِهَا، مَا لَمْ تَتَفَرَّقَا وبَيْنَكُمَا شَيْءٌ..}[١٠]. واتا: من حوشترم دەفرۆشت لە بەقیع، هەندێکجار بەدینار دەمفرۆشت، دواتردرهەمم لە کڕیارەکە وەردەگرت، هەندێك جاریش بەپێچەوانەوە، بەدرهەم دەمفرۆشت، دواتر دینارم وەردەگرت[١١]، چوومە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ دەیویست بڕواتە ماڵ حەفصەو پێم گوت: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ من لەبەقیع حوشتر دەفرۆشم، هەندێك جار بەدینار دەفرۆشمو دواتر درهەمو مردەگرم، جاری وایش هەیە بە درهەم دەفرۆشمو دواتر دینارو مردەگرم، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: (ئاساییە بەمەرجێك

١٠- ابن حبان، صحيح ابن حبان، ج ١١، ص ٢٨٧، رقم الحديث (٤٩٢٠) وقال الأرنؤوط، اسناده حسن على شرط مسلم..

١١- دینارو درهەم: دوو دراوبوون لەسەردەمی پێغەمبەردا ﷺ کانزاکانیان جیاواز بووە، دینار لە ئاڵتون دروست کراوە، درهەمیش لەزیو.

بەنرخی ئەو ڕۆژە دینار، یان درهەمەکە بشکێنیتەوە کەوەری دەگریت، هەموو پارەکەش وەربگریت، هیچ لە نێوانتاندا نەمێنێت).

ئەم فەرمودەیە بەڵگەو بنەمای ئەم خاڵەیە کە ئێمە باسی دەکەین.

واتا بۆ دروستی ئەم جۆرە حاڵەتانە پێویستە چوار مەرجی سەرەکی هەبێت:

أ- پێویستە هەردوولا (خاوەن قەرزو کەسی قەرزار) ڕازی بن بەوەی کە بەدراوێکی تر قەرزەکە بدرێتەوە، هیچ کامیان ئەوی تر ناچار نەکات لەسەر ئەم حاڵەتە.

ب- نابێت ئەو کاتەی کە قەرزەکەی دەداتێ، یان شتەکەی پێ دەفرۆشێت لەسەر ئەوە ڕێبکەون، کە دواتر بەدراوێکی تر قەرزەکەی لێوەردەگرێتەوە، چونکە دەبێت بەدوو مامەڵە: یەکەم فرۆشتن، یان قەرز پێدان بەدراوێکی دیاریکراو، لە هەمان کاتدا فرۆشتنەوەی دراوەکەو گۆڕینەوەی بەدراوێکی تر کە ڕێکەوتون لەسەری، لە کاتی ڕێکەوتنەدا ئامادە نییە، بۆیە ئەمە یەکسەر دەبێت بەسوو و حەرامە. لەبەرئەوە پێویستە ئەم ڕێکەوتنە ڕۆژی دانەوەی قەرزەکە بێت کە پارەکە ئامادەیەو یەکسەر قەرزارەکە دەیگێڕێتەوە بۆ خاوەن قەرزەکەی، نەك لەسەرەتاوە.

ت- پێویستە دراوەکە بە نرخی ئەو کاتە بشکێننەوە کە قەرزەکەی تێدا دەدرێتەوە، نەك نرخی ئەو ڕۆژەی کە پارەکەی کەوتۆتە لا، بۆ نموونە: تۆ بڕی (٢٠٠$) کەوتە لای کەسێك، جا، یان هەر لەسەرەتاوە بەقەرز پێت دا، یان شتێکت پێ فرۆشت بەقەرز، گریمان ئەو ڕۆژەی پارەکەی کەوتە لا (٢٠٠$) بەرامبەر (٢٥٠٠٠٠) هەزار دیناری عێراقی بوو، بەڵام ئەمڕۆ کەڕێکەوتون بەدینار قەرزەکەی لێ وەربگریتەوە، نرخی (٢٠٠$) بەرامبەر (٢٠٠٠٠٠) هەزار دینارە، کەواتە تۆ بۆت هەیە تەنها (٢٠٠٠٠٠) هەزاری لێوەربگریت، چونکە

پێغەمبەری خودا ﷺ بە عەبدوللای فەرموو: {لا بَأْسَ أَنْ تَأْخُذَهَا بِسِعْرِ يَوْمِهَا}.

دەبێت ئەو کاتەی ڕێدەکەون لەسەر شکاندنەوەی دراوی قەرزەکە بەدراوێکی تر، ئەو دراوەی تر ئامادەبێتو یەکسەر قەرزارەکە بیداتەوە بەخاوەن قەرزەکە، ئەگەر وانەکەن ئەویش دەبێت بەسووو وەکو باسمان کرد، بۆ نموونە ئەو بۆ ماوەی دوومانگ قەرزەکەی پێداوە، یان شتەکەی پێ فرۆشتوە بەدۆلار، بەڵام دوای تێپەڕبوونی مانگێكو لەبەر ناجێگیری نرخی دۆلار ڕێدەکەون لەسەر گۆڕینەوەی بەدینار، لە کاتێکدا وادەی گێڕانەوەی قەرزەکە یەك مانگی ماوەو ئێستا پارەکە ئامادە نییە، کەواتە ئەویش هەر سووە، یان تەلەفۆنی بۆ دەکاتو ڕێ دەکەون لەسەر شکاندنەوەی نرخی دۆلارەکەو دەڵێت دوای نیوکاتژمێر، یان دەخولەك، یان پێنج خولەکی تر پارەکەت بۆ دەهێنم ئەمانە هەمووی حەرامەو دەبێت پێکەوەبنو پارەکەش یەکسەر ئامادەبێتو ئەو کات دۆلارەکە بشکێننەوە. یەکسەر بیداتە خاوەن قەرزەکە، ئەمەش دەقی فەرموودەکەی پێغەمبەرە ﷺ کەفەرمووی: {مَا لَمْ تَتفرَّقَا وبَيْنَكُمَا شَيْءٌ}.

دەکرێت بۆ بەشێکی پارەکە ئەم ڕێکەوتنە ئەنجام بدرێت، بۆ نموونە کەسەکە ئێستا بەشێکی قەرزەکەی ئامادەیەو دەیەوێت بیداتەوە بەخاوەن قەرزەکەی، یان هەر لەبنەڕەتدا شتەکە بە گۆژمە (قیست) بووە، ئەو کات بۆ گێڕانەوەی هەر بەشێك، یان پێدانەوەی هەر گۆژمەیەك بەدراوێکی تر، دەبێت ڕەچاوی هەموو ئەو خاڵانە بکرێت کەباسمان کرد، واتا دەبێت بەڕەزامەندی هەردوو لابێت[١٢]، ئەم ڕێکەوتنە تەنها بۆ ئەو بەشە، یان گۆژمەیە (قیست) بێت کە ئێستا کاتی دانەوەی هاتووە[١٣]، دراوەکە بەنرخی ئێستا بشکێنرێتەوە،

١٢- چونکە لەوانەیە قەرزارەکە، یان خاوەن قەرزەکە بۆ قیستێك، یان دووان ڕازی بێت، بەڵام بۆ قیستەکانی تر ڕازی نەبێت، ئەو کات دروست نییە ناچار بکرێت.

١٣- کەواتە ئەم ڕێکەوتنە بۆ قیستی مانگەکانی داهاتوو ناکرێتو حەرامە.

پارەکەشی یەکسەر ئامادە بێتو بدرێتەوە خاوەن قەرزەکە[١٤].

٣- لەکارکەوتنی دراوێکی یاسایی:

جاری وا هەیە حکومەت دراوێکی یاسایی هەیە، بۆ ماوەیەکی زۆر خەڵکی مامەڵەو قەرزیان پێکردووە، پاش ماوەیەك حکومەت ئەوە دراوە هەڵدەوەشێنێتەوەو کاری پێ ناکات، ئایا لەم حاڵەتەدا حوکمی قەرز چۆنە؟ بەچ دراوێك دەگەڕێنرێتەوە بۆ خاوەنەکەی؟

لێرەدا زانایان بە کۆی دەنگ دەڵێن: ناکرێت کەسی قەرزار بەپارە کۆنەکە قەرزەکە بگێڕێتەوە، چونکە پارە کۆنەکە ئێستا تەنها کاغەزە، هیچ هەبوو (رصید)ی نییە، بەدراو ئەژمار ناکرێت.

کەواتە دەبێت بەهاو نرخی قەرزەکە بگێڕێتەوە بەدراوێکی تر، کە ڕەصیدی هەیەو مامەڵەی پێوە دەکرێت، چونکە ئەمە حاڵەتی زەرورەتەو ئەگەر وانەکەین، قەرزی خاوەن قەرزەکان لەبنەڕەت دەفەوتێت.

بەڵام لێرەدا پرسیارێکی تر دێتە ئاراوە، ئەویش ئەوەیە کە نرخی پارەی قەرزەکە بە چ کاتێك دەخەمڵێنرێت؟ لێرەشدا سێ بۆچوونمان هەیە:

بۆچوونی یەکەم: نرخی دراوەکە بەو ڕۆژە دەخەمڵێنرێت کە دراوە بەقەرز.

بۆچوونی دووەم: نرخی دراوەکە بەو کاتە دەخەمڵێنرێت کە تێیدا هەڵوەشێنراوەتەوە.

١٤- لە یەکێك لەبڕیارەکانی کۆمکاری فیقهی ئیسلامیدا هاتووە: (یجوز أن یتفق الدائن والمدين يوم السداد- لا قبله- على أداء الدين بعملة مغايرة لعملة الدين، إذا كان ذلك بسعر صرفها يوم السداد، كذلك يجوز في الدين على أقساط بعملة معينة الاتفاق يوم سداد أي قسط على أدائه كاملا بعملة مغايرة بسعر صرفها في ذلك اليوم، يشترط في جميع الأحوال أن لا يبقى في ذمة المدين شيء مما تمت عليه المصارفة في الذمة انتهى. والله أعلم . مجلس مجمع الفقه الإسلامي الدولي المنبثق عن منظمة المؤتمر الإسلامي، الدورة الثانية عشرة بالرياض في المملكة العربية السعودية، من ٢٥ جمادى الآخرة ١٤٢١هـ - ١ رجب ١٤٢١هـ، الموافق ٢٣ — ٢٨ أيلول (سبتمبر) ٢٠٠٠ م.

بۆچوونی سێیەم: نرخی دراوەکە بەو ڕۆژە دەخەمڵێنرێت کە وادەی قەرزەکە تەواو دەبێت، پارەی قەرزەکە دەدەینەوە خاوەنەکەی.

بۆ نموونە: ئەگەر ئێمە (٥٠٠$) دا بەکەسێك بەقەرز بۆ ماوەی شەش مانگ، ئەو کاتەی قەرزەکەمان دا بەکەسەکە بەهای (٥٠٠$) بەرامبەر (٦٠٠٠٠٠) هەزار دیناری عێراقی بوو، دوای سێ مانگ ئەمریکا دۆلاری هەڵوەشاندەوە، ئەو کاتەی بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی دۆلار دەرچوو، نرخی (٥٠٠$) بەرامبەر (٧٥٠٠٠٠) هەزار دیناری عێراقی بوو، کاتێك شەش مانگەکە تەواو بوو، کە دەبێت قەرزەکەی تیا بگێڕینەوە نرخی (٥٠٠$) بەرامبەر (٩٠٠٠٠٠) هەزار دیناری عێراقی بوو.

ئێستا کەسی قەرزدار چەند دەگێڕێتەوە: بەپێی بۆچوونی یەکەم (٦٠٠٠٠٠) هەزار دیناری عێراقی دەگێڕێتەوە، بەپێی بۆچوونی دووەم (٧٥٠٠٠٠) هەزار دیناری عێراقی دەگێڕیتەوە، بەپێی بۆچوونی سێیەم (٩٠٠٠٠٠) هەزار دیناری عێراقی دەگێڕێتەوە.

بۆچوونی پەسەندیش بۆچوونی دووەمیانە، کەسی قەرزار بڕی (٧٥٠٠٠٠) هەزار دیناری عێراقی دەداتەوە خاوەن قەرزەکە، شێخ عوسەیمینیش پشتگیری ئەم بۆچوونە دەکاتو پێی وایە بەکاتی هەڵوەشاندنەوەی دراوەکە قەرزەکە دەخەمڵێنرێنتو لێی وەردەگرینەوە، چونکە ئەگەر پێش ساتێك لەو کاتەی کە دراوەکەی تیا هەڵوەشاوەتەوە، دراوەکەمان بگێڕایەتەوە هەمان ڕێژەی دراوی قەرزەکەمان دەگێڕایەوە، کەواتە تا دواساتی کارا بوونی دراوەکە نرخی چەند بووە بەو نرخە دەیخەمڵێنین(١٥).

١٥- بڕوانە: محمد بن صالح بن عثيمين، الشرح الممتع على زاد المستقنع، ج٩، ط١، دار إبن الجوزي، ١٤٢٢، ص١٠٤.

٤- حوكمی كڕینو فرۆشتن بەقەرزو بە گوژمە (البيع بالتقسيط) بەپارەی زیاتر:

كڕینو فرۆشتن بەگوژمە (قسط) یەكێكە لەو جۆرە مامەڵانەی كە زۆر باوە لەناو خەڵكیدا، زۆربەی كۆمپانیا، پێشانگا، دامەزراوە داراییەكان، دەزگاكانی وەبەرهێنان، كاری پێدەكەن.

زۆربەی زۆری زانایانیش بە پێشەوایانی هەرچوار مەزهەبەكەوە بۆچوونیان وایە كە ئەم جۆرە مامەڵەیە لەڕووی شەرعییەوە دروستەو هیچ گرفتێكی نییە، ئەگەرچی نرخی كاڵاكە بەقەرز، یان بەقیست زیاتریش بێت وەك لە حازر، تەنانەت إبن حجری عەسقەلانی لە (فتح الباری)دا، دەڵێت: كۆدەنگی زانایانی لەسەرە[١٦]، تەنها (ظاهر)ییەكان، لە زانایانی هاوچەرخیشدا تەنها ئەلبانی پێیان وایە كە حەرامە[١٧].

بەڵام بۆچوونی پەسەند ئەوەیە كە دروستەو هیچ گرفتی نییە، چەندین بەڵگەی شەرعیش لەو ڕووەوە لەبەردەستدایە لەوانە: خاتوو عائیشە ڕەزای

١٦- إبن حجر العسقلاني (أحمد بن علي بن حجر)، -فتح الباري شرح صحيح البخاري، ج٤، دار المعرفة/ بيروت، ط١٣٧٩، ص٣٠٢.

١٧- إبن باز دەربارەی بۆچوونی ئەو كەسانە كە ئەم جۆرە مامەڵەیەیان پێ شەرعی نییە دەڵێت: بۆچوونەكەیان هیچ سەنگێكی نییە، لە وەڵامی پرسیارێكدا لەو بارەیەوە دەڵێت: (فقد سئلت عن حكم بيع كيس السكر ونحوه بمبلغ مائة وخمسين ريالا إلى أجل وهو يساوي مبلغ مائة ريال نقدا؟ والجواب: عن ذلك أن هذه المعاملة لا بأس بها؛ لأن بيع النقد غير بيع التأجيل، ولم يزل المسلمون يستعملون مثل هذه المعاملة، وهو كالإجماع منهم على جوازها، وقد شذ بعض أهل العلم فمنع الزيادة لأجل الأجل، وظن ذلك من الربا وهو قول لا وجه له، وليس من الربا في شيء؛ لأن التاجر حين باع السلعة إلى أجل إنما وافق على التأجيل من أجل انتفاعه بالزيادة، والمشتري إنما رضي بالزيادة من أجل المهلة، وعجزه عن تسليم الثمن نقدا، فكلاهما منتفع بهذه المعاملة، وقد ثبت عن النبي ﷺ ما يدل على جواز ذلك). عبد العزيز بن عبد الله بن باز، مجموع فتاوى ومقالات ابن باز، ج١٩، الرئاسة العامة للبحوث العلمية والإفتاء، ص ٤٩.

خوای لێبێت دەڵێت: {أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ اشْتَرَى مِنْ يَهُودِيٍّ طَعَامًا بِنَسِيئَةٍ، وَرَهَنَهُ دِرْعَهُ}[١٨]. پێغەمبەری خوداﷺ خواردنی لە یەهودییەك كڕی بە قەرز، قەڵغانەكەی خۆی وەك بارمتە لا دانا.

فەرموودەیەكی ترمان هەیە كە هەر خاتوو عائیشە ڕەزای خوای لێبێت دەیگێڕێتەوەو دەڵێت: {جَاءَتْنِي بَرِيرَةُ قَالَتْ : إِنِّي كَاتَبْتُ أَهْلِي عَلَى تِسْعِ أَوَاقٍ فِي كُلِّ عَامٍ أُوقِيَّةٌ}[١٩]. واتا: بەریرە هات بۆ لامو پێی گوتم: من خۆم لەخاوەنەكەم كڕیوەتەوە[٢٠] بە نۆ ئۆقیە[٢١]،لە هەر ساڵێكدا ئۆقیەیەكیان پێ دەدەم. دیارە پێغەمبەری خودایش ﷺ ئاگاداری مامەڵەكەی بووە، ئینكاریشی نەكردووە، خۆ ئەگەر ناشەرعییەكی تێدا بووایە بێگومان لێی بێدەنگ نەدەبوو.

بەڵگەیەكی تری زانایان لەسەر دروستی كڕینو فرۆشتن بەگۆڕمە (قسط)، قیاسكردنی ئەم مامەڵەیەیە لەسەر فرۆشتنی سەلەم[٢٢]، بەڵام بەپێچەوانەوە

١٨- البخاري، صحيح البخاري، ج٣،ص٦٢، رقم الحديث (٢٠٩٦)، مصدر سابق. مسلم، صحيح مسلم، ج٣،ص١٢٢٦، رقم الحديث (١٦٠٣)، مصدر سابق، اللفظ للبخاري.

١٩- البخاري، صحيح البخاري، ج٣،ص١٩٢، رقم الحديث (٢٧٢٩). مسلم، صحيح مسلم، ج٢،ص١١٤١، رقم الحديث (١٥٠٤).

٢٠- كاتی خۆی لە سیستەمی كۆیلایەتیدا كۆیلەكان بۆیان هەبوو خۆیان لە خاوەنەكانیان بكڕنەوە لەبەرامبەر پارەیەكدا، كەدواتر بەگۆڕمە دەیاندایەوە بەخاوەنەكانیان، بەمەش لە زمانی عەرەبیدا دەگوترێت (عقد المكاتبە).

٢١- ئۆقیة: چل درهەمی زیوو بووە لەكاتی خۆیدا، نۆ ئۆقیەكە دەكاتە (٣٦٠) درهەمی زیو.

٢٢- فرۆشتنی سەلەم بریتیە لەوەی كە كەسێك شتێكی دیاریكراوی زانراو لەكەسێكی تر دەكڕێت بە پارەیەكی حازر، بەڵام كەسی فرۆشیار پاش ماوەیەكی تر فرۆشراوەكەی پێدەدات، بۆ نموونە تۆ بیست تەن گەنم لەجوتیارێك دەكڕیت بۆ كاتی دروێنە بەنرخێكی كەمتر لەو نرخەی ئێستای لە بازاڕدا، بەڵام كابرای جووتیار مانگی حەوت گەنمەكە ڕادەستی تۆ دەكات، ئەم مامەڵەیە دروستەو هیچ گرفتێكی شەرعی نییە، كاتێك كە پێغەمبەر ﷺ تەشریفی بردە مەدینە، خەڵكی ئەم جۆرە بازرگانییەیان دەكرد، ئەویش ڕێگیری لێ نەكردن، بەڵام پێی فەرموون: {مَنْ أَسْلَفَ فِي شَيْءٍ فَفِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ وَوَزْنٍ مَعْلُومٍ إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ}. البخاري، صحيح البخاري، ج٣،ص٨٥، رقم الحديث (٢٢٤٠). واتا: هەركەسێك بەسەلەم شتی كڕی، باپێوانەو كێشانەی شتەكە دیاری كراو بێت، كاتی تەسلیم كردنەكەشی دیاریكراو بێت.

چونکە لە سەلەمدا پارەکە ئامادەیەو کاڵاکە ئامادە نییەو دواتر تەسلیم دەکرێت، بەڵام لە کڕینو فرۆشتنی بەگوژمەدا کاڵاکە ئامادەیە، پارەکە دواتر تەسلیم دەکرێت، کەواتە ئەگەر سەلەم دروست بێت، مامەڵەی پێچەوانەی سەلەمیش کە قیستە دروستە.

سەبارەت بە فەتوای زانایانی هاوچەرخیش لەو بارەیەوە: کۆمکاری فیقهی ئیسلامی لەوبارەیەوە دەڵێن: (تجوز الزيادة في الثمن المؤجل عن الثمن الحال، كما يجوز ذكر ثمن المبيع نقداً، وثمنه بالأقساط لمدد معلومة)[٢٣]. واتا: دروستە نرخی کاڵا بەقەرز زیاتر بێت وەك لەنرخەکەی بەپارەی حازر، هەروەها دروستیشە نرخی کاڵایەك بەپارەی حازر، لەهەمان کاتدا بەپارەی قەرزیش بەچەند گوژمەیەك لەچەند کاتێکی زانراودا دیاری بکرێت.

لیژنەی هەمیشەیی توێژینەوەی زانستیو فەتوای سعودیش لەو بارەیەوە دەڵێن: (شراء شخص من آخر سيارة لأجل بثمن أكثر مما تباع به نقدًا عاجلا؛ ليبيعها المشتري إلى من شاء سوى من باعها عليه و من في حكمه، فليس ربا بل هو عقد بين صحيح و جائز)[٢٤].

واتا: کەسێك ئۆتۆمبێلێك لەکەسێکی تر بەقەرزو بەنرخێکی زیاتر لەوەی کەبەحازر پێی دەفرۆشرێت بکڕێت، بۆ ئەوەی دواتر بیفرۆشێتەوە بەحازر بەهەر کەسێکی تر جگە لەو کەسەی کەپێی فرۆشتووە، یان وەکو ئەو وایە[٢٥]، نابێت بەسوو بەڵکو گرێبەستێکی دروستو ڕێگە پێدراوە.

٢٣- فتوى مجلس مجمع الفقه الإسلامي المنعقد في دورة مؤتمره السادس بجدة في المملكة العربية السعودية من ١٧- ٢٣ شعبان ١٤١٠ هـ الموافق ١٤ - ٢٠ آذار (مارس) ١٩٩٠م.

٢٤- مجلة البحوث الإسلامية، ع ١٨، فتاوى اللجنة الدائمة، ص٨٠، فتوى رقم ١٦٣٨ ، بتاريخ ٧/ ٨ /١٣٩٧ هـ.

٢٥- مەبەست لەو مەرجە ئەوەیە کەنابێت کەسێك شتێك لەکەسێکی تر بەقەرز بکڕێت، بەپارەیەکی زیاتر، دواتر بەنرخێکی کەمترو بەحازر بیفرۆشێتەوە بەهەمان ئەو کەسەی کەلێی کڕیوە، یان شەریکێکی، یان هەرکەسێکی تر کە ئەو ڕایسپاردبێت، چونکە ئەوە وەکو فێڵێکی شەرعی لێدێت بۆ سووخۆری، دروست نییە، بەڵام ئەگەر بیفرۆشێتەوە بەهەر نرخێك بەهەر کەسێکی تر کە پەیوەندی بەخاوەنی یەکەمییەوە نەبێت دروستەو ئاساییە.

إبن بازیش لە لەفەتوایەکیدا دەڵێت: (البیع إلى أجل معلوم جائز إذا اشتمل البیع على الشروط المعتبرة، وهكذا التقسیط في الثمن لا حرج فیه إذا كانت الأقساط معروفة والآجال معلومة) [٢٦].واتا: فرۆشتن بەقەرز بۆ ماوەیەکی دیاریکراو دروستە، ئەگەر فرۆشتنەکە مەرجە شەرعییەکانی تێدا بێت، هەروەها ئەگەر نرخەکەشی بکرێت بەچەند گوژمەیەك هیچ کێشەی نییە، بەمەرجێك بڕی گوژمەکانو کاتەکانی پێدانی دیاریکراو بێت.

لەبەرئەوە ئاساییە کەسێك لەبری ئەوەی دەڕوات پارە بەسوو وەردەگرێت بەبیانووی ناچارییەوە، دەتوانێت لەم ڕێیەوە دەستمایە بەدەستبێنێتو بازرگانی پێوە بکات:

بۆ نموونە: خاوەن کۆمپانیایەك کەدەیەوێت دەستمایەی دەستبکەوێت، دەتوانێت بڕوات چەند ئۆتۆمبێلێك بەگوژمە (قسط) لە پێشانگایەکی ئۆتۆمبێل ڕابکێشێت، دواتر بە پارەیەکی کەمتر بەحازر بیفرۆشێتەوە، بەڵام بەو کەسە نا کەلێی کڕیوە، بەوەش دەبێتە خاوەنی دەستمایەو ناچار نابێت پارە بەسوو وەربگرێت، زانایانیش بەم شێوازە مامەڵەیە دەڵێن (تورق).

٥- مەرجەکانی کڕینو فرۆشتن بەقەرزو بە گوژمە:

لەخاڵی پێشوودا باسی ئەوەمان کرد کە کڕینو فرۆشتن بەقەرزو بەگوژمە دروستە، بەڵام کۆمەڵێك مەرج هەیە پێویستە لایەنەکان ئاگاداری بن، ئەوانیش بریتین لە:

١- نابێت کڕینو فرۆشتنەکە لە نێوان دوو شتدا بێت کە سوویان تێدا دروست دەبێت، یەك ڕەگەزیشیان هەبێت، وەکو ئاڵتونو زیو، دراو، بەهەموو جۆرەکانیانەوە، چونکە حەرامە ئەم جۆرە شتانە مامەڵەیان لەگەڵ یەکتر

٢٦- مجلة البحوث الإسلامیة، ع١٩، فتاوى ابن باز، س٨، ص١٤.

پێبکرێت بەقەرز، هەروەها گەنم، جۆ، دانەوێڵەکانی تر هەمان حوکمیان هەیەو نابێت کڕینو فرۆشتنیان بەیەك پێبکرێت بەقەرز، واتە گەنم بەجۆ، یان بەبرنج، یان بەپێچەوانەوە. بەڵام کڕینی گەنم بەئاڵتون، یان گەنم بە هەر دراوێك بەقەرزو بەگۆڕمە دروستە، چونکە ڕەگەزی گەنم لەگەڵ ئەوان جیاوازە.

جگە لەوانە کە سوویان تێدا دروست دەبێت فرۆشتنی کەلوپەلی ناوماڵ، ئۆتۆمبێل، خانوو، زەوی‌و زار، کەرەسەی بیناسازی، ئەمانە هەموویان دروستە بەحازرو بە بەقیست کڕینو فرۆشتنیان پێوە بکرێت، سوویان تێدا دروست نابێت.

٢- دەبێت شێوازی مامەڵەکە ڕوونو دیار بێت، بۆ نموونە ئەگەر گوتمان ئەو ئۆتۆمبێلە بەحاز بە (١٢٠٠٠$)و بەقیست (١٢٥٠٠$) پێویستە ئەوە دیاری بکەین بەکام نرخەیان ڕێدەکەوین، بەحازر، یان بەقەرز، بەڵام ئەگەر کابرا گوتی قبوڵم کرد بەبێئەوەی ڕوونی بکاتەوە بەکام نرخەیان قبوڵی کردووە ئەوە دروست نییە، چونکە پێغەمبەری خودا ﷺ: {نَهى عَنْ بَيْعَتَيْنِ فِى بَيْعَةٍ}(٢٧). پێغەمبەر ﷺ نەهی کردووە لە دوو مامەڵە لەیەك گرێبەستدا. زانایانیش دەفەرموون مەبەستی فەرموودەکە ئەوەیە: کە فرۆشیارەکە بڵێت: بەحازر بەوەندەو بەقەرز بەوەندە، دواتر یەکلایی نەکەنەوە لەگەڵ کڕیارەکە لەسەر کام نرخەیان ڕێکەوتوون.

١- پێویستە ماوەی قەرزەکە، بڕی گۆڕمەکان، کاتی دانەوەیان دیاری کراوبێت. وەکو پێغەمبەری خودا ﷺ دەفەرمووێت: {فَلْيُسْلِفْ فِى كَيْلٍ مَعْلُومٍ، وَوَزْنٍ مَعْلُومٍ، إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ}(٢٨).

٢٧- النسائي (أحمد بن شعيب)، سنن النسائي الكبرى، ج٤، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤١١، ١٩٩١، ص٤٣، رقم الحديث (٦٢٢٨)، تحقيق : د.عبد الغفار سليمان البنداري، سيد كسروي حسن. وحسنه الألباني في: إرواء الغليل، ج٥، ص١٥٩، مصدر سابق.

٢٨- البخاري، صحيح البخاري، ج٣، ص٨٥، رقم الحديث (٢٢٣٩)، مصدر سابق. مسلم، صحيح مسلم، ج٥، ص٥٥، مصدر سابق. واللفظ لمسلم.

٢- نابێت گرێبەستەکە مەرجی ئەوەی تێدا بێت، ئەگەر کڕیار لە دانەوەی قیستەکان دوا کەوت زیادەی بچێتە سەر، ئەمە بنەمایەکی سەرەکییە بۆ هەموو جۆرەکانی قەرز، زانایان کۆدەنگن لەسەری [٢٩]، دەڵێن: هەر قەرزێکیش لەژێر هەر ناوێکدا بێت ئەگەر ئەو مەرجەی تێدا بوو دەبێتە سووو حەرام دەبێت. چونکە بەداخەوە زۆربەی کۆمپانیاکان ئەو مەرجەیان هەیەو بەو هۆیەشەوە گرێبەستکردن لەگەڵیاندا حەرامە. ڕاستە ئەوان بەمەبەستی ئەوە ئەو مەرجە دادەنێن کە کڕیارەکان ناچار بکەن لە کاتی خۆیاندا قیستەکان بگێڕنەوە، بەڵام ئەوان بۆ ئەو مەبەستە پێویستە ڕێگەچارەی شەرعی تر بگرنە بەر، وەکو وەرگرتنی کەفیلی مووچەخۆر، بارمتە (رهن)، کۆمپیالە، زۆر ڕێگەی تر [٣٠]، نەك دانانی سوو.

٣- نابێت ئەو زیادەیەی دەچێتە سەر نرخی کاڵاکە بەقیست لە کۆی نرخەکەی جیابکرێتەوە: بۆ نموونە: ئەگەر گوتمان ئەم ئۆتۆمبێلە بایی (١٠٠٠٠$) دۆلارە بەحازر، بۆ هەر ساڵێك قیست ڕێژەی (١٠٪)دەچێتە سەر، واتە ئەگەر کڕیار بەقیستی یەك ساڵ کڕی ئەوە بڕی (١٠٪)دەچێتە سەر، خۆ ئەگەر بەقیستی دوونساڵ ویستی ئەوە دەبێت بە (٢٠٪)و ئەگەر بۆ سێ ساڵ بوو دەبێت بە (٣٠٪)، ئەم مامەڵەیە بەم شێوازە حەرامەو دروست نییە، بەداخەوە زۆربەی بانكو کۆمپانیاکانیش ئەم شێوازە پەیڕەو دەکەن.

شێوازی دروست بۆ ئەم حاڵەتە ئەوەیە ڕێژەی زیادەی قیستەکان لەکۆی نرخی کاڵاکە جیا نەکرێتەوە وەك یەك نرخ بگوترێت. بۆ نموونە: ئەو ئۆتۆمبێلە بەحازر بە (١٠٠٠٠$)و بەقیستی ساڵێك بە (١١٠٠٠$)و بەقیستی

٢٩- لەبەر گرنگی ئەم خاڵە، لەبەشی داهاتوو و لە بابەتێکی سەربەخۆدا قسەی لەسەر دەکەین.
٣٠- بۆ نموونە کۆمپانیا دەتوانێت مەرجی ئەوە دابنێت کە ئەگەر کڕیارەکە لەدانەوەی قیستێك، یان دوان دواکەوت، کێشەی دروست کرد، ئەو کات کۆمپانیا مامەڵەی قیستەکان هەڵدەوەشێنێتەوەو یەکسەر بەیەك گوژمە هەموو پارەکەی لێوەردەگرێت، بەڵام بەبێئەوەی زیادەی بچێتە سەر.

دووساڵ بە (١٢٠٠٠$).و بەم شێوەیە.

کۆمکاری فیقهی ئیسلامی دەربارەی ئەم مەرجە دەڵێن: (لا يجوز شرعاً في بيع الأجل، والتنصيص في العقد على فوائد التقسيط، مفصولة عن الثمن الحال، بحيث ترتبط بالأجل..). واتا: لەکاتی فرۆشتن بەقەرزدا، دروست نییە لەگرێبەستەکەدا ئەو سوودو زیادەیەی دەچێتە سەر قیستەکان جیا بکرێتەوە لەنرخی کاڵاکە بەحازر، بەشێوازێك - کە ئەو زیادانە- وابەستەی کاتەکە بکرێت [٣١].

٣١- زۆربەی ئەو مەرجانەی کە باسمان کرد، بەم بڕگەیەشەوە بەشێکن لەفەتوایەکی گشتگیری کۆمکاری فیقهی ئیسلامی دەربارەی کڕینو فرۆشتن بەقیست کە ئەمە دەقەکەیەتی: إن مجلس مجمع الفقه الإسلامي المنعقد في دورة مؤتمره السادس بجدة في المملكة العربية السعودية من ١٧- ٢٣ شعبان ١٤١٠ هـ الموافق ١٤ - ٢٠ آذار (مارس) ١٩٩٠م، بعد اطلاعه على البحوث الواردة إلى المجمع بخصوص موضوع البيع بالتقسيط، استماعه للمناقشات التي دارت حوله، قرر ما يلي (أولا: تجوز الزيادة في الثمن المؤجل عن الثمن الحال، كما يجوز ذكر ثمن المبيع نقدا، وثمنه بالأقساط لمدد معلومة، ولا يصح البيع إلا إذا جزم العاقدان بالنقد أو التأجيل. فإن وقع البيع مع التردد بين النقد والتأجيل بأن لم يحصل الاتفاق الجازم على ثمن واحد محدد، فهو غير جائز شرعا. ثانيا: لا يجوز شرعا، في بيع الأجل، التنصيص في العقد على فوائد التقسيط، مفصولة عن الثمن الحال، بحيث ترتبط بالأجل، سواء اتفق العاقدان على نسبة الفائدة أم ربطاها بالفائدة السائدة. ثالثا: إذا تأخر المشتري المدين في دفع الأقساط عن الموعد المحدد فلا يجوز إلزامه أي زيادة على الدين بشرط سابق أو بدون شرط، لأن ذلك ربا محرم. رابعا: يحرم على المدين المليء أن يماطل في أداء ما حل من الأقساط، مع ذلك لا يجوز شرعا اشتراط التعويض في حالة التأخر عن الأداء. خامسا: يجوز شرعا أن يشترط البائع بالأجل حلول الأقساط قبل مواعيدها، عند تأخر المدين عن أداء بعضها، ما دام المدين قد رضي بهذا الشرط عند التعاقد. سادسا: لا حق للبائع في الاحتفاظ بملكية المبيع بعد البيع، لكن يجوز للبائع أن يشترط على المشتري رهن المبيع عنده لضمان حقه في استيفاء الأقساط المؤجلة).

بەشی پێنجەم[١]

١- ئەم بەشە ڕۆژی ٢٧/ ١٢/٢٠١٤ تۆمار کراوە.

زیاد خستنە سەر قەرز و قەرزەکانی حکومەت:

تەوەرەکانی ئەم بەشە بریتین لە:

١- وەرگرتنەوەی خەرجییەکانی قەرز.

٢- زیاد خستنە سەر قەرز لە کاتی دواکەوتنی گەڕانەوەیدا.

٣- وەرگرتنەوەی قەرەبووی زیانەکانی قەرز.

٤- حوکمی ئەو گرێبەستانەی کە سوویان تێدایە.

٥- قەرزەکانی حکومەتو گرفتە شەرعییەکانی.

١- وەرگرتنەوەی خەرجییەکانی قەرز:

هەر قەرزێك خەرجی هەبێت، ئەرکی دارایی بۆ خاوەنی قەرزەکە دروست بکات، ئەوە خاوەنی قەرزەکە بۆی هەیە ئەو خەرجییانەی قەرزەکەی، لەلایەنی قەرزار وەربگرێتەوە، بۆ نمونە: بانك، یان هەر دامەزراوەیەکی دارایی تر کە قەرز بە خەڵکی دەدەن، بە سەدەها کارمەند کاریان تێدا دەکەن، بەڕێوەبردنیان دەیەها جۆر خەرجی دەوێت، هەر لە مووچەی کارمەند، پارەی ئاو، کارەبا، بینا، کەرەسەکانی بەکارهێنانو تادوایی. هەموو ئەمانە ئەرکی دارایی لەسەر ئەو جۆرە دامەزراوانە دروست دەکەن، ئەگەر ئەمان تێچووی ئەو پارانە نەخەنەوە سەر بڕی قەرزەکانو ئەستۆی قەرزارەکان، ئەوە ناتوانن لەکارەکانیان بەردەوام بن. لەبەرئەوە بۆیان هەیە تێچووی قەرزەکانیان بخەنە سەر کۆی ئەو دەستمایانەیان کە دەیدەن بەقەرز بەڕێژەیەکی دیاریکراو، بۆ نموونە: ئەگەر تێچووی بەکاربردنی بڕی هەر (١٠٠٠٠$)ێك بۆ ماوەی ساڵێك (٦٠$) بێت، ئەوە لایەنی قەرزدەر دەتوانێت بۆ هەر مانگێکی پێدانی ئەو بڕە پارەیە بەقەرز (٥$) زیادە لە قەرزارەکە وەربگرێتەوە، بەڵام بۆی نییە یەك سەنت زیاتر لەتێچووە ڕاستەقینەکەی وەربگرێت، چونکە بەداخەوە ئێستا زۆرێك لەو دامەزراوە داراییو کۆمپانیایانە بەناوی خەرجییەوە سوو دەخەنە سەر قەرزەکانیان، وادەزانن بەوە حەڵاڵ دەبێت، ئەمانە هەمووی حەرامنو گۆڕینی ناو لەشەرعدا حوکمی ناوەڕۆك ناگۆڕێت، ئەمە هەرگیز شەرع چاوپۆشی لێناکاتو سوو هەر سووە لەژێر هەر ناوێکدا بێت. کۆمکاری فیقهی ئیسلامی لەو بارەیەوە دەڵێن: (إذا دعت الحاجة إلى تحصيل نفقات لتقديم عمليات القروض ومتابعتها، وجب أن يقتصر فيها على التكاليف الفعلية لعملية القرض)[١]. واتا: ئەگەر پێدانی قەرزو بەدواداچوونی

١- قرار رقم : ٥٠(١/ ٦)بشأن التمويل العقاري لبناء المساكن وشرائها. مجمع الفقه الإسلامي التابع لنظمة المؤتمر الإسلامي، المنعقد في دورة مؤتمره السادس بجدة في المملكة العربية السعودية

خەرجـی هەبوو، هەروەها وای دەخواسـت کە ئـەو خەرجییانە وەربگیرَتەوە، ئەوە پێویسـتە تەنها ئەو بڕە تێچووە وەربگرێتەوە کە بە فیعلی بۆ قەرزەکە خەرج کراوەو -هیچ زیادەی نەبێت- جگە لەم حاڵەتە خاوەن قەرز بۆی نییە لەژێر هیچ ناوێکی تردا زیادە بخاتە سەر بڕی قەرزەکەی.

٢- زیاد خستنە سەر قەرز لەکاتی دواکەوتنی گەڕانەوەیدا:

هەر چەندە لەبەشـی ڕابووردودا، لەمەرجەکانی کڕینو فرۆشتن بەقیست ئاماژەیەکی کورتمان بەم خاڵە کرد، گوتمان بەهیچ شـێوازێك دروسـت نییە، لایەنـی قـەرزدەر مەرجی ئەوە لەسـەر لایەنی قـەرزار دابنێـت، کە ئەگەر پابەند نەبوو بەگێڕانەوەی قەرزەکە لە کاتی خۆیدا ئەوە زیاد دەخاتە سـەر قەرزەکەی، گوتمان ئەمە سوویەکی ئاشکرایە، کاتی خۆی بێباوەڕان لەسەردەمی پێش ئیسلامدا لەو ڕێگەیەوە هەژارانیان دەچەوساندەوەو دەیانکردنە کۆیلەی خۆیان، هەربۆیە بەشـێکی زۆری ئایەتەکانی قورئان، کە دەربارەی سوو هاتنە خوارەوە، بۆ بنەبڕکردنی ئەم جۆرە سووە بوو.

هەرلەبەرئەوەش زانایان بەکۆی دەنگ پێیان وایە، دانانی ئەم جۆرە مەرجانە بەهەر بیانوو پاسـاوێك بێت حەرامە، هەر گرێبەستێکیش ئەو مەرجەی تێدا بێت دروست نییە، مرۆڤی باوەڕدار ئەنجامی بداتو پێوەی پابەند بێت.

ئەمانەش بەشێکە لەبۆچوون قسەکانیان لەو بارەیەوە:

جەصـاص لە زایانی ئەحناف دەڵێت: (ولا خـلاف أنه لو كان عليه ألف درهم حالـة، فقال: أجلـني أزيدك فيها مائة درهـم، لا يجوز)[٢]. زانایـان کۆدەنگنو هیـچ

من ١٧- ٢٣ شعبان ١٤١٠ هـ الموافق ١٤ — ٢٠ آذار (مارس) ١٩٩٠م، مجلة المجمع، ع٥،ج٤، ص٢٧٧٣.

٢- الجصاص (أحمد بن علي الرازي)، أحكام القرآن، ج٣، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤١٥،١٩٩٤، ص١٢٤.

جیاوازیان نییە لەسـەر ئەوەی ئەگەر کەسـێك هەزار دینار قەرزار بوو، کاتی دانـەوەی قەرزەکەی هاتبوو، بەخاوەن قەرزەکـەی گوت: ماوەی قەرزەکەم بۆ درێژ بکەرەوە سەد درهەمی زیاترت ئەدەمێ، ئەوە دروست نییەو نابێت.

ابـن عبد البر لە مالکییـەکان دەڵێت: (أجمع العلماء من السلف والخلف على أن الربـا الـذي نزل بالقرآن تحريمه هو: أن يأخذ الدائن لتأخـير دينه بعد حلوله عوضاً عينياً أو عرضـاً)[٣]. واتـا: زانایانی لە کۆنو نوێدا هاوڕاو کۆدەنگن لەسـەر ئەوەی، ئەو سـووەی قورئان لەسـەر قەدەغەکردنو یاسـاغکردنی هاتە خوارەوە ئەوەبوو: خاوەن قەرز لەبری دواکەوتنی وەرگرتنەوەی قەرزەکەی شتێك وەربگرێت پارە بێت، یان شـتومەك. حەطابیش دەڵێت: (إذا التزم المدعى عليه (المدين) للمدعي: أنه إذا لم يوفه حقه في كذا فله عليه كذا وكذا، فهذا لا يختلف في بطلانه، لأنه صريح الربا)[٤].

واتا: ئەگەر کەسی داوا لێکراو (قەرزار) چووە ژێر باری ئەوەی ئەگەر لەکاتی خۆیدا قەرزەکەی نەگەڕاندەوە، ئەوە ئەوەندەو ئەوەندە زیادە دەدات بەخاوەن قـەرز، ئەوە زانایان جیاوازیان نییە لەسـەر ئەوەی بەتاڵـەو نابێت، چوونکە سوویەکی ڕوونو ئاشکرایە.

ڕازی لەشـافعییەکان دەڵێت: (إذا حل الدين طالبوا المدين برأس المال، فإن تعذر عليه الأداء زادوا في الحـق والأجـل، فهذا هو الربا الذي كانـوا في الجاهلية يتعاملون به)[٥]. واتا: کە کاتی دانـەوەی قەرزەکە دەهات، داوایـان لەقەرزارەکە دەکرد قەرزەکەیان بۆ بگێڕێتەوە، ئەگـەر نەیتوانیایە بیگێڕێتەوە کاتەکەیان بۆ درێژ دەکردەوە، قەرزەکەشـیان لەسەر زیاد دەکرد، ئەمە ئەو سووە بوو کەلەسەردەمی نەفامی

٣- إبن عبد البر، الكافي، ج٢،ص٦٢٣، مصدر سابق.

٤- الحطاب (محمد بن محمد بن عبد الرحمن)، تحرير الكلام في مسائل الإلتزام، ج١، ط١، دار الغرب الإسلامي، بيروت، ١٤٠٤،١٩٨٤، ص١٧٦، تحقيق: عبد السلام محمد الشريف.

٥- الرازي (فخر الدين محمد بن عمر التميمي)، تفسير الرازي (مفاتيح الغيب)، ج٧، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١٤٢١، ٢٠٠٠، ص٧٥.

پێش ئیسلامدا مامەڵەیان پێوە دەکرد.

إبــن تيميه لەحەنبەلييــەکان دەڵێت: (أما المعاملـة التي يزاد فيهـا الدين والأجل فهـي معاملـة ربوية)[٦]. واتا: ئەو مامەڵەیەی کــە کاتو بڕی قەرزەکەی تێدا زیاد دەکرێت، مامەڵەیەکە ســووی تێدایە. إبن قدامەیــش دەڵێت: (وكل قرض شرط فيــه أن يزيــده فهو حرام بغير خلاف)[٧]. واتا: هەر قەرزێك مەرجی ئەوەی تێدا بێت زیادەی بۆ بگێڕێتەوە بەکۆی دەنگو بەبێ جیاوازی حەرامە.

ئەمــە بۆچوونی زانایانی هەر چوار مەزهەبەکەیە لە کۆندا، ئێســتا دێینە ســەر بۆچوونی زانایانــی هاوچەرخ، بزانیــن بۆچوونی ئەوانــە چۆنە، هیچ گۆڕانکارییەك لە حوکمی بابەتەکەدا ڕویداوە.

کۆمکاری فیقهی ئیســلامی کەسەر بە رابیتەی جیهانی ئیسلامییە لەخولی یازدەی بڕیاری هەشتیدا دەڵێت: (وبعد البحث والدراسة قرر المجمع الفقهي بالإجماع ما يلي: إن الدائن إذا شـرط على المدين، أو فرض عليه أن يدفع مبلغاً من المال غرامة مالية جزائية محددة، بنسبة معينة إذا تأخر عن السداد في الموعد المحدد بينهما، فهو شرط أو فرض باطل، لا يجب الوفاء به، بل ولا يحل، سواء أكان الشارط هو المصرف أم غيره؛ لأن هذا بعينه هــو ربا الجاهلية الذي نزل القرآن بتحريمه)[٨]. واتا: (دوای توێژینەوەو لێکۆڵینەوە کۆمکاری فیقهی بەکۆی دەنگ بڕیاریدا لەســەر ئەوەی کە: ئەگەر خاوەن قەرز مەرجی ئەوەی لەســەر قەرزدارەکە دانا، یان ناچاری کرد بەوەی کە ئەگەر قەرزەکەی لەو کاتەی کەڕێکەوتبوون لەســەری نەگێڕایەوە، دەبێت

٦- إبن تيمية، مجموع الفتاوى، ج٢٩،ص٤٣٩.

٧- إبن قدامة، المغني، ج٤،ص٢٤٠، مصدر سابق.

٨- المجمع الفقهي الإسلامي التابع لرابطة العالم الإسلامي المنعقد بمكة في الفترة من يوم الأحد ١٣ إلى ٢٠ رجب ١٤٠٩هـ الموافق من ١٩ إلى ٢٩ فبراير ١٩٨٩م، في موضوع السؤال التالي: إذا تأخر المدين عن سداد الدين في المدة المحددة، فهل له - أي البنك - الحق بأن يفرض على المدين غرامة مالية جزائية بنسبة معينة بسبب التأخير عن السداد في الموعد المحدد بينهما؟.

ڕێژەیەکی دیاریکراوی وەك سـزایەکی دارایی بداتـێ، ئەو مەرجە، یان ناچار کردنــە بەتاڵە، قەرزارەکــە بۆی هەیە پێوەی پابەند نەبێـتو نەیداتێ، هەر حەڵاڵو دروستیش نییە بیداتێ، جا خاوەن قەرزەکەو ئەو کەسەی مەرجەکەی داناوە بانك بێت، یان هەرکەسێکی تر بێت؛ چونکە ئەوە ئەو سووەی سەردەمی نەفامییە کە قورئان لەسەر حەرامکردنو یاساغکردنی هاتە خوارەوە.

کۆمکاری فیقهی ئیسـلامیش کەسـەر بە ڕێکخراوی کۆنگرەی ئیسـلامییە لەخولی دوازدەی بڕگەی چواریدا دەڵێت: (إذا تأخر المشتري المدين في دفع الأقساط بعد الموعد المحدد، فلا يجوز إلزامه أي زيادة على الدين، بشرط سابق أو بدون شرط، لأن ذلك ربا محرم)[٩]. واتا: ئەگەر کڕیاری قەرزدار دواکەوت لە دانەوەی قیستەکانی لە کاتی دیاریکراوی خۆیدا، دروسـت نییە ناچار بکرێت لەسەر دانەوەی هیچ زیادەیەك لە قەرزەکەی خۆی، جا چ پێشـتر مەرجی ئەوەی لەگەڵدا کرابێت، یان مەرجی لەگەڵدا نەکرابێت، چونکە ئەوە سووەو حەرامە[١٠].

٩- مجمع الفقه الإسلامي التابع لمنظمة المؤتمر الإسلامي في دورته الثانية عشرة بالرياض في المملكة العربية السعودية، من ٢٥ جمادى الآخرة ١٤٢١هـ ١ رجب ١٤٢١هـ الموافق ٢٣ — ٢٨ أيلول (سبتمبر) ٢٠٠٠م. مجلة المجمع، ع١٣، ج ٢، ص ٩١. القرار قـم ٥١(٦/٢)

١٠- ئەمانەش چەند فەتوایەکی تری زانایانی هاوچەرخن لەو بارەیەوە:- فتوى لجنة الإفتاء العام في المملكة الأردنية الهاشمية توى الصادرة عنها رقم (٢٠٥٧) : (الغرامة التي تشترط بسبب التأخر فيو فاء الدين أو دفع قسط من الأقساط، فهي محرمة بالنص، سواء كانت مشروطة في العقد أم لا. لا يجوز الدخول في عقد يحتوي على مثل هذا الشرط؛ لأنه مفسد للعقد ابتداء، لا يجوز الدخول في أي عقد فاسد).

فتوى بيت التمويل الكويتي: (ولا يجوز أخذ زيادة على الدين مقابل مماطلة المدين، لو كان مماطلا عن عمد وغنى، تفاديا من الوقوع في ربا النسيئة).

الفتوى رقم (٥٧) الصادرة عن إدارة التطوير والبحوث مجموعة دلة البركة: (لا يجوز للدائن أن يشترط على المدين المماطل غرامة تأخير لصالح الدائن، لأن ذلك ذريعة إلى المراباة بطريقة (زدني أنظرك)، ولا يحل للدائن تملك تلك الغرامة).

الفتوى رقم (١٨) الصادر عن هيئة الرقابة الشرعية لمصرف قطر الإسلامي ما نصه: (لا يجوز فرض أية غرامة للتأخير، إنما يمكن فقط اتخاذ الإجراءات القانونية ضد هؤلاء العملاء).

کۆمکاری توێژینەوەی ئیسلامی سەر بەئەزهەریش دەڵێت: (الفائدة على أنواع القروض كلها ربا محرم، لا فرق في ذلك بين ما يسمى بالقرض الاستهلاكي، وما يسمى بالقرض الإنتاجي؛ لأن نصوص الكتاب والسنة في مجموعها قاطعة في تحريم النوعين)[11]. دانانی سوود لەسەر هەموو جۆرەکانی قەرز حەرامەو دەچێتە خانەی سووەوە، قەرزەکە قەرزی بەکاربردن بێت، یان وەبەرهێنان بێت هیچ جیاوازی نییە؛ چونکە کۆی دەقەکانی قورئانو سوننەت حەرامی هەر دوو جۆرەکەیان بڕاندۆتەوە.

٣- وەرگرتنەوەی قەرەبووی زیانەکانی قەرز:

لەخاڵی پێشوودا باسمان لەوە کرد کە خاوەن قەرز بەهیچ شێوەیەك بۆی نییە مەرجی ئەوە لەسەر قەرزار دابنێت، کە ئەگەر لە کاتی خۆیدا قەرزەکەی نەگەڕاندەوە زیادە بخاتە سەر قەرزەکەی، چونکە ئیسلام فەرمان بەوە دەکات کە ئەگەر قەرزدار نەداربوو، نەیبوو پارەی قەرزەکەی بداتەوە، ماوەی قەرزەکەی بۆ درێژ بکەینەوە بەبێ بەرامبەر. بەڵام هەندێك جار دەبینین کەسی قەرزار بەبێ هیچ پاساوێك قەرزی خاوەن قەرزەکان ڕادەگرێتو نایداتەوە، بۆخۆی بازرگانی پێوە دەکات، ئەمەش دەبێتە هۆی زیانپێگەیاندنی خاوەن قەرزەکان.

پرسیارەکە لێرەدا ئەوەیە: ئایا خاوەن قەرزەکان بۆیان هەیە داوای قەرەبووی ئەو زیانانە بکەن، کە بە هۆی دواکەوتنی قەرزەکانیانەوە لێیان کەوتووە؟

لەوەڵامدا دەڵێین: بەڵێ خاوەن قەرزەکان بۆیان هەیە، داوای قەرەبووی هەموو ئەو زیانانە بکەنەوە، کەبەهۆی کەمتەرخەمیو خەمساردی قەرزارەکانەوە لێیان کەوتووە، چونکە پێغەمبەری خودا ﷺ لە فەرموودەیەکیدا دەفەرمووێت:

١١- ئەو بڕیارەی ئەزهەر لە کۆبوونەوەیەکدا بەبەشداری نوێنەرانو زانایانی (٣٥) دەوڵەتی ئیسلامی لە ساڵی (١٩٦٥)دا دەرچووە.

{مَطْلُ الْغَنِيِّ ظُلْمٌ}[١٢]. واتا: گرتنی پارەی قەرزو نەگێڕانەوەی لە کاتی خۆیدا بەبێ هۆ ستەمەو حەرامە. لە فەرموودەیەکی تردا دەفەرموویێت: {لَيُّ الْوَاجِدِ يُحِلُّ عِرْضَهُ وَعُقُوبَتَهُ}[١٣]. واتا: گرتنو دواخستنی پارەی قەرز بۆ کەسێك هەیبێت بیداتەوە، نەیداتەوە، ماف دەدات بەخاوەن قەرزەکە باسی بکاتو سکاڵای لەدژ بکاتو سزاشی بدات.

ئەم حاڵەتە لەگەڵ حاڵەتی پێشوودا لە چەند ڕوویەکەوە جیاوازە لەوانە:

١- لەحاڵەتی پێشوودا خاوەن قەرز زیادە دەخاتە سەر ڕێژەی قەرزەکە، ئیتر زیانی کردبێت، یان نا ئەو گوێی لەوە نییە، بەڵام لەم حاڵەتەدا هیچ زیادەیەك وەرناگرێت، بەڵکو تەنها قەرەبووی زیانەکانی وەردەگرێتەوە.

٢- لە حاڵەتی پێشوودا خاوەن قەرز پاساوی نەدانەوەی قەرزەکەی ڕەچاو ناکات، جیاوازی ناکات لە نێوان ئەوەی کە ئایا کابرای قەرزار هەیەتیو بەئارەزوو قەرزەکەی ناداتەوە، یان نییەتیو ناتوانێت بیداتەوە، لە هەردوو حاڵەتەکەدا زیادەی لێ وەردەگرێت، بەڵام لە حاڵەتەدا تەنها ئەو کاتانە بۆی هەیە داوای قەرەبوو بکات، کە کەسی قەرزار هەیبووەو بەئارەزوو قەرزی خاوەن قەرزەکانی نەداوەتەوە.

٣- لە حاڵەتی پێشوودا ڕێژەی ئەو زیادەیەی کە خاوەن قەرزەکان لە قەرزارەکانی وەردەگرن ڕێژەیەکی دیاریکراوو نەگۆڕە، بەڵام لەم حاڵەتەدا ڕێژەی قەرەبووکە دیار نییە، بەڵکو بەڕێژەی ئەو زیانانەیە کەپێی کەوتووە، خۆ ئەگەر هیچ زیانی نەکردبوو هیچ وەرناگرێت.

٤- لە حاڵەتی پێشوودا بڕی زیادەکە خاوەن قەرز خۆی دیاری دەکاتو دەیسەپێنێت بەسەر کەسی قەرزاردا، بەڵام لەم حاڵەتەدا دەبێت لیژنەیەکی

١٢- البخاري، صحيح البخاري، ج٣،ص٩٤، رقم الحديث (٢٢٨٧). مسلم، صحيح مسلم، ج٣، ص١١٩٧، رقم الحديث (١٥٦٤).

١٣- البخاري، صحيح البخاري، ج٣،ص١١٨.

بێلایەن، یان دادگا ڕێژەی قەرەبووەکە دیاری بکات، تا هیچ لایەکیان ستەمیان لێ نەکرێت.

٥- لە حاڵەتی پێشوودا لایەنی قەرزدەر دەسمایەکەیو زیادەیش وەردەگرێت، بەڵام لەم حاڵەتەدا تەنها قەرەبووی زیانەکەی بۆ دەکرێتەوەو هیچ زیادەیەك ناچێتە سەر بڕی دەسمایەکەی.

بەم پێیەو بۆ داواکردنی قەرەبوو لەم حاڵەتەدا دەبێت ئەم مەرجانە ڕەچاو بکرێت:

أ- دەبێت خاوەن قەرزەکان ئەوە بسەلمێنن کەلە واقیعدا زیانیان پێکەوتووە، نەك تەنها بەقسە، یان بەئەگەری ئەوەی کەلەوانەیە زیانیان پێکەوتبێت.

ب- دەبێت زیانەکان بەهۆی کەمتەرخەمیو خەمساردی قەرزارەکانەوە دروست بووبێت، نەك لەبەر نەبوونی، خۆ ئەگەر قەرزارەکان لەبەر نەبوونی دانەوەی قەرزەکانیان دواخستبوو، ئەوە بەهیچ شێوەیەك خاوەن قەرزەکان بۆیان نییە داوای قەرەبوویان لێ بکەن، چونکە ئەو فەرموودانەی سەرەوە باس لەو حاڵەتانە دەکەن.

ت- دەبێت ئەو قەرەبووەی وەری دەگرن بەقەدەر ڕێژەی ئەو زیانانە بێت کە پێیان کەوتوە، لەوە زیاتر هیچ وەرنەگرن، چونکە هەرچی وەربگرن سووەو حەرامە.

ث- دەبێت لیژنەیەکی بێلایەن، یان دادگا لێکۆڵینەوە لە سکاڵای خاوەن قەرزەکە بکاتو بڕیاری لەسەر بدات، نەك خاوەن قەرزەکە خۆی.

ج- دەبێت قەرەبووەکە بۆ پڕکردنەوەی زیانەکان بێت، نەك بۆ دەستخستنی سوودو زیادکردنی دەسمایە.

٤- حوکمی ئەو گرێبەستانەی کە سوویان تێدایە:

پاش ئەوەی بۆمان دەرکەوت کە هەموو ئەو پێشینەو قەرزانەی مەرجی سزای زیادکردنی پارەی تێدایە، حەرامەو ئەنجامدانی دروست نییە، ئێستا قسە لەسەر حوکمی خودی ئەو گرێبەستانە دەکەین کە ئەو جۆرە مەرجانەیان تێدایە.

چونکە هەندێك کەس کە ئەو جۆرە مامەڵەو قەرزانە دەکەن پاساوی کارەکەیان بەوە دێننەوە، کە ئەوان کارێکی وا ناکەن، ئەو مەرجە بێتە دیو پارەکان لە کاتی خۆیدا دەگێڕنەوە، بۆیە تووشی حەرام نابن.

ئێستا بزانین ئەم پاساوە تا چەند دروستە؟ ئایا ئەو گرێبەستانەی کە ئەو جۆرە مەرجەیان تێدایە لە بنەڕەتدا دروستن؟ یان بەهۆی دانانی ئەو مەرجە حەرامانەوە بەتاڵ دەبنەوە، ئەگەر مەرجەکەش نەیەتە دی؟

سەرەتا پێم خۆشە ئەو بەڕێزانە ئەوە بزانن کە زانایانی هەر چوار مەزهەبەکە تێکڕا هاوڕان لەسەر ئەوەی کە هەر گرێبەستێك ئەو جۆرە مەرجانەی تێدا بێت، جگە لەوەی کردنی حەرامە، گرێبەستەکەش دانامەزرێو هەڵدەوشێتەوە، یان بەلای کەمەوە پێویستە مەرجی دانانی سزای سووەکە هەڵبوەشێتەوە، ئەمەش دەقی قسەکانیانە لەو بارەیەوە.

حەنەفییەکان دەڵێن: (وَإِدْخَالُ الرِّبَا فِي الْعَقْدِ يُفْسِدُ الْعَقْدَ كُلَّهُ)[١٤] **واتا: دانانی سوو لە گرێبەستدا هەموو گرێبەستەکە پوچەڵ دەکاتەوەو تێکی دەدات.**

مالیکییەکان دەڵێن: (وكل بيع حرام لا يقر على حال إن أدرك رد)[١٥]. واتا: هەر

١٤- الكاساني (علاء الدين أبو بكر بن مسعود)، بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، ج٥، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤٠٦،١٩٨٦، ص٢٥٧.

١٥- مالك (مالك بن أنس)، المدونة الكبرى، ج٣، دار الكتب العلمية، بيروت، ص٣٣٨، تحقيق: زكريا عميرات.

مامەڵەیەکی حەرام بەهیچ شێوەیەك ڕێگەی پێ نادرێتو دەبێت هەڵبوەشێتەوە.

شافیعییەکان دەڵێن: (وتعاطي المعقود الفاسد حرام في الربوي وغيره)[١٦]. واتا: ئەو گرێبەستانەی پوچو بەتاڵن بەهۆی بوونی سووو غەیری سووەوە، ئەنجامدانیان حەرامە. دەشـڵێن: (العقـد إذاو قع فاسداً لا يصح بزوال ما وقع فاسـداً)[١٧]. واتا: هەر گرێبەسـتێك بـە خراپیو بەتاڵی دامەزرا، بەلادانی ئـەو مەرجەی کە بەتاڵی کردۆتەوە دروست نابێت.

حەنبەلییەکانیـش دەڵێن: (ويحرم تعاطيهما عقـداً فاسداً من بيـع أو غيره (فلا يملك المبيع ونحوه (به) أي بالعقد الفاسد؛ لأنو جوده كعدمه)[18]. واتا: حەرامە گرێبەستێك ئەنجام بدەن کە بەتاڵە، گرێبەستەکە کڕینو فرۆشتن بێت، یان هەرشتێکی تر بێت، کڕیار نابێتە خاوەنی فرۆشراوەکە بەو گرێبەستە بەتاڵە؛ چونکە بوونو نەبوونی ئەو جۆرە گرێبەستانە وەك یەك وایە. هەروەها دەڵێن: (المقبوض بالعقد الفاسد يجب فيه التراد من الجانبين)[19]. ئەو شتانەی بە هۆی گرێبەستێکی پوچەوە وەرگیراون، پێویستە هەردوو لایەنی گرێبەستەکە بۆ یەکتری بگێڕنەوە.

بەڵگەی زانایانیش لەم بۆچوونەیاندا ئەم فەرموودانەیە:

ئەبو سـەعیدی خدری بۆمان دەگێڕێتەوەو دەڵێت: (جَاءَ بِلاَلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ بِتَمْرٍ بَرْنِيٍّ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: {مِنْ أَيْنَ هذَا}؟. قَالَ بِلاَلٌ: كَانَ عِنْدَنَا تَمْرٌ رَدِيٌّ، فَبِعْتُ مِنْـهُ صَاعَيْنِ بِصَاعٍ لِنُطْعِمَ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ عِنْدَ ذلِكَ: {أَوَّهْ أَوَّهْ عَيْنُ الرِّبَا عَيْنُ الـرِّبَا، لاَ تَفْعَلْ وَلكِنْ إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَشْـتَرِيَ، فَبِعِ التَّمْرَ بِبَيْعٍ آخَرَ ثُمَّ اشْـتَرِهِ)[20]. واتا:

١٦- الخطيب الشربيني، مغني المحتاج، ج٤، ص٨٦، مصدر سابق.

١٧- الماوردي، الحاوي الكبير، ج٦، ص٩٣، مصدر سابق.

١٨- البهوتي، كشاف القناع، ج٣،ص٢٤٥، مصدر سابق.

١٩- إبن تيمية (أحمد بن عبد الحليم)، إقتضاء الصراط المستقيم في مخالفة أصحاب الجحيم، ج٢، ط٧، دار عالم الكتب، بيروت، ١٤١٩،١٩٩٩، ص٤٧، تحقيق: ناصر عبد الكريم العقل.

٢٠- البخاري، صحيح البخاري، ج٣،ص١٠٢، رقم الحديث (٢٣١٢)، مصدر سابق. مسلم، صحيح مسلم،

بیـــلال خورمایەکی بەرنی بۆ پێغەمبەری خـــودا ﷺ هێنا، پێغەمبەری خودا ﷺ پێـــی فەرمـــوو: ئەمەت لە کوێ بوو؟ بیلال گوتـــی: خورمایەکی خراپمان هەبوو چووم هەشت مشتم لەو خورما خراپە دا بە چوار مشت لەم خورمایە بـــۆ ئەوەی پێغەمبەری خـــودا ﷺ لێی بخوات، پێغەمبـــەری خودا ﷺ لەویا پێی فەرموو: ئۆهـ ئۆهـ چیت کردووە، ئەوە خودی ســـووە، خودی سووە، شتی وانەکەیت، ئەگەر ویســـتت لەم خورمایە بکڕیت، خورماکەی خۆت بفرۆشـــە، دواتر ئەم خورمایە بکڕە.

هەر ئەبو ســـەعیدی خدری بۆمان دەگێڕێتەوەو دەڵێت: (أُتِيَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِتَمْـــرٍ فَقَالَ {مَا هَذَا التَّمْرُ مِنْ تَمْرِنَا} فَقَالَ الرَّجُلُ: يَا رَســـُولَ اللَّهِ ﷺ بِعْنَا تَمْرَنَا صَاعَيْنِ بِصَاعٍ مِنْ هَذَا. فَقَالَ رَسُـــولُ اللَّهِ ﷺ: {هَذَا الرِّبَا فَرُدُّوهُ، ثُمَّ بِيعُوا تَمْرَنَا واشْـــتَرُوا لَنَا مِنْ هَـــذَا)[٢١].[٢٢]. واتـــا: خورمایەکیان بۆ پێغەمبەری خـــودا ﷺ هێنا، فەرمووی: ئـــەو خورمایـــە خورمای خۆمان نییە، ئەو پیاوەی کـــە هێنابووی گوتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ هەشـــت مشـــتمان لە خورماکەی خۆمـــان داوە بەچوار مشـــت لەم خورمایە. پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ئەوە ســـووە بڕۆن بۆی ببەنەوە، خورماکەی خۆمان بفرۆشن، دواتر لەم خورمایە بکڕن.

إبن حجر دەربارەی ئەم فەرموودانە دەڵێت: (پێدەچێت ئەم دوو فەرموودەیە لەسەر دوو ڕووداوی جیاواز بن، چونکە فەرموودەی یەکەم فەرمان بەگێڕانەوەی شـــتەکە ناکات، دیارە ئەوە پێش حەرامکردنی ســـووی زیـــادە بووە. دواتریش دەربارەی فەرمـــوودەی دووەم دەڵێت: (وفيه أن البيوع الفاسدة تـرد)[٢٣]. واتا: ئەم

ج٣،ص١٢١٥، رقم الحديث (١٥٩٤)، مصدر سابق. متفق عليه.

٢١- مسلم، صحيح مسلم، ج٣،ص١٢١٥، رقم الحديث (١٥٩٤). مصدر سابق.

٢٢- إبن حجر العسقلاني، فتح الباري، ج٤، ص٤٠٠، مصدر سابق.

٢٣- إبن حجر العسقلاني، فتح الباري، ج٤، ص٤٠١، مصدر سابق.

فەرمووودەیە بەڵگەیە لەســەر ئەوەی ئەو کڕینو فرۆشــتنانەی پوچو بەتاڵن، ڕەت دەکرێنەوەو هەڵدەوەشێنەوە.

ئیمامی نەوەویش دەڵێت: (دليل على أن المقبوض ببيع فاسد يجب رده على بائعه، وإذا رده اســترد الثمــن)[٢٤]. واتا: ئەم فەرموودەیە بەڵگەیە لەســەر ئەوەی هەر کڕدراوێك لە مامەڵەیەکی پوچدا دەبێت بگێڕدرێتەوە، کە گەڕاشەوە پارەکەی وەردەگیرێتەوە.

جا بەڕێزان هەموو ئەمانەی باســمان کرد بەڵگەی ڕوونو ئاشکران، لەسەر بەتاڵیو پووچی هەر مامەڵەیەك کە سووی تێدابێت، ئیتر سووەکە بدرێت، یان نا ئەوە بابەتێکی ترە؛ بۆیە نەدانی ســووەکە هەرگیز نابێتە پاســاوی شەرعی بۆ کردنی مامەڵەکە کە لە بنەڕەتدا سووی تێدایە.

٥- قەرزەکانی حکومەتو گرفتە شەرعییەکانی:

لای هەمــووان ئاشــکرایە کە حکومــەت لە ڕێی چەندیــن وەزارەتەوەو بۆ چەندین مەبەســتی جیاواز، قەرزو پێشینە دەداتە هاوڵاتیان، بەڵام بەداخەوە زۆربــەی زۆری ئەو قەرزانە شــەرعی نیــنو خاڵی حەرامیان تێدایە، ئێســتا هەڵوێستە لەسەر هەندێك لەو قەرزانە دەکەین، گرفتەکانیان باس دەکەین:

أ- پێشینەی هاوسەرگیری:

ســەرەتا پێم خۆشە بەدەستخۆشییەوە ئەوە بڵێین کە تاکە پێشینەیەك کە ئێستا حکومەت دەیداتو گرفتی شەرعی تێدا نییە، پێشینەی هاوسەرگیریە[٢٥]،

٢٤- النووي (يحيي بن شرف النووي)، شرح النووي على صحيح مسلم (المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج)، ج١١، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ط ١٣٩٢، ص٢٢.

٢٥- هەرچەندە پێشینەی هاوسەرگیریش سەرەتا دوو گرفتی شەرعی تێدا بوو، یەکەمیان سووی تێدا بوو بە ڕێژەی (٢٪)، بەڵام دواتر حکومەت بەپێی برگەی (١٧)ی ڕێنمایی دارایی ژمارە (١٩) لەبەرواری (٢٠١١/٧/١٠) ئەو ڕێژەیەی لا برد. دووەمیان: حکومەت بڕی (١٠٠٠٠٠) دیناری وەر

ئەمـــەش ڕێنماییەکانی وەزارەتی داراییە لەو بارەیەوە، من لێرەدا تەنها قســە لەسەر ئەو بڕگانە دەکەم کە پەیوەندیی بە بابەتەکەمانەوە هەیە:

بڕگــەی (٧): (دەبێت ئەو پێشــینەی کە فەرمانبــەر وەریدەگرێت کەفیلی هەبێت، کەفیلەکەشی فەرمانبەربێت).

بڕگــەی (١٠): ئەو فەمانبەرەی کە ئەم پێشــینەی وەرگرتووە، پشــکەکانی ئەم پێشــینەیەی نەگەڕاندوەتەوە، لەو کاتەدا دەبێت کە فیلەکەی هەڵبســێت بەدانەوەی پێشــینەکە، بەهەمان شــێوەی کە لە خاڵی (٩) سەرەوە هاتووە[٢٦].

ئەم دوو بڕگەیە هیچ گرفتێکی شەرعی تێدا نیە.

ب- پێشینەی خانووبەرە:

پێشینەی خانوو بەرە یەکێکە لەو پێشینانەی کە هەر لەسەرەتاوە ئێستاشی لەگەڵدا بێت گرفتی شەرعی تێدایە، خەڵکانێکی زۆر هەیە لەو ڕێیەوە تووشی حەرامیو کاری ســووخۆری بــوون، هەرچەندەو بەچەند قۆناغێك تا ئێســتا هەندێك لە گرفتەکانی چارەسەرکراوە[٢٧].

دەگرتو ڕەوانەی کۆمپانیای دڵنیایی دەکرد، دواترو بەپێی بڕگەی (٤)ی ڕێنمایی دارایی ژمارە (١٩) لەبەرواری (٢٠١١/٧/١٠) ئەو خاڵەشی لابرد، بڕی ئەو پارانەش کە بەو ناوەوە وەرگیرابوون، خرانەوە سەر پارە گەڕاوەکان بۆ حکومەت.

جێی خۆیەیتی لێرەدا دەست خۆشی لە یەکێتی زانایان، لیژنەی باڵای فەتوای هەرێم، سەرجەم مامۆستایانو زانایانی ئیسلامی بەرێز بکرێت، کە هەوڵێکی زۆریان دا لەو پێناوەدا، سوپاس بۆ خوا هەوڵەکانیان بەرهەمی هەبوو.

٢٦- خاڵی (٩) باسی شێوازی دانەوەی قەرزەکە دەکات، کە دەبێت کەفیلەکە لەبری قەرزارەکەو بەهەمان شێوەی ئەو قەرزەکە بداتەوە بەحکومەت.

٢٧- سەرەتاو بەپێی بڕگەی (٦) ڕێنمایی دارایی ژمارە (٤٤) ساڵی (٢٠٠٨) حکوومەت ڕێژەی (٢٪) وەك خەرجییەکانی کارگێڕی دەخستە سەر قەرزەکە، کە ئەمە سوو بوو، بەڵام دواترو بەپێی بڕگەی (١) ڕێنمایی ژمارە (٤) ی ساڵی (٢٠١٠) ئەو ڕێژەیەی لابرد، لەبری ئەوەو لە بڕگەی (٢) ئەم ڕێنماییە نوێیە بڕیاریدا کە بەبڕی (٢٥٠٠٠٠) دینار پێشەکی وەك تێچووی خەرجییەکانی پشکنین، چاپەمەنی، گواستنەوە، لەو هاوڵاتیانە وەربگرێت کە پێشینەی (١٢٠٠٠٠٠٠) ملیۆن دینار وەردەگرن،

بەڵام گرفتی ســەرەکی ئەم قەرزە کە تائێســتا چارەسەر نەکراوە، بریتییە لە سووی دواکەوتنی دانەوەی قەرزەکە، کە بەپێی دوایین ڕێنمایی[٢٨] وەزارەتی دارایــیو ئابووریی، کە ڕێنمایی ژمارە (١) لە بــەرواری (٢٠١٤/١/٢٣) داو لەژێر بابەتی (ســوودی دواکەوتــن)دا هاتووە دەڵێت: (ســوودی دواکەوتنی هاتوو لە خاڵــی (٨) ڕێنمایی ســەرەوەمان، بۆ هــەر ڕۆژێکی دواکەوتن لــە گەڕانەوەی پشکی پێشینەکە، بڕی (٥٠٠٠) دینار دەبێت، لێی وەردەگیرێت لەسەر ڕەصیدی قەرزەکە).

ئەگەر ســەرنج بدەن نووســراوەکەی وەزارەت خۆی زۆر بەڕوونی بە سوو نــاوی دەبات، ئەم مەرجە دەقاودەق لە مامەڵەی قەرزەکەشــداو بەبڕگەیەکی سەربەخۆو لەژێر هەمان ناودا بوونی هەیە، لە کاتێکدا ئەمە ئەو سووەیە کە زانایان بە کۆی دەنگ دەڵێن حەرامە.

هەرچەنــدە حکومەت لە بڕگەی (٣) ڕێنماییەکانی ئەم پێشــینەیەدا باس لەمەرجی بوونی کەفیل دەکات، بەڵام ســەرەڕای ئەوەش حکومەت ئەو ســووە هــەر وەردەگرێت، پرســیارەکەش لێرەدا ئەوەیە باشــە ئەگــەر کەفیل هەیە،

بڕی (٢٠٠٠٠٠)یش لەو هاوڵاتیانە وەربگرێت کە بڕی پێشینەی (٩٠٠٠٠٠٠) وەردەگرن، دواترو بەپێی ڕێنمایی دارایی ژمارە (١١)ساڵی (٢٠١٠) حکومەت بڕی قەرزەکە لە (١٢٠٠٠٠٠٠) ملیۆنەوە زیاد کرد بۆ (١٥٠٠٠٠٠٠) ملیۆن، لەبەرامبەریشدا تێچووی خەرجییەکانیشی زیاد کرد بۆ (٣٠٠٠٠٠) هەزار دینار. دواترو بەپێی بڕگەی (١) ڕێنمایی دارایی ژمارە (١٨) لە بەرواری ٢٠١١ /٧/١٠ حکومەت بڕی پێشینەکەی زیاد کرد بۆ (٢٠٠٠٠٠٠٠) ملیۆن دینار، بەڵام بڕی خەرجییەکانی زیاد نەکرد.
ئەگەر بەراوردی ئەو بڕە پارەیە بکەین کە حکومەت وەکو خەرجی لە هاوڵاتیانی وەردەگرێت، ماوەی وەرگرتنەوەی پێشینەکە کە (١٥) تا (٢٠) ساڵ دەخایەنێت. دەبینین حکومەت (١٨٠-٢٤٠) جار مامەڵە بۆ هاوڵاتی دەکات، بەپێی بۆچوونی ئەو کەسانەی کە پسپۆڕو شارەزان لەم بوارەداو من قسەم لەگەڵ کردوون، دەڵێن بڕی تێچووی قەرزەکە زۆر لەوە زیاترە کە حکومەت لە هاووڵاتی وەردەگرێت، بۆیە پێشینەکە لەم ڕووەوە گرفتی تێدا نییە.

٢٨- پێشترو بەپێی بڕگەی (٧) ڕێنمایی دارایی ژمارە (٤٤) ساڵی (٢٠٠٨)، بڕگەی (٨) ڕێنمایی دارایی ژمارە (١٤) ساڵی (٢٠١٠) ڕێژەی سوودی دواکەوتن (١٠٪) بوو لەسەر ڕەسیدی قەرزەکە.

حکومەت بۆچی هاوشێوەی پێشینەی هاوسەرگیری، بڕی قیستەکە لە مووچەی کەفیلەکە نابڕێتو ڕێژەی سووەکە لانابات؟!

جگە لــە کەفیل حکومەت بارمتە (رهن)یش لەخەڵکانی ســوودمەند، لەو پێشینەو قەرزانە وەردەگرێت، ئەی ئەوەیان بۆچییە؟ بۆچی حکومەت بەکاری ناهێنێت؟

جگــە لەمانەش حکومــەت دەتوانێــت کۆمپیالــەی جێبەجێکاریش بەکار بهێنێــت وەك زەمانەتێك بۆ وەرگرتنــەوەی قەرزەکەی، بۆیە پەنا بردنە بەر سوو بۆ ئەو مەبەستە هیچ پاساوێکی شەرعی، لۆجیکی، یاسایی نییە[٢٩].

بەداخــەوە ئەم مەرجە تا ئێســتا لە زۆربــەی قەرزەکانی حکومەت، بانك، کۆمپانیاکانی وەبەرهێنان، پێشانگاکانی بازرگانی ئۆتۆمبێلیشدا هەیە.

لەبەرئــەوە بەر لە هەموو کەس، ئەرکی حکومەتو گشــت بانك، کۆمپانیا،

٢٩- بەهیچ شێوەیەکیش ناچێتە ژێر خانەی قەرەبووکردنی زیانەکانی قەرزەوە، لەبەر ئەم خاڵانەی لای خوارەوە:

أ- حکومەت، یان بانك، یان کۆمپانیا، یان پێشانگا هەر لەسەرەتاوە ئەم مەرجە دادەنێت، ئیتر زەرەر بکات، یان قازانج، ئەو بڕە پارەیە لە کەسی قەرزار وەردەگرێت، لە کاتێکدا قەرەبووی زیانی قەرز تەنها لە حاڵەتی بوونی زیانی فعلیدا وەردەگیرێت.

ب- قەرەبووی زیانی قەرز کاتێك دروستە کە کەسی قەرزار کەمتەرخەمی کردبێت لە گەڕاندنەوە قەرزەکەی، بەڵام لەم جۆرە مامەڵانەدا لایەنی قەرزدەر، هەرگیز ئاوڕناداتەوە لە پاساوی دواکەوتنی دانەوەی قەرزەکەی، کە ئایا ئەو کەسە هەیەتیو بەئارەزوو نایداتەوە، یان نییەتیو بەناچاری بۆی نادرێتەوە.

ت- ڕێژەی ئەو سووەی ئەوان وەری دەگرن، ڕێژەیەکی جێگیرو نەگۆڕە، بەڵام ڕێژەی قەرەبووی زیانی قەرز بەپێی قەبارەی زیانەکەیە، ڕێژەیەکی دیاری کراوی نییە.

ث- دیاریکردنی ڕێژەی قەرەبووکە دەبێت کەسێکی بێلایەن بیکات، بەڵام لەم جۆرە مامەڵانەدا لایەنی قەرزدەر دەیسەپێنیت بەسەر کەسی قەرزاردا، ناچاریشی دەکات لەسەر قبوڵکردنی.

ج- لەقەرەبووی زیانی قەرزدا لایەنی قەرزدەر، تەنها زیانەکانی بۆ قەرەبوو دەکرێتەوەو هیچ زیادەیەك ناچێتە سەر دەسمایەی قەرزەکەی، بەڵام لەم جۆرە مامەڵانەدا خاوەن قەرز هەموو دەستمایەکەی وەردەگرێتەوەو سەرباری ئەوەش زیادە وەردەگرێت.

پێشـــانگاکانە، ئەم مەرجە بگۆڕن لە هەموو گرێبەست، قەرز، پێشینەکانیاندا، لەبـــری ئەوە پەنـــا ببەنە بەر ڕێـــکارە شـــەرعییەکان، ئەرکی مامۆســـتایانی بەڕێزیشە لە یەکێتی زانایان، لیژنەی باڵای فەتوا، سەرجەم مامۆستایانی تر، چییان پێدەکرێت بیخەنە گەڕ بۆ لابردنی ئەم مەرجە. پاش ئەوانیش ئەرکی هەموو هاوڵاتییەکە کە پەنا نەباتە بەر وەرگرتنی ئەو جۆرە قەرزو پێشینانە، مامەڵە لەگەڵ هیچ دامەزراوەیەکدا نەکات کە بەو شێوازە کار دەکات.

بەشی شەشەم[1]

١- لە ڕۆژی ٣/ ١/٢٠١٥ تۆمارکراوە.

قەرزەکانی حکومەت و حوکمی سوو لە حاڵەتی ناچاریدا:

تەوەرەکانی ئەم بەشە بریتین لە:

١- قەرزی کشتوکاڵی.

٢- قەرزی گەشتو گوزاریی.

٣- قەرزی پیشەسازیی.

٤- وەرگرتنی قەرز بەسوو، بۆ حاڵەتی ناچاریی (ضرورة).

٥- سەرچاوەی بنەمای ناچاری حەرام حەڵاڵ دەکات (الضرورات تبیح المحظورات).

٦- بۆچوونی زانایان دەربارەی حاڵەتی ناچاری (ضرورة).

٧- مەرجەکانی حاڵەتی ناچاری.

٨- جیاوازییەکانی نێوان حاڵەتی ناچاری (ضرورة)و پێویستی (حاجة).

بەڕێزان لەم بەشەدا سەرەتا بەردەوام دەبین لە قسەکردن لەسەر قەرزەکانی حکومەتو پێشـــینەکانی، کە جگە لەوانەی باســـمان کــرد، حکومەت چەندین قەرزو پێشینەی تری هەیە کە دەیداتە هاوڵاتیان، گرنگترینیشیان ئەمانەن:

١- قەرزی کشتوکاڵی:

ئەو قەرزانەی کە وەزارەتی کشـــتوکاڵو ئاودێری دەیداتە هاوڵاتیان نزیکەی (٢٠) پرۆژە دەگرێتەوە، کە ئەمانەن: (بەرهەمی دانەوێڵە، خانوی پلاســـتیکی، باخداری، نەمامگە، ئامێرو کەلوپەلی کشتوکاڵی، سیستەمی ئاودێری- ڕشاندن، دڵۆپاندن- تراکتۆرو دەڕاســـەو پاشـــکۆکانی، هەنگەڵان، پەرەپێدانی بەرهەمی ئاژەڵــی شـــیردەر، قەڵەوکردنـــی گۆلكو بـــەرخ، نۆژەنکردنـــەوەی پرۆژەکانی پەلـــەوەر، بەخێوکردنـــی پەلەوەری گۆشـــتو هەڵهێنەر، پـــرۆژەی پەلەوەری دایکانەی گۆشتو هێلکە، دروستکردنی کارگەی ئالیك، ساردخانە، بواری ماسی، پرۆژەی قارچك، بیری ئیرتوازی، ڕاکێشانی کارەباو کرینی موەلیدە).

هەرچەندە حکومەت ســـەرەتا بۆ ئەم قەرزانەش بڕی (٢٪)ی وەك رسومات وەردەگرت، بەڵام دواتر هاوشێوەی پێشینەی خانووبەرە ئەو رسوماتەی لابرد[1].

بەپێـــی ڕێنماییە داراییەکانی ژمارە (١٥) ســـاڵی (٢٠٠٩) حکومەت بۆ زامن کردنی وەرگرتنەوەی قەرزەکەی، لە بڕگەی (٥)دا مەرجێکی شەرعی دادەنێت، دەڵێـــت: ئەو جوتیارانەی کە داواکاری پێشـــکەش دەکەن بۆ وەرگرتنی قەرزی کشـــتوکاڵی، دەبێـــت لەبەرامبـــەر ئەم قەرزانـــەدا، زەوی کشـــتوکاڵی، یان هەر

١- بەپێی ڕێنمایی ژمارە (٧) لە بەرواری (٢٠١٠/٤/٢٧) حکومەت رسوماتەکەی لابرد، بڕیاری دا لەبری ئەوە بڕی (١٠٠٠٠) دینار بۆ هەر ملیۆنێك وەك خەرجی قەرزەکە وەربگرێت. بەمەش کێشەی رسوماتەکە چارەسەر بوو.

موڵکێکـــی تـــر بە زەمان دابنێـــن بەمەرجێك بەهای ئـــەو موڵکە لە بڕی ئەو قەرزە زیاتر بێت.

بەڵام بەداخەوە لە بڕگەی (٦) هەمان ڕێنمایی سەرەوەدا هاتووە: (لە کاتی دواخســـتنی قیستی ساڵانە، سوودی دواخستنی دەخرێتە سەر بەڕێژەی (١٢٪)و پێویستە، لەماوەی یەك مانگدا قیستی ساڵانە بدات).

ســـەرباری ئەمـــەش لـــە بڕگەی (١١)ی ڕێنمایـــی ژمارە (٩)ی ســـاڵی (٢٠١٢) دەڵێت: (هەر پرۆژەیەك زیاتر لە ســـاڵێك بەســـەریدا تێپـــەڕی و تەواو نەكرا، دەبێت جوتیارەكە گشـــت قەرزەكـــە بگەڕێنێتەوە لەگەڵ بڕی (١٢٪) ســـوودی دواكەوتن لەپارەی وەرگیراو، تەنها پرۆژە ستراتیجییەكان نەبێت، كە پێویستی بەماوەیەكی زیاتر هەیە بۆ ئەنجامدانی).

كەواتە بەپێی ئەم ڕێنماییانە ســـەرجەم قەرزەكانی وەزارەتی كشـــتوكاڵیش سووی تێدایەو وەرگرتنی حەرامە.

٢- قەرزی گەشتوگوزاریی:

ئـــەو قەرزانـــەی كـــە بەمەبەســـتی پەرەپێدانـــی كەرتی گەشـــتوگوزاریی، حكومەت دەیداتە هاوڵاتیان بریتین لە: (دروســـتكردنی ئوتێل، مۆتێل، گوندی گەشـــتیاریی، دروســـتكردنی چێشتخانە، كەپری گەشـــتاریی، كۆشك لە هاوینە هەوارەكاندا، دروســـتكردنی ســـەنتەری ڕاهێنانی گەشتیاری، جێگای فرۆشتنی كارە دەستییەكان، چالاكی گەشتیاری جۆراوجۆر، پاسی گواستنەوەی گەشتیاران. دروســـتكردنی كەمپی گەشـــتیاریی، كۆمەڵگای گەشتیاری لاوان، دروستكردنی- Rest Area- لەنێوان شارەكان لەسەر شەقامە سەرەكییەكان.

بڕگـــەی (٥)ی ڕێنماییەكانی ژمارە (٢٨)ی بـــەرواری (٢٠١٣/٦/١٢) باس لەوە

دەکات کە لە (٦٠٪) بڕی تێچووی ئامێرەکان خەرج دەکرێن، دەبێت دڵنیایشی بۆ بکرێت، دژی سوتان لە یەکێك لە کۆمپانیاکانی دڵنیاییی مۆڵەت پێدراو لە هەرێم. هەرچەندە بابەتی دڵنیایی پەیوەندی بەسووەوە نییە، بەڵام ئەمیش لەڕووی شەرعییەوە کێشەی هەیەو زۆرێك لەزانایان پێیان حەرامە.

لە بڕگەی (٦)ی ڕێنماییەکاندا دەڵێت: حکومەت بڕی (١,٠٠٠,٠٠٠) یەك ملیۆن دینار بۆ ئەو پێشینانەی بڕەکانیان (٢٠٠,٠٠٠,٠٠٠) دووسەد ملیۆن دینار کەمترە، بڕی (٢,٠٠٠,٠٠٠) دوو ملیۆن دینار بۆ ئەو پێشینانەی بڕەکانیان لە (٢٠٠,٠٠٠,٠٠٠) دووسەد ملیۆن دینار زیاترە، وەك خەرجی تێچوونی قەرزەکان لە هاوڵاتیان وەردەگرێت. کەواتە ئەم بڕە پارەیە وەك خەرجی قەرزەکان وەردەگیرێت، هەرچەندە ئێمە نازانین بە فیعلی تێچووی ئەو قەرزانە چەندە، بەڵام ئەو بەپرسیارێتیە دەکەوێتە ئەستۆی ئەو دامەزراوە فەرمیانە کە پەیوەندییان بەم قەرزانەوە هەیە، چونکە وەکو گوتمان، دەبێت ئەو خەرجیانە خەرجی فیعلی بن، ئەگەر نا ئەوە هەرچی لەخەرجی فیعلی زیاتر بێت دەبێتە سوو، پێویستە ڕەتبکرێتەوە بۆ هاوڵاتیان.

لەخاڵی (٩)و سەبارەت بە مەرجەکانی پێدانی پێشینەکە، دەڵێت دەبێت (وەرگری پێشینە موڵکێك ڕەهن بکات سەرەڕا کەفیلێکی دەستە بەر).

لەبڕگەی (١٤) هەمان ڕێنماییدا دەڵێت: ماوەی جێبەجێکردنی پڕۆژەکە نابێت لە (١٨) مانگ زیاتر بێت، لە حاڵەتی دواکەوتنیدا دەبێت گشت پێشینەکە بگەڕێندرێتەوە، لەگەڵ (١٢٪) سوودی دواکەوتن لەپارەی وەرگیراو.

لەبڕگەی (١٦)شدا دەڵێت: (ڕێژەی سوودی دواکەوتن (١٠٪) دەبێت، لەسەر پشکی شایستە، کە دەبێت لە بەرواری شایستە بگەڕێندرێتەوە).

کەواتە حکومەت لێرەشدا لە دوو لاوە سووی دواکەوتنی قەرز، لە پێشینەکانی

گەشـــتوگوزار وەردەگرێت. بەمەش وەرگرتنی هەموو ئەو جۆرە قەرزانەی کە بۆ ئەم مەبەستەش خەرج دەکرێن حەرامە.

٣- قەرزی پیشەسازیی:

ئەو پڕۆژانەی کە قەرزی پیشەســازی دەیانگرێتەوە بریتین لە پڕۆژەکانی پیشەســازی: (خۆراك، ڕســتنو چنین، بیناســازی، فلزییەکان، نــا فلزییەکان، کارەبایی).

لە خاڵی (٣)ی برگەی (٢) ڕێنمایی ژمارە (٤) کە لە (٢٠١١/٣/١٧)دا دەرچووە، دەڵێت: بڕی پارەی خەرجییەکانی کارگێڕی بەمشێوەی خوارەوە وەردەگیرێت: (١،٠٠٠،٠٠٠) یەك ملیۆن دینار بۆ ئەو قەرزانەی کە بڕەکەیان لە (٢٠٠،٠٠٠،٠٠٠) ملیــۆن دینار کەمتــرە، (٢،٠٠٠،٠٠٠) دوو ملیۆن دینار، بــۆ ئەو قەرزانەی کە بڕەکەیــان لــە (٢٠٠،٠٠٠،٠٠٠) ملیۆن دینار زیاترە[٢]. لێرەدا وەکو پێشــتریش گوتمان پێویســتە بــڕی ئەو خەرجییە بــۆ تێچووی فیعلی بێــت، نەك وەك پەردەپۆشکردنی سوو.

لە خاڵی (٣)ی برگەی (٣) هەمان ڕێنماییداو بە هەمان شێوەی قەرزەکانی تــر باس لە ســووی دواکەوتنی دانــەوەی قیســتەکان دەکاتو دەڵێت: (ڕێژەی سوودی دواکەوتنی قیستەکان (١٠٪) دەبێت لەسەر ڕەصیدی پێشینەکە).

ئەمــە ســەرەڕای ئەوەی کە حکومــەت گرەنتی وەرگرتنــەوەی قەرزەکەی دەکات لە ڕێگەی دەستبەسەراگرتنی بیناو ئامێرەکانی پڕۆژەکەوە، بەمەرجێك بەناوی خاوەن پڕۆژەکە خۆیەوە بن[٣].

٢- هەرچەنــدە پێشــترو بــە پێی برگــەی (٣)ی ڕێنمایــی ژمــارە (٢٤) لــە (٢٠١٠/١١/٢٤)دا بڕی (٣٠٠،٠٠٠)وەردەگیــرا بــۆ خەرجییەکانی کارگێڕی، بەڵام دواتر پاش زیادکردنی بڕی پێشــینەکە خەرجییەکانیش بەم شێوەیە هەموار کرایەوە.

٣- پێشــترو بەپێی خاڵی (١) لە برگەی (٤) ڕێنماییەکانی ســەرەوە دەبوو: (وەرگری پێشــینەکە

لــە خاڵی (٢) بڕگەی (٥)یشــدا، باس لــە دڵنیایی ئامێــرەکان دەکات دژی سووتان. ئەمەش وەکو گوتمان گرفتی شەرعی لەسەرە.

ئەمانە چەند نموونەیەك بوون لەو قەرزو پێشینانەی کە حکومەت دەیداتە خەڵکی، سەرجەم قەرزو پێشینەکانی تریشی وەکو قەرزی بچوك، وەبەرهێنان، یەکــەی نیشــتەجێبوون –جگــە لەپێشــینەی هاوســەرگیری- بەشــێوەیەك لەشێوەکان سوویان تێدایەو وەرگرتنیان دروست نییە.

٤- وەرگرتنی قەرز بەسوو بۆ حاڵەتی ناچاری (ضرورة):

ئێســتاو پاش ئەوەی کە بۆمان دەرکەوت جگە لەپێشــینەی هاوسەرگیریی، ســەرجەم قەرزو پێشینەکانی تری حکومەت ســوویان تێدایە، دروست نییە خەڵکانی موسوڵمان وەریبگرن.

پرســی ئەوە دێتە کایەوە کە ئایا دروستە ئەو قەرزانەو هاوشێوەکانیان کە سوویان تێدایە بۆ حاڵەتی ناچاری وەربگیرێن؟ چونکە هەندێك لە مامۆستایان بەبیانــووی ئەوەی کە خەڵك ناچارە ڕێگەیان دابوو کە پێشــینەی خانووبەرە وەربگــرن، ئەگەرچی (سوو)شــی تێدا بێــت، بەڵگەیان بەو بنەما شــەرعییە هێنابۆوە کە (الضرورات تبيح المحظورات). واتا ناچاری حەرام حەڵاڵ دەکات.

بــۆ وەڵامدانــەوەی ئەم پرســە، پێمخۆشــە لێــرەداو لە چەنــد خاڵێکدا هەڵوێســتەیەك لەســەر ئەم جۆرە فەتوایانە بکەین، بزانین تاچەند شەرعین، حاڵەتی ناچاری چییە؟ کێ لە شــەرعدا بەناچار ئەژمار دەکرێت؟ ئەو بنەما

موڵکێــك دەســتەبەر بــکات لەبەرژەوەندی بانکی پیشەســازی، ســەرەڕای کەفیلێکی کەســایەتی، بەمەرجــێ بەهای موڵکەکــە بگونجێت لەگەڵ بڕی پارەی قەرزەکــە. هەرچەندە دواتر وەزارەتی دارایــی بەنووســراوی ژمارە (٢٢٦٨٤/٤/٩) لە بــەرواری (٢٨/ ١١/ ٢٠١١) ئەم بڕگەیەی هەموار کردەوە بەو شێوەیەی لەسەرەوە باسمان کرد.

شـــەرعیەی کردویانەتـــە بەڵگە، لە کوێوە ســـەرچاوەی گرتـــوە؟ ئایا دەکرێت لەشـــەرعدا ئیـــش بەتەنها یەك بنەمـــا بکرێت؟ یان پێویســـتە هەموو بنەما شەرعییەکان پێکەوە کاریان پێبکرێت؟

ســـەرەتا لەو بەڵگانەوە دەســـتپێدەکەین کە ئەو بنەما شەرعییەیان لەسەر دروستبووە، دواتر بەدوای یەکدا قسە لەسەر گشت خاڵەکان دەکەین.

٥- ســـەرچاوەی بنەمـــای ناچاری حـــەرام حـــەڵاڵ دەکات (الضرورات تبيح المحظورات):

ئەم بنەمایە لەچوار دەقی قورئانییەوە سەرچاوەی گرتووە کە ئەمانەن:

دەقی یەکەم: ﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾[٤]. واتا: خوای پەروەردگار تەنها خواردنـــی گۆشـــتی مردارەوەبوو، خوێن، گۆشـــتی بەراز، هـــەر ئاژەڵێك ناوی غەیری خوای لەســـەر هاتبێت لە کاتی ســـەربڕیندا حـــەرام کردووە، جا هەر کەسێك ناچار بوو - بەخواردنی هەر یەکێك لەوانە- ئەوە تاوانبار نابێت، بە مەرجێك ســـتەمکار نەبێتو سنووری ناچارییەکەی نەبەزاندبێتو زیادەڕەویی تێدا نەکردبێتو خوای گەورە زاتێکی لێخۆشبووو بەبەزەییە.

دەقـــی دووەم: ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَٰلِكُمْ فِسْقٌ.... فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾[٥]. واتا: گۆشـــتی مردارەوەبوو، خوێن، گۆشـــتی بەراز، هەر ئاژەڵێـــك ناوی غەیری خوای لەســـەر هاتبێت لە کاتی ســـەربڕیندا، گۆشـــتی

٤- سورة البقرة: الآية (١٧٣).

٥- سورة المائدة: الآية (٣).

ئاژەڵــی خنکاو، کوژراو بــەدار، یان بەبەرد، یان بەهــۆی کەوتنە خوارەوە لە شوێنی بەرزەوە، یان بەهۆی قۆچلێدانی ئاژەڵی ترەوە، یان پەلاماردانی ئاژەڵی درندەوە، هەموو ئەمانە حەرامن لەســەرتان، مەگەر بەر لە گیانەدەرچوونیان بەچەقۆدا گەیشتبن‌و سەر بڕابن، هەر ئاژەڵێکیش بۆ بت سەربڕابێت، هەرتیکە نانێــك بە جادو فێڵ قومار پەیدا کرابێت، هەموو ئەوانە تاوان‌و خراپەکارین، هەرکەسێك ناچار بوو بە خواردنی یەکێك لەوانە، بەمەرجێك نییەتی لادانی نەبێت بەلای حەرامداو تەنها لە ناچاریدا ئەوەی کردبێت، ئەوە خوای گەورە زاتێکی لێخۆشبووو بەبەزەییە.

دەقی ســێیەم: ﴿قُل لَّآ أَجِدُ فِي مَآ أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَىٰ طَاعِمٖ يَطۡعَمُهُۥٓ إِلَّآ أَن يَكُونَ مَيۡتَةً أَوۡ دَمٗا مَّسۡفُوحًا أَوۡ لَحۡمَ خِنزِيرٖ فَإِنَّهُۥ رِجۡسٌ أَوۡ فِسۡقًا أُهِلَّ لِغَيۡرِ ٱللَّهِ بِهِۦۚ فَمَنِ ٱضۡطُرَّ غَيۡرَ بَاغٖ وَلَا عَادٖ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ﴾[٦]. واتا: بەڵێ لەوەی بە نیگاو ســروش بۆ من هاتووە حەرام‌و قەدەغەکراوێك نابینم بۆ کەســێك بیەوێت شــتێك بخوات، مەگەر ئەو شــتە گۆشــتی مردارەوەبوو بێت، یان خوێنێکی ڕژاو بێت، یان گۆشــتی بەراز بێت کەپیســە، یان ئاژەڵێك بێت بــە تاوانکاری بۆ غەیری خوا ســەربڕابێت، هەر کەســیش ناچاربوو بە خواردنی یەکێك لەوانە، بەمەرجێك ستەمکار نەبێت‌و ســنووری ناچارییەکەی نەبەزاندبێت‌و زیادەڕەوی تێدا نەکردبێت ئەوە خوای گەورە زاتێکی لێخۆشبوو و بەبەزەییە.

دەقی چوارەم: ﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡمَيۡتَةَ وَٱلدَّمَ وَلَحۡمَ ٱلۡخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ لِغَيۡرِ ٱللَّهِ بِهِۦۖ فَمَنِ ٱضۡطُرَّ غَيۡرَ بَاغٖ وَلَا عَادٖ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ﴾[٧] . واتــا: خوای پەروەردگار تەنها خواردنی گۆشــتی مردارەوەبوو، خوێن، گۆشتی بەراز، هەر ئاژەڵێك ناوی غەیری خوای لەســەر هاتبێت لە کاتی سەربڕیندا حەرام کردووە، جا هەرکەسێك ناچار بوو

٦- سورة الأنعام: الآية (١٤٥).

٧- سورة النحل: الآية (١١٥).

-بەخواردنــی هەریەکێك لەوانە- ئەوە تاوانبار نابێت، بەمەرجێك ســتەمکار نەبێت، سنووری ناچارییەکەی نەبەزاندبێت، زیادەڕەوی تێدا نەکردبێت، خوای گەورە زاتێکی لێخۆشبووو بەبەزەییە.

ئەم چواردەقە بنچینەی ســەرەکی[٨]ئەو بنەما شــەرعییەن کە باسمان کرد (الضرورات تبيــح المحظورات)، کۆی ئایەتەکان باس لە ڕێگەپێدانی خواردنی کۆمەڵێك لە شتە قەدەغەکراوەکان دەکەن، بەڵام لە هەموویاندا مەرجی ئەوە بــاس کراوە کە دەبێت کەســەکە ناچار بێت، هیچ نییەتــی تاوانکاری نەبێت، لەسنووری پڕکردنەوەی ناچارییەکەشی دەرنەچێت.

ئێســتا دێینە سەر پێناســەی ناچاری کە دەقەکان باسی دەکەن، تا بزانین ئەو ناچارییە چۆنە؟ چییە؟ کەیە کە حەرام حەڵاڵ دەبێت؟ بۆچوونی زانایان دەربارەی ئەو حاڵەتە چۆنە؟.

٦- بۆچوونی زانایان دەربارەی حاڵەتی ناچاری (ضرورة):

زانایان دەربارەی ئەو ناچارییەی کە دەقەکانی پێشووتر ئاماژەی پێدەکات، حەرام حەڵاڵ دەکات بەم شێوازە دەدوێن:

حەنەفییەکان دەڵێن: (ولا ضرورة إلا إذا خاف على النفس أو على العضو)[٩]. واتا: کەســێك بەناچار ئەژمار ناکرێت، ئەگەر ژیانی، یان ئەندامێکی جەســتەی لە مەترسیدا نەبێت.

٨- ئەمە جگە لەو ئایەتانەی تر کە خودای پەروەدگار تێیدا بەشێوەیەکی گشتی باس لە ئاسانکاری کردن، هەڵگرتنی نارەحەتی دەکات لەسەر مرۆڤەکان لەوانە: ﴿يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾. سورة البقرة: الآية (١٨٥). ﴿لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْساً إِلاَّ وُسْعَهَا﴾. سورة البقرة: الآية (٢٨٦). ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْساً إِلَّا مَا آتَاهَا﴾. سورة الطلاق: الآية (٧). ﴿مَا يُرِيدُ اللّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُم مِّنْ حَرَجٍ﴾. سورة المائدة: الآية (٦). ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾. سورة الحج: الآية (٧٨).

٩- العيني(محمود بن أحمد بن موسى)، البناية شرح الهداية، ج١١، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤٢٠-٢٠٠٠، ص٥١.

مالیکییــەکان دەڵێن: (أما الضرورة فهـي خوف المـوت)(١٠). واتا ناچاریی– ئەو ناچارییەی حەرام حەڵاڵ دەکات- بریتییە لە ترسی مردن. دەشڵێن: (الضرورة هي الخوف على النفس من الهلاك علما أو ظنا)(١١). واتا: ناچاری بریتییە لە دڵنیابوون، یان دروستبوونی گومان لەسەر مەترسی تیاچوونی گیان.

شــافیعییەکان دەڵێن: (أما الضَّرُورَة فنعني بهَا أَن يغلب على ظَنّــه الْهَلَاك إِن لم يَأْكُل، كَذَلِكَ إِن خَافَ مَرضا يخَاف مِنْهُ الْمَوْت)(١٢). واتا: مەبەســتمان لە ناچاری ئەوەیە کە گومانێکی زۆری لادروســت بێت، ئەگەر حەرامەکە نەخوات تیابچێتو بمرێت، یان ترســی تووشــبوونی بەنەخۆشــییەك هەبێت کە ترســی مردنی هەبێت. دەشــڵێن: (الضرورة بلوغه حدا إن لم يتنــاول الممنوع هلك أو قارب)(١٣). واتا: ناچاری گەیشــتنە بەئاستێك، ئەگەر حەرامەکە نەخوات تیابچێت، یان نزیکی تیاچوون بێتەوە.

حەنبەلییــەکان دەڵێــن: (الضــرورة المبيحة هي التي يخــاف التلف بها إن تــرك الأكل)(١٤). واتا: ئەو ناچاریەی کە خواردنی حەرام حەڵاڵ دەکات، ئەوەیە کەســەکە ترســی تیاچوونــی هەبێت، ئەگــەر حەرامەکە نەخوات. دەشــڵێن: (فالضرورة بلوغه حدا إن لم يتناول الممنوع هلك أو قارب (الهلاك) كالمضطر لــلأكل، واللبــس بحيث لو بقي جائعا أو عريانا لمــات، أو تلف منه عضو، هذا

١٠- القرافي (محمد بن أحمد بن محمد)، القوانين الفقهية، ص١١٦.

١١- الدســوقي (محمد بن أحمد بن عرفة)، حاشــية الدســوقي على الشــرح الكبير، ج٢، دار الفكر، بيروت، ص١١٥.

١٢- الغزالي (محمد بن محمد الغزالي)، الوســيط في المذهب، ج٧، ط١، دار الســلام، القاهرة، ١٤١٧، ص١٦٨، تحقيق: أحمد محمود إبراهيم ، محمد محمد تامر

١٣ - الســبكي (عبــد الوهاب بن علي ابن عبد الكافي)، الأشــباه والنظائــر، ج١، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١٤١١،١، ١٩٩١، ص٥٢.

١٤- إبن قدامة، المغني، ج٩،ص٤١٥، مصدر سابق.

يبيح تناول المحرم)[١٥]. واتا: ناچاری ئەوەیە بگاتە ئاستێك ئەگەر حەرامەكە نەكات تیا دەچێت، یان نزیكی تیاچوون ببێتەوە، وەك ئەوەی كەسێك زۆر پێویستی بەخواردن، یان بەپۆشاك بێت، بەشێوەیەك ئەگەر بەبرسێتی، یان بەڕووتی بمێنێتەوە بمرێت، یان ئەندامێكی جەستەی لەدەست بدات، لەم حاڵەتانەدا ڕێگە بە خواردنی حەرام دەدرێت.

كەواتەو بەپێی بۆچوونی زانایانی هەر چوار مەزهەبەكە، كاتێك مرۆڤ پێی دەگوترێت ناچارو بۆی هەیە حەرامەكان بەكاربهێنێت، كە ژیانی، یان ئەندامێكی هەستیاری جەستەی لەمەترسیدا بێتو ئەگەری لەدەستدانی لێبكرێت، نەك هەركەسەو بۆخۆیو بە كەیفی خۆی، بڕیاری ناچاری بۆ خۆی بدات، حەرامی خوا بۆ خۆی حەڵاڵ كات.

٧- مەرجەكانی حاڵەتی ناچاری:

كاركردن بە بنەمای (ناچاری حەرام حەڵاڵ دەكات) هەروا ڕەهاو ئاسان نییە، بەڵكو پێویستی بەهاتنەدی كۆمەڵێك مەرجی شەرعی هەیە، بێ دەستەبەر بوونی ئەو مەرجانە كاری پێ ناكرێت، ئێستا قسە لەسەر ئەو مەرجانە دەكەین، پاشان بەراووردیان دەكەین بە حاڵەتی ئەو كەسانەی كە پێشینەی خانووبەرەیان وەرگرتوە بەسوو[١٦]، بەبیانووی سوودوەرگرتن لەو بنەما شەرعییە، بزانین تاچەند پاساوەكەیان شەرعیو دروستە [١٧].

١٥- الزركشي (بدر الدين محمد بن عبد الله)، المنثور في القواعد الفقهية، ج٢، ط٢، زارة الأوقاف الكويتية، ١٤٠٥،١٩٨٥، ص٣١٩.

١٦- لە خاڵی پێشووتردا قسەی زانایانمان لەم بارەیەوە باس كرد، بۆیە دووبارەی ناكەینەوە.

١٧- لەبەرئەوە بەراووردی بەو كەسانە دەكەین كە پێشینەی خانوویان وەرگرتوە، چونكە خانوو لەهەموو ئەو حاڵەتانەی تری وەكو قەرزی كشتوكاڵی، یان پیشەسازی لەپێشترەو ئەگەر قەرزی پێشینەی خانوبەرە دروست نەبێت، ئەوە قەرزی حاڵەتەكانی تر بەدڵنیاییەوە دروست نییە،

گرنگترینی ئەو مەرجانەی کە زانایان بۆ کارپێکردنی ئەو بنەما شەرعییە باسی دەکەن ئەمانەن:

١- دەبێت ناچارییەکە مەترسی بۆ سەر ژیانی خۆی، یان ئەندامێکی جەستەی دروست بکات. باشە ئەگەر گریمان بوونی خانوو حاڵەتی ناچارییە، ئایا ئەو کەسانەی پێشینەی خانووبەرەیان بەسوو وەرگرت، بەو شێوەیە ژیانی خۆیان، یان ماڵو منداڵیان لەمەرتسیدا بووّ؟! کە ئەگەر ئەو پارەیەیان وەرنەگرتایە بمردنایە، یان تووشی کەمئەندامی ببونایە؟!!

ئەمە لە کاتێکدا کە دابینکردنی شوێنی نیشتەجێبوون هەر لە بنەڕەتدا ناچێتە ژێر ئەم خانەیەوە، چونکە زانایان بوونی خانوو بەحاڵەتی پێویستی (حاجة) دادەنێن، نەك ناچاری (ضرورة). کۆمکاری فیقهی ئیسلامی لە خولی شەشەمیدا دەربارەی خانوو دەڵێت: (أولا: إن المسكن من الحاجات الأساسية للإنسان، وينبغي أن يوفر بالطرق المشروعة بمال حلال، وإن الطريقة التي تسلكها البنوك العقارية والإسكانية ونحوها، من الإقراض بفائدة قلت أو كثرت، هي طريقة محرّمة شرعاً لما فيها من التعامل بالربا)[18]. واتا: خانووو شوێنی نیشتەجێبوون لە پێویستیە سەرەکییەکانی ژیانی مرۆڤن، پێویستە بەڕێگەی شەرعیو بە پارەی حەڵاڵ، دابین بکرێن، ئەو ڕێگەیەی کە بانکەکانی خانووبەرەو نیشتەجێبوونو هاوشێوەکانیان دەیگرنە بەر، بە پێدانی قەرز

پێویست ناکات قسەی لەسەر بکرێت.

١٨- لە بڕیارەکەدا هاتووە: إن مجلس مجمع الفقه الإسلامي المنعقد في دورة مؤتمره السادس بجدة في المملكة العربية السعودية من ١٧- ٢٣ شعبان ١٤١٠ هـ الموافق ١٤ — ٢٠ آذار (مارس) ١٩٩٠م، بعد اطلاعه على البحوث الواردة إلى المجمع بخصوص موضوع التمويل العقاري لبناء المساكن وشرائها، واستماعه للمناقشات التي دارت حوله، قرر ما يلي: أولا: (إن المسكن من الحاجات الأساسية للإنسان، وينبغي أن يوفر بالطرق المشروعة بمال حلال، وإن الطريقة التي تسلكها البنوك العقارية والإسكانية ونحوها، من الإقراض بفائدة قلت أو كثرت، هي طريقة محرمة شرعا لما فيها من التعامل بالربا). مجلة المجمع، ع٥، ج٤، ص٢٧٧٣، ع٦، ج١، ص٨١. رقم القرار ٥٠(١/ ٦)

بەسوو کەم بێت، یان زۆر، ڕێگەیەکی حەرامەو دروست نییە؛ چونکە مامەڵەی بەسوو تێدایە.

٢- دەبێت هیچ ڕێگە چارەیەکی حەڵاڵ بۆ چارەسەری کێشەکە نەمێنێتەوە، ئەوجا پەنا ببرێتە بەر حەرام وەرگرتن لە حاڵەتی ناچاریدا: بۆ نموونە کاتێك ئافرەتێك نەخۆش دەکەوێتو پێویستی بەچارەسەر دەبێت، -بەتایبەتی بۆ ئەو نەخۆشییانەی کە تایبەتمەندی ژنانەیان هەیە- هەتا پزیشکێکی ئافرەتی پسپۆڕ لە بواری نەخۆشییەکەیدا هەبێت، نابێت بڕواتە لای پزیشکی پیاو، چونکە حاڵەتی ناچارییەکە بە پزیشکێکی ئافرەت لادەچێت.

لێرەشدا وەکو پێشتریش گوتمان ئەگەر گریمان خانوو و شوێنی نیشتەجێبون، یەکێکە لە پێویستییە هەرە گرنگەکان بۆ ژیانی مرۆڤ (ضرورة)، هەتا مرۆڤ پارەی زەکات، یان هەر خێرێکی تر، یان قەرزی بەبێ سوو، یان تەنانەت بەسواڵ، یان خانووی بەکرێ دەستبکەوێت، ناتوانێت پارە بەسوو وەربگرێت بۆ دروستکردنی خانوو، چونکە حاڵەتی ناچارییەکە بە وانەی باسمان کرد لادەچێتو چارەسەر دەبێت. تەنانەت ئیمامی ئەحمەد دەڵێت: (لا تحل الميتة لمن قدر على دفع ضرورته بالمسألة)[١٩]. واتا: گۆشتی مردارەوەبوو بۆ کەسێك حەڵاڵ نییە کە بتوانێت پارەی بە سواڵ دەستبکەوێتو خواردنی پێ بکڕێت.

کەواتە پرسیارێکی تر لێرەدا ئەوەیە، ئەو کەسانەی پارەیان بەسوو وەرگرت،ماڵو منداڵەکانیان لەسەر جادەو لەبەر بارانو هەتاو بوون، هەموو ڕێگەکانی داواکردنی قەرز، خێر، سواڵیشیان تاقی کردەوە، هیچ خانوویشیان بەکرێ دەستنەدەکەوت، تا لەوناچارییە ڕزگاریان بێت، ئەوجا ئەو پارەیان بەسوو وەرگرت؟!

١٩- إبن قدامة (عبد الرحمن بن محمد بن أحمد)، الشرح الكبير على متن المقنع، ج١١، دار الكتاب العربي، بيروت، ص٩٨.

٣- دەبێت کەسی ناچار بەقەدەر پڕ کردنەوەو لاچوونی حاڵەتی ناچارییەکەی حەرامەکـە بەکار بهێنێت، نەك هەتا تاقەتی لێی دەچێت، چونکە بنەمایەکی شـەرعی ترمان هەیە کە تەواوکـەری بنەمای یەکەمـە[٢٠] دەڵێت (الضرورات تقدر بقدرها). واتا: حاڵەتی ناچاری بەقەدەر لاچوونی ناچارییەکە دەبێت. بۆ نموونە کاتێك نەخۆشـێکی ئافرەت دەچێتە بەردەم پزیشکێکی پیاو، پێویستی بەچارەســەری کتوپڕ هەیە، لەو کاتەشدا هیچ پزیشکی ئافرەت دەستناکەوێت، دەبێت پزیشـکە پیاوەکـە ئەوەندەی جەســتەی نەخۆشـەکە ببینێت کە بۆ چارەســەرییەکەی پێویســتە، خۆ نابێت ڕووتی کاتــەوەو بڵێ (ناچاری حەرام حەڵاڵ دەکات)، ئەمە لە هیچ شوێنێکی شەرعدا جێی نابێتەوە.

ئێســتا پرسیارەکە ئەوەیە، ئەوانەی پارەی سوویان وەرگرتوە بۆ کردنەوەی خانوو، ئایا تێچووی خانووەکانییان بەقەدەر لاچوونی حاڵەتی ناچارییەکەیان بـووە؟! بـۆ نموونــە: ئەگەر ئەمجـارەش گریمـان خانوو لەهەرە پێویسـتیە گرنگەکانی ژیانی مرۆڤە، کەسەکە هەموو ڕێگەکانی تری حەڵاڵی تاقی کردەوە بۆ کردنەوەی خانوو، بەڵام بێسوود بوو، ژیانی خۆیو ماڵو منداڵی لەمەترسیدا بـوو، ئایـا ناچاری خانــوو بە (١٠٠) مەتـر زەوی گڵو دوو ژوور لا ناچێت با لەدەرەوەی شاریش بێت؟!.

چونکـە بەداخەوە زۆربــەی ئەوانەی ئـەو پارەیەیان بەسـوو وەرگرتوە، خانوەکانیان دووقاتو کاشـی، سـیرامیك، سـەقفی جبسـن بۆرد، پەنجەرەی پلاستیك، چەندین مواسەفاتی تری تێدایە.

ئێستا من دەپرسم ئایا دروستە پارەی سوو بۆ ئەو شتانە وەربگیرێت، یان خەرج بکرێت؟! ئایا ئەوانە دەچنە خانەی ناچارییەوە؟!

٢٠- بنەمای: (الضرورات تبیح المحظورات) ناچاری حەرام حەڵاڵ دەکات.

٤- دەبێت حاڵەتی ناچارییەکە بەشـێوەیەك بێت پێویسـتی بەچارەسەری کتوپڕو بەپەلە بێت، بۆ نموونە کەسـێك برسـییەتی، بەڵام برسـێتییەکەی وانییە کە مەترسی لەسەر ژیانی دروست بکات، ئایا بۆی هەیە حەرام بخوات؟! بەدڵنیاییـەوە نەخێـر؛ چونکە لەوانەیە پاش کەمێکی تـر خواردنی حەڵاڵی دەستبکەوێت.

زەرکەشـی لەو بارەیەوە دەفەرموویت: (وَالْحَاجَةُ كَالْجَائِعِ الَّذِي لَوْ لَمْ يَجِدْ مَا يَأْكُل لَمْ يَهْلَكْ، غَيْرَ أَنَّهُ يَكُونُ فِي جَهْدٍ وَمَشَقَّةٍ وَهَذَا لاَ يُبِيحُ الْمُحَرَّمَ، وَالْفَرْقُ بَيْنَ الْحَاجَةِ وَالضَّرُورَةِ، أَنَّ الْحَاجَةَ وَإِنْ كَانَتْ حَالَةَ جَهْدٍ وَمَشَقَّةٍ فَهِيَ دُونَ الضَّرُورَةِ، وَمَرْتَبَتُهَا أَدْنَى مِنْهَا وَلاَ يَتَأَتَّى بِفَقْدِهَا الْهَلاَكُ)[٢١]. واتا: حاڵەتی پێویسـتی وەك برسییەك کە ئەگەر شتێکیشی دەستنەکەوێت بیخوات نەمرێت، بەڵام ناڕەحەتو ماندوو دەبێت، ئەم حاڵەتە حەرام حەڵاڵ ناکات، جیاوازیش لەنێوان حاڵەتی ناچاریو پێویستیدا ئەوەیە، کـە هەرچەندە پێویسـتی ناڕەحەتیو ماندوێتی دروسـت دەکات بەڵام ناگاتە ئاسـتی ناچاری، پلەکـەی لەخوار ناچاریەوەیەو ئەگەریش بەردەسـت نەبێت کەسەکە تیاناچێت.

ئێستا پرسیارەکە ئەوەیە ئایا ئەوانەی ئەو قەرزەی حکومەتیان وەرگرت بۆ کردنەوەی خانوو، تەواو بێ هیوا بوون لە ڕێگە چارەی حەڵاڵ، هەر دەشـبوو بەو زووانە خانوو بکەنەوە؟! ئەگەر نەیانکردایەتەوە تیا دەچوون؟ من لێرەدا وەڵامەکەی بۆ خۆیان جێدەهێڵم.

٥- دەبێت حاڵەتی ناچارییەکە ڕاسـتەقینە بێتو تەنها گومان نەبێت، واتا نابێت کەسـەکە خۆی حاڵەتی مەترسـییەکە بۆ خۆی دروست بکات، لە خۆی گەورە بکات.

٢١- الزركشي، المنثور في القواعد الفقهية، ج٢، ص٣١٩، مصدر سابق.

بۆ نمونە: کاتێك لە ڕێی سۆنارەوە گومانی ئەوە دروست دەبێت، کە ئەو منداڵەی لە ناو سکی دایکیایەتی، لەوانەیە کەمئەندام بێت، ئایا بە بوونی ئەم گومانە لاوازە ڕێگە دەدرێت ئەو منداڵە لەبار ببرێت، بەدڵنیاییەوە نەخێر. هەتاوەکو تەواو دڵنیا نەبین کە ئەم منداڵە نەخۆشییەکی وەهای هەیە کە بەهیچ شێوەیەك ناتوانێت لەدەرەوەی سکی دایکی بژی، ناتوانرێت فەتوای لەباربردنی بدرێت. چونکە ئەو زانیاریانەی کە سۆنەر دەیدات زۆر کات جێی گومانەو ڕاست نییە.

ئێستا پرسیارێکی تر ئەوەیە، ئایا لە واقیعدا نەبوونی خانوو مەترسی ڕاستەقینە دروست دەکات بۆ سەر ژیانی خەڵك؟! یان خەڵکانێك ئەمەیان لەخۆیان کردۆتە حاڵەتی ناچاریی پێویستی؟!

ئەمانە کۆمەڵێك پرسیارن دەبێت ئەو کەسانەی ئەو سووەیان وەرگرتوە لە ئێستاوە وەڵامەکانی بۆ قیامەتو بەردەم دادگاکەی پەروەردگار ئامادە کەن.

بۆیە من دووبارەی دەکەمەوە ئەرکی هەموولایەکە لە هەوڵی ئەوەدا بین، قەناعەت بە حکومەت بکەین ئەو مەرجی دانانی سووە لە کاتی دواکەوتنی دانەوەی قەرزەکەدا لا ببات، پەنا بباتە بەر ئەو ڕێگە چارە شەرعییانەی کە باسمان کرد، خۆ ئەگەر ئەمەی نەکرد، ئەوە باشتر وایە، ئەو خەڵکانەی ئەو پارەیەیان وەرگرتوە، هەرچەندە سەرەتا تووشی حەرام بوون، بەڵام با ئێستا هەوڵ بدەن هەموو پارەکە بۆ حکومەت بگێڕنەوە تا دێوەزمەی ئەو حەرامییە کە سەرەتا تووشی هاتوون، تاسەر بەردەوام نەبێت، بشگەڕێنەوە بۆ لای خوای گەورە، خوای گەورە زاتێکی میهرەبانو لێخۆشبووە، هەمیشە تەوبەو گەڕانەوەی بەندەکانی وەردەگرێت.

٨- جیاوازییەکانی نێوان حاڵەتی ناچاریی (ضرورة)و پێویستی (حاجة):

پاش ئەوەی مەرجەکانی حاڵەتی ناچاریمان باسکرد، ئێستا باس لە خاڵە جیاوازەکانی نێوان حاڵەتی پێویستیو حاڵەتی ناچاریی دەکەین، چونکە بەداخەوە زۆرێك لەو بەرێزانەی فەتوای حەلاڵی ئەم حاڵەتەیان داوە، یان بۆخۆیان حەلاڵ کردوە، وەك پێویست جیاکاریان لە نێوان ئەم دوو حاڵەتەدا نەکردووە. بۆیە من بە پێویستی دەزانم لێرەدا خاڵە جیاوازەکانی نێوانیان ڕوون بکەینەوە کە گرنگترینیان ئەمانەن:

أ- لە حاڵەتی ناچاریدا مرۆڤ ژیانی، یان ئەندامێکی جەستەی دەکەوێتە ژێر مەترسی لەدەستدانەوە، بەڵام پێویستی تەنها بۆ بارسووکیو ئاسانکاری کردنە، ئەگەریش نەکرێت هیچ مەترسی نییە، ئیمامی شافیعی دەڵێت: (ولیس یحل بالحاجة محرّم إلاّ في الضرورات)[٢٢]. واتا: هیچ کاتێك بۆ حاڵەتی پێویستی حەرام حەلاڵ نابێت، مەگەر بگاتە ئاستی ناچاری.

ب- لە حاڵەتی ناچاریدا مرۆڤ جگە لە کردنی حەرام هیچ ڕێگەی تری لەبەردەمدا نامێنێتەوە، بەڵام لە حاڵەتی پێویستیدا مرۆڤ ڕێگەی تری لەبەردەمدایەو ناچار نییە حەرامەکە بکات.

ت- حاڵەتی ناچاری ئەو حەرامانە حەلاڵ دەکات، کە بۆ خودی خۆیان حەرامن (المحرم لذاته)[٢٣]، بەڵام حاڵەتی پێویستی تەنها ئەو حەرامانە حەلاڵ دەکات، کە حەرامەکە لە دەرەوەی شتەکە خۆیەتی (المحرم لغیره)[٢٤]. وەکو بنەما

٢٢- الشافعي (محمد بن إدریس)، الأم، ج٣، دار المعرفة، بیروت، ١٤١٠، ١٩٩٠، ص٢٨.

٢٣- بەو حەرامانە دەگوترێت کەشتەکە خۆی لەخۆیدا حەرامە، وەکو: زینا، عارەق، سوو، دزی، کوشتن.

٢٤- بەو حەرامانە دەگوترێت کە شتەکە خۆی لەخۆیدا حەرام نییە، بەڵکو بەهۆی سیفەتێکی دەرەکییەوە حەرام کراوە وەکو: نوێژکردن لەزەوییەکی داگیر کراوادا، یان کڕینو فرۆشتن لە کاتی نوێژی هەینیدا، چونکە نوێژکردن، کڕینو فرۆشتن، بۆ خۆیان کێشەیەکیان نییە، چونکە نوێژ

شــەرعییەکە دەڵێت: (المحرَم لذاتــه لا يباح إلا للضرورة، والمحرَم لغـيره يباح للحاجة).

واتا: ئەو شــتانەی بۆ خۆیان حەرامن تەنها بۆ حاڵەتی ناچاری حەڵاڵ دەبن، بەڵام ئەو شــتانەی بەهۆی شــتێکی دەرەکییەوە حەرامن بۆ حاڵەتی پێویستی حەڵاڵ دەبن.

بۆیە کەســێك پێی وابێت سوو بۆ حاڵەتی پێویستی حەڵاڵ دەبێت، دەبێت بڵێت ســوو لە جۆری (محرم لغیرە)یەو لە بنەڕەتــدا حەڵاڵە، بەڵام بەبوونی هۆکاری دەرەکی حەرام دەبێت، کە هەرکەس ئەلفو بێی شەرع بزانێت قسەی وا ناکات.

ث- ناچــاری حەرام حەڵاڵ دەکات، جا ناچارییەکەی لەســەر ئاســتی تاك بێت، یان کۆمەڵ جیاوازی نییە، بەڵام پێویســتی حەرام حەڵاڵ ناکات، مەگەر پێویستیەکە گشتیو لەسەر ئاستی کۆمەڵ بێت.

ج- حاڵەتی ناچاری کاتییە، بەڵام حاڵەتی پێویستی بەردەوامی هەیە.

ح- حاڵەتی ناچاری کەســەکە خۆی هەســتی پێ دەکاتو بڕیاری لەســەر دەدات، بەڵام پێویستی دەبێت زانایان هەڵسەنگاندنی بۆ بکەنو بڕیاری لەسەر بدەن[٢٥].

ئێســتاو بە بەراوردکردنــی ئەو خاڵانە لەگەڵ یەکتر، شــتێکمان بۆ ڕوون بووەوە، کە ئایا ئەو قەرزو پێشــینانەی خەڵکی بەســوو وەریان گرتوون، یان دەگرن بە هۆی ناچارییەوە بووە، یان پێویستی.

واجبە، کڕینو فرۆشــتنیش ڕێگە پێدراوە، بەڵام بەهۆی ئەوەی نوێژەکە لەزەوییەکی داگیرکراودا کــراوە، کڕینو فرۆشــتنەکەش لە کاتی نوێژی هەینیدا بووە، ئــەوە هەردوو کارەکە حەرام دەبن، بەڵام چونکە حەرام بوونەکە بەهۆکارێکی دەرەکییەوە بووە پێی دەگوترێت (محرم لغیرە).

٢٥- عبد الله بن بيه (عضو المجلس الأوروربي للإفتاء والبحوث)، في بحث له بعنوان: الفرق بين الضرورة والحاجة تطبيقا على بعض أحوال الأقليات المسلمة، ص١٢١-١٥٦،

بەشی حەوتەم[1]

١- لــە ڕۆژی ١٧/ ٢٠١٥/١ تۆمــار کرا، هەرچەند دەبــوو ٢٠١٥/١/١٠ تۆمار بکرایە، بەڵام لەبەر بەفر بارینو نالەباری کەشو هەوا هەفتەیەك دواخرا.

مامەڵە بانکییەکان:

ئەو بوارانەی کە بانك بەشێوەیەکی سەرەکی کاریان تێدا دەکات، دەبن بەدوو بەشەوە:

یەکەم: مامەڵە بانکییەکان:

ئەوانیش بریتین لەو خزمەتگوزارییانەی بانك پێشکەشی هاوڵاتیانی دەکات، لەبەرامبــەر پارەیەکی دیاریکــراودا، کە گرنگترینیان ئەمانــەن: بارمتەنامە (خطاب الضمان)، ئەژماری پاشەکەوت (حساب التوفیر، جاری مدین)، ئەژماری ڕەوان (الحساب الجاری).

دووەم: مامەڵــەی گۆڕینەی پارە (الصرف): ئەمیش، یان دەســت بەدەســت دەکرێت، یان لە ڕێگەی دەفتەری چەکەوە دەگوازرێتەوە بۆ شوێنەکانی تر[1].

ئەوەی گرنگە بەلای ئێمەوە لە کۆی ئەو کارو چالاکییانەی بانك، ئەوانەن کە پەیوەندی ڕاستەوخۆیان بەباسەکەی ئێمەوە هەیە کە ئەمانەن:

١- بارمتەنامە (خطاب الضمان).

٢- بنەماکانی بارمتەنامە (خطاب الضمان).

٣- جۆرەکانی بارمتەنامە (خطاب الضمان) لەڕووی کاتەوە.

٤- جۆرەکانی بارمتەنامە لە ڕووی بوونی هەبوو (رصید)ەوە.

٥- حوکمی بارمتەنامە (خطاب الضمان)و مەرجەکانی.

٦- ئەژماری پاشەکەوت (حساب التوفیر، جاری مدین).

٧- ئەژماری ڕەوان (الحساب الجاري).

١- ئەم بابەتە دواترو لە کاتی قسەکردن لەسەر سووی کڕینو فرۆشتن قسەی لەسەر دەکەین.

١- بارمتەنامە (خطاب الضمان):

ئەمـە یەکێکە لەو شـتانەی کە زۆربەی کۆمپانیاکانی ئەمـڕۆ کاری پێدەکەن، حکومەت بۆ وەرگرتنی تەندەر، یان بۆ هەر پڕۆژەیەکی ئاشکراو نهێنی داوای دەکات.

بیرۆکـەی بارمتەنامـە بەشـێوەیەکی سـادە، بریتیـە لـەوەی کاتێـك وەبەرهێنەرێك دەیەوێت تەندەر پێشـکەش بە حکومەت بکات، بە مەبەسـتی وەرگرتنـی پڕۆژەیەك، یان هەر کارێکـی تر، حکومەت داوا لە دامەزراوەیەکی دارایـی باوەڕپێکراو دەکات کە لەڕووی داراییەوە پشـتگیری ئەو کەسـە، یان کۆمپانیاکـەی بکات[٢]، بە بڕی پارەی دیاریکراو، بەم پشـتگیرییە دەگوترێت بارمتەنامـەو هەرکات ئەو کەسـە، یان کۆمپانیاکـەی ئەرکەکانی خۆی وەکو پێویست جێبەجێ نەکرد، حکومەت لێپێچینەوە لەگەڵ بانکەکە دەکات، هەموو زیانەکانی پڕۆژەکەو ئەرکە داراییەکانی دەخاتە ئەستۆی ئەو.

٢- بنەماکانی بارمتەنامە (خطاب الضمان):

بارمتەنامە چوار بنەمای سەرەکی هەیە:

أ- بارمتـەکار (الضامـن): ئەو بانکە، یان دامـەزراوە داراییەیە، کە بەڵێـن دەدات بـە حکومەت بەپێدانی بڕێك پـارەی دیاریکراو، لەبری بەڵێندەرەکە (المقاول) لـە ماوەیەکی دیاریکراودا، ئەگەر بەڵێندەرەکە کارو ئەرکە یاساییەکانی خۆی جێبەجێ نەکرد.

ب- بارمتەکـراو (المضمـون عنە): ئەو بەڵێندەرەیـە کە بانك لەبری ئەو بەڵێـن دەدات، بەپێدانی بڕێك پـارەی دیاریکراو، لە کاتی جێبەجێ نەکردنی ئەرکەکانی لە ڕووی یاساییەوە.

٢- چونکـە حکومەت زۆر متمانەی بە تاك، یان کۆمپانیاکانی وەبەرهێنان نییە، بۆیە داوا دەکات دامەزراوەیەکی دارایی پشتگیریان بکات.

ت- بارمتــە بۆکراو (المضمون لــه): حکومەت، یان ئەو لایەنەیە کە داوای بارمتەنامەکە، لە بەڵێندەرەکە دەکات.

ث- نرخــی بارمتەکــە (قیمــة الضمــان): ئــەو بــڕە پارەیەیــە کــە لە بارمتەنامەکەدا نووسراوەو دەبێت بانك بیداتە حکومەت، ئەگەر بەڵێندەرەکە ئەرکە یاساییەکانی خۆی جێبەجێ نەکرد.

٣- جۆرەکانی بارمتەنامە (خطاب الضمان) لەڕووی کاتەوە:

بارمتەنامە لە ڕووی کاتەوە دوو جۆری هەیە:

أ- بارمتەنامــەی ســەرەتایی: ئەم جۆرە بارمتەنامەیە بــۆ ئەو کاتەیە کە ســەرەتا کۆمپانیاکان تەندەرەکان پڕ دەکەنەوەو پێشکەشی حکومەتی دەکەن، بەبڕی تێچووی لە (١٪) پڕۆژەکەیە، ماوەکەشــی کەمە، چونکە تا ئەو کاتەیە کــە ئەنجامــی پڕۆژەکە یەکلا دەبێتەوە، کە بۆ چ کەســێك، یان کۆمپانیایەك دەردەچێت.

ب- بارمتەنامــەی کۆتایــی: ئەم جۆرەیان بۆ ئــەو کاتەیە کە پڕۆژەکە بۆ کۆمپانیایــەك دەردەچێت حکومــەت داوای بارمتەنامەی لــێ دەکات، تا کاتی کۆتایــی هێنانــی پڕۆژەکەو تەواوکردنــی، ئەم جــۆرە بارمتەنامەیە بە بڕی تێچووی لە (٥٪) پڕۆژەکە دەبێت، یان زیاتر.

٤- جۆرەکانی بارمتەنامە لەڕووی بوونی هەبوو (رصید)ەوە:

بارمتەنامە لەڕووی بوونی هەبوو (رصید)ەو ە سێ جۆری هەیە:

١- بارمتەنامەیــەك بە هەبوو (رصید)ی تەواو: (خطاب بغطاء کامل): لەم جۆرە بارمتەنامەیەدا کەسی بەڵێندەر، تەواوی ئەو بڕە پارەیەی لە بانك هەیە

کە لە بارمتەنامەکەدا تۆمار کراوە، یان بە ئەندازەی ئەو بڕە پارەیە موڵکێك دەخەوێنێت، لەبەرژەوەندی بانك.

٢- بارمتەنامەیەك بە بەشێك لە هەبوو (رصید)ی داواکراو: (خطاب بغطاء جزئی): لەم جۆرە بارمتەنامەیەدا، کەسی بەڵێندەر بەشێك لەو بڕە پارەیەی لای بانك هەیە، کەبانك بارمتەنامەکەی پێ دەنووسێت.

٣- بارمتەنامەیەك بەبێ هەبوو (رصید) (خطاب بدون غطاء): لەم جۆرەیاندا کەسی بەڵێندەر هیچ پارەیەکی لای بانك نییە، هیچ موڵکێکیش لەبەرژەوەندی بانك ناخەوێنێت.

٥- حوکمی بارمتەنامە (خطاب الضمان)و مەرجەکانی:

بۆ دۆزینەوەی حوکمی شەرعی بۆ هەر بابەتێك سەرەتا پێویستە لێی تێبگەینو وردەکارییەکانی پێکهاتە، ناوەڕۆك، شوێنەوارەکانی بزانین، ئەوجا دەتوانین قسەی لەسەر بکەین، بڕیاری لەسەر بدەین؛ چونکە وەکو زانایان دەفەرموون (الحکم علی الشئ جزء من تصوره). واتا: بڕیاردان لەسەر هەر شتێك بەشێکە لەبۆچوون دەربارەی ئەو شتە، شێوازی لێتێگەیشتنی.

بۆیە ئێمە بەر لەوەی بڕیار لەسەر حوکمی بارمتەنامە بدەین، پێویستە بزانین ئەم جۆرە مامەڵەیە، لەگەڵ کام جۆر لە مامەڵە شەرعییەکان یەك دەکاتەوە.

ئایا ئەم جۆرە مامەڵەیە کاتی خۆی هەبووە؟ زانایان قسەیان دەربارەی کردووە. ئەگەر هەبووە کام جۆرە مامەڵەیەیە؟ ئایا ئەمە کەفالەیە؟ یان قەرزە؟ یان بارمتەیە (رهن)؟ یان بریکارییە (وکالة)؟ یان چ شتێکی دیکەیە؟ خۆ ئەگەر یەکێك بێت لەمانە، ئەو کات پێی دەگوترێت: گرێبەستە ناوبراوەکان

(العقود المسماة)و حوکمەکەی دیارە.

خۆ ئەگەر بارمتەنامە بەو شـێوازەی ئەمڕۆ لەشەرعدا ناونەبراوە، شتێکی تازەیەو کاتی خۆی نەبووە، ئەو کات پێی دەگوترێت گرێبەسـتە داهاتووەکان (العقود المسـتحدثة)و دەبێت زانایانی هاوچەرخ، لەژێر ڕۆشنایی بنەماو دەقە شەرعییەکانی تردا بڕیاری لەسەر بدەن.

هەرچەنـدە زانایانـی هاوچەرخ دەربـارەی پۆلێنکردنی بارمتەنامـە بۆچوونیان جیاوازە، بەڵام دەکرێت کۆی بۆچوونەکانیان لەم چەند خاڵەی خوارەوەدا کۆ بکرێتەوە.

أ- بارمتەنامـە خـۆی لەخۆیدا کارێکی شـەرعییە، جا چ لـە یەکێك لەو مامەڵانە بچێت کە کاتی خۆی زانایان قسەیان لەسەر کردووە، ڕێگەیان پێداوە، یان مامەڵەیەکی نوێو هاوچەرخ بێت.

ب- لـە هەمـوو جـۆرە بارمتەنامەکانـدا ئـەو لایەنـەی بارمتەنامەکە دەردەکات بـۆی هەیە خـەرجو تێچووی بارمتەنامەکە هـەر چەندو هەرچی بێت وەربگرێتەوە، بەمەرجێك تێچووی خەرجییەکان لەڕاستیدا وابن، بەناوی خەرجییەوە پارەی زیاتر وەرنەگرێت.

ت- ئەگـەر بارمتەنامەکە هەبوو (رصید) تەواوی هەبوو، یان بەشـێك لە هەبوو (رصید)ی هەبوو، جا ئەو هەبووە (رصید)ە پارە، یان موڵكێك، یان هەر شـتێکی تر بێت، ئەوە ئەو لایەنەی بارمتەکە دەردەکات بۆی نییە، ئەو شـتە لەبەرژەوەندی خۆی بەکاربهێنێت، سوودی لێ ببینێت، چونکە حوکمی ڕەهنی هەیە، تەنها بۆی هەیە تاکاتی لەکارخسـتنی بارمتەنامەکە دەسـتی بەسەردا بگرێت، بۆ زامنکردنی مافە داراییەکانی خۆی.

ث- ئەگـەر بارمتەنامەکـە هەبوو (رصید)ی تـەواو هەبوو: ئەو کات ئەو لایەنەی بارمتەنامەکە دەردەکات بۆی هەیە پارە، یان شـتێکی تر لەبەرامبەر

پێدانــی بارمتەناکەدا وەربگرێت، چونکە لەو حاڵەتەدا کردنی بارمتەنامەکەو وەکو بریکاری (وکالة) ی لێدێت[٣]، دروستیشە بانك پارە لەسەر ئەو بریکاریەی وەربگرێت، هیچ کێشەی نییە.

ج- ئەگــەر بارمتەنامەکە بەشـێك لە هەبوو (رصیــد)ی داواکراوی هەبوو: ئەو کات وەکو گرێبەستێکی تێکەڵی لێدێت لە نێوان کەفالەتو وەکالەتدا، بانك دەتوانێــت لە بەرامبەر ڕاپەڕاندنی ئەرکەکانی ئەو بەشــەی هەبوو (رصید)ی هەیە پارەو ەربگرێت، بەڵام بۆ ئەو بەشەی کە هەبوو (رصید) ی نییە، ناتوانێت هیچ وەربگرێت، جگە لەخەرجییەکانی مامەڵەی بارمتەنامەکە نەبێت.

ح- ئەگەر بارمتەنامەکە بەبێ هیچ هەبوو (رصید)ێك بێت: لەم حاڵەتەدا بارمتەنامەکە دەقاو دەقو وەکو (کفالة) وایە، هەمان حوکمی ئەو وەردەگرێت، دروســت نییــە بانك لــە بەرامبەر پێدانــی بارمتەنامەکدا هیــچ وەربگرێت، جگە لەو خەرجیانەی کە بۆ پێدانو بەدواداچوونی بارمتەنامەکە پێویســتە، چونکــە (کفالة)و وەکو قەرز وایەو نابێت هیچ ســوودێك بۆ کەســی (کفیل) ڕابکێشـێت، ئەگەر وابوو دەبێتە ســوو، ئەوە جگە لەوەی کە کەفالەت یەکێکە لەو هەڵسـوکەوتانەی کە لە ڕووی شەرعەوە خۆبەخشانەیەو نابێت هیچی لە بەرامبەردا وەربگیرێت.

٣- هەرچەندە لە چەند ڕوویەکەوە بارمتەنامە لەگەڵ وەکالەتدا جیاوازیان هەیە بۆ نموونە:
-لە وەکالەتدا کەســی (مــوکل) خاوەن ماف بۆی هەیە ڕێگری بکات لــە بریکارەکەی (وکیل) کە ئەرکەکانــی جێبەجێ بکاتو لە بریکاری بخــات (عزل)، بەڵام لە حاڵەتی بارمتەنامەدا کەســی بەڵێنــدەر ناتوانێت ڕێگری لە بانك بکات، یان لــە بریکاری بخات، بەڵکو بانك ناچارە بە هەموو بڕگەکانی ناو بارمتەنامەکەوە پابەند بێت.
- لە وەکالەتدا کاتێك کەســێك لەبری خۆی کەســێك دادەنێت، کەسی یەکەمو بریکارەکەشی هەر بەرپرســیارن لە جێبەجێکردنی ئەرکە یاســاییەکەیان، بەڵام بە حاڵەتی بارمتەنامەدا تەنها بانك بەپرسیارەو کەسی خاوەن پڕۆژە لە بەرپرسیارێتییەکەی دێتە دەرەوە.

إبـــن المنذر دەربـــارەی کەفالە دەڵێت: (أجْمَـع مَن نحفظ عنه مـن أهل العلم على أنَّ الحَمَالـة بجُعْـل يأخذه الحميـلُ، لا تَحلُّ ولا تجـوز)[٤]. واتا: هەموو ئەوانەی کە ئێمە زانســتمان لێوەرگرتــونو لێیانەوە فێربووین هاوڕان لەســەر ئەوەی کەفالەت کـــردن لەبەرامبەر بڕە پارەیەکدا کە کەســی (کفیل) وەری بگرێت، دروســت نییـــەو نابێت. إبن نجیمیش دەڵێـــت: (لْكَفيلَ مُقْرِضٌ فِي حَقِّ الْمَطْلُـوبِ، وَإِذَا شَرَطَ لَهُ الْجُعْلَ مَعَ ضَمَانِ الْمِثْلِ فَقَدْ شَرَطَ لَهُ الزِّيَادَةَ عَلَى مَا أَقْرَضَهُ فَهُوَ بَاطِلٌ؛ لِأَنَّهُ رِبًا)[٥]. واتا: کەسی (کفیل)و وەکو کەســی قەرزدەر وایە، بۆ ئەو کەســەی قەرزەکەی لایە، ئەگەر مەرجی شتێکی زیادە دابنێت لە کاتێکدا ئەو کەفیلی بڕی قەرزەکەیە، ئەو کات وەك ئـــەوە وایە مەرجی ئەوەی دانابێت زیـــاد لە قەرزەکەی بداتەوە، ئەوەش دروست نییە؛ چونکە دەبێتە سوو[٦].

٤- إبـــن المنذر (أبو بكر محمد بن إبراهيم)، الإشـــراف على مذاهـــب العلماء، ج٦، ط١، مكتبة مكة الثقافية، رأس الخيمة، ٢٠٠٤،١٤٢٥، ص٢٣٠، تحقيق: صغير أحمد الأنصاري.

٥- إبن نجيم، البحر الرائق شرح كنز الدقائق، ج٦، ص٢٤٢، مصدر سابق.

٦- ئەمەش دەقی بڕیاری کۆمکاری فیقهی ئیســلامییە لەســەر حوکمی بارمتەنامە: قرار المجمع الفقهي الإســلامي المنبثق عن منظمة المؤتمر الإســلامي، المنعقد في جدة في١- ٦ ربيع الثاني ١٤٠٦هـــ الموافـــق ٢٢-٢٨/١٢/عام: ١٤٠٦هـــ-١٩٨٥م حول خطاب الضمانو هذا نصـــه: أولا : إن خطاب الضمـــان بأنواعـــه الابتدائـــي والانتهائي لا يخلو إما أن يكون بغطـــاء أو بدونه فإن كان بدون غطاء فهـــو ضـــم ذمة الضامن إلى ذمة غيره فيما يلزم حالا أو مآلا وهذه هي حقيقة ما يعنى في الفقه الإســـلامي باســـم) الضمان (أو) الكفالة وإن كان خطاب الضمان بغطاء فالعلاقة بين طالب خطاب الضمـــان ومصـــدره هـــي: (الوكالة) والوكالة تصح بأجـــر أو بدونه مع بقاء علاقـــة الكفالة لصالح المستفيد (المكفول له).

ثانيا: إن الكفالة هي عقد تبرع يقصد للإرفاق والإحسان وقد قرر الفقهاء عدم جواز أخذ العوض علـــى الكفالة لأنه في حالة أداء الكفيل مبلغ الضمان يشـــبه القـــرض الذي جر نفعا على المقرض وذلك ممنوع شرعا. ولذلك فإن المجمع قرر ما يلي:

أولا: إن خطاب الضمان لا يجوز أخذ الأجر عليه لقاء عملية الضمان (والتي يراعي فيها إعادة مبلغ الضمان ومدته) سواء أكان بغطاء أم بدونه.

ثانيا : أما المصاريف الإدارية لإصدار خطاب الضمان بنوعيه فجائزة شرعا مع مراعاة عدم الزيادة على أجر المثل وفي حالة تقديم غطاء كلي أو جزئي يجوز أن يراعي في تقدير المصاريف لإصدار

خۆئەگەر بەراوردی مەرجەکانـــی پێدانی بارمتەنامە بکەین لە بانکەکانی عێراقو هەرێمی کوردســـتان بەو مەرجانەی کە پێشـــتر باســـمان کرد، بۆمان دەردەکەوێت کە هەموو ئەو بارمتەنامانەی ئەمرۆ بانکەکان دەیدەن حەرامنو دروست نییە وەربگیرێن؛ لەبەرئەوەی بانك بەڕێژەی (٠١٪) پارە لە بەرامبەر دەرکردنـــی بارمتەنامەکـــەدا وەردەگرێـــت، جگە لەوەش بڕی (١٣٪) ســـوودی دواکەوتنی سالانە دەخاتە سەر بارمتەنامەکان. ئەم دوو مەرجەش پێچەوانەی ئەو مەرجانەیە کە پێشتر باسمان کردو دەبنە سوو.

٦- ئەژماری پاشەکەوت (حساب التوفیر، جاری مدین):

مەبەست لە ئەژماری پاشەکەوت ئەوەیە کەسێك پارەکەی لای بانك دادەنێت بەمەبەستی قازانجکردنو سوو وەرگرتن، بانکیش ئەم پارانە بەڕێژەیەکی سوو دەداتـــەوە خەڵکانـــی وەبەرهێن، بۆ نموونە بانك بە لە (١١٪)ی ســـوو دەیداتە خەڵکانـــی وەبەرهێن. دواتر بانك لە (٦٪)ی ســـوودەکە دەدات خاوەنی پارەکەو (٥٪)یشی بۆ خۆی هەڵدەگرێت.

ئەمـــە ئەگەر پارەکە پاشـــەکەوت بێت، خۆ ئەگەر دانـــراو (ودیعة)[٧] بێت،

خطاب الضمان ما قد تتطلبه المهمة الفعلية لأداء ذلك الغطاء.

وهذا ما ذهبت إليه اللجنة الدائمة للبحوث العلمية والافتاء، وذلك للأمور التالية:

١- إن أخـــذ المصـــرف مالا في مقابلة الضمان، والضمان من باب المعروف الذي يبذل ابتغاء الثواب مـــن اللـــه، وقد قرر الفقهاء عدم جواز أخذ العوض على الضمـــان، لأنه في حالة أداء الضامن مبلغ الضمان يشبه القرض الذي جر نفعا على المقرض وذلك ممنوع شرعا.

٢-إن المصرف قد ينتفع بالغطاء، والغطاء هنا من باب الرهن، فكان انتفاع المرتهن به محرما حيث لم يكن ظهرا يركب بنفقته أو ذا در يحلب بنفقته.

٧- جیاوازی دانراو (ودیعة) لەگەڵ پاشەکەوت ئەوەیە، لە دانراودا (ودیعة) خاوەنەکەی ناتوانێت پارەکەی ڕابکێشێتەوە، تا ئەو ماوەیە تەواو نەبێت کە بۆی دانراوە، بەڵام لە ئەژماری پاشەکەوتدا کەسەکە هەرکات بییەوێت پارەکەی ڕادەکێشێتەوە.

ئەمەش دوو بەشــە: دانراوی جێگیرمان هەیە بۆ ماوەی شــەش مانگو بانك (٩٪)ی ســوو دەداتە خاوەنەکەی، هەیشــمانە بۆ ماوەی ساڵێکەو بانك (١٠٪) ی سوو دەداتە خاوەنەکەی.

کەواتە دانانی پارە بەم شێوازە سوویەکی ئاشکرایە، پێویست بەقسەو بەڵگە هێنانەوە ناکات.

٧- ئەژماری ڕەوان (الحساب الجاري):

ئەژمــاری ڕەوانیــش بریتیە لەوەی کەســێك پارەیەك لــە بانك دادەنێتو وەکو ئەمانەتو بەمەبەســتی پاراســتنی، هیچ قازانجێکی لەسەر وەرناگرێت، هەرکاتیش بیەوێت پارەکەی ڕادەکێشێتەوە.

لێرەدا پرســیارێك دروســت دەبێت، ئەویش ئەوەیە: ئایا ئەو پارانەی وەکو ئەژمــاری ڕەوان دادەنرێت، بەقەرز ئەژمار دەکرێــن لای بانك، یان بە دانراو (ودیعة)؟

زۆربەی زانایانی هاوچەرخ بە کۆمکاری فیقهی ئیسلامیشــەوە، پێیان وایە ئــەو پارانــە حوکمی قەرزیان هەیە، بانك بەقــەرزار ئەژمار دەکرێت، خاوەن پارەکــەش بەخاوەن قەرز [٨]. کەمینەیەکیش لە زانایان پێیان وایە ئەو پارانە حوکمی دانراو (ودیعە)یان هەیەو بەقەرز ئەژمار ناکرێن.

جیاوازی نێوان قەرزو دانراویش لەم چەند خاڵەدا ڕوون دەبێتەوە:

أ- لەڕووی خاوەنداریێتییەوە: لە قەرزدا خاوەنداریێتی ئەو شــتەی دەدرێت

٨- لــە دەقــی بڕیارێکــی کۆمکاری فیقهی ئیســلامیدا هاتــووە: (الودائع تحت الطلب (الحســابات الجارية)، سواء أكانت لدى البنوك الإسلامية أو البنوك الربوية هي قروض بالمنظور الفقهي، حيث إن المصرف المســتلم لهذه الودائع يده يد ضمان لها وهو ملزم شــرعا بالرد عند الطلب، ولا يؤثر على حكم القرض كون البنك (المقترض) مليئا).

بە قەرز دەگوازرێتەوە بۆ کەســی قەرزدار، بەڵام لە دانراودا ئەو شــتەی لای کەسێك دادەنرێت خاوەنداریێتییەکەی هەر بۆ خاوەنەکەی دەبێت.

ب- لەڕووی بەکارهێنانو سوود لێوەرگرتنەوە: لەقەرزدا کەسی قەرزار پارەی قەرزەکــە لەبەرژەوەندی خۆی بەکاردەهێنێت، بەڵام لە دانراودا ئەو کەســەی شــتەکەی لا دادەنرێت، تەنها ئەرکی پاراســتنی لەســەرەو مافی بەکارهێنانی شتەکەی نییە.

ت- لە ڕووی گەڕاندنەوەوەو تیاچوونەوە: لە قەرزدا کەسی قەرزار بەرپرسە لەوەی خــودی قەرزەکە، یان هاوشــێوەکەی بۆ خاوەن قەرزەکــە بگێڕێتەوە، ئەویش بەرپرســیارە لەتیاچوونی. بەڵام لە دانراودا ئەو کەسەی شتەکەمان لا داناوە خودی شتەکە خۆی دەگێڕێتەوە ئەگەر مابوو، ئەگەریش فەوتا بوو ئەو لێی بەرپرس نییە، مەگەر کەمتەرخەمی کردبێت لە پاراستنیدا.

ســوودی ئەم بەراوردەش لــەوەدا دەردەکەوێت: ئەگەر گوتمان ئەو پارانەی وەکــو ئەژمــاری ڕەوان لای بانك دادەنرێن، حوکمــی قەرزیان هەیە، ئەو کات بانك دەتوانێت بەکاریان بهێنێتو بازرگانییان پێوە بکات، لە تیاچوونیشــیان بەرپــرس بێت، خۆ ئەگەریش گوتمان تەنها حوکمــی دانراوی هەیە، ئەوکات بانــك بۆی نییە بەکاریان بهێنێت، بەڵکو تەنها ئەرکی پاراســتنیان دەکەوێتە ئەســتۆی بانك، لە حاڵەتی تیاچوونیشــدا بانك لێیان بەرپرسیار نییە، ئەگەر کەمتەرخەم نەبووبێت لەپاراستنیاندا.

بۆچوونــی پەســەندیش ئەوەیــە کە وەك قــەرز ئەژمار بکرێــن، تا بانك بتوانێــت بەکاریــان بهێنێــتو ســوودیان لێوەربگرێت؛ بەرپرســیش بێت لە قەرەبووکردنەوەیــان لەکاتی تیاچوونیدا، ئیســلامیش لەگەڵ بەگەڕخســتنی پارەدایە نەك قۆرخکردنو دانانی تا زۆرترینی خەڵك سوودی لێوەر بگرێت.

لێرەدا پێویستە خاوەن دەستمایەکان ئاگاداری ئەوە بن، پارەکانیان لای ئەو بانکانـــە دادەنێن کە بەســوو مامەڵە دەکەن؛ چونکە ئــەو کات بانك پارەکانی ئەمان لەمامەڵە ســووخۆرییەکاندا بەکار دەهێنێت، ئەمان دەبنە هاوکاری ئەو تاوانکارییەی ئەوان، باخۆیشــیان پارەی ســووەکە وەرنەگرن، لێی ســوودمەند نەبن.

بەشی هەشتەم(١)

١- لەڕۆژی ٢٠١٥/١/٢٤ تۆمار کراوە.

کاغەزە بازرگانییەکان:

کاغەزە بازرگانییەکان لە یاسای بازرگانیدا دەبن بەدوو بەشەوە:

١- کاغەزە بازرگانییەکان: ئەوانیش کۆمەڵێك کاغەزن کە جێگەی پارە دەگرنەوە لە ڕووی یاساییەوە، بریتین لە: کۆمپیالە (الکمبیالة، السند للأمر)، چەك (الشیك، الصك)، هەواڵە بازرگانییەکان (الحوالات التجاریة، السفتجة).

کۆمپیالەو هەواڵەی بازرگانی دوو شتی گشتین هەموو کەسێك دەتوانێت بیکات، بەڵام دەرکردنی چەك (الشیك) تایبەتە بە بانکەوەو تەنها ئەو دەتوانێت دەری بکات.

٢- کاغەزە داراییەکان: ئەوانیش فرۆشتنی پشك (الأسهم)و قەواڵە (السندات) دەگرنەوە.. لەبەرئەوە لەم بەشەدا قسە لەسەر ئەم بابەتانە دەکەین:

١- کۆمپیالە (الکمبیالات، السند للأمر).

٢- پێدانی کۆمپیالە بەسوو.

٣- شکاندنەوەی کۆمپیالە (حسم أو خصم الکمبیالة).

٤- حوکمی شکاندنەوەی کۆمپیالە بە دراو (حکم حسم أو خصم الکمبیالة):

٥- ڕێگە چارەی شەرعی بۆ شکاندنەوەی کۆمپیالە.

٦- چەك (الشیك، الصك).

٧- هەواڵە بازرگانییەکان (الحوالات التجاریة).

٨- فرۆشتنی قەواڵەکان (بیع السندات).

٩- فرۆشتنی پشکەکان (بیع الأسهم).

١٠- جیاوازییەکانی نێوان فرۆشتنی پشك و قەواڵە.

١- کۆمپیالە (الكمبيالات، السند للأمر):

کۆمپیالە: بەڵێننامەیەکی نوسراوە کە بە شێوازێکی یاسایی داڕێژراوە، تێیدا نووسەری بەڵێننامەکە- هەر کەس بێت- بەڵێندەدات بەپێدانی بڕێك پارەی دیاریکراو بە کەسێك کە ناوی لە بەڵێننامەکەدا هاتووە، یان ئەو فەرمانی پێ بکات، یان بە هەڵگری بەڵێننامەکە هەرکەس بێت، لە کاتو شوێنێکی دیاریکراودا، یان هەر کاتێك کە هەڵگری بەڵێننامەکە بیەوێت.

بەم پێیەش کۆمپیالەو ئەو کاغەزەی کۆمپیالەکەی تێدا تۆمار دەکرێت، هەمان حوکمی پارەی قەرزەکەی هەیە لە هەموو ڕوویەکەوە. ئەمیش ڕێگەیەکی ترە لە ڕێگە شەرعیو یاساییەکان بۆ زامنکردنی وەرگرتنەوەی قەرز.

خودی کۆمپیالە خۆی هیچ گرفتێکی شەرعی نییە، بەڵام هەندێجار بە شێوازێکی ناشەرعی مامەڵەی پێوە دەکرێت، وەك لەم شێوازانەی لە خوارەوە باسی دەکەین.

٢- پێدانی کۆمپیالە بەسوو:

ئەم شێوازە ناشەرعییەی دەرکردنی کۆمپیالە، بە زۆری بانکەکان بەکاری دەهێنن، ئەویش بەوەی کاتێك بانك کۆمپیالە دەداتە بازرگانەکان، بەمەبەستی هەناردەکردنو هاوردەکردن، بۆ ماوەی شەش مانگ، ڕێژەی لە (١١٪)ی سوو دەخاتە سەر بڕی ئەو پارەیەی لە کۆمپیالەکەدا نووسراوە، لە (١٢٪)ش سوودی دواکەوتنی دانەوەی کۆمپیالەکە وەردەگرێت. لە (٢٪)ش خەرجی زیادکراوی دەخاتە سەر.

حوکمی وەرگرتنی، یان پێدانی کۆمپیالە، بەم جۆرە مەرجانە زۆر ڕوونە کە حەرامو قەدەغەیە، چونکە وەکو پێشتر گوتمان کۆمپیالە حوکمی پارەی قەرزی هەیە، بەم پێیەش ئەم جۆرە کۆمپیالانە نەك تەنها لەیەك ڕووەوە، بەڵکو لەچەند ڕوویەکەوە سوویان تێدایە.

٣- شکاندنەوەی کۆمپیالە (حسم أو خصم الکمبیالة):

ئەمە شێوازێکی ترە لە شێوازە ناشەرعییەکانی بەکارهێنانی کۆمپیالە، کە زۆربەی خەڵکی دەیکەنو تایبەت نییە بەبانکەکانەوە، پوختەی بیرۆکەکەش بریتیە لە کڕینو فرۆشتنەوەی کۆمپیالە بەر لە وادەی هاتنی وەرگرتنەوەی قەرزەکە.

بۆ نموونە: کەسێك کۆمپیالەیەك دەداتە کەسێکی تر بۆ ماوەی ساڵێك بەبڕی (١٠،٠٠٠$) لە بەرامبەر مامەڵە، یان قەرزێکدا، هەڵگری کۆمپیالەکە پاش ماوەیەك پێویستی بەو پارەیە دەبێت، کە هێشتا کاتی وەرگرتنەوەی نەهاتووەو زۆری ماوە، بۆیە دەچێت بەپێی کردارێك کە پێی دەگوترێت (تظهیر) کۆمپیالەکە دەفرۆشێتەوە بە کەسێکی تر بەپارەیەکی کەمتر لەوەی کە لە کۆمپیالەکەدا نووسراوە، بۆ نموونە دەیفرۆشێت بە (٩٠٠٠$)، ئەوەشی دەیکڕێت بەو پارەیە دەچێت پاش ماوەیەکی تر دەیفرۆشێتەوە بە پارەیەکی زیاتر، بۆ نموونە دەیدات بە (٩٥٠٠$)، ئەم کەسەش پاش ماوەیەکی تر دەیفرۆشێت بە (٩٧٥٠$)، هەتا وادەی وەرگرتنەوەی پارەکە نزیك بێتەوە، نرخی فرۆشتنی کۆمپیالەکەش بەرز تر دەبێتەوە، بەم شێوازە کۆمپیالەکە بەر لەوادەی هاتنی وەرگرتنەوەی چەندین دەست دەکات، بە چەندین نرخی جیاواز کڕینو فرۆشتنی پێوە دەکرێت.

٤- حوکمی شکاندنەوەی کۆمپیالە بە دراو (حکم حسم أو خصم الکمبیالة):

کڕینو فرۆشتنی کۆمپیالە بەو شێوازەی لەسەرەوە باسمان کرد، حەرامەو دروست نییە، لەبەرئەوەی وەکو پێشتر گوتمان کۆمپیالە هەمان حوکمی پارەی قەرزەکەی هەیە کە تێیدا تۆمار کراوە، ئێستا ئەگەر گوتمان شکاندنەوەی

کۆمپیالە کڕینو فرۆشتنەوەی قەرزەکەیە، لێرەدا دوو ئەگەر هەیە:

ئەگەری یەکەم: ئەگەر فرۆشتنەوەی کۆمپیالەکە بە هەمان ئەو دراوە بوو کە لەکۆمپیالەکەدا نووسراوە، بۆ نموونە کۆمپیالەکە بەدۆلار نووسراوەو ئێمەش دەیفرۆشینەوە بە دۆلار، لەم حاڵەتەدا کڕینو فرۆشتنی کۆمپیالەکە حەرامە، چونکە دوو جۆر لە سوو دروست دەکات کە ئەوانیش:

أ- سووی زیادەیە (ربا الفضل): بریتیە لەو سووەی کە تۆ دراوێك، یان کاڵایەك کە سووی تێدا دروست دەبێت بفرۆشێت بە هەمان دراو، یان کاڵا خۆی بەڵام بەکەمو زیاد، بۆ نموونە ئەگەر (١١٠$) تاك دۆلاریمان فرۆشت بە (١٠٠$) دۆلارییەك، ئەم مامەڵەیە سووە، چونکە کڕینو فرۆشتنەکە بەیەك دراوەو کەمو زیادی کردووە، لێرەشدا فرۆشتنەوەی کۆمپیالەکە بە کەم، یان زیاد لەو نرخەی تێیدا تۆمار کراوە، ئەو سووە دروست دەکات، بەدڵنیاییەوە نرخەکە کەمو زیاد دەکات، چونکە ئەو کەسانەی کە بازرگانی بە کۆمپیالەوە دەکەن بە مەبەستی قازانجکردن ئەو کارە دەکەن.

ب- سووی دواکەوتنی یەکێك لە دراوەکان (ربا النسیئة): لە کاتی کڕینو فرۆشتنی دراو بە دراودا، جۆرەکانیان هەرچیو هەرچەند بن مەرجی سەرەکەی شەرعی بوونی مامەڵەکە ئامادەبوونی هەر دوو دراوەکەیە، لە کاتی ئەنجامدانی گرێبەستەکەدا، خۆ ئەگەر یەکێکیان ئامادە نەبوون ئەوە ئەو جۆرە سووە دروست دەکات کە پێی دەگوترێت، سووی دواکەوتنی یەکێك لە دراوەکان (ربا النسیئة)، لە کڕینو فرۆشتنی کۆمپیالەشدا، لەبەرئەوە نرخەکەی بەرزو نزم دەکات، چونکە قەزرەکە وادەی وەرگرتنەوەی نەهاتووە. کەواتە لەم حاڵەتەدا کڕینو فرۆشتنی کۆمپیالە دوو جۆر سووی تێدایەو حەرامە.

ئەگەری دووەم: ئەگەر فرۆشتنەوەی کۆمپیالەکەم بەدراوێکی جیاواز بوو

لەو دراوەی کە لەناو کۆمپیالەکەدا تۆمار کراوە، بۆ نموونە: کۆمپیالەکە بەدۆلار کراوە، ئێمە فرۆشتمانەوە بە دینار، یان هەر دراوێکی تر جگە لە دۆلار، لەم حاڵەتەدا جۆری یەکەم لە سوو کە سووی زیادەیە (ربا الفضل) ە دروست نابێت، چونکە گۆڕینەوەی دراو بە دراوێکی جیاواز تر لە خۆی، دروستە کەمو زیاد بکات، بەڵام جۆری دووەم لە سوو کە سووی دواکەوتنی یەکێك لە دراوەکانە (ربا النسیئة)یە، هەر دروست دەبێت، چونکە ئەم جۆرە لە سوو لە هەموو ئەو حاڵەتانەدا دروست دەبێت کە لە گۆڕینەوەی دراو بەدراودا یەکێك لە دراوەکان ئامادە نەبن.

٥- ڕێگە چارەی شەرعی بۆ شکاندنەوەی کۆمپیالە:

چەند ڕێکارێکی شەرعی هەیە بۆ شکاندنەوەی کۆمپیالە دەکرێت لەڕێیانەوە زووتر پارەی قەرزەکە دەستبکەوێتەوەو کەسیش تووشی حەرام نەبێت، گرنگترینی ئەو ڕێکارانەش ئەمانەن:

أ- فرۆشتنەوەی کۆمپیالەکە بە کەسی قەرزار خۆی: لەم حاڵەتەدا خاوەنی قەرزەکە کۆمپیالەکە دەفرۆشێتەوە بەو کەسەی قەرزەکەی پێداوەو کۆمپیالەکەی بۆ نووسیوە، بەڵام فرۆشتنەوەکە پێویستە بەدراوێکی تر بێت نەك هەمان ئەو دراوەی کە قەرزەکەی پێکراوەو لە کۆمپیالەکەدا نووسراوە، دەشبێت یەکسەر بەچەند ڕێکەوتن قەرزارەکە هەموو بڕە پارەکە ڕادەستی خاوەن قەرزەکە بکاتەوە، لێرەدا جۆری یەکەم لە سوو کە سووی زیادەیە (ربا الفضل) دروست نابێت، چونکە پارەکە بەدراوێکی تر دەفرۆشرێت، جۆری دووەمیش لە سوو کە سووی دواکەوتنی یەکێك لەدراوەکانە (ربا النسیئة) دروست نابێت، چونکە پارەکە لای قەرزارەکە خۆیەتیو یەکسەریش ڕادەستی

خاوەن قەرزەکەی دەکاتەوە[١].

١- ئەم بابەتە دەچێتە ژێر خانەی حوکمی فرۆشتنەوەی قەرزەوەو کۆمکاری فیقهی ئیسلامیش لەو بارەیەوە لە بڕیارێکیاندا دەڵێن: (إن مجلس المجمع الفقهي الإسلامي في دورته السادسة عشرة المنعقدة بمكة المكرمة، في المدة من ٢١-٢٦/١٠/١٤٢٢هـ الذي يوافقه: ٥-١٠/١/٢٠٠٢م، قد نظر في موضوع: (بيع الدين).و بعد استعراض البحوث التي قدمت، والمناقشات المستفيضة حول الموضوع، وما تقرر في فقه المعاملات من أن البيع في أصله حلال، لقوله تعالى: ﴿وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبا﴾. البقرة: ٢٧٥.و لكن البيع له أركان وشروط لابد من تحقق وجودها، فإذا تحققت الأركان والشروط وانتفت الموانع كان البيع صحيحا، وقد اتضح من البحوث المقدمة أن بيع الدين له صور عديدة؛ منها ما هو جائز، ومنها ما هو ممنوع، ويجمع الصور الممنوعة وجود أحد نوعي الربا: ربا الفضل، وربا النساء، في صورة ما، مثل بيع الدين الربوي بجنسه، أو وجود الغرر الذي يفسد البيع؛ كما إذا ترتب على بيع الدين عدم القدرة على التسليم ونحوه؛ لنهيه صلى الله عليه وسلم عن بيع الكالئ بالكالئ. وهناك تطبيقات معاصرة في مجال الديون تتعامل بها بعض المصارف والمؤسسات المالية، بعض منها لا يجوز التعامل به؛ لمخالفته للشروط والضوابط الشرعية الواجبة في البيوع. وبناء على ذلك قرر المجمع ما يلي:

أولا: من صور بيع الدين الجائزة: بيع الدين للمدين نفسه بثمن حال؛ لأن شرط التسليم متحقق؛ حيث إن ما في ذمته مقبوض حكما، فانتفي المانع من بيع الدين، الذي هو عدم القدرة على التسليم.

ثانيا: من صور بيع الدين غير الجائزة:

أ- بيع الدين للمدين بثمن مؤجل أكثر من مقدار الدين؛ لأنه صورة من صور الربا، وهو ممنوع شرعا، وهو ما يطلق عليه (جدولة الدين).

ب- بيع الدين لغير المدين بثمن مؤجل من جنسه، أو من غير جنسه؛ لأنها من صور بيع الكالئ بالكالئ (أي الدين بالدين) الممنوع شرعا.

ثالثا: بعض التطبيقات المعاصرة في التصرف في الديون:

أ- لا يجوز حسم الأوراق التجارية (الشيكات، السندات الإذنية، الكمبيالات)؛ لما فيه من بيع الدين لغير المدين على وجه يشتمل على الربا.

ب- لا يجوز التعامل بالسندات الربوية إصدارا، أو تداولا، أو بيعا؛ لاشتمالها على الفوائد الربوية.

ج- لا يجوز توريق (تصكيك) الديون بحيث تكون قابلة للتداول في سوق ثانوية؛ لأنه في معنى حسم الأوراق التجارية المشار لحكمه في الفقرة(أ).

رابعا: يرى المجمع أن البديل الشرعي لحسم الأوراق التجارية، وبيع السندات، هو بيعها بالعروض (السلع) شريطة تسلم البائع إياها عند العقد، ولو كان ثمن السلعة أقل من قيمة الورقة التجارية؛ لأنه لا مانع شرعا من شراء الشخص سلعة بثمن مؤجل أكثر من ثمنها الحالي.

ب- هەواڵە (الحوالة): ئەویش بەوەی خاوەنی قەرزەکە[٢] هەمان بڕی ئەو پارەیەی لە کۆمپیالەکەدا نووسراوە لە کەسێکی تر قەرز بکات، کۆمپیالەکە بداتەوە بەو، ئەمەش وەکو هەواڵەی قەرز وایە، هیچ گرفتێکی شەرعی نییە. بەڵام بەمەرجێك قەرزەکە بە هەمان دراوی ناو کۆمپیالەکەو بەهەمان ڕێژەش بێت، ئەگەر وانەبێت دیسان دەبێتەوە کڕینو فرۆشتنو سوو دروست دەکات.

ت- کڕینو فرۆشتن بە پارەی کۆمپیالەکە: پێشتر ئەوەمان برانەوە کە کڕینو فرۆشتنی کۆمپیالە بەدراو هەرچیو هەرچەندبێت، حەرامەو دروست نییە[٣]، بەڵام دەکرێت بە پارەی کۆمپیالەکە هەر کاڵایەکمان بوویت بکڕینو بفرۆشین، بۆ نموونە دەتوانین بە پارەی کۆمپیالەکە ئۆتۆمبێل، یان خانوو، یان ناوماڵ، یان زەوی، یان هەر شتێکی تر بکڕینو بفرۆشین، نرخی کاڵاکانیش هەرچەندو هەرچۆن بێت کێشەی نییە بەمەرجێك کاڵا بێت، دراو، یان ئاڵتونو زیوو نەبێت.

٦- چەك (الشيك، الصك):

ئەویش کاغەزێکی تری بازرگانییەو لەبری پارە بەکاردێت، هەمان حوکمو نرخی ئەو بڕە پارەیەی هەیە کە تێیدا تۆمار کراوە.

دەرکردنی چەكو پێدانی بۆ دوو مەبەستی سەرەکی بەکاردێت:

یەکەمیان: لەبری قەرزداو وەك ئامڕازێك بۆ زامنکردنی پارەی قەرزەکە بۆ کەسی قەرزار، ئەم شێوازی بەکارهێنانەش هیچ کێشەی نییە، چونکە چەك کاغەزێکی یاسایی بازرگانی باوەڕپێکراوە، مەبەست لێی زامنکردنی

خامسا: يوصي المجمع بإعداد دراسة عن طبيعة موجودات المؤسسات المالية الإسلامية، من حيث نسبة الديون فيها، وما يترتب على ذلك من جواز التداول أو عدمه).

٢- ئەو کەسەی سەرەتا قەرزەکەی داوە و کۆمپیالەکەی لەبری قەرزەکەدا وەرگرتووە.

٣- جگە لەو حاڵەتانە نەبێت کە باسمان کرد.

وەرگرتنەوەی پارەی قەرزەکەیەو هیچی تر، وەك چۆن ئێستا حکومەت کەپارەی نییە، لەبری پارە، چەك دەدات بە هەموو ئەو هاوڵاتیو کۆمپانیایانەی کە قەرزیان لای حکومەتە.

دووەمیان: وەك نرخی کاڵاو بەمەبەستی کڕینو فرۆشتن.

حوکمی بەکارهێنانو مامەڵە پێکردنی چەك، لە زۆر ڕووەوە لەگەڵ کۆمپیالە یەك دەکاتەوە، بۆیە لێرەداو لە چەند خاڵێکداو بە کورتی ئاماژە بە گرنگترین حوکمەکانی مامەڵەکردن بەچەکەوە دەکەین:

أ- چەك هەمان حوکمی ئەو بڕە پارەیەی هەیە، کە تێیدا نووسراوە لە ڕووی چەندێتیو چۆنێتییەوە، هەموو ئەو حوکمانەی بەسەر ئەو بڕە پارەیەدا جێبەجێ دەبێت، بەسەر چەکەکەشدا جێبەجێ دەبێت.

ب- دروستە بەچەك هەرچی کاڵایەکمان بوویێت وەك خانوو، ئۆتۆمبێل، جلوبەرگ، کەرەسەی بیناسازی، ناوماڵو هتد.. بکڕینو بفرۆشین، بەزیاد، یان بەکەم، بەقەرز، یان بەحازر، چەکەکە هەبوو (رصید)ی هەبێت، یان نا هیچ کێشەی نییەو دروستە.

ت- دروستە بە چەك هەردراوێکمان بوویێت، یان ئاڵتونو زیو بکڕین، بەڵام پێویستە لەم حاڵەتەدا چەکەکە هەبوو (رصید)ی ڕاستەقینەی هەبێت لە بانکدا، بتوانرێت دەستبەجێ پارەکەی خەرج بکرێت، چونکە وەکو گوتمان چەکەکە هەمان حوکمی پارەی هەیە، لەم جۆرە مامەڵانەدا دەبێت کڕدراوو فرۆشراو یەکسەر ئامادەبن.

ث- ئەگەر چەکەکە بەهەمان ئەو دراوە فرۆشتەوە کە تێیدا تۆمار کراوە، بۆ نموونە بە دۆلار کراوەو بە دۆلاریش فرۆشتمانەوە، ئەو کات جگە لە مەرجی بوونی هەبوو (رصید)ی تەواوی پارەکەی لە بانك، دەبێت بە هەمان

بڕە پارەش بفرۆشرێتەوە کە تێیدا تۆمار کراوەو زیادو کەم نەکات، خۆ ئەگەر زیادو کەمی کرد، یەکسەر سووی زیادە (ربا الفضل) دروست دەکات.

ج- ئەگەر چەکەکە بە دراوێکی تر فرۆشرا، جگە لەو دراوەی کە تێیدا تۆمار کراوە، بۆ نموونە چەکەکە بە دۆلار کڕدرابوو، فرۆشتمانەوە بە دینار، یان بەپێچەوانەوە، یان ئاڵتونو زیومان پێ کڕی، لەم حاڵەتەدا نرخەکانیان چەند بەرزو نزم بکات ئاساییە، چۆن جۆرەکانیان جیاوازە، بەڵام پێویستە چەکەکە هەبوو (رصیدی) تەواوی لە بانك هەبێت، بتوانرێت دەستبەجێ خەرج بکرێت، ئەگینا سووی دواکەوتنی یەکێك لە بەرامبەرەکان دروست دەکات (ربا النسیئة).

ح- ئەگەر چەکەکە بۆ ماوەیەك بوو هێشتا وادەی وەرگرتنی نەهاتبوو، یان هەبوو (رصید)ی نەبوو لە بانك، وەك ئەو چەکانەی ئەمڕۆ حکومەت دەیداتە خەڵکی، ئەو کات بەهیچ جۆرێك دروست نییە، بە هیچ جۆرە دراوێك، بەهیچ جۆرە نرخێك کڕینو فرۆشتن بەو جۆرە چەکانەوە بکرێت، یان ئاڵتونو زیوی پێ بکڕدرێت، چونکە ئەگەر بەهەمان دراوی خۆی بفرۆشرێت هەردوو جۆر سووی زیادەو دواکەتنی یەکێك لەبەرامبەرەکانیش دروست دەکات، ئەگەر بە دراوێکی تر بفرۆشرێت، ئەو کات سووی دواکەوتنی یەکێك لە بەرامبەرەکان دروست دەکات، لەم حاڵەتەدا تەنها دەتوانرێت کاڵا، یان شتومەکی تری وەك ئۆتۆمبێلو خانوو گەنمو برنجو ئەو جۆرە شتانەی پێبکڕدرێت.

خ- ئەو چەکانەی کە وادەی وەرگرتنیان بەسەر چووە، یان لە قەیرانێکی دارایی وەك ئەمڕۆدا وەرگرتنیان قورسو ئاستەمە، وەکو گوتمان گۆڕینەوەیان بە هەر دراوێکی تر حەرامە، بەڵام دەکرێت لە بری کڕینو فرۆشتن، بڕێك پارە بدەین بە هەر کەسێك کە پارەی چەکەکەمان بۆ دەستەبەرو دابین

دەکات، بەڵام بەمەرجێك بە بەرتیلو کاری ناشەرعیو ستەمکردن لە خەڵکی پەیدای نەکات، بەڵکو بە ڕێکاری شەرعیو یاسایی بۆمان وەربگرێتەوە، بەم شێوازە هەردوو لاش سوود مەند دەبنو هیچیشیان تووشی سووخۆریو کاری حەارم نابن.

د- بەهیچ شێوازێك دروست نییە، سزای دارایی لەسەر دواکەوتنی وەرگرتنەوەی چەك دابنرێت، چونکە گوتمان سزای دواکەوتنی دانەوەی قەرز حەرامە، ئەمیش دەچێتە هەمان خانەوە.

ئەمانە بە کورتی حوکمی بەکارهێنانی چەکن، کە بەداخەوە ئەمڕۆ خەڵکانێکی زۆر بەهۆی ئەم قەیرانە داراییەوە کڕینو فرۆشتن بەو جۆرە چەکانەوە دەکەن، بەبێئەوەی بگەڕێنەوە بۆ پرسی شەرع، یان گوێبدەنە حەڵاڵیو حەرامی کارەکەیان، لە کاتێکدا وەك باسمان کرد زۆربەی مامەڵەکانیان دەچێتە خانەی سووخۆرییەوە.

٧- هەواڵە بازرگانییەکان (الحوالات التجارية):

لە ڕووی شەرعەوە بریتییە لە گواستنەوەی قەرزێك، لە ئەستۆی کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر، بەم پێیەش هەواڵە سێ لایەنی سەرەکی هەیە کەئەمانەن:

یەکەمیان (المحيل، الساحب): کە کەسی یەکەمەو قەرزدارەو داوا دەکات لە کەسی دووەم کە خاوەن قەرزەکەیە، قەرزەکەی ئەستۆی بگوزارێتەوە بۆ ئەستۆی کەسی سێیەم، کە ئەم قەرزی لایەتی.

دووەمیان (المحال، المستفيد): کەسی دووەمە، کە قەرزی لای کەسی یەکەمە، داوای لێ دەکرێت، قەرزەکەی لە کەسی سێیەم وەربگرێتەوە.

سێیەمیان (المحال عليه، المسحوب عليه): کەسی سێیەمە کە قەرزاری

کەسی یەکەمە، لەسەر داوای کەسی یەکەم، داوای لێ دەکرێت قەرزەکە بداتەوە کەسی دووەم.

لەڕوی یاساییەوە هەواڵە بە یەکەم کاغەزی بازرگانی ئەژمار دەکرێت، کە مامەڵەی پێوە کراوە لە نێو کاغەزە بازرگانییەکاندا، بریتیە لە نووسراوێکی یاسایی بەپێی کۆمەڵێك مەرجی دیاریکراو، تێیدا کەسێك داوا لە کەسێکی تر دەکات، بڕێك پارە بدات بە کەسی سێیەم لە کاتو شوێنێکی دیاریکراودا، یان لەو کاتەی خۆی بیەوێت.

هەواڵەش بەم واتا سادەیەی خۆی هیچ کێشەیەکی شەرعی نییەو دروستە، بەڵام ئێستا هەواڵە بەم شێوازە نەماوە، تێکەڵ بە زۆرێك لە مامەڵە بازگانییەکانی تری وەك گۆڕینەوەی دراو، هەناردەکردنی بۆ شوێنانی تر، زۆر شتی تر بووە.

هەر بۆیە ڕوونکردنەوەی وردەکارییەکانی ئەم بابەتە هەڵدەگرین، بۆ کاتی قسەکردن لەسەر حوکمی گۆڕینەوەی دراوو مامەڵە پێکردنی.

٨- فرۆشتنی قەواڵەکان (بيع السندات):

ئەمە بەشی یەکەمە لە بەشی کاغەزە داراییەکان، زۆر جار حکومەتەکان، یان کۆمپانیاو دەزگاکانی وەبەرهێنان، لە کاتی دروستبوونی قەیران، یان بە مەبەستی گەشەپێدانو فراوانکردنی پڕۆژەکان پەنای پێ دەبەن.

بیرۆکەی قەواڵە بریتییە لەوەی کاتێك حکومەتێك، یان کۆمپانیایەك، یان هەر دامەزراوەیەکی تر، پێویستی بە بڕێك پارەی زۆر دەبێت، کەسی دەست ناکەوێت قەرزی بداتێ، کۆمەڵێك کاغەزی دارایی لەسەر شێوەی قەواڵە دەخاتە بازاڕەوە، لە بەرامبەر بڕێك پارەدا دەیانفرۆشێت، تا بڕی پارەی پێویستی

دەست بکەوێت.

ماوەی تەمەنی قەواڵەکانیش بەپێی پێویستیو پرۆژەکان دەگۆڕدرێت، قەواڵە هەیە بۆ ماوەی (٩٠) ڕۆژ دەردەکرێت، هەیە تا (٥) ساڵ، هەیە تا (١٥) ساڵو هەندێکیش هەیە تا (١٠٠) ساڵ دەکرێت[٤].

بۆئەوەی بشتوانێت قەناعەت بە خەڵکی بکات، قەواڵەکان بکڕن چەند ڕێگایەك دەگرێتە بەر:

یەکەم: مانگانە، یان هەرچەند مانگ جارێك، بڕێك پارەی بڕاوە دەدرێت بەو کەسانەی قەواڵەکان دەکڕن، ئەم بڕە پارەیەش بەپێی نرخی قەواڵەکان دەگۆڕێت، تا نرخی قەواڵەکە زیاتر بێت، بڕی مانگانەی پێدراویش بە کڕیاری قەواڵەکە زیاتر دەبێت، بۆ نموونە مانگانە (٥٪) قازانج دەدرێت بە خاوەنی قەواڵەکە، تا کۆتایی ماوەکەی، لەکۆتایشدا کەسەکە قەواڵەکە دەگێڕێتەوە بۆ ئەو لایەنەی دەری کردووە، پارەکەی خۆی وەردەگرێتەوە.

دووەم: یان قەواڵەکە بەنرخێکی زۆرتر، لەو نرخەی پێی فرۆشراوە دەردەچێت، بۆ نموونە قەواڵەکە بە (٥٠٠٠$) دۆلار دەفرۆشرێت، بەڵام ئەو نرخەی لە سەرێتی (٦٠٠٠$)، واتە کەسەکە کاتێك قەواڵەکە دەگێڕێتەوە (١٠٠٠$) قازانج دەکات.

سێیەم: یان هەندێجار بۆ خۆدزینەوە لە حوکمە شەرعییەکان، ئەو لایەنەی قەواڵەکە دەردەکات لە ژێر ناوی دیاری، یان بەخشین، پارە دەداتە هەڵگرانی قەواڵەکان.

دواتریش ئەو کەسانەی قەواڵەکان دەکڕن خۆیان لە نێوان خۆیاندا بازرگانی پێوە دەکەن، بەپێی نرخی بازاڕو نزیکبوونەوەی، وادەی کۆتاییهاتنی قەواڵەکە

٤- کۆمپانیای (سەنتافی) ئەمەریکی لە ساڵی (١٨٩٥) کۆمەڵێك قەواڵەی خستۆتە بازاڕەوە، تا ساڵی (١٩٩٥) بەردەوام بوون.

کڕینو فرۆشتنیان پێوە دەکەن.

هەموو ئەو ڕێگایانەش کە باسمان کرد بۆ دەرکردنی قەواڵەکان، مامەڵە پێوەکردنیشیان لە بازاڕدا سوویەکی ڕوونو ئاشکرای تێدایە، دەرکردنی قەواڵەکان تەنها فێڵو چاوبەستێکەو ئامرازێکە بۆ تێپەڕاندنی سووخۆریو هیچی تر. بۆیە نە لەسەرەتای دەرچوونو نە لەدواتریش، کڕینی ئەو قەواڵانەو پەنابردن بۆ ئەم جۆرە کارانە، لە هیچ کاتێکداو بە هیچ شێوازێك دروست نییە(٥).

لەبری ئەوە ئەو حکومەتو کۆمپانیایانە، دەتوانن لە بری قەواڵەکان بەشێوازی فرۆشتنەوەی پشك پڕۆژەکە دروست بکەنو پشك بفرۆشنەوە بە

٥- ئەمەش بڕیاری کۆمکاری فیقهی ئیسلامییە لەو بارەیەوە: إن مجلس مجمع الفقه الإسلامي المنعقد في دورة مؤتمره السادس بجدة في المملكة العربية السعودية من ١٧ إلى ٢٣ شعبان ١٤١٠هـ الموافق ١٤ - ٢٠ آذار (مارس) ١٩٩٠م . وبعد اطلاعه على الأبحاث والتوصيات والنتائج المقدمة في ندوة (الأسواق المالية) المنعقدة في الرباط ٢٠-٢٤ ربيع الثاني ١٤١٠هـ/٢٠-١٠/٢٤/١٠/١٩٨٩م بالتعاون بين هذا المجمع والمعهد الإسلامي للبحوث والتدريب بالبنك الإسلامي للتنمية، باستضافة وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية بالمملكة المغربية. وبعد الاطلاع على أن السند شهادة يلتزم المصدر بموجبها أن يدفع لحاملها القيمة الاسمية عند الاستحقاق، مع دفع فائدة متفق عليها منسوبة إلى القيمة الاسمية للسند، أو ترتيب نفع مشروط سواء أكان جوائز توزع بالقرعة أم مبلغا مقطوعا أم خصما. قرر:

١. إن السندات التي تمثل التزاما بدفع مبلغها مع فائدة منسوبة إليه أو نفع مشروط: محرمة شرعا، من حيث الإصدار، أو الشراء، أو التداول؛ لأنها قروض ربوية، سواء أكانت الجهة المصدرة لها خاصة، أو عامة ترتبط بالدولة، لا أثر لتسميتها (شهادات) أو (صكوكا استثمارية) أو (ادخارية)، أو تسمية الفائدة الربوية الملتزم بها (ربحا) أو (ريعا) أو (عمولة) أو (عائدا) .

٢. تحرم أيضا السندات ذات الكوبون الصفري، باعتبارها قروضا يجري بيعها بأقل من قيمتها الاسمية، يستفيد أصحابها من الفروق، باعتبارها خصما لهذه السندات .

٣. كما تحرم أيضا السندات ذات الجوائز، باعتبارها قروضا اشترط فيها نفع، أو زيادة، بالنسبة لمجموع المقرضين، أو لبعضهم، لا على التعيين، فضلا عن شبهة القمار.

ثانيا: من تعامل بهذه الشهادات المحرمة، لزمه التوبة إلى الله تعالى، والتخلص من الزيادة المحرمة بإنفاقها في المشاريع العامة و أوجه الخير، ولا يحل له الانتفاع بها. مجلة المجمع: ع٦، ج٢، ص١٢٧٣.و ع٧، ج١، ص٧٣. قرار رقم: ٦٠ (١١/٦).

خەڵکی وەبەرهێن، بەمەش هەم کارەکەی خۆیانو پرۆژەکانیان سەردەگرێت، هەم نە خۆیشیانو نەکەسیش تووشی حەرام نابێت.

٩- فرۆشتنی پشکەکان (بيع الأسهم):

پشك بریتییە لە کۆمەڵێك بەشی یەکسان لە کۆی پێکهاتەکانی سەرمایەی کارگە، یان کۆمپانیا، یان بانك، یان هەر دامەزراوەیەکی تر، بۆ نموونە دەڵێن کۆی نرخی کارگەیەك (١٠٠٠٠٠٠$) دواتر بۆ ئاسانکردنی کڕینو فرۆشتنو مامەڵەکردن بەم کارگەیەوە، ئەو بڕە پارەیە دابەش دەکەین بەسەر (١٠٠٠٠) پشکی یەکساندا، نرخی هەر پشکێك یەکسان دەبێت بە (١٠٠$)و هەر کەس بیەوێت، دەتوانێت بایی هێندەی توانای دارایی خۆی پشك بکڕێت، بۆ نموونە کەسێك (١٠٠٠$) بدات (١٠) پشك دەکڕێت، کەسێك (٢٠٠٠$) بدات (٢٠) پشك دەکڕێتو بەم شێوەیە، خاوەنی پشکەکانیش بۆ خۆیان دەتوانن، بە پشکەکانی خۆیانەوە بازرگانیو کڕینو فرۆشتن بکەن، نرخی پشکەکانیش بەپێی قازانجو زیانی پرۆژەکە دەگۆڕێت، تا قازانجی پرۆژەکە زیاتر بێت، بێگومان نرخی پشکەکانیشی بەرز دەبێتەوە، خۆ ئەگەر زیانی زیاتر بێت، ئەو کات بێگومان نرخی پشکەکانیشی دادەبەزێت.

ئەم جۆرە مامەڵەیە بەپشکەوە هیچ گرفتێکی شەرعی نییە، چونکە تۆ لێرەدا پارە ئاڵوگۆڕ ناکەیت، بەڵکو دەبیتە خاوەنی بەشێك لە کۆمپانیا، یان کارگەکە، مامەڵە بەو بەشەوە دەکەیت کە خۆت خاوەنیت.

تاکە تێبینییەك کە پێویستە خەڵکی ئاگاداری بن، ئەوەیە کە هەرگیز پشکی پرۆژە، یان کۆمپانیایەك نەکڕن کە کاری حەرامو ناشەرعی تێدا ئەنجام بدرێتو وەکو هەر ئوتێل، یان مۆڵ، یان پارکێك کە عارەقی تێدا بخورێتەوە،

یان سەنتەری مەساج، یان مەلەوانگەی تێکەڵ، یان کاری بەدڕەوشتیو ناشەرعی تێدا ئەنجام بدرێت، یان کۆمپانیای وەبەرهێن پارەکانی لە پڕۆژەی سووخۆریدا بەکاربهێنێت، تۆش بچیت پارەکانت تێکەڵی پارەکانی بکەیت، چونکە هەموو ئەمانە حەرامنو پارەو قازانجەکانیشیان حەرامن، پێویستە خەڵکانی باوەڕدار خۆیانی لێ بەدوور بگرن.

١٠- جیاوازییەکانی نێوان فرۆشتنی پشكو قەواڵە:

ئێمە لە دوو بڕگەی سەرەوەدا باسمان لە حوكمی فرۆشتنی قەواڵەو پشك کرد، گوتمان فرۆشتنی قەواڵە حەرامەو دروست نییە، بەڵام فرۆشتنی پشك دروستە کێشەی نییە، هۆکاری ئەم جیاوازیەش بۆ ئەم چەند خاڵەی خوارەوە دەگەڕێتەوە:

أ- قەواڵە بریتییە لە پێدانی قەرزو دەچێتە ئەستۆی کۆمپانیا، بەڵام پشك بەشێکە لە خاوەنداریێتی کۆمپانیا، یان پڕۆژەکە.

ب- ئەو کەسانەی قەواڵە دەکڕن، تەنها قەرزیان لای کۆمپانیایە، بۆیە هیچ مافێکیان لە بەڕێوەبردنی کۆمپانیادا نییە، ناشتوانن بەشداری کۆبوونەوەکانی دەستەی گشتی بەڕێوەبردنی بکەن، مەگەر لە هەندێك حاڵەتی تایبەتدا نەبێت، بەڵام ئەوانەی پشکیان هەیە، وەك خاوەنی کۆمپانیا ئەژمار دەکرێن، مافی بەڕێوەبردنو بەشداریکردنی گشت کاروچالاکییەکانی کۆمپانیایان هەیە.

ت- ئەو کەسانەی قەواڵە دەکڕن قازانجێکی دیاریکراوی خۆیان هەیەو وەری دەگرن، تەنانەت ئەگەر کۆمپانیا ئیفلاسیش بکاتو مایە پووچیش بێت، چونکە ئەوان قەرزیان لای کۆمپانیایەو هیچ پەیوەندییان بەزیانو قازانجی کۆمپانیاوە نییە، بەڵام ئەوانەی پشکیان هەیە، تا کۆمپانیا قازانج نەکات، هیچ

قازانج نابەن، ئەگەریش کۆمپانیا زەرەری کرد، ئەوانە بەشێکی لە زەرەرەکانی کۆمپانیاو بەپێی پشکەکانیان بەردەکەوێت.

ث- ئەو کەسانەی قەواڵەیان هەیە، بە کۆتایی هاتنی ماوەی قەواڵەکە پارەکانی خۆیان وەردەگرنەوە، بەڵام ئەو کەسانەی پشکیان هەیە، پارەی پشکەکانیان بۆ ناگەڕێتەوە تا بە ئارەزووی خۆیان پشکەکانیان نەفرۆشن، یان کۆمپانیا هەڵبوەشێتەوەو تەمەنی پشکەکانیان کۆتایی پێبێت.

ج- لەکاتی مایەپووچبوونی کۆمپانیادا (إفلاس الشركة)، ئەوانەی قەواڵەیان هەیە، بەر لەخاوەن پشکەکان مافو پارەکانی خۆیان وەردەگرنەوە، چونکە ئەوانە قەرزیان لای کۆمپانیایە، بەڵام خاوەن پشکەکان، خاوەنی کۆمپانیان.

بەشی نۆیەم[1]

1- لە ڕۆژی ٢٠١٥/١/٣١ تۆمار كراوە.

ڕێكارە شەرعییەكان بۆ خۆ پاراستن لە سوو:

یەكێك لە جوانترینو ناوازەترینی دیاردەكانی حوكمی شەرعی ئەوەیە، كــە كاتێك ڕێگە لە كارێكی نەشــیاوو زیانبەخش دەگرێت، دەیەها ڕێگاو ڕێكاری شــەرعی تر، بۆ خەڵكــی واڵا دەكات، كــە دەیانگەیەنێتە هەمان مەبەســتو ئامانجی خۆیان، بەبێ هیچ زیانو مەترسییەك لە ئێستاو لە داهاتوویشیاندا.

ئێستاش لێرەداو پاش ئەوەی باسی ڕێگە ناشەرعیو زیانبەخشەكانمان كــرد بۆو ەرگرتنی قەرز، بــاس لە ڕێكارە شــەرعییەكانو ئەو مامەڵانە دەكەین، كە حكومەتو بانكو كۆمپانیاكان دەتوانن لە بری ســوو بەكاری بهێنن، خۆشیانو خەڵكیش لە كاری ناشەرعی بپارێزن.

گرنگترینی ئەو ڕێگانەش ئەمانەن:

١- فرۆشتنەوە لەسەر مایەو بە قازانج (بیع المرابحة).

٢- هاوبەشیبوون بە پارەی لایەنێكو كاری لایەنەكەی تر (المضاربة).

٣- بەكرددان (الإستصناع).

٤- بەقــەرز كڕین بە گــران، بەحازر فرۆشــتنەوە بەنرخێكی كەمتر (الزرنقه) (التورق).

یەکەم: فرۆشتنەوە لەسەر مایەو بە قازانج (بیع المرابحة):

ئەمە یەکێکە لەبەربڵاوترینی شێوازەکانی وەبەرهێنان لە ئێستادا، زۆربەی دەزگا دارایی‌و خاوەن دەستمایەکان کاری پێ دەکەن، زۆربەی بوارەکانی ژیانی خەڵکیشی گرتۆتەوە.

فرۆشتنەوە بەقازانج دوو چەمکی کۆن‌و نوێی هەیە:

لە کۆنداو کاتێك دەگەڕێیتەوە بۆ پەرتووکی زانایان، دەبینین ئەوان مەبەستیان لە (مرابحة) ئەوە بووە، کەسێك لەسەر مایە شتێك بفرۆشێتەوە بە قازانج، بۆ نموونە کەسێك خانویەکی کڕیوەو کەسێك دەیەوێت لێی بکڕێتەوە، ئەم هەمان نرخو مایەکەی خۆی پێ دەڵێت کە پێی کڕیوە، لەسەر ئەوەوە شتێك قازانجی لێوەردەگرێت[١]. خۆ ئەگەر لەسەر مایە بە کەمترو بە زیان پێی فرۆشت، ئەو کات پێی دەگوترێت (وضیعة)، ئەگەریش بە مایەکاری‌و بەهەمان ئەو نرخەی کەپێی کڕیوە پێی فرۆشتەوە، ئەو کات پێی دەگوترێت (تولیة).

زانایان لە کۆندا ئەو شێوازە فرۆشتنەیان بە قازانجو لەسەر مایە پێ باش نەبووە، چونکە لەوانەیە هەندێك فێڵ‌و ناپاکی‌و درۆی تێبکەوێت[٢]، بۆیە

١- زانایان بۆ دروستی ئەم شێوازە لە مامەڵە چەند مەرجێکیان داناوە لەوانە: أ- دەبێت نرخی یەکەمی کڕینی کاڵاکە لای کڕیارەکە زانراوو دیار بێت. ب- دەبێت نرخەکەی چەندەو چۆنە ڕاستگۆیانە بێ زیادو کەم پێی بگوترێت. ت- دەبێت بڕی قازانجەکەش دیار بێت، کە لەسەر مایەوە لێی وەردەگرێت.

٢- سەرەڕای ئەو مەرجانەی سەرەوەش کە باسمان کرد، هەندێك لە زانایان لە کۆندا ئەم جۆرە مامەڵەیەیان پێ باش نەبووە لەوانە: عەبدوڵلای کوڕی عومەر، سەعیدی کوڕی موسەییەب، موحەممەدی کوڕی سیرین، حەسەنی بەصری، نەخەعی، قەتادە، ئیمامی ئەحمەد، ئیسحاق.
چونکە گوتویانە لەوانەیە کەسی یەکەم خۆی خەڵەتا بێتو زیاتریان لێ سەندبێت، ئەویش ئەم ڕاستییە بە کەسی کڕیار ناڵێت، بەڵکو سوێند دەخوات کە ئەوەندەی پێداوەو ڕاستیش دەکات، بەڵام ئەو باسی ئەوە ناکات کە خۆی فێڵی لێکراوەو خەڵەتێنراوە، یان لەوانەیە نرخی ئەو شتەی ئەم ئێستا دەیفرۆشێتەوە نرخەکەی دابەزیبێتو ئەم لای کڕیارەکە باسی ئەوە ناکات، بەڵکو لەسەر نرخی ئەو کاتەی کە گران بووە پێی دەفرۆشێتەوەو زیاتریشی لێوەردەگرێت، یان

پێیان باشتر بووە کەسەکە بە عەقڵی خۆیو بە نرخی ڕۆژ مامەڵە بکات، نەك لەسەر مایە.

لــە ئێســتاداو زانایانی هاوچەرخ کە باســی فرۆشــتنەوە بــە قازانج (بیع المرابحە) دەکەن، شــیوازێکی تریان لە فرۆشتن مەبەستە کە بریتییە لەوەی: کاتێك کەســێکی دەســتکورت دەیەوێت کاڵایەکی وەکو خانوو، یان ئۆتۆمبێل، یان ناوماڵ، یان دوکان، یان هەرشتێکی تر بکڕێت، بەڵام پارەی نییە، کەسیش لەبەر خوا قەرزی ناداتێ، ئەو کەسە دەچێتە لای بانك، یان کۆمپانیا، یان هەر خاوەن دەستمایەیەكو داوای لێ دەکات کە بڕوات ئەو خانووە، یان ئۆتۆمبێل، یــان دوکانە بکڕێت، بەڵێنی ئەوەی پێــدەدات کە کڕی، دواتر ئەم بەنرخێکی زیاتر بەڵام بە گوژمە (قیســت) لێی دەکڕێتەوە، کەســی یەکەمیش کە بانکە، یان کۆمپانیا لەســەر بەڵێنەکەی ئــەم دەچێت کاڵاکە بەپارەی حازر دەکڕێت، دواترو بەو نرخە زیادەی لەسەری ڕێکەوتونو بەگوژمە دەیفرۆشێتەوە بەم[٣].

لەوانەیە ئەو شــتە ســیفەتو شێوازی گۆڕابێتو ئێســتا نرخەکەی دابەزیبێت، بۆ نموونە ئەگەر کاڵاکە ئۆتۆمبێلێك بێت، لەوانەیە ئەم کە کڕیویەتی بەو نرخە کەم ڕۆیشــتبێت بەڵام ئێســتا لای ئــەم زۆر ڕۆیشــتوە، یان مۆدێلەکــەی کۆن بووە، یان تووشــی ڕووداوی هاتووچۆ بووە، یان بۆیاخ کراوەتەوە، بەڵام ئەم لای کڕیارەکەی باســی هیچ کام لەمانە ناکات، سوێند دەخوات کە ئەوەندەم پێداوە، بەڵام ناڵێت کەیو چۆن بووە کە ئەوەندەم پێداوە، ئەمانەو زۆر شتی تر هەیە کە زانایان ترسیان لێی هەبووە کە ببێتە هۆی حەرامبوونی مامەڵەکە، لەبەرئەوە پێیان باشتر بووە لەسەر مایە پێی نەفرۆشــێتەوە. بەڵام بۆچوونەکەیان لاوازەو زۆرینە لەسەر ئەوەن کە دروستە. بڕوانە: إبن المنذر، الإشراف علی مذاهب العلماء، ج٦،ص١٣٤، مصدر سابق.

٣- هەرچەندە ئەم شــێوازە لە فرۆشــتن لە کۆنیشــدا هەبووە، بەڵام نەبووەتە دیاردە بۆ نموونە: ئیمامــی شــافعی لە پەرتووکــی (الأم)دا، دەربارەی ئەم جۆرە مامەڵەیە دەڵێــت: (وإذا أری الرجل الرجل السلع فقال: اشتر هذه وأربحك فيها كذا، فاشتراها الرجل، فالشراء جائز، والذي قال أربحك فيها بالخيار: إن شــاء أحدث فيها بيعا وإن شــاء تركه). الشــافعي، الأم، ج٣/ص٩٣، مصدر سابق. واتا ئەگەر کەســێك کاڵایەك نیشــانی کەســێکی تر بدات، بڵێت ئەوە بکڕەو من دواتر بەوەندە قازانج لێت دەکڕمەوە، کەسەکەش لەسەر قسەی ئەم کاڵاکەی کڕی، ئەو جۆرە مامەڵەیە دروستە، دواتر ئەو کەسەی بەڵێنی پێدا کە بەزیاتر لێی بکڕێتەوە ئازادە لەوەی لێی بکڕێتەوە، یان نەیەوێت.

ئەمە یەکێکە لە ڕێکارە شەرعییەکان بۆ خۆ پاراستن لەسوو خواردن، بەڵام چەند مەرجێك هەیە پێویستە لەو جۆرە مامەڵانەدا ڕەچاوبکرێن کە ئەمانەن.

حوکمی فرۆشتنەوە لەسەر مایە بەقازانجو مەرجەکانی:

زۆرینــەی زۆری زانایانی کۆنو هاوچەرخ لەســەر ئەوەن، کە ئەم شــێوازە لەمامەڵە شــەرعییەو ڕێگە پێدراوە، بەڵام بە مەبەستی تەواو شەرعی بوونی مامەڵەکــە، دوور کەوتنــەوە لە هەر فێڵو ناشــەرعیو ئەگەرێکی نەخوازراو، کۆمەڵێك مەرجیان بۆ داناوە کە بریتین لە:

١- دەبێت لایەنی داوا لێکراوو خاوەن دەســتمایە کە بانکە، یان کۆمپانیا بە شــێوازێکی کرداریو ڕاستەوخۆ لە ڕێی خۆی، یان کارمەند، یان نوێنەرێکییەوە، هەستێت بە کڕینی کاڵاکە، سەرەتا کاڵاکە بەگرێبەستێك، یان بە هەر ڕێکارێکی شــەرعی، یان یاســایی تر بچێتە ســەر ناوی ئەو، دواتر ئەو بیفرۆشێتەوە بەو کەسەی کە بەڵێنی کڕینی پێداوە. کۆمکاری فیقهی ئیسلامی دەربارەی ئەم مەرجە دەڵێن: (إن بيع المرابحة للآمر بالشراء إذا وقع على سلعة بعد دخولها في ملك المأمور، حصول القبض المطلوب شرعاً، هو بيع جائز، طالما كانت تقع على المأمور مسؤولية التلف قبل التسليم، تبعة الرد بالعيب الخفيو نحوه)[٤]. واتا: فرۆشتنەوەی کاڵایەك بە قازانج بەو کەسەی کــە فەرمانی بــە کڕینی کاڵاکە کــردووە، پاش ئەوەی کاڵاکە دێتە ســەر ناوی فەرمانپێکراو بە کڕین، ئەم دەبێتە خاوەنی شــەرعی، مامەڵەیەکی دروستە، بە مەرجێك بەرپرســیارێتی تیاچوونی کاڵاکە، یان گەڕاندنەوەی بەهۆی هەر کەمو کورتییەکی شــاراوەوە کە لە کاڵاکەدا هەبێت لە ئەســتۆی کەسی فەرمانپێکراو بێت، بەر لەوەی ڕادەستی ئەو کەسەی بکات کەفەرمانی بەکڕینی کردووە.

٤- مجلــس مجمع الفقه الإســلامي الدولي المنعقد في دورة مؤتمــره الخامس بالكويت من ١- ٦ جمادى الأولى ١٤٠٩ الموافق ١٠ — ١٥ كانون الأول (ديســمبر) ١٩٨٨م، قرار رقم: ٤٠ - ٤١ (٥/٢و ٥/٣). مجلة المجمع، ع٥، ج٢، ص ٧٥٤و ٩٦٥.

٢- پاش ئەوەی کۆمپانیا بەگرێبەستێکو بەناوی خۆیەوە کاڵاکەی کڕی، دواترو بەگرێبەستێکی تری سەربەخۆ کاڵاکە دەفرۆشێت بەو کەسەی داوای کردووە، بەو نرخەی لەسەری ڕێکەوتون. خۆ ئەگەر مامەڵەکە بەم دوو قۆناغەدا نەڕوات شەرعی نابێتو دروست نییە، بۆ نموونە ئەگەر بانک، یان کۆمپانیا کەسی کڕیار خۆی نارد، گوتی بڕۆ کاڵاکە بکڕەو من پارەکەی دەدەم، ئەوە یەکسەر حەرام دەبێت، دەبێتە سوو؛ چونکە بانک هیچی پێ نەفرۆشتوە، بەڵکو ئەو خۆی چووە ڕاستەوخۆ شتەکەی کڕیوە، بانک، یان کۆمپانیا تەنها پارەکەی بۆ داوە، دواتر زیاتری لێ وەرگرتۆتەوە. خۆ ئەگەر کاڵاکە هی بانک، یان کۆمپانیا خۆی بێت، بەگوژمە پێی بفرۆشێت، ئەو کات مامەڵەکە ڕاستەوخۆ لە نێوان خۆیو کەسی کڕیاردا دەبێتو هیچ کێشەی نییە.

٣- دەبێت مامەڵەو گرێبەستەکە ڕاستەوخۆ لە نێوان کڕیارو فرۆشیاردا بێت، کەسی سێیەمی تێنەکەوێت، خۆ ئەگەر کەسی سێیەمی تێکەوت، ئەو کات حەرام دەبێت، دەبێتە سوو [٥].

٤- دەبێت ڕێکەوتنی بانک، یان کۆمپانیا لەگەڵ کەسی کڕیار کە بەڵێنی کڕینەوەی کاڵاکەیان پێ دەدات، تەنها وەکو بەڵێن سەیر بکرێت نەك گرێبەستی کڕین، واتا پاش ئەوەی بانک، یان کۆمپانیا، لەسەر بەڵێنی کەسی کڕیار کاڵاکەیان کڕی، نابێت کڕیارەکە ناچار بکەن لەسەر ئەوەی کاڵاکەیان لێ بکڕێتەوە، بەڵکو ئەو ئازادە لەوەی کە لێیان دەکڕێتەوە، یان نا [٦]؛ چونکە

٥- مەبەستمان لە کەسی سێیەم ئەوەیە کڕیارەکە کاڵاکە لە کۆمپانیا بکڕێت، دواتر بانک بێتە مامەڵەکەوەو پارەکە لە بری کڕیار بداتە کۆمپانیاو دواتر بەقیستی درێژخایەنو بەزیاد پارەکە لە کڕیار وەربگرێتەوە.

٦- زانایان بە گشتی چەند بۆچوونێکی جیاوازیان لەسەر ئەم خاڵە هەیە: هەندێك پێیان وایە لەڕووی شەرعیو یاساییەوە، پێویستە کەسی کڕیار پابەند بێت بەبەڵێنەکەیەوە. هەندێکی تر پێیان وایە لە ڕووی شەرعەوە پێویستە پابەند بێتو ئەگەر پابەند نەبوو گوناهبار دەبێت، بەڵام لەڕووی یاساو قەزاوە ناچار ناکرێت لەسەر پابەند بوون بە بەڵێنەکەی. هەندێکی تر دەڵێت

ئەو تەنها بەڵێنی کڕینەوەی پێداونو گرێبەستی کڕینی لەگەڵ نەکردوون، ئەو دوو شـــتەش لێك جیاوازن، خۆ ئەگەر ناچاری بکەن لەسەر کڕینەوەی کاڵاکە، ئەو کات دوو گرفتی شەرعی دروست دەکات:

یەکەم: وەك ئەوە وایە بانك، یان کۆمپانیا شتێکیان فرۆشتبێت کە خاوەنی نەبـــوون؛ چونکـــە ئەو کاتەی کڕیارەکە بەڵێنی پێـــدان، ئەوان خاوەنی کاڵاکە نەبـــوون، ئیتـــر چۆن ئەو کات فرۆشـــتویانەو گرێبەســـتیان لەســـەر کردووە. کۆمکاری فیقهی ئیســـلامی دەربارەی ئەم مەرجە دەڵێـــن: (المواعدة – وهي التي تصـدر من الطرفـين – تجوز في بيع المرابحة بشـرط الخيار للمتواعدين، كليهمـا أو أحدهما، فـإذا لم يكـن هناك خيار فإنها لا تجـوز؛ لأن المواعدة الملزمة في بيع المرابحـة تشبه البيع نفسه، حيـث يشترط عندئذ أن يكون البائع مالـكاً للمبيع حتى لا تكون هناك مخالفة لنهي النبي ﷺ عـن بيـع الإنسـان ما ليس عنـده)[٧]. واتا: ئەو بەڵێننامەیە کە هەردوولا لەســەری ڕێك دەکەون دروســـتە، بەمەرجێك هەردوولا، یـــان لایەنێکیان مافی ئەوەیان هەبێت پێوەی پابەند نەبن، چونکە بەڵێننامەیەك کە هەردوولا پێوەی پابەند بنو مافی هەڵوەشـــاندنەوەیان نەبێت، وەکو خودی گرێبەســـتی فرۆشتن وایە، لەم کاتەشـــدا پێویســـتە فرۆشیار خاوەنی ڕاســـتەقینەی فرۆشراوەکە بێت، تا ســـەرپێچی ئەو فەرموودەیـــەی پێغەمبەرﷺ نەکات، کە نەهی لە فرۆشـــتنی شتێك کردووە مرۆڤ خاوەنی نەبێت.

دووەم: وەك ئەوە وایە کە دوو مامەڵە لەیەك گرێبەســـتدا کرابێت، چونکە کەسەکە ناچار ناکرێت لەسەر پابەندبوون بە بەڵێنەکەی، بەڵام هەر زیانێك لەدەرەنجامی پابەند نەبوونی ئەو کەوتەوە، ئەوە لێی بەرپرسیارەو پێویستە قەرەبووی لایەنی زیانلێکەوتوو بکاتەوە. ئەم بۆچوونەش پەسەندترینیانەو مافی هەموو لایەنەکان دەستەبەر دەکات، لەگەڵ هەموو دەقە شەرعییەکانیش یەك دەکاتەوە.

٧ – مجلـس مجمع الفقه الإسـلامي الدولي المنعقد فـي دورة مؤتمره الخامس بالكويت من ١- ٦ جمادى الأولى ١٤٠٩ الموافق ١٠ — ١٥ كانون الأول (ديسـمبر) ١٩٨٨م، قرار رقم: ٤٠ - ٤١ (٢/٥و ٣/٥). مجلة المجمع، ع٥، ج٢، ص ٧٥٤و ٩٦٥.

وەك ئەوە وایە بە کڕینی بانك، یان کۆمپانیا بۆ کاڵاکە یەکسەر لەوانیشەوە فرۆشرابێتەوە بە کڕیارەکەو ئەمەش پێغەمبەری خوداﷺ نەهی لێکردووە، ئەبو هورەیرە لە پێغەمبەرەوە بۆمان دەگێڕێتەوەو دەفەرمووێت: {نَهَى عَنْ بَيْعَتَيْنِ فِي بَيْعَةٍ}[٨]. واتا: پێغەمبەری خودا ﷺ نەهی کردووە لەوەی دوو مامەڵە لەیەك گرێبەستدا بکرێت [٩].

٥- ئەگەر بانك، یان کۆمپانیا تووشی هەر زیانێك بوون لەدەرئەنجامی پابەند نەبوونی کڕیارەکە بەبەڵێنەکەیەوە، ئەو کات کەسی کڕیار ناچار دەکرێت قەرەبووی زیانەکەیان بۆ بکاتەوە، بۆ نموونە کاڵاکە نرخی دابەزی، یان هەر زیانێکی تری لێکەوت، ئەوە ئەوان مافی شەرعی خۆیانە قەرەبووی زیانەکەیان لە کەسی کڕیار وەربگرنەوە.

٦- لایەنی بانك، یان کۆمپانیا بەرپرسیارە لە پاراستنو سەلامەتی کاڵاکە تا ئەو کاتەی دەگاتە دەستی کڕیارەکە، بڕیاری لەسەر دەدات. بۆ نموونە: ئەگەر کاڵایەکمان لە سەر داوای کڕیار لە وڵاتی چین کڕی، دواتر کەشتی بارهەڵگرەکە کەوتە ژێر ئاوو کاڵاکەی ئێمەش فەوتا، ئێستا کەسی بەرپرسیار لە کاڵاکەو فەوتانی، بانكو کۆمپانیایە نەك کەسی کڕیار، چونکە هێشتا نەگەیشتۆتە دەستی ئەو، تا نەگاتە دەستی ئەوو بڕیاری کڕینی نەدات، هیچ پەیوەندییەکی بەوەوە نییە، با لەسەر داوای ئەویش کڕدرابێت.

ئەمەش لەگەڵ خاڵی پێشتر لەو ڕووەوە جیاوازە: ئەگەر کاڵاکەو وەکو خۆی لەسەر ئەو سیفەتەی کە کڕیارەکە داوای کردووە، گەیشتە دەستی، بەڵام ئەو پابەند نەبوو بە بەڵێنەکەیەوەو نەیکڕی، ئێستا بەو هۆیەوە هەرچی

٨- إبن حبان، صحيح إبن حبان، ج١١،ص٣٤٧، مصدر سابق. الترمذي، سنن الترمذي، ج٣،ص٥٣٣، قال الألباني في تخريجه: صحيح. مصدر سابق. النسائي، سنن النسائي الكبرى، ج٤،ص٤٣، مصدر سابق.

٩- ئەم فەرموودەیە چەندین واتا هەڵدەگرێتو یەکێك لە واتاکانی ئەمەیە.

زیانێك بەر بانك، یان کۆمپانیا بکەوێت لە ئەستۆی کڕیارە، بەڵام فەوتان، یان زیانپێکەوتنی کاڵاکە بەر لەوەی بگاتە دەستی کڕیار لە ئەستۆی بانك، یان کۆمپانیایە، دەبێت ئاگامان لەوە بێت ئەو دوو حاڵەتە تێکەڵ نەکەین.

٧- ئەو پارەیەی وەکو قازانج دەخرێتە سەر نرخی کاڵاکە، پاش فرۆشتنەوەی بە کڕیار نابێت لەسەرمایەی کاڵاکە جیابکرێتەوە، بۆ نموونە: نابێت بانك، یان کۆمپانیا بە کڕیارەکە بڵێت: ئەو ئۆتۆمبێلەت پێدەفرۆشم بە (١٠٪) قازانج بۆ ساڵێکو بە (١٥٪) بۆ دوو ساڵ، بەڵکو دەبێت دەستمایەو قازانجەکە بەیەك گۆزمە بڵێت، گریمان ئۆتۆمبێلەکە بە (١٠٠٠٠$) ئەو دەبێت بڵێت بە (١١٠٠٠$) پێت دەفرۆشمەوە، بۆ ساڵێکو بە (١١٥٠٠$) بۆ دوو ساڵ، بەمەش ڕێژەی قازانجو دەستمایەکە لێك جیا نابنەوە، گومانی سووی لێ ناکرێت. کۆمکاری فیقهی ئیسلامی دەربارەی ئەم مەرجە دەڵێن: (لا يجوز شرعاً في بيع الأجل التنصيص في العقد على فوائد التقسيط، مفصولة عن الثمن الحال، بحيث ترتبط بالأجل..)[١٠] . واتا: لە کاتی فرۆشتن بە قەرزدا، دروست نییە لە گرێبەستەکەدا ئەو سوودو زیادەیەی دەچێتە سەر قیستەکان جیا بکرێتەوە لە نرخی کاڵاکە بە حازر، بەشێوازێك -کە ئەو زیادانە- وابەستەی کاتەکە بکرێت.

٨- نابێت کۆمپانیا، یان بانك مەرجی سوودی دواکەوتنی دانەوەی قەرز لەسەر کڕیار دابنێت، بۆ نموونە: ئەگەر کڕیار لەدانەوەی قیستەکات دواکەوت، نابێت لە بەرامبەردا بانك، یان کۆمپانیا سزای دارایی لەسەر دابنێت، پارەی زیاد بخاتە سەر پارەکانی، چونکە وەکو پێشتر گوتمان ئەوە سوویەکی ئاشکرایەو حەرامە. بەڵکو لەبری ئەوە بانك دەتوانێت کەفیلی دەستەبەر، یان بارمتەی موڵك، یان خانوو، یان کۆمپیالەی لێوەربگرێت.

١٠- مجمع الفقه الإسلامي المنعقد في دورة مؤتمره السادس بجدة في المملكة العربية السعودية من ١٧- ٢٣ شعبان ١٤١٠ هـ الموافق ١٤ - ٢٠ آذار (مارس) ١٩٩٠م.

دووەم- هاوبەشیبوون بەپارەی لایەنێكو كاری لایەنەكەی تر (المضاربة):

ئەمە یەكێكی ترە لەو شێوازە شەرعییانەی كە حكومەتو بانكو كۆمپانیاكان دەتوانن لەبری پێدانی پارە بەسوو بەكاری بهێنن.

بیرۆكـــەی ئەم شــێوازە بریتیە لــەوەی بانك، یان كۆمپانیا، یان كەســێكی ســەرمایەدار بڕێــك پارە بدات بــە لایەنێكی تر كە دەســتمایەی نییە، بەڵام شارەزایی باشی لە بواری بازرگانیدا هەیە، تا كاری پێوە بكات. لە داهاتەكەیدا بەرێژەیەكی دیاریكراو دەبنە هاوبەش.

ماوەی هاوبەشی بوونەكە، ڕێژەی قازانجی هەر لایەكیان، شێوازی بەكارهێنانی دەســتمایەكە بەپێی ڕێكەوتنی هەردوو لادەبێت، لایەنی خاوەن دەســتمایە لە بەرامبەر دەســتمایەكەیدا بڕێــك قازانج وەردەگرێت، لایەنی هەڵســوڕێنەری دەستمایەكەش لە بەرامبەر كارو ماندووبوونەكەیدا بڕێك قازانج وەردەگرێت.

ئەم جۆرە مامەڵەیە دوو شێوازی هەیە:

یەكەمیــان پێی دەگوترێــت: كاركردنێكی ڕەها (المضاربــة المطلقة): لەم شــێوازەدا خاوەن دەســتمایە مەرج لەسەر كەســی خاوەن كار دانانێت بەوەی چۆنو لەچیدا پارەكان بەكار بهێنێت، بەڵكو سەرپشكی دەكات لەوەی هەرچۆنو هەرچی پێ باشبوو بازرگانی پێوە بكات.

دووەمیان پێی دەگوترێت: كاركردنێكی ســنووردار (المضاربة المقیدة): لەم شــێوازەدا خاوەن دەستمایە مەرج لەسەر كەسی خاوەن كار دادەنێتو سنووری كارەكــەی، شــێوازی بەكارهێنانی بۆ دیــاری دەكات، بۆ نموونــە پێی دەڵێت: پارەكانی من تەنها لە كڕینو فرۆشتنی خانوو و زەویدا بەكاربهێنە، یان تەنها لە كاری دەرماندا بەكاری بهێنە، یان هەندێكجار ســنووری كارەكەی بۆ دیاری دەكاتو پێــی دەڵێت: پارەكانی من تەنها لە ســلێمانی، یان لە هەولێر مامەڵە

پێوە بکە، لەم حاڵەتەدا کەسی خاوەن کار پێویستە پابەند بێت بەو مەرجو شێوازو سنوورەی کە خاوەن دەستمایە دیاری دەکات، ئەگەر پابەند نەبێت ئەو کات بە تەنها ئەو بەرپرسیار دەبێت لە هەر زیانێك کە لێیان دەکەوێت.

مەرجەکانی دروستی ئەم شێوازە لە هاوبەشیبوون (مضاربە):

زانایان بۆ دروستی ئەم جۆرە مامەڵەیە، چەند مەرجێکیان داناوە کە ئەمانەن:

١- دەبێت دەستمایەی کارەکە پارەو دراو بێت، واتا ئەو شتەی خاوەن دەستمایە دەیداتە خاوەنکار، تا بازرگانی پێوە بکات دەبێت دراو بێت نەك کاڵا.

٢- دەبێت بڕی پارەی دەستمایەکە کە ڕادەستی خاوەن کارەکە دەکرێت دیاری کراوبێت، لە ڕووی بڕو جۆرو گشت سیفاتەکانی ترەوە، چونکە بڕی قازانجی هەردوو لا لەسەر بنەمای دەسمایەکە دیاری دەکرێت، خۆ ئەگەر دەسمایەکە نەزانراو بوو، ئەو کات بڕی قازانجەکەش نەزانراو دەبێت.

٣- دەبێت دەستمایەکە پارەیەکی حازر بێتو کاتی ڕێکەوتنەکە ڕادەستی کەسی خاوەنکار بکرێت، بۆیە ناکرێت پارەی دەستمایەکە قەرزێکی لای خاوەنکار بێت، بۆ نموونە ئەگەر خاوەن دەستمایە قەرزێکی لای خاوەن کارەکە بوو، هێشتا کاتی وەرگرتنەوەی نەهاتبوو، یان کاتی دانەوەی قەرزەکە هاتبوو، بەڵام قەرزارەکە نەیبوو بیداتەوە، دروست نییە لەم حاڵەتانەدا لەسەر ئەوە ڕێبکەون کە کەسی قەرزار بەو قەرزەوە کار بکاتو لە داهاتەکەیدا هاوبەش بن، یان هەر لایەنێکیان داوای ئەوە بکات؛ چونکە ئەمە یەکسەر دەبێتە سووی قەرز نەك قازانج، بەڵام ئەگەر قەرزەکە کاتی دانەوەی هاتبوو، وەکەسی قەرزار پارەکەی هێنایەوەو ڕادەستی خاوەن قەرزەکەی کرد، لەم حاڵەتەدا دەتوانن لەسەر ئەم شێوازەی کارکردن ڕێبکەون، خاوەن قەرزەکە ئەم جارە

بەم شێوازە مامەڵەیە پارەکە ڕادەستی خاوەن کارەکە بکاتەوە.

خۆ ئەگەر قەرزەکە لای کەسێکی تر بێت کە هیچ پەیوەندییەکی بەخاوەن کارەکەوە نەبێت، خاوەنی قەرزەکە خاوەن کارەکە ڕابسپێرێت کە بڕوات پارەکە لە قەرزارەکە وەربگرێتەوە، بەهاوبەشـی کاری پێوە بکات، ئەم جۆر ڕێکەوتنە هەرچەند باش نییە، بەڵام هەندێك لە زانایان ڕێگەیان پێداوە[١١].

٤- دەبێـت ڕێژەی قازانجی هەردوولا (خاوەن دەسـمایە، خاوەنکار) دیاری کراوبێـت، بۆ نموونە: دەتوانن لەسـەر ئـەوە ڕێبکەون کـە قازانجی پارەکە بەنیوەیی بێت، یان بە یەك لەسەر سێ بێت، یان هەر ڕێژەیەکی تر کەخۆیان پێی ڕازی بن لە قازانج.

بەڵام نابێت هیچ کامیان بڕێك لە قازانجی بڕاوە (مقطوع) بۆ خۆی دیاری بکات، بۆ نموونە: خاوەن دەسـمایەکە بڵێت من مانگی (١٠٠٠$)م دەوێت، ئیتر مـن پەیوەندیم بەزەرەرو قازانجەوە نییە، ئەمە نابێتە مامەڵە، بەڵکو دەبێتە پێدانـی قەرز بەسـوو، یان خاوەنکارەکە وابڵێت، چونکـە ئەوە دەبێتە کرێو شـێوازی مامەڵەکە لە هاوبەشـیبوون بەشێوازی (مضاربە) دەچێتە دەرەوە بۆ بە کرێگرتنو هەموو مەرجو حوکمەکانی دەگۆڕێت.

یان دروست نییە هیچ کامیان ڕێژەیەك لە پارەی دەسمایەکە، وەکو قازانج بـۆ خۆی دیاری بکات، بۆ نموونە بڵێت: مـن مانگانە (١٠٪) قازانجی پارەکەم دەوێت، چونکە ئەمیش وەکو حاڵەتی پێشوتر وایە، هەمان حوکمیشی هەیە.

یـان بۆ نموونە ئەگەر پارەکە لـە دوو جۆر بازرگانیکردن بە کاڵاوە بەکار

١١- حەنەفییەکان لەوبارەیەوە دەڵێن: (وَإِنْ كَانَ عَلَى غَيْرِهِ بأن قَالَ اقْبِضْ مَالِي عَلَى فُلَانٍ ثُمَّ اعْمَلْ بِهِ مُضَارَبَةً فَهُوَ جَائِزٌ، وإِنْ كَانَ مَكْرُوهًا لِأَنَّهُ شَرَطَ لِنفْسِهِ مَنْفَعَةً قَبْلَ الْعَقْدِ).واتا: ئەگەر قەرزەکە لای کەسێکی تر بوو گوتی: قەرزەکەی لای فلان کەسم بۆ وەربگرەوەو بڕۆ بەهاوبەشی کاری پێوە بکە ئەوە دروستە، هەرچەندە باشیش نییە؛ چونکە ئەو بەر لە ئەنجامدانی گرێبەستەکە مەرجی وەرگرتنی سوودی بۆ خۆی داناوە. إبن نجيم، البحر الرائق، ج٧،ص٢٦٣، مصدر سابق.

دەهات: با بڵێین لە زەویو ئۆتۆمبێلدا، دروســت نییە لەســەر ئەوە ڕێبکەون کــە یەکێکیان قازانجی زەوی وەربگرێت، ئــەوی تر قازانجی ئۆتۆمبێل، بەڵکو لــە کــۆی قازانجی هەر دوو مامەڵەکەدا پێکــەوە هاوبەش دەبن بەو ڕێژەیەی لەسەری ڕێکەوتوون.

٥- زیانو قازانجی مامەڵەکە لە کۆتایی ماوەی گرێبەستەکە ئەژمار دەکرێت نەك هیچ کاتێکی تر، بۆ نموونە ئەگەر گرێبەســتەکە بۆ ماوەی ســاڵێك بێت لە کۆتایی ساڵەکەدا قازانجو زیان یەکلا دەکرێتەوە، هەر قازانجێك هەبوو بەو ڕێژەیەی لەسەری ڕێکەوتوون دابەش دەکرێت.

بەڵام ئەگەر مامەڵەکە زیانی کردبوو، ئەو کات زیانەکان تەنها لەدەســتمایەکە دەردەکرێتو ڕووی کەســی خاوەنکار ناگرێتەوە، چونکــە خاوەنکار زیانی ئەرکو ماندوبوونەکەی بەرکەوتووە، خاوەن دەسمایەش زیانی پارەکان، خۆ ئەگەر خاوەن دەسمایە ئەم جۆرە مەرجە لە گرێبەستەکەدا دابنێت، یان خاوەن کار خۆی گوتی من گرەنتی ئەوە دەدەم کە دەسمایەکە پارێزراو دەبێتو هیچ زیان ناکەین، ئەوە جگە لەوەی مەرجەکە حەرامە، گرێبەستەکەش بەتاڵ دەکاتەوەو هەڵیدەوەشێنێتەوە.

تەنها لە دوو حاڵەتدا زیانی دەستمایە دەکەوێتە ئەستۆی خاوەنی کار:

أ- ئەگەر بەهۆی کەمتەرخەمیو خەمساردی ئەوەوە زیانەکە ڕوویدا بوو.

ب- ئەگــەر ســەرپێچی مەرجەکانی گرێبەســتەکەو خاوەن دەســمایەکەی کردبــوو، بۆ نموونە خاوەن دەســمایەکە مەرجی ئەوەی بــۆ دانابوو کە تەنها لەســلێمانیدا کار بەپارەکانەوە بکات، بەڵام ئەو شــتی فرۆشــتبوو بە ئێرانو بەو هۆیەوە پارەکە فەوتا، ئەو کات هەموو زیانەکە دەچێتە ئەستۆی خاوەنی کارەکە، چونکە ئەمە زیانێکی سروشتی نییە، بەڵکو بە هۆی سەرپێچی ئەوەوە ڕوویداوە، دەبێت هەر خۆی قەرەبووی بکاتەوە.

سێیەم- بەکرددان (الإستصناع):

لەم جۆرە مامەڵەیەدا حکومەت، یان کۆمپانیا، یان بانك، یان هەر کەسێك کەپێویستی بەدروستکردنی شتێکە ڕێك دەکەوێت لەگەڵ کارگەیەك، یان کۆمپانیایەك، یان لایەنێکی خاوەن پیشە، یان خاوەنکار، یان بەڵێندەر (مقاول) تا شتەکەی بۆ دروست بکات، ئیتر شتەکە کارگە، یان ئۆتۆمبێل، یان پرۆژەی خزمەتگوزاری، یان وەبەرهێنان، یان گەشتیاری، یان هەرشتێکی تر بێت.

ئەمە یەکێکە لەو ڕێگایانەی کەدەکرێت بۆ خۆ پاراستن لە سوو پەنای پێببرێت، بۆ نموونە ئەگەر لایەنێك پێویستی بە پرۆژەیەك، یان کارێك بوو لەبری ئەوەی خاوەن دەسمایەکە پارەی بەقەرزو بەسوو بداتێ، خۆی پرۆژەکەی بۆ دروست دەکات، لەسەر ئەو شێوازەی کە داوای دەکات، دواتر بەچەند گوژمەیەکی کەمو درێژ خایەن، پارەکەی لێوەردەگرێتەوە.

هەرچەندە ئەم جۆرە مامەڵەیە لە بنەڕەتدا گرفتی شەرعی هەیە[١٢]، بەڵام لەبەر بەرژەوەندی گشتی ڕێگەپێدارە[١٣].

مەرجەکانی مامەڵەی بەکرددان (الإستصناع):

بۆ ئەوەی ئەم جۆرە مامەڵەیە شەرعی بێت، پێویستە ئەم مەرجانە لەخۆ بگرێت:

١- دەبێت دروستکراوەکە بڕ، قەبارە، شێوە، نرخ، مۆدێل، کاتی تەواوکردن، سەرجەم سیفاتەکانی تری لای هەردوو لایەنی گرێبەستەکە زانراوو ئاشکرابێت.

١٢- چونکە لە هەردوو حاڵەتەکەدا کڕیارو فرۆشیار، گرێبەست لەسەر شتێك دەکەن کە ئێستا بوونی نییە، واتا (معدوم)ە، فرۆشتنی شتی نەبووش (معدوم) حەرامەو دروست نییە.

١٣- ئەم جۆرە مامەڵەیە بەرژەوەندی هەموو لایەك دەستەبەر دەکات، بەرژەوەندی لایەنی کڕیار لەو ڕووەوە کە بەپێی ئەو شێوازو مواسەفاتەی کە خۆی دەیەوێت، شتەکە بەکرد دەدات، بەرژەوەندی لایەنی فرۆشیاریش لەو ڕووەوە، کە هەتا کڕیار بۆ کاڵاکەی نەدۆزێتەوە شتەکە دروست ناکات، پارەو دەسمایەو جێوڕێی لێ ناگیرێت.

٢- دەبێـت کاڵاکە سروشـتی وابێت بچێتـە بواری دروسـتکردنەوە، وەکو (فڕۆکە، ئۆتۆمبێل،)و سـەرجەم ئەو شتانەی باسمان کرد، هەربۆیە فرۆشتنی دانەوێڵە، زەوی، کەرەسە خاوەکان ناچنە چوارچێوەی ئەم جۆرە مامەڵەیەوە.

٣- دەبێت کاتی تەواوکردنو ڕادەستکردنی کاڵاکە دیاری کراو بێت، دەکرێت بەڵێندەرەکـە (مقـاول، متعهد) هەڵبنرێت لە بەرامبـەر ئەوەی زوو کارەکەی تەواو کات، پارەی زیاتری پێبدرێت، بۆ نموونە: دەکرێت بڵێین ئەگەر لەماوەی چوارمانگـدا خانووەکەت تـەواو کرد، ئـەوە (١٠٠,٠٠٠$) ئەدەینێ، خۆ ئەگەر زیاتر هەوڵ بدەیـتو زووتر، لەماوەی دوو مانگدا تەواوی بکەیت (١٢٠,٠٠٠$) دەدەینێ.

لەهەمان کاتیشـدا دەکرێت مەرجی ئەوە دابنرێت، ئەگەر کارەکە لە کاتی دیاریکراوی خۆی تەواو نەبوو بەڵێندەرەکە سـزا بدرێتو غەرامە بکرێت، بۆ هەمـوو ڕۆژێـك بڕێك پارەی لە کـۆی نرخی پڕۆژەکەی لێ دابشـکێنێت[١٤]، ئـەم مەرجانە هەموویان شـەرعینو هیچ گرفتیان نییـە[١٥]، هیچیان ناچنە

١٤- ئەمە ئەگەر هاتوو دواکەوتنەکە بەهۆی کەمتەرخەمی بەڵێندەرەکەوە بوو، بەڵام ئەگەر دەرکەوت دواکەوتنەکە بەهۆی شتێکی دەرەکییەوە بوو، کە لەتوانای ئەودا نەبووە، ئەوکات حەرامە سزا بدرێتو غەرامە بکرێت.

١٥- لە بڕیارێکی کۆمکاری فیقهی ئیسلامیدا لەم بارەیەوە هاتووە: إن مجمع الفقه الإسلامي المنعقد في دورة مؤتمره السابع بجدة في المملكة العربية السعودية من ٧-١٢ ذي القعدة ١٤١٢هـ الموافق ٩ – ١٤ أيار (مايو) ١٩٩٢ م، وبعد اطلاعه على البحوث الواردة إلى المجمع بخصوص موضوع عقد الاستصناع، وبعد استماعه للمناقشات التي دارت حوله، ومراعاة لمقاصد الشريعة في مصالح العباد والقواعد الفقهية في العقود والتصرفات، ونظرا لأن عقد الاستصناع له دور كبير في تنشيط الصناعة، وفي فتح مجالات واسعة للتمويل والنهوض بالاقتصاد الإسلامي، قرر ما يلي:

أولا: إن عقد الاستصناع –وهو عقد وارد على العمل والعين في الذمة– ملزم للطرفين إذا توافرت فيه الأركان والشروط .

ثانيا: يشترط في عقد الاستصناع ما يلي: أ- بيان جنس المستصنع، ونوعه، وقدره، وأوصافه المطلوبة. ب- أن يحدد فيه الأجل.

خانەی ســـووەوە، چونکە تۆ ئیش‌وکارت لای بەڵێندەرو خاوەن پیشەکەیە نەك پارە، بەڵام بەپێچەوانەوە بەڵێندەرەکە ناتوانێت هیچ کام لەم جۆرە مەرجانە لەســـەر لایەنی کڕیارو خاوەن پارە دابنێ، چونکە ئەو پارەی لای کڕیارەکەیەو هەریەك لەم مەرجانە دابنێت، یەکســـەر دەبێت بەسوو، کارەکە حەرام دەکات، گرێبەستەکەش هەڵدەوەشێنێتەوە.

تێبینی: مەرج نییە لایەنی بەڵێندەر بەدروستکردنی شتەکە خۆی ڕاستەوخۆ شـــتەکە دروســـت بکات، بەڵکو ئەویـــش دەتوانێت بڕوات لەگەڵ کەســـێکی تر گرێبەست بکاتو ئەو کەسەی کە دەبێتە لایەنی سێیەم شتەکە دروست بکات، بەم شێوازەش دەگوترێت (الإستصناع الموازی).

بـــۆ نموونـــە: کاتێـــك هـــەر دوو لایەنی کڕیارو فرۆشـــیار لەســـەر هەموو وردەکارییەکانی گرێبەســـتەکە ڕێك دەکەون، لایەنی دووەم کە بەڵێندەرەکەیە دەتوانێت خۆی شـــتەکە دروســـت نەکات، بەڵکو ئەویش بڕوات لەگەڵ بانکێك، یـــان کۆمپانیایـــەك، یان کارگەیەکی تر ڕێك بکەوێـــتو پڕۆژەکە بداتە ئەو تا بۆی دروست بکات.

لەم حاڵەتەدا کۆمەڵێك مەرجی تر هەیە زیاد لەو مەرجانەی تر کەلەسەرەوە باسمان کرد، پێویستە لایەنەکان پێوەی پابەند بن مەرجەکانیش بریتین لە:

١- نابێـــت کاری بەڵێندەری یەکەم خۆی لە گرێبەســـتەکەدا بەمەرج گیرا بێـــت، یـــان نرخێکی مەعنەوی هەبێـــت، بۆ نموونە کەســـێك دەچێت لەگەڵ بەڵێندەرێکـــی خاوەن ئەزموون گرێبەســـتێك دەکات، خانوویەکی بۆ دروســـت

ثالثا: يجوز في عقد الاستصناع تأجيل الثمن كله، أو تقسيطه إلى أقساط معلومة لآجال محددة.
رابعا: يجوز أن يتضمن عقد الاستصناع شرطا جزائيا بمقتضى ما اتفق عليه العاقدان ما لم تكن هناك ظروف قاهرة. والله أعلم.
مجلة المجمع،ع ٧، ج٢، ص ٢٢٣، قرار رقم: ٦٥ (٣/٧) بشأن عقد الاستصناع.

بــكات، دروســت نییە ئــەم بەڵێندەرە بڕوات لەگەڵ كەســێكی بــێ ئەزموون گرێبەست بكاتو بەو بڵێت خانووەكە دروست بكە، چونكە لایەنی كڕیار لەبەر ئەزموونەكەی ئەمی هەڵبژاردووە، بۆیە ئەم خاڵە وەكو مەرج سەیر دەكرێت.

یان كەسێك دەچێت لەگەڵ بانكێك ڕێك دەكەوێت كە ئۆتۆمبێلێكی لەماركەی تۆیۆتــا بۆ دروســت بكات، هەموومــان دەزانین كە ماركەی ئــەم كۆمپانیایەو بەرهەمەكانی، نرخیان لەنرخی بەرهەمی زۆرێك لە كۆمپانیاكانی تر زیاترە، لەبەرئــەوە بانكەكــە ناتوانێــت بڕوات گرێبەســت لەگــەڵ كۆمپانیایەكی تر بكات، تا ئەو ئۆتۆمبێلەكە بۆ لایەنی یەكەم دروســت بكات، با هەموو مەرجە داواكراوەكانیشــی تێدا بێت؛ چونكە ماركەی تویێتا لەگەڵ هەر ماركەیەكی تر جیاوازە، ئەویش لەبەرئەوەیە ئەو ماركەیەی هەڵبژاردووە.

٢- دەبێت بەڵێندەری یەكەم بەشــێوازێكی ســەربەخۆو گرێبەستێكی نوێ، لەگــەڵ بەڵێندەری دووەم ڕێك بكەوێت، نابێت لەیەك گرێبەســتدا ئەو جۆرە ڕێكەوتنە ئەنجام بدرێت.

٣- هەموو بەرپرسیارێتیەكی جێبەجێكردنی پڕۆژەكە، بەو شێوازەی كە لایەنی یەكــەم، لەگەڵ بەڵێندەری یەكەم ڕێكەوتوە، هەر لە ئەســتۆی بەڵێندەری یەكەمە، هەر ئەو لە هەموو كەمو كورتییەكانی پڕۆژەكە بەرپرسیارە، بۆی نییە لایەنی كڕیار، یــان داواكار بــەرەو ڕووی بەڵێندەری دووەم بكاتەوە، بــەو بیانووەی كە جێبەجێ كاری پڕۆژەكــە بەڵێندەری دووەمــە، چونكە لایەنی داواكار هیــچ پەیوەندییەكی لەگەڵ بەڵێندەری دووەم نییە، هیچ گرێبەستێكیش لەنێوانیاندا نییە.

٤- هەر ســەرپێچیو زیانێك لە نێوان بەڵێندەری یەكەمو دووەم دروســت بێــت، لایەنی یەكەم لێی بەرپرســیار نییــەو هیچ پەیوەندی بــەوەوە نییە، بەڵێندەری یەكەم لێی بەرپرسیارە.

چوارەم- بەقەرز كڕین بەگران، بەحازر فرۆشتنەوە بەنرخێكی كەمتر (الزرنقة) [١٦] (التورق)[١٧]:

ئەمە ڕێگە چارەیەكی ترە بۆ خۆپاراستن لە سوو، لەم شێوازە مامەڵەیەدا لایەنێك كە پێویستی بەپارەیە، لەبری ئەوەی بچێت بە سوو پارە وەربگرێت، دەڕوات پرۆژەیەك، یان كارگەیەك، یان هەرشتێكی تر بەقەرز دەكڕێت بە نرخێكی زیاتر، دواتر دەچێت دەیفرۆشێتەوە بەپارەی حازر بەنرخێكی كەمتر، بەمەش دەستمایەی دەست دەكەوێت، دەتوانێت بازرگانی پێوە بكات، پارەی قەرزەكەشی بەگوژمە بداتەوە.

هەر چەندە هەندێك لە زانایان ئەم شێوازی مامەڵەیەیان پێ دروست نەبووە،[١٨]، بەڵام زۆرینەی زانایان لەحەنەفی[١٩]، مالكی[٢٠]،شافعی[٢١]، حەنبەلییەكان[٢٢] ڕێگەیان پێداوە، زانایانی هاوچەرخیش بەكۆی دەنگ ڕێگەیان پێداوە[٢٣].

١٦- شافعییەكان بەم جۆرە مامەڵەیە دەڵێن (الزرنقة).

١٧- حەنبەلیەكان بەم جۆرە مامەڵەیە دەڵێن (التورق).

١٨-وەكو: إبن تيمية، إبن القيم.

١٩- إبن عابدين، حاشية إبن عابدين، ج٥، ص٣٢٦، مصدر سابق.

٢٠- الصاوي (أحمد بن محمد الخلوتي)، بلغة السالك لأقرب المسالك إلى مذهب الإمام مالك، ج٣، دار المعارف/ بيروت، ص١٣٠.

٢١- زكريا الأنصاري (زكريا بن محمد بن زكريا الأنصاري)، أسنى المطالب في شرح روض الطالب، ج٢، دار الكتاب الإسلامي، بيروت، ص٤١.

٢٢- المرداوي (علي بن سليمان المرداوي)، الإنصاف في معرفة الراجح من الخلاف، ج٤، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ص٣٣٧.

٢٣- كۆمكاری فیقهی ئیسلامی دەربارەی ئەم جۆرە مامەڵەیە دەڵێت: (إن مجلس المجمع الفقهي الإسلامي برابطة العالم الإسلامي في دورته الخامسة عشرة المنعقدة بمكة المكرمة التي بدأت يوم السبت ١١ رجب ١٤١٩ هـ الموافق ٣١ /١٠ / ١٩٩٨ م قد نظر في موضوع حكم بيع التورق، وبعد التداول والمناقشة، والرجوع إلى الأدلة، والقواعد الشرعية، وكلام العلماء في هذه المسألة قرر المجلس مايأتي: أولا: أن بيع التورق : هو شراء سلعة في حوزة البائع وملكه بثمن مؤجل، ثم يبيعها المشتري بنقد لغير البائع، للحصول على النقد (الورق).

مەرجەکانی دروستی ئەم جۆرە مامەڵەیە:

بۆ دروستی ئەم جۆرە مامەڵەیە زانایان کۆمەڵێك مەرجیان داناوە کە ئەمانەن:

١- مەرجی سەرەکی دروستی ئەم مامەڵەیە ئەوەیە کە نابێت کاڵاکە بفرۆشرێتەوە بەفرۆشیاری یەکەمجاری، چونکە ئەوە دەبێتە فێڵێك بۆ سوو خواردن.

بۆیە دەبێت کەسەکە ئاگادار بێت کە بەهیچ شێوەیەك بۆی نییە بیفرۆشێتەوە بەو کەسە، یان کۆمپانیایە، یان بانکەی کە لێی کڕیوە، یان هەر کەسێك کە شەریکی ئەو بێت، یان ئەو ڕایسپاردبێت، بەڵکو بۆی هەیە

ثانيا: إن بيع التورق هذا جائز شرعا، وبه قال جمهور العلماء؛ ولأن الأصل في البيوع الإباحة، لقول الله تعالى: ﴿وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وحَرَّمَ الرِّبا﴾ البقرة: ٢٧٥، ولم يظهر في هذا البيع ربا لاقصدا ولا صورة؛ ولأن الحاجة داعية إلى ذلك لقضاء دين، أو زواج أو غيرهما.

ثالثا: جواز هذا البيع مشروط بأن لايبيع المشتري السلعة بثمن أقل مما اشتراها به على بائعها الأول لا مباشرة ولا بالواسطة، فإن فعل فقد وقعا في بيع العينة المحرم شرعا؛ لاشتماله على حيلة الربا فصار عقدا محرما).

ليژنەی هەمیشەیی توێژینەوەی زانستیو فەتوای سعودیش دەڵێت: (مسألة التورق هي أن تشتري سلعة بثمن مؤجل، ثم تبيعها بثمن حال على غير من اشتريتها منه بالثمن المؤجل؛ من أجل أن تنتفع بثمنها، هذا العمل لا بأس به عند جهور العلماء). أحمد بن عبد الرزاق الدويش، فتاوى اللجنة الدائمة للبحوث العلمية والإفتاء، ج١٣،ص١٦٢.

شێخ عثیمین دەربارەی ئەم مامەڵەیە دەڵێت: (مسألة التورق من مسائل العينة، لكن على القول بأنها حلال لا بد أن يكون الباعث لها الحاجة، فلو كان الباعث لها الزيادة والتكاثر فإن ذلك حرام لا يجوز..لكن أنا أرى أنها حلال بشروط هي:

الشرط الأول: أن يتعذر القرض أو السلم، أي: أن يتعذرالحصول على المال بطريق مباح،

الشرط الثاني: أن يكون محتاجا لذلك حاجة بينة.

الشرط الثالث: أن تكون السلعة عند البائع، فإن لم تكن عند البائع فقد باع ما لم يدخل في ضمانه.. فإذا اجتمعت هذه الشروط الثلاثة، فأرجو ألا يكون بها بأس؛ لأن الإنسان قد يضطر أحيانا إلى هذه المعاملات). بڕوانە: محمد بن صالح بن عثيمين، الشرح الممتع على زاد المستقنع، ج٨، ط١، دار إبن الجوزي، ١٤٢٢، ص٢٢١.

بیفرۆشێت بە هەرکەسێکی تر کە پەیوەندی بە فرۆشیاری یەکەمەوە نەبێت.

جگە لەمە بۆی نییە بیکاتە بریکار (وکیل)ی خۆیشی، بۆ ئەوەی کاڵاکەی بۆ بفرۆشێتەوە بە کەسێکی تر، بەڵکو دەبێت کاڵاکە هیچ پەیوەندییەکی بەوەوە نەمێنێت.

٢- باشتر وایە هەتا زۆر ناچار نەبێت پەنا بۆ ئەم ڕێگەیە نەبات، چونکە وەکو پێشتریش ئاماژەمان پێکرد، هەندێك لە زانایان بە حەرامی دەزانن؛ جا بە خاتری ئەوەی لەو گومانو دودڵییە بڕواتە دەرەوە، باشتر وایە هەتا بە قەرز، یان بەخێر، یان بە هەر ڕێگە چارەیەکی تری شەرعی، پارەی دەستبکەوێت، ئەم شێوازە بەکار نەهێنێت.

٣- دەبێت بەشێوازێکی کرداریو ڕاستەقینە کاڵاکە بکڕێتو بێتە خاوەنی ئەوجا بیفرۆشێتەوە بە کەسێکی تر، نەوەك هەر تەنها قسەو بەڵێن بێت؛ چونکە ئەو کات حەرام دەبێت.

بەشی دەیەم[1]

١- ڕۆژی ٢٠١٥/٢/٧ تۆمارکراوە.

ڕێکارە شەرعییەکان بۆ خۆپاراستن لەسوو:

لەم بەشەشـــدا درێژە بەڕێکارە شـــەرعییەکان دەکەین بۆ خۆ پاراستن لە سوو، گرنگترینی ئەو ڕێکارانەی تر بریتین لە:

٥- فرۆشتنی پێشوەخت (بيع السلم):

٦- هاوبەشیبوون بە پارەو کاری هاوبەش (المشاركة).

٧- بەکرێـــدان لەگـــەڵ بەڵێنی پێفرۆشـــتن، یان پێبەخشـــین (الإجارة المنتهية بالتمليك).

پێنجەم: فرۆشتنی پێشوەخت (بیع السلم):

بریتییە لە فرۆشـتنی کاڵایەکی دیـاری ئامادەنەبوو زانراو، بە پارەیەکی حازر.

بیرۆکـەی ئەم مامەڵەیەش، ئەوەیە کاتێـك لایەنێکی وەکو حکومەت، یان هـەر کارگەیـەك، یان کۆمپانیایەك پێویسـتی بەپارەو دەسـتمایە دەبێت، بۆ بەگەڕخسـتنی کارگەو پڕۆژەکانی، یان دەزگا وەبەرهێنەرەکانی، لەبری ئەوەی پارە بەسـوو وەربگرێـت، دەتوانێت بەشـێك لە بەرهەمەکانـی وەکو نەوت، یـان غاز، یان هەر بەهەمێکی تری پێشـوەخت بەپارەیەکی هەرزانتر لەبازاڕ بفرۆشـێت، پاش ماوەیەکی تر ڕادەسـتی لایەنی کڕیاری بـکات، بەمەش ئەم دەتوانێت سـوود لەوپارانە وەربگرێتو پڕۆژەو بەرهەمەکانی خۆی پێ بەگەڕ بخاتو زیاد بکات، لایەنی خاوەنی دەسـتمایەش سـوود لە هەرزانی نرخەکان دەبینێت. بەم شێوەیەش هەردوولا قازانج دەکەن.

زانایان بەم جۆرە مامەڵەیە دەڵێن: (بیع المحاویج) واتا: فرۆشتنی خەڵکانی خاوەن پێداویستی.

عەبدوڵلای کـوڕی عەبباس دەڵێت: قَـدِمَ النَّبِيُّ ﷺ الْمَدِينَـةَ، هُمْ يُسْلِفُـونَ بِالتَّمْرِ السَّنَتَـيْنِ وَالثَّلَاثَ، فَقَالَ: {مَنْ أَسْلَفَ فِي تَمْرٍ، فَلْيُسْلِـفْ فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ، وَزْنٍ مَعْلُومٍ، إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ}[1]. واتا: کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ تەشریفی هێنایە مەدینە، خەڵکی مەدینە بۆ ماوەی سـاڵو دووساڵ خورمایان دەکڕی، پێغەمبەری خودا ﷺ کە ئەوەی بینی فەرمووی: هەرکەس شتێکی کڕی کە ئێستا بوونی نییە، با شتێك بکڕێت کە پێوانە، کێشانە، کاتی ڕادەستکردنی دیارو زانراو بێت.

١- البخاري، صحيح البخاري، ج٣،ص٨٥، رقم الحديث (٢٢٤٠)، مصدر سابق. مسلم، صحيح مسلم، ج٥،ص٥٥، رقم الحديث (٤٢٠٢)، مصدر سابق، اللفظ لمسلم.

ئایا فرۆشـــتنی پێشـــوەخت دەچێتە ژێر خانەی فرۆشـــتنی شتی نەبووەوە (بیع المعدوم)؟

کڕینو فرۆشـــتنی پێشـــوەخت ناچێتە ژێر خانەی ئـــەو فەرموودەیەی کە حەکیمـــی کـــوڕی حیزام دەیگێڕێتـــەوەو دەڵێت: (قُلْتُ يَـا رَسُـولَ اللَّهِ ﷺ يَأْتِينِي الرَّجُـلُ يَسْأَلُنِي مِنْ الْبَيْعِ مَا لَيْسَ عِنْـدِي فَأَبِيعُهُ مِنْهُ ثُمّ أَبْتَاعُهُ مِنْ السّوقِ فَقَال: {لَا تَبِعْ مَا لَيْسَ عِنْـدَكَ}..)[٢]. واتـــا: گوتم ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ کەســـی وادێتە لام داوای فرۆشتنی شتێکم لێ دەکات کە خۆم نیمە، منیش پێی دەفرۆشم، دواتر دەچم لـــە بازاڕ دەیکڕمو ڕادەســـتی ئەوی دەکەم. پێغەمبەری خـــودا ﷺ فەرمووی: شتێك مەفرۆشە کە خاوەنی نیت.

چونکە ئەم فەرموودەیە تایبەتە بە فرۆشتنی خودی شتێکی دیاریکراو کە هی کەسێکی ترە، بۆ نموونە فرۆشتنی خانویەك، یان ئۆتۆمبێلێکی دیاریکراو کـــە هی کەســـێکی ترە، ئێمـــە خاوەنی نین، ئیتر چۆن مافـــی ئەوە بدەین بە خۆمان کە بیفرۆشین بە کەسێکی تر، کێ دەڵێت خاوەنەکەی دەیفرۆشێت، یان نـــا، یان لەوانەیە بەر لـــەوەی ئێمە بیکڕین بفەوتێت، ئەمەش جیاوازە لەوەی کە تۆ شـــتێك بفرۆشـــیت کە بڕو قەبارەو شێوەی زانراو بێت، بەڵام دیاریکراو نەبێـــت، چونکـــە دڵنیاین لەوەی کە لەو شـــێوەیەمان هەر دەســـت دەکەوێت، هاوشێوەی فرۆشراوەکە زۆرە لە بازاڕدا.

زانایان ئەو شـــتانەی دەفرۆشـــرێنو لە کاتی گرێبەستەکەدا بووونیان نییە دەکەن بەسێ بەشەوە:

أ- نەبوویەکی زانراو: کە هەموو سیفاتەکانی دیارو ئاشکرا بێت، هاوشێوەی زۆر بێتو وەکو لە کڕینو فرۆشـــتنی پێشـــوەختدا. فرۆشتنی ئەم جۆرەش بە

٢- البيهقي، السنن الكبرى، ج٥،ص٢٦٧، رقم الحديث (١٠٧٢٥) مصدر سابق. والحديث صححه الألباني في إرواء الغليل أنظر. الألباني، إرواء الغليل، ج٥، ص١٤٢، رقم الحديث (١٢٩٢)، مصدر سابق.

کۆی دەنگ دروستە.

ب- نەبوویەك کە پاشـــکۆو پەیوەستەی شتێکی هەبووە، ئەمانیش دەبن بە دووبەشەوە:

بەشـــێکیان کڕینو فرۆشتنیان دروســـتە، وەکو ئەو بەروبومو بەرهەمانەی کــە جیاوازییەکی ئەوتۆ لە نێوان دانەکانیـــدا نییە، بۆ نموونە بەرهەمەکانی هـــەر کارگەیەك هەموو نموونەکانی وەك یەکن، جیاوازییەکی ئەوتۆ لە نێوان دانەکانیـــدا نییە، بۆ نموونە تۆ کاتێك ئۆتۆمبێلێکی دروســـتکراوی کارگەیەك دەبینیـــت، دەتوانیـــت هەزار ئۆتۆمبێل لەو کارگەیە بکڕیت کە ئێســـتا بوونی نییە، پاش دوو ساڵی کە ئۆتۆمبێلەکان وەربگریت، چونکە جیاوازییەکی ئەوتۆ لە نێوان ئەوەی هەیەو ئەوەشی نییە دروست نابێت.

بەشەکەی تریشیان ئەوەیە کە لەوانەیە جیاوازی بەرچاو لە نێوان دانەکانی بەرهەمەکەدا دروست بێت، وەکو شوتی، کاڵەك، ئەم جۆرە بەرهەمانە، کە زۆر ئاســـتەمە بتوانیت خەملاندنی بۆ بکەیت، بۆ نموونە شـــوتی هەیە لەوانەیە (٢٠کغم) بێتو هەیە لەوانەیە تەنها (٢کغم) بێت، بۆیە زانایان لەسەر فرۆشتنی ئەم بەشە دوو بۆچوونیان هەیە: بۆچوونی پەسەند ئەوەیە کە فرۆشتنی ئەم بەشـــەش دروســـتەو کێشـــەی نییە، چونکە لە کۆی گشـــتیدا دەتوانین لەسەر کێشـــێکی مامناوەنـــد ڕێك بکەوین. بۆچوونەکەی تـــر پێی وایە کە ئەم جۆرە بەرهەمانە هەتا پێنەگەن فرۆشـــتنیان دروست نییە، ئەم بۆچوونەش لاوازەو ئاســـتەنگی زۆر بۆ جوتیارو خەڵکانی وەبەرهێن دروســـت دەکات، بەپێی ئەم بۆچوونـــە بێت، دەبێت ئەم جۆرە بەرهەمانە هەتا بەتەواوی پێنەگەن کڕینو فرۆشتنیان پێوە نەکرێت.

ت- نەبوویەکە کە ئەگەری بوونی لاوازەو نازانین بەردەست دەبێت، یان نا،

ئەمەیان زانایان بە کۆی دەنگ پێیان وایە فرۆشتنی حەرامە، نەك لەبەرئەوەی لەئێستادا بوونی نییە، بەڵکو لەبەرئەوەی لە دواتریشدا ئەگەری بوونی لاوازەو مەترسی نەبوونی لێدەکرێت، ئەمەش گرێبەستەکە پوچ دەکاتەوە.

ئەم بەشەشـــە کـــە لە فەرموودەکـــەی حەکیمی کوڕی حیزامـــدا ڕێگری لە فرۆشـــتنی کراوە، نەك بەشـــەکانی تر، إبن القیم لەڕاڤەی ئـــەو فەرموودەیەدا دەڵێـــت: (ليس في كتاب الله، ولا في سنة رسـول الله ﷺ، ولا في كلام أحد من الصحابة أن بيع المعدوم لا يجوز، لا بلفظ عام ولا بمعنى عام، إنما في السنة النهي عن بيع بعض الأشياء التي هـي معدومة، كمـا فيها النهي عن بيع بعض الأشياء الموجـودة، فليست العلة في المنع لا العدم ولا الوجـود، بل الـذي وردت به السنة النهي عـن بيع الغرر، وهو ما لا يقـدر على تسليمه، سـواء كان موجودا أو معدومـا كبيع العبد الآبق والبعير الشـارد إن كان موجودا، إذ موجب البيـع تسليم المبيع، فـإذا كان البائع عاجزا عن تسلميه فهو غرر، ومخاطـرة، وقمار)[٣]. واتا: نـــە لـــە قورئانەکەی خوای گـــەورە، نە لە ســـوننەتەکانی پێغەمبەرﷺ، نە لە قســـەی هیچ کام لە هاوەڵانی پێغەمبەردا هاتووە، کە فرۆشـــتنی شـــتی نەبوو دروســـت نییە، نە بە وتەو نە واتایەکی گشتی، بەڵکو ئەوەی لە فەرموودەکانی پێغەمبـــەردا ﷺ هاتـــووە، ڕێگری لە فرۆشـــتنی هەندێك شـــتی نەبوو کراوە، هەر وەك چۆن ڕێگری لە فرۆشـــتنی هەندێك شـــتی هەبـــووش کراوە، کەواتە هـــۆکاری ڕێگیرییەکـــە بوونو نەبوونی کاڵاکە نییە، بەڵکو ئەوەیە کە شـــتەکە نەزانراوەو توانای ڕادەســـتکرنی نییە، جا هەبێت، یان نا جیاوازی نییە، وەکو فرۆشـــتنی کۆیلەیەکی هەڵهاتوو، یان وشـــترێکی ونبوو با بوونیشـــیان هەبێت، چونکە یەکێك لە بنەماکانی فرۆشـــتن ڕادەســـتکردنی شـــتە فرۆشراوەکەیە بۆ کڕیارەکە، خۆئەگەر کەســـی فرۆشیار توانای ڕادەستکردنی کاڵاکەی نەبوو ئەوە

٣- إبن القيم (محمد بن أبي بكر ابن قيم الجوزية)، إعلام الموقعين عن رب العالمين، ج٢، دراسة وتحقيق: طه عبد الرؤوف سعد، مكتبة الكليات الأزهرية، القاهرة، ط١٣٨٨هـ/١٩٦٨م، ص٣٠.

نەزانی، مەترسی، قومار دروست دەکات.

لە شوێنێکی ترداو بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی مەبەستەکەی وەڵامی گومانێکی تــر دەداتەوەو دەڵێت: (وقد ظن طائفة أن بيـع السلم مخصوص من النهي عن بيع ما ليس عنـده، وليس هـو كما ظنوه فإن السلم يرد على أمر مضمون في الذمة ثابت فيها مقدور على تسليمـه عنـد محله ولا غرر في ذلك ولا خطر)[٤]. واتا: هەندێك پێیان وایە فرۆشــتن پێشــوەخت تایبەت کراوەو دەرهێنراوە لە حوکمی فرۆشــتنی ئەو شتانەی کە بە هۆی نەبوونیانەوە ڕێگری لە فرۆشــتنیان کراوە، ئەم گومانەشــیان لەجێی خۆیدا نییە، چونکە فرۆشــتنی پێشوەخت بۆ کاڵایەکی دیاری جێگیر دێت لە ئەســتۆی خاوەنەکەی کە توانای ڕادەســتکردنی هەیە لە کاتی خۆیدا، ئەمەش هیچ مەترسیو نەزانراوییەکی تێدا نییە.

مەرجەکانی فرۆشتنی پێشوەخت (بیع السلم):

ئــەو مەرجانەی کە پێویســتە بۆ دروســتی ئەم جــۆرە مامەڵەیە بوونیان هەبێت ئەمانەن:

١- دەبێت هەموو ســیفاتەکانی کاڵا فرۆشراوەکە زانراو بێت، لەڕووی جۆر، کێــش، قەبارە، هتد. چونکە پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: {فَلْيُسْلِفْ فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ،َوَزْنٍ مَعْلُومٍ}. بۆ نموونە ئێمە ئۆتۆمبێلێکمان بەپارەی پێشەکی فرۆشتوە بۆ شــەش مانگی تر، دەبێت هەموو مواســەفاتەکانی ئەو ئۆتۆمبێلە لە ڕووی نــرخ، جۆر، مۆدێل، ڕەنگ، قەبارە، گشــت وردەکارییەکانی تری کە کاریگەری لەســەر نرخەکەی دروســت دەکەن، ڕوونو ئاشکرا بێت وەك ئەوەی لەبەرچاو بێت، ئەگەرنا ئەوە مامەڵەکە نەزانی تێدەکەوێت، دروست نابێت.

٤- إبن القيم (محمد بن أبي بكر ابن قيم الجوزية)، زاد المعاد في هدي خير العباد، ج٥، ط١٤، مؤسسة الرسالة- بيروت، مكتبة المنار الإسلامية- الكويت، ص٧١٨، تحقيق: شعيب الأرناؤوط - عبد القادر الأرناؤوط.

٢- نابێت نرخو کاڵاکە هاوڕەگەز بن، بە تایبەتی لەو شـتانەی کە سوویان تێـدا دروسـت دەبێت: بۆ نموونە نابێت نرخەکە دینـار، یان دۆلار، یان هەر دراوێکـی تر بێتو کاڵاکەش ئاڵتون، یان زیـو بێت، یان نرخەکە گەنم بێتو کاڵاکـەش گەنم، یـان جۆ، یان هـەر دانەوێڵەیەکی تر بێـت، چونکە ئەوانە هەموویان سوویان تێدا دروست دەبێتو شەرعی نییە، بەو شێوەیە مامەڵەیان پێوە بکرێت، بەڵام دەکرێت نرخەکە دراوبێتو کاڵاکە گەنم، یان جۆ بێت.

٣- دەبێت کاڵاکە ئێستا ئامادە نەبێت، بۆ ماوەیەکی تر بەردەست بێت، خۆ ئەگەر ئێسـتا، یان تا یەك دوو ڕۆژی تر بەردەسـت بوو، ئەوە پێی ناگوترێت سەلەم، بەڵکو مامەڵەیەکی ئاساییە.

٤- دەبێت کاڵاکە شتێکی دیاریکراوی سنوردار، یان دانسقەو دەگمەن نەبێت، بـۆ نموونە لەسـەر ئەوە ڕێبکـەون کە لە گەنمەکـەی زەوی فلان کەس (١٠) تەن گەنمی بداتێ، یان ئۆتۆمبێلەکەی فلان کەسـی بەسـەلەم پێبفرۆشـێت، یان دەبێت شـتەکە بەرهەمی فرۆشـیار خۆی بێت، ئەمانە هیچیان دروسـت نیـن، چونکـە کێ دەڵێت زەوی فلان کەس ئەو سـاڵە بەرهەمـی دەبێت، یان ئۆتۆمبێلی فلان کەس تا ئەو کات دەمێنێت، یان دەیفرۆشـێت، یان ئەو کەسە خـۆی ئەو کاڵایەی پێ بەرهەم دەهێنرێت، بەڵکو ئێمە جۆری شـتەکە دیاری دەکەین، کەسـی فرۆشیار پێویستە لە کاتی دیاریکراوی خۆیدا شتەکەمان بەو مواسەفاتەی لەسەری ڕێکەوتوین بۆ ئامادە بکات، ئیتر چۆنەو هی هەرکەسێکە ئەوە کێشەی ئێمە نییە.

٥- دەبێت کاتی بەردەسـت بوونو ڕادەسـتکردنی کاڵاکە دیاریکراو بێت، دڵنیای بین کە کاڵاکە لەو کاتەدا بوونی دەبێت[٥]، چونکە یەکێك لەو مەجانەی

٥- لێرەدا مەرج نییە ڕۆژێکی دیاریکراو باس بکرێت، بەڵکو دەتوانین بڵێین بۆ وەرزی پێگەیشتنی بەروبوومەکە، یان کاتی دروێنە.

تر کە پێغەمبەری خودا ﷺ لە فەرموودەکەیدا باسی کردووە دەبێت: {إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ} بێت. خۆ ئەگەر ئەو کاتە بەردەست نەبوو ئەوە کڕیارەکە سەرپشك دەکرێت، لە چاوەڕوانکردنی پەیداکردنی کاڵاکە، یان هەڵوەشاندنەوەی گرێبەستەکەو وەرگرتنەوەی پارەکەی.

٦- دەبێت نرخی کاڵاکە دەستبەجێ ڕادەستی فرۆشیار بکرێتو دوانەکەوێت؛ چونکە ئەگەر نرخەکەش بوو بە قەرزو کاڵاکەش خۆی قەرزە، ئەو کات دەچێتە ژێر خانەی فرۆشتنی قەرز بە قەرزو ئەمەش زانایان بە کۆی دەنگ دەڵێن حەرامە)[٦].

خۆ ئەگەر کەسی کڕیار، بەشێك لە پارەکەی ڕادەست کرد، ئەو کات زانایان دەڵێن گرێبەستەکە تەنها لەو بەشەدا دروستە کە پارەکەی ڕادەست کراوە، ئەوەی تری هەڵدەوەشێتەوە، بۆ نموونە ئەوان لەسەر فرۆشتنی (١٠) تەن گەنم ڕێکەوتون، بەڵام کەسی کڕیار تەنها پارەی پێنج تەنی ڕادەست کردووە، لەم حاڵەتەدا گرێبەستەکە تەنها بۆ پێنج تەنیان دروستەو ئەوەی تر کەپارەکەی ڕادەست نەکراوە هەڵدەوەشێتەوە.

٧- لە ئەگەری دواکەوتنی ڕادەستکردنی کاڵاکە، نابێت گرێبەستەکە مەرجی سزای دارایی لەسەر فرۆشیار دابنێت، ئەگەر ئەو مەرجەی تێدا بوو، یەکسەر دەبێتە سوو و مامەڵەکە حەرام دەبێت.

٦- بەڵام ئەگەر دواکەوتنەکە بۆ ماوەیەکی کەم بوو، ئەوە حەنەفی، شافعی، حەنابیلەکان دەڵێن هەر حەرامەو دەبێت لە کاتی ئەنجامدانی گرێبەستەکەدا دەستبەجێ پارەکە ڕادەستی فرۆشیار بکرێتو بەهیچ شێوەیەك دوا نەکەوێت. مالکییەکانیش هاوڕان لەگەڵیان لەسەر ئەوەی کەدەبێت یەکسەر پارەکە ڕادەست بکرێت، بەڵام دەڵێن ئەگەر تا سێ ڕۆژ دوا بکەوێت ئەوە کێشەی نییە، چونکە ماوەیەکی کەمە، بەڵام لەوە زیاتر بە کۆی دەنگ دەڵێن دروست نییە. زۆرینەی زانایانی هاوچەرخیش لەبەر ئاسانکاری بۆچوونی مالکییەکان پەسەند دەکەن. بڕوانە: إبن رشد (محمد بن أحمد بن رشد)، المقدمات الممهدات، ج٢، ط١، دار الغرب الإسلامي، بيروت، ١٤٠٨،١٩٨٨، ص٢٨.

٨- نابێـــت ئەو کاڵایەی کە بەســـەلەم کڕدراوە مامەڵەی کڕینو فرۆشـــتنی پێوە بکرێت تاوەردەگیرێت (٧)، (٨).

٧- ئەمەش بۆچوونی زۆرینەی زانایانی حەنەفیو مالکیو شافیعیو حەنبەلییەکان، ئیبن تەیمییە لە یەکێك لە بۆچوونەکانیدا، ئەمان پێیان وایە تا کەڵاکە وەرنەگیرێت، نابێت کڕینو فرۆشتنی پێوە بکرێت لەگەڵ هیچ کەس، نەفرۆشیاری یەکەمیو نە غەیری ئەویش، ئیبن قودامە لەو بارەیەوە دەڵێت: (أما بيع المسلم فيه قبل قبضه، فلا نعلم في تحريمه خلافا). إبن قدامه، المغنی، ج٤،ص٢٢٧، مصدر سابق. کۆمکاری فیقهی ئیسلامیش پشتگیری ئەم بۆچوونە دەکاتو لەو بارەیەوە دەڵێت: (مع التأكيد علي قرار المجمع رقم ٦٣(١/٧) بشأن عدم جواز بيع المسلم فيه قبل قبضه ونصه: لا يجوز بيع السلعة المشتراة سلما قبل قبضها) انتهى.
بۆچوونێکی تر هەیە پێی وایە فرۆشتنەوەی کاڵاکە بەر لەوەرگرتنی دروستە، ئەمەش بۆچوونی ئیبن عەبباس و هەندێك لەمالکییەکان، بۆچوونێکی إبن تیمیەیەی لەسەرە.
بۆچوونی سێیەم پێی وایە فرۆشتنەوەی کاڵاکە بەر لەوەرگرتنی تەنها بە کەسی قەرزار دروستە، جگە لەو بەکەسی تر دروست نییە، ئەمەش بۆچوونی هەندێك لە زانایانی (حەنبەلییەکان وإبن عثیمین)ە.
باشتر وایە مرۆڤ خۆی لەو جۆرە مامەڵەیە بپارێزێت تا تووشی حەرام نەبێت، چونکە بەلای زۆربەی زانایانی کۆنو نوێوە حەرامو قەدەغەیە.
٨- ئەمەش بڕیارێکی کۆمکاری فیقهی ئیسلامیە دەربارەی وردەکارییەکانی مامەڵەی سەلەمو ئەو مەرجانەی کە باسمان کرد: إن مجلس مجمع الفقه الإسلامي الدولي المنعقد في دورة مؤتمره التاسع بأبو ظبي بدولة الإمارات العربية المتحدة من ١ – ٦ ذي القعدة ١٤١٥هـ، الموافق ١ – ٦ نيسان (إبريل) ١٩٩٥م، بعد اطلاعه على البحوث الواردة إلى المجمع بخصوص موضوع السلم وتطبيقاته المعاصرة، وبعد استماعه إلى المناقشات التي دارت حوله، قرر ما يلي:
أولا: بشأن (السلم):
أ- السلع التي يجري فيها عقد السلم تشمل كل ما يجوز بيعه، ويمكن ضبط صفاته، ويثبت دينا في الذمة، سواء أكانت من المواد الخام أم المزروعات أم المصنوعات.
ب- يجب أن يحدد لعقد السلم أجل معلوم، إما بتاريخ معين، أو بالربط بأمر مؤكد الوقوع، لو كان ميعادو قوعه يختلف اختلافا يسيرا لا يؤدي للتنازع كموسم الحصاد.
ج- الأصل تعجيل قبض رأس مال السلم في مجلس العقد، ويجوز تأخيره ليومين أو ثلاثة ولو بشرط، على أن لا تكون مدة التأخير مساوية أو زائدة عن الأجل المحدد للسلم.
د- لا مانع شرعا من أخذ المسلم (المشتري) رهنا أو كفيلا من المسلم إليه (البائع).
هـ- يجوز للمسلم (المشتري) مبادلة المسلم فيه بشيء آخر- غير النقد- بعد حلول الأجل، سواء كان الاستبدال بجنسه أم بغير جنسه. حيث إنه لم يرد في منع ذلك نص ثابت ولا إجماع، ذلك

شەشەم: هاوبەشیبوون بەپارەو کاری هاوبەش (المشاركة):

ئەمــە یەکێکی ترە لە ڕێکارە شــەرعییەکان بۆ خۆپاراســتن لە ســوو، بۆ نموونــە کاتێك حکومەت کۆمپانیایەك، یان بانکێك، یان هەر کەســێك داوای پــارە دەکات بۆ ئەنجامدانی پرۆژەیەك، لەبری ئەوەی پارە بەقەرزو بەســوو وەربگرێت، دەکرێت پێکەوەو لەگەڵ چەند لایەنێکی تر، بەهاوبەشی پرۆژەکە

بشرط أن يكون البدل صالحا لأن يجعل مسلما فيه برأس مال السلم.

و- إذا عجز المسلم إليه عن تسليم المسلم فيه عند حلول الأجل فإن المسلم (المشتري) يخير بين الانتظار إلى أن يوجد المسلم فيه وفسخ العقد وأخذ رأس ماله، وإذا كان عجزه عن إعسار فنظرة إلى ميسرة.

ز- لا يجوز الشرط الجزائي عن التأخير في تسليم المسلم فيه، لأنه عبارة عن دين، ولا يجوز اشتراط الزيادة في الديون عند التأخير.

ح- لا يجوز جعل الدين رأس مال للسلم؛ لأنه من بيع الدين بالدين.

ثانيا: بشأن (التطبيقات المعاصرة للسلم):

انطلاقا من أن السلم في عصرنا الحاضر أداة تمويل ذات كفاءة عالية في الاقتصاد الإسلاميو في نشاطات المصارف الإسلامية، من حيث مرونتها واستجابتها لحاجات التمويل المختلفة، سواء أكان تمويلا قصير الأجل أم متوسطه أم طويله، واستجابتها لحاجات شرائح مختلفةو متعددة من العملاء، سواء أكانوا من المنتجين الزراعيين أم الصناعيين أم المقاولين أم من التجار، واستجابتها لتمويل نفقات التشغيل والنفقات الرأسمالية الأخرى. ولهذا تعددت مجالات تطبيق عقد السلم، منها ما يلي:

أ- يصلح عقد السلم لتمويل عمليات زراعية مختلفة، حيث يتعامل المصرف الإسلامي مع المزارعين الذين يتوقع أن توجد لديهم السلعة في الموسم من محاصيلهم أو محاصيل غيرهم التي يمكن أن يشتروها ويسلموها إذا أخفقوا في التسليم من محاصيلهم، فيقدم لهم بهذا التمويل نفعا بالغاء يدفع عنهم مشقة العجز المالي عن تحقق إنتاجهم.

ب- يمكن استخدام عقد السلم في تمويل النشاط الزراعي والصناعي، لا سيما تمويل المراحل السابقة لإنتاج وتصدير السلع والمنتجات الرائجة، ذلك بشرائها سلما وإعادة تسويقها بأسعار مجزية.

ج- يمكن تطبيق عقد السلم في تمويل الحرفيين وصغار المنتجين الزراعيين والصناعيين عن طريق إمدادهم بمستلزمات الإنتاج في صورة معدات وآلات أو مواد أولية كرأس مال سلم مقابل الحصول على بعض منتجاتهم وإعادة تسويقها.

مجلة المجمع، ع٩، ج١، ص٣٧١، قرار رقم: ٨٥ (٩/٢).

ئەنجام بدەنو لە قازانجو زیانەکانیدا هاوبەش بن.

جیاوازی ئەم جۆرە لە هاوبەشـــیبوون لەگەڵ هاوبەشیبوونی بەشی چوارەم (المضاربة) کە باسمان کرد لەوەدایە:

١- لــە (مضاربــة)دا یەکێك لەلایەنــەکان تەنها بەپارە هاوبەشــی دەکات، لایەنەکــەی تریش تەنها بە هــەوڵو ماندووبوونی خۆی، بەڵام لەم جۆرەیاندا هەردوو لا بەپارەو هەندێجار بەهەوڵیش بەشــداری هاوبەشیبوونەکە دەکەن. هەربۆیە لە (مضاربة)دا، ئەگەر پڕۆژەکە زیانی کرد ئەو کات زیانەکە لەپارەی خاوەن دەسمایەکە دەکەویت، لایەنەکەی تر تەنها ماندوبوونەکەی زیان دەکات. بەڵام لەم جۆرە هاوبەشیبوونەدا هەردوو لا زیانی پارەو ماندووبونیش دەدەن.

٢- لەم جۆرە هاوبەشیبوونەدا مەرج نییە هاوبەشەکان ڕێژەی دەسمایەکانیان وەکــو یەك بێت، یان ئەرکو ماندوبوونیان لە بەگەڕخســتنی پارەکاندا وەکو یــەك بێت، هەر وەك چۆن مەرج نییە ڕێژەی قازانجو زیانیشــیان وەکو یەك بێت، یان بەپێی ڕێژەی دەســمایەکانیان بێت، بەڵکو خۆیان لەسەر هەر ڕێژەو شــێوەیەك بەپێی دەســتمایە، کارامەیــی، شــارەزایی، ماندوبوونیان ڕێبکەون دروســتە، بەڵام نابێت هیــچ لایەکیان مەرجی ئەوە دابنێــت کە زیان نەدات، چونکە ئەوە دەبێتە فێڵێك بۆ سووخۆری.

جۆرەکانی هاوبەشی بوون:

١- هاوبەشیبوونی جێگیرو بەردەوام (المشارکة الثابتة، طویلة الاجل): لەم شێوازی هاوبەشــیبوونەدا لایەنەکانی هاوبەشیبوونەکە پێکەوە دەبنە خاوەنی پڕۆژەکــە، یــان کارە بازرگانییەکــە، هاوبەشــیبوونەکەیان لە گشــت قازانجو زیانێکی پــڕۆژە، یان کارە بازرگانییەکەیاندا بــەردەوام دەبێت، بەو ڕێژەیەی لەسەری ڕێکەوتون.

٢- هاوبەشیبوونێکی ڕوو لە کەمی، کە بەخاوەنداریێتی یەکێک لەهاوبەشەکان بۆ پڕۆژەکە کۆتایی دێت: لەم جۆرەیاندا لایەنەکانی هاوبەشـیبوونەکە لەسەر ئـەوە ڕێدەکـەون کە یەکێـك لەلایەنەکان، بـەردەوامو بەچەنـد گوژمەیەك بەشـەکەی خۆی دەفرۆشـێتەوە بەلایەنێکـی تر، تا لە کۆتاییـدا لایەنێکیان دەبێتە خاوەنی پڕۆژەکەو لایەنەکەی تر لێی دێتە دەرەوە.

بۆ نموونە: پڕۆژەکە دابەش دەکەین بەسـەر (١٠٠٠) پشـکدا، گریمان هەر لایەنە (٥٠٠) پشـکی هەیە، هەموو سـاڵێك، یان شـەش مانگ جارێك کاتێك ئەژماری قازانجو زیانی پڕۆژەکە دەکرێت، لایەنی یەکەم (٥٠) پشکی پڕۆژەکەی خۆی دەفرۆشێتە لایەنی دووەم بەنرخی ڕۆژو ئەو کاتەی کە پێی دەفرۆشێت، بەم شـێوەیەو لەماوەی دەسـاڵدا لایەنی یەکەم لەخاوەنداریێتی پڕۆژەکە دێتە دەرەوە، لایەنی دووەم دەبێتە خاوەنی ڕاستەقینەی پڕۆژەکە.

یان بۆ نموونە: هەر دوو لا لەسـەر ئەوە ڕێدەکەون کە هەر لەسـەرەتاوە پڕۆژەکە بخەملێنن بە بڕێك پارە، با بڵێین (١٠٠,٠٠٠$) لایەنی دووەم بەردەوام لـە قازانـجو داهاتی خـۆی بڕی پارەی لایەنـی یەکەم دەداتـەوە، کە دەکاتە (٥٠,٠٠٠$) تا لە کۆتاییدا خۆی دەبێتە خاوەنی پڕۆژەکە، خاوەنداریێتی لایەنی یەکەم کۆتایی پێ دێت.

یان بۆ نموونە: بانك، یان کۆمپانیا کۆمەڵێك ئامێرو کەلو پەل بۆ کارگەیەك دەکڕێت، ڕێك دەکەون لەسەر ئەوەی نرخی ئامێرەکان لەچاو کۆی پڕۆژەکەدا چەنـدە بەڕێژەی ئەوەندە دەبنە هاوبـەش لەقازانجو زیانی کارگەکەدا، دواتر بانك، یان کۆمپانیا بەشەکەی خۆی بەنرخی ڕۆژو بەیەك گوژمە، یان بەچەند گوژمەیەك دەفرۆشـێتەوە خاوەنی کارگەکـە، بەمەش خاوەنداریێتی بانك، یان کۆمپانیا بۆ پڕۆژەکە کۆتایی پێ دێت.

ئەمانــەو چەندین شــێوەی تر هــەن، کە دەکرێت لەســەری ڕێبکەونو لە کۆتاییدا هاوبەشیبوونەکەیان کۆتایی پێ دێت، پڕۆژەکە دەبێتە هی لایەنێکیان.

بەڵام لە هەموو ئەو شــێوازانەی کە باســمان کرد دەبێــت ئەوەمان لە یاد نەچێت، کە هیچ لایەنێك بۆی نییە مەرجی ئەوە دابنێت لەســەر لایەنەکەی تــر، کە تەنها لــە قازانجدا هاوبەش دەبێت، بەڵکو دەبێــت لە قازانجو زیاندا بەو ڕێژەی لەسەری ڕێدەکەون هاوبەش بن، یان مەرجی ئەوە دابنێت کە ئەو مانگانــە ڕێژەیەك قازانجی دیاریکراوی دەوێت، بــێ گوێدانە ئەوەی پڕۆژەکە قازانجی کردووە، یان زیان، چونکە ئەمانە هەموویان دەبنە ســوو و مامەڵەکە حەرام دەکەن.

هەتــا ئەو کاتەش کە پڕۆژەکە یەکلایــی دەکرێتەوە، هەردوو لا بەخاوەنی پڕۆژەکە ئەژمار دەکرێن، بەرپرسیارو بەشدارن لە هەموو خەرجی، تیاچوون، زیان، قازانجی پڕۆژەکە، بەو ڕێژەیەی کە خاوەنداریێتیان ماوە.

٣- هاوبەشــیبوونی گۆڕاو: ئەمە یەکێکە لە جێگرەوەکانی پێدانی قەرز بە ئەژماری پاشــەکەوت (الحســاب الجاري المدين)و لەبری ئەوەی لایەنێك پارە بەقەرزو بەسوو بدات بە لایەنەکەی تر، دەتوانێت بەشێوەی هاوبەشیبوونو لە زیــان قازانجو بەڕێژەیەکی گونجاو پێی بدات، بۆ هەموو مامەڵەو پڕۆژەیەکی نوێش شــێوەو بڕی بەشــداری بوونو ڕێژەی قازانجو زیانەکەیان دەســتکاری بکەنو بگۆڕن.

حەوتەم: بە کرێدان لەگەڵ بەڵێنی پێفرۆشتن، یان پێبەخشین (الإجارة المنتهية بالتمليك):

لەم شێوازەدا گرێبەستێك لە نێوان دوولایەندا دەکرێت، بەپێی ئەوگرێبەستە لایەنی یەکەم کاڵایەك بەکرێ دەداتە لایەنی دووەم، بۆ ماوەیەكو بەکرێیەکی دیاریکراو، دواترو بە گرێبەستێکی تر لایەنی یەکەم بەڵێن دەداتە لایەنی کرێچی، ئەگەر پابەند بوو بەپێدانی کرێکە بەو شێوەیەی لەسەری ڕێکەوتون، ئەوا پاش کۆتایی هاتنی ماوەی بەکرێدانەکە، بەنرخێك کە هەردوولا لەسەری ڕێك دەکەون کاڵاکە دەفرۆشێتە لایەنی کرێچی، یان هەر بێبەرامبەر پێی دەبەخشێت.

دەشکرێت ماوەی بەکرێدانەکە دیاری نەکەن، لەسەر ئەوە ڕێبکەون کە هەرکات کەسی کرێچی ویستی بۆی هەیە کاڵاکە بکڕێتەوە بەنرخی ئەو ڕۆژەی کە گرێبەستی فرۆشتنەکەی تێدا ئەنجام دەدرێت.

جیاوازی نێوان ئەم جۆرە بەکرێدانەو فرۆشتنی بەگوژمەدا (البيع بالتقسيط) لەوەدایە، کە لە فرۆشتن بە گوژمەداو لە کاتی ئەنجامدانی گرێبەستی فرۆشتنەکەوە، مافی خاوەندارێتی کاڵاکە دەگوازرێتەوە بۆ کەسی کڕیار، کەسی فرۆشیار ناتوانێت کاڵا فرۆشراوەکە لای خۆی بهێڵێتەوە تا ئەو کاتەی بە تەواوی پارەی کاڵاکە وەردەگرێت؛ چونکە یەکێك لە بنەما سەرەکیو سەرەتاییەکانی فرۆشتن ئەوەیە کە کاڵاکە ڕادەستی کڕیار بکرێت، بەڵام لەم حاڵەتەی بەکرێداندا مافی خاوەندارێتی کاڵاکە هەر بۆ خاوەنەکەی خۆیەتیو ناگوازرێتەوە بۆ کەسی کرێچی، تا ئەو کاتەی گرێبەستی بەکرێدانەکە تەواو

دەبێت، هەموو گوژمەی کرێکان ڕادەستی خاوەنی کاڵاکە دەکرێت، دواترو لەو کاتەی کە بەگرێبەستێکی نوێ پێی دەفرۆشێت، یان پێی دەبەخشێت مافی خاوەنداریێتییەکە دەگوازێتەوە بۆ کەسی کڕیار[٩].[١٠]

٩- ئەم جۆرە مامەڵەیە دەکرێت لەو کاتەدا پەنای بۆ ببرێت، کە خاوەنی کاڵاکەو وەکو پێویست متمانەی بەکڕیارەکە نەبێت، بۆیە بەم شێوازە مافی خاوەنداریێتی کاڵاکە لای خۆی دەهێڵێتەوە تا تەواوی پارەکە وەردەگرێت، دواتر کاڵاکە ڕادەستی کڕیار دەکات.

١٠- ئەمەش دەقی فەتوایەکی کۆمکاری فیقهی ئیسلامیە لەو بارەیەوە:

إن مجلس الفقه الإسلامي الدولي المنبثق عن منظمة المؤتمر الإسلامي في دورته الثانية عشرة بالرياض في المملكة العربية السعودية من ٢٥ جمادى الآخرة ١٤٢١هـ إلى غرة رجب ١٤٢١هـ (٢٣-٢٨ سبتمبر ٢٠٠٠). بعد اطلاعه على الأبحاث المقدمة إلى المجمع بخصوص موضوع (الإيجار المنتهي بالتمليك).وبعد استماعه إلى المناقشات التي دارت حول الموضوع بمشاركة أعضاء المجمع وخبرائه وعدد من الفقهاء.

قرر ما يلي: الإيجار المنتهي بالتمليك:

أولا: ضابط الصور الجائزة والممنوعة ما يلي:

١- ضابط المنع: أن يرد عقدان مختلفان في وقت واحد على عين واحدة في زمن واحد.

٢- ضابط الجواز:

ا- وجود عقدين منفصلين يستقل كل منهما عن الآخر زمانا، بحيث يكون إبرام عقد البيع بعد عقد الإجارة، أو وجود وعد بالتمليك في نهاية مدة الإجارة، والخيار يوازي الوعد في الأحكام.

ب- أن تكون الإجارة فعلية وليست ساترة للبيع.

٣- أن يكون ضمان العين المؤجرة على المالك لا على المستأجر، وبذلك يتحمل المؤجر ما يلحق العين من غير ناشيء من تعد المستأجر، أو تفريطه، ولا يلزم المستأجر بشيء إذا فاتت المنفعة.

٤- إذا اشتمل العقد على تأمين العين المؤجرة فيجب أن يكون التأمين تعاونيا إسلاميا لا تجاريا، يتحمله المالك المؤجر وليس المستأجر.

٥- يجب أن تطبق على عقد الإجارة المنتهية بالتمليك أحكام الإجارة طوال مدة الإجارة، وأحكام البيع عند تملك العين.

٦- تكون نفقات الصيانة غير التشغيلية على المؤجر لا على المستأجر طوال مدة الإجارة.

ثانيا: من صور العقد الممنوعة:

١- عقد إجارة ينتهي بتملك العين المؤجرة مقابل ما دفعه المستأجر من أجرة خلال المدة المحددة، دون إبرام عقد جديد، بحيث تنقلب الإجارة في نهاية المدة بيعا تلقائيا.

٢- إجارة عين لشخص بأجرة معلومة ولمدة معلومة مع عقد بيع له معلق على سداد جميع الأجرة

المتفق عليها خلال المدة المعلومة، أو مضاف إلى وقت في المستقبل.
٣- عقد إجارة حقيقي، اقترن به بيع بخيار الشرط لصالح المؤجر، ويكون مؤجلا إلى أجل محدد (هو آخر مدة عقد الإيجار). وهذا ما تضمنته الفتاوى والقرارات الصادرة من هيئات علمية ومنها: هيئة كبار العلماء بالمملكة العربية السعودية.
ثالثا: من صور العقد الجائزة:
١- عقد إجارة يمكن المستأجر من الانتفاع بالعين المؤجرة مقابل أجرة معلومة في مدة معلومة، اقترن به عقد هبة العين للمستأجر معلقا على سداد كامل الأجرة، وذلك بعقد مستقل، أو وعد بالهبة بعد سداد كامل الأجرة (وذلك وفق ما جاء في قرار المجمع بالنسبة للهبة رقم (٣/١/١٣) في دورته الثالثة.
٢- عقد إجارة مع إعطاء المالك الخيار للمستأجر بعد الانتهاء من وفاء جميع الأقساط الإيجارية المستحقة خلال المدة في شراء العين المأجورة بسعر السوق عند انتهاء مدة الإجارة (وذلك وفق قرار المجمع رقم ٤٤(٥/٦) في دورته الخامسة.
٣- عقد إجارة يمكن المستأجر من الانتفاع بالعين المؤجرة مقابل أجرة معلومة، في مدة معلومة واقترن به وعد ببيع العين المؤجرة للمستأجر بعد سداد كامل الأجرة بثمن يتفق عليه الطرفان.
٤- عقد إجارة يمكن المستأجر من الانتفاع بالعين المؤجرة مقابل أجرة معلومة، في مدة معلومة، يعطي المؤجر للمستأجر حق الخيار في تملك العين المؤجرة في أي وقت يشاء على أن يتم البيع في وقته بعقد جديد بسعر السوق (وذلك وفق قرار المجمع السابق رقم ٤٤/٦(٥)) أو حسب الاتفاق في وقته.
رابعا: هناك صور من عقود التأجير المنتهي بالتمليك محل خلاف، تحتاج إلى دراسة تعرض في دورة قادمة إن شاءالله تعالى. انتهى.
مجلة المجمع، ع١٢، ج١، ص ٣١٣، قرار رقم: ١١٠ (٤/١٢).

بەشی یازدەیەم [1]

[1] ١- ڕۆژی ٢٠١٥/٢/١٤ تۆمارکراوە.

سووی کڕینو فرۆشتن:

لەم بەشەدا قسە لەسەر سووی کڕینو فرۆشتن دەکەین، سەرەتا لە جۆرەکانییەوە دەستپێدەکەین، بەم شێوەیەی لای خوارەوە:

١- پێناسەی سووی کڕینو فرۆشتنو جۆرەکانی.

٢- بەڵگە شەرعییەکان لەسەر حەرامی سووی کڕینو فرۆشتن.

٣- چەند بنەمایەك دەربارەی سووی کڕینو فرۆشتن.

١- پێناسەی سووی کڕینو فرۆشتن، جۆرەکانی:

سووی کڕینو فرۆشتن ئەو سوویەیە کە لە چەند کاڵایەکی دیاریکراودا، بەهۆی مامەڵەی کڕینو فرۆشتن، یان گۆڕینەوەیان بەیەکتر دروست دەبێت.

ئەم جۆرە سووەش دەکرێت بەدوو بەشەوە:

یەکەم: سووی زیادە (ربا الفضل): بریتییە لەو سووەی کە تۆ دراوێك، یان کاڵایەك کە سووی تێدا دروست دەبێت، بفرۆشێت بە هەمان دراو، یان کاڵا خۆی، بەڵام بە کەمو زیاد، بۆ نموونە ئەگەر (١٠٠$) بفرۆشیت بە (١١٠$) دۆلار ئەم مامەڵەیە سووە، چونکە کڕینو فرۆشتنەکە بە یەك دراوەو کەمو زیادی کردووە، یان ئەگەر (١٠٠٠کغم) گەنممان فرۆشت بە (١٠٠١کغم) ئەم مامەڵەیەش دیسان دەبێتە سوو.

دووەم: سووی ئامادەنەبوون، یان دواکەوتنی یەکێك لەدراوەکان، یان کاڵاکان (ربا النسیئة): ئەمیش بریتییە لەو سووەی کە لە کاتی کڕینو فرۆشتنی دراو بە دراودا، یان گەنم بە گەنمدا، یان هەر کاڵایەکی تر کە سووی تێدا دروست دەبێت [1]، یەکێك لە کاڵاکان ئامادەو بەردەست نەبن لە کاتی ئەنجامدانی گرێبەستەکەدا، بۆ نموونە کاتێك بڕی (١٠٠$) دۆلار دەفرۆشین بە (١٠٠$)، یان بە هەر دراوێکی تر، مەرجی شەرعی دروستبوونی ئەم مامەڵەیە ئەوەیە، کە دەبێت هەر دوو دراوەکە لە کاتی ئەنجامدانی گرێبەستەکەدا ئامادە بن، ڕادەستی کڕیارو فرۆشیار بکرێن، ئەگەر نا دەبێتە سوو. إبن المنذر دەربارەی ئەم جۆرە سووە دەڵێت: (أجمع كل من احفظ عنه من أهل العلم على أن المتصارفين إذا افترقا قبل أن يتقابضا، أن الصرف فاسد)[2] . **واتا: هەموو ئەو زانایانەی ئێمە**

١- بۆ نموونە: جۆ بەجۆ، برنج بە برنج، خورما بە خورما، مێوژ بە مێوژ، نیسك بە نیسك، نۆك بە نۆك.

٢- إبن المنذر، الإشراف على مذاهب العلماء، ج٦، ص٢/ مصدر سابق.

لێمان بیستوونو لێیانەوە فێربووین، هاوڕاو کۆدەنگن لەسەر ئەوەی کە کڕیارو فرۆشیار ئەگەر جیابوونەوە، بەرلەوەی کە هەر یەکەو دراوەکەی خۆی وەربگرێت، مامەڵەکەیان دروست نییەو بەتاڵە.

جیاوازی سووی کڕینو فرۆشتن لەگەڵ سووی قەرز لە دوو خاڵدایە:

أ- سووی قەرز، لە هەموو شتێکدا دروست دەبێت کە بگونجێت بە قەرز بدرێت، بەلاَم سووی کڕینو فرۆشتن، تەنها لە هەندێك شتی دیاریکراوی وەکو دراو، ئاڵتون، زیو، گەنم، ..دا دروست دەبێت.

ب- سووی قەرز، یەك جۆرەو تەنها سووی پێدانی قەرزەکەیە، بەلاَم سووی کڕینو فرۆشتن دوو جۆرە، وەکو باسمان کرد.

٢- بەڵگە شەرعییەکان لەسەر حەرامی سووی کڕینو فرۆشتن:

بەڵگە شەرعییەکان لەسەر دروستبوونی ئەم جۆرە لە سوو زۆرن، بەلاَم ئێمە لێرەدا چەند دانەیەکیان دەخەینە ڕوو:

عوبادەی کوڕی صامت دەگێڕێتەوە، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرموویەتی: {الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ، وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ، وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ، مِثْلًا بِمِثْلٍ، سَوَاءً بِسَوَاءٍ، يَدًا بِيَدٍ، فَإِذَا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ الْأَصْنَافُ فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ إِذَا كَانَ يَدًا بِيَدٍ}(٣). واتا: ئاڵتون بە ئاڵتون، زیو بە زیو، گەنم بە گەنم، جۆ بە جۆ، خورما بە خورما، خوێ بە خوێ، وەکو یەك، دەست بەدەست، خۆ ئەگەر ئەم جۆرانە جیاواز بوون، ئەو کات چۆنتان پێ باش بوو، ئاوها بیفرۆشن، بەمەرجێك دەست بەدەست بێت.

ئەبو سەعیدی خودری دەگێڕێتەوە، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرموویەتی: {لَا تَبِيعُوا الذَّهَبَ بِالذَّهَبِ إِلاَّ مِثْلا بِمِثْلٍ، وَلا تُشِفُّوا بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ، وَلا تَبِيعُوا الْوَرِقَ

٣- مسلم، صحيح مسلم، ج٣،ص١٢١٠، رقم الحديث (١٥٨٧)، مصدر سابق.

بِالْوَرِقِ إِلاَّ مِثْلا بِمِثْلٍ، وَلا تُشِفُّوا بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ، وَلا تَبِيعُوا غَائِبًا مِنْهَا بِنَاجِزٍ}(٤). واتا: ئاڵتون بە ئاڵتون مەفرۆشن، مەگەر ڕێژەكەیان وەكو یەك بێت، با هیچیان لەوی تریان زیاتر نەبێت، زیو بە زیو مەفرۆشن، مەگەر ڕێژەكەیان وەكو یەك بێت، با هیچیان لەوی تریان زیاتر نەبێت، ئەگەر یەكێك لە كاڵاكان ئامادە بوون‌و یەكێكی تریان ئامادە نەبوو، ئەوە مەیفرۆشن.

عن سليمان بن أبي مسلم قال: سَأَلْتُ أَبَا الْمِنْهَالِ عَنْ الصَّرْفِ يَدًا بِيَدٍ، فَقَالَ: اشْتَرَيْتُ أَنَا وَشَرِيكٌ لِي شَيْئًا يَدًا بِيَدٍ وَنَسِيئَةً، فَجَاءَنَا الْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ فَسَأَلْنَاهُ، فَقَالَ: فَعَلْتُ أَنَا وَشَرِيكِي زَيْدُ بْنُ أَرْقَمَ، وَسَأَلْنَا النَّبِيَّ ﷺ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: {مَا كَانَ يَدًا بِيَدٍ فَخُذُوهُ، وَمَا كَانَ نَسِيئَةً فَذَرُوهُ}(٥) . واتا: سولەیمانی كوڕی باوكی موسلیم دەڵێت: لە باوكی مینهالمان پرسی: مەبەستی دەست بەدەست لە كڕین‌و فرۆشتندا، كە لە فەرموودەكاندا هاتووە چییە؟ ئەویش گوتی: من‌و هاوەڵێكم مامەڵەمان دەكرد، هەندێك جار دەست بەدەست كاڵاكانمان دەگۆڕییەوە، هەندێجاریش بەقەرز، كاتێك بەرائی كوڕی عازب هات بۆ لامان لێمان پرسی، ئەویش گوتی: من‌و زەیدی كوڕی ئەرقەم هاوبەش بووین، دەربارەی ئەو بابەتە لە پێغەمبەری خودامان ﷺ پرسی، ئەویش لە وەڵامدا فەرمووی: ئەوەی دەست بە دەست دەیگۆڕنەوە دروستەو وەری بگرن، بەڵام ئەوەی دەكەوێتە قەرزەوە یەكێك لەكاڵاكان ئامادە نییە، وازی لێبێنن(٦).

عَنْ مَالِكِ بْنِ أَوْسٍ قَالَ: أَقْبَلْتُ أَقُولُ مَنْ يَصْطَرِفُ الدَّرَاهِمَ فَقَالَ طَلْحَةُ: أَرِنَا الذَّهَبَ حَتَّى يَأْتِيَ الْخَازِنُ ثُمَّ تَعَالَ فَخُذْ وَرِقَكَ. فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: كَلاَّ وَالَّذِى نَفْسِى

٤- البخاري، صحيح البخاري، ج٣، ص٧٤، رقم الحديث (٢١٧٧) مصدر سابق. مسلم، صحيح مسلم، ج٣، ص١٢٠٨، رقم الحديث (١٥٨٤)، مصدر سابق. واللفظ للبخاري.

٥- البخاري، صحيح البخاري، ج٣،ص١٤٠، رقم الحديث (٢٤٩٧)، مصدر سابق.

٦- دیارە مامەڵەی ئەمان بەو جۆرە كاڵایانە بووە، كە سوویان تێدایەو ڕەگەزیان یەك بووە، بەڵام جۆریان جیاواز بووە، بۆیە تەنها باسی سووی دواكەوتنی یەكێك لە كاڵاكان دەكات.

بِيَدِه لَتَرُدَّنَّ إِلَيْه ذَهَبَهُ، أَوْ لَتُنْقِدَنَّهُ وَرِقَهُ، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ : {الذَّهَبُ بِالْوَرِقِ رِبًا إِلاَّ هَا وَهَا، وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ رِبًا إِلاَّ هَا وَهَا، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ رِبًا إِلاَّ هَا وَهَا، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ رِبًا إِلاَّ هَا وَهَا}(٧). واتا: مالکی کوڕی ئەوس دەڵێت: دەگەڕام، دەمگوت کێ زیوی هەیە بیفرۆشێت، تەڵحەی کوڕی عوبەیداللە گوتی: ئاڵتونەکەتمان نیشان بدە، تاژمێریارەکەمان دێت کە هات وەرە زیوەکەی خۆت وەرگرە، پێشەوا عومەر خوای لێ ڕازی بێت گوتی: بەو کەسەی گیانی منی بە دەستە شتی وا نابێت، یان ئاڵتونەکەی بۆ دەگێڕیتەوە، یان هەر ئێستا زیوەکەی دەدەیتێ، من گوێم لە پێغەمبەری خودا ﷺ بوو دەیفەرموو: گۆڕینەوەی ئاڵتون بەزیو دەبێتە سوو، ئەگەر دەست بە دەست نەبێت، گۆڕینەوەی گەنم بە گەنم دەبێتە سوو، ئەگەر دەست بە دەست نەبێت، گۆڕینەوەی جۆ بە جۆ دەبێتە سوو، ئەگەر دەست بە دەست نەبێت، گۆڕینەوەی خورما بە خورما دەبێتە سوو، ئەگەر دەست بە دەست نەبێت.

عن أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَعَثَ أَخَا بَنِي عَدِيٍّ الأَنْصَارِيَّ وَاسْتَعْمَلَهُ عَلَى خَيْبَرَ، فَقَدِمَ بِتَمْرٍ جَنِيبٍ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ {أَكُلُّ تَمْرِ خَيْبَرَ هَكَذَا}؟. فَقَالَ: لاَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا نَشْتَرِي الصَّاعَ بِالصَّاعَيْنِ مِنَ الْجَمْعِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: {لاَ تَفْعَلُوا، وَلَكِنْ مِثْلاً بِمِثْلٍ، أَوْ بِيعُوا هَذَا وَاشْتَرُوا بِثَمَنِهِ مِنْ هَذَا، وَكَذَلِكَ الْمِيزَانُ}(٨). ئەبو هورەیرە بۆمان دەگێڕێتەوە: کە پێغەمبەری خودا ﷺ کەسێکی لە نەوەی عەدی ئەنصاری نارد (٩)و کردیە کاربەدەست لەسەر خەیبەر، ئەم پیاوە پاش ماوەیەك کە گەڕایەوە خورمایەکی زۆر جوانی لەگەڵ خۆی هێنابوو، پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو: ئایا هەموو

٧- البيهقي، السنن الكبرى، ج٥،ص٢٨٣، رقم الحديث (١٠٨١٤)، مصدر سابق. إبن حبان، صحيح إبن حبان، ج١١، ص٣٩٤، رقم الحديث (٥٠١٩)، مصدر سابق. وقال شعيب الأرنؤوط في تخريجه: إسناده صحيح على شرط الشيخين.

٨- البخاري، صحيح البخاري، ج٩،ص١٠٧، رقم الحديث (٧٣٥٠)، مصدر سابق.

٩- ئەم پیاوە لە هەندێك فەرموودەی تردا ناوی هاتووە ناوی: سەوادی کوڕی غەزیە بووە.

خورمای خەیبەر بەم شێوەیە جوانە؟ ئەویش گوتی: نەخێر ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئێمە چوار مشت لەم خورما جوانە بە هەشت مشت خورمای تێکەڵ دەکڕین. پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: شتی وامەکەن، - ئەو خورما جوانە بەخورما ناشیرینەکە مەگۆڕنەوە، مەگەر وەکو یەك بن، یان خورما خراپەکە بفرۆشن بە پارەکەی، لەم خورما جوانە بکڕن، ئەگەریش بەکێشانە کڕیتان با هەردووکیان یەك کێشیان هەبێت.

ئەگەر بە وردی سەرنجی ئەو پێنج فەرموودەیە بدەین، ئەوا دەبینین فەرموودەی یەکەمو دووەم، باسی هەردوو جۆرەکەی سوو دەکەن. بەڵام فەرموودەی سێیەمو چوارەم تەنها باسی سووی دواکەتنو ئامادە نەبوونی یەکێك لە کاڵاکان دەکات، هەرچی فەرموودەی پێنجەمیشە تەنها باسی سووی زیادەی یەکێك لە کاڵاکان دەکات.

٣- چەند بنەمایەك دەربارەی سووی کڕینو فرۆشتن:

بۆ زیاتر بەرچاو ڕوونی دەتوانین لە چەند بنەمایەکدا شێوازەکانی سووی کڕینو فرۆشتن بخەینە ڕوو، کە ئەمانەن:

أ- ئەگەر دوو دراو، یان کاڵامان فرۆشت بە یەکتر هەر دوو دراو، یان کاڵاکە یەك جۆر بوون، یەك ڕەگەزیشیان هەبوو، ئەو کات دەبێت، ڕێژە، بڕ، کێشانە، پێوانەی هەر دوو دراو، یان کاڵاکە یەکسان بێت، هەردووکیشیان لە کاتی ئەنجامدانی گرێبەستەکەدا ئامادە بن.

بۆ نموونە: ئەگەر دیناری عێراقیمان فرۆشت بە دیناری عێراقی، یان دۆلاری ئەمریکی بە دۆلاری ئەمریکی، یان ئاڵتون بە ئاڵتون، یان زیو بە زیو، یان گەنم بە گەنم، یان جۆ بەجۆ، یان برنج بەبرنج، ئەو کات وەك گوتمان

دەبێت لە بڕ، کێش، پێوانە، وەکو یەك بن، هەر دوو کاڵاکەش بەر دەستو ئامادەبن.

خۆ ئەگەر لە بڕو ڕێژەو کێشانەو پێوانەدا جیاواز بن، ئەو کات سووی زیادە (ربا الفضل) دروست دەکات، خۆ ئەگەر یەکێکیان ئامادە نەبن ئەو کات سووی ئامادە نەبوون، یان دواکەوتنی یەکێك لە کاڵاکان دروست دەکات (ربا النسیئة).

لێرەدا باشو خراپی شتەکە کاریگەری لەسەر هیچ کام لەو حوکمانەی سەرەوە دروست ناکات، بۆ نموونە ئاڵتونی خەلیجی، یان عێراقی، یان ئێرانی، ئەمانە هەموویان هەر بە ئاڵتون ئەژمار دەکرێن، لە کاتی کڕینو فرۆشتنیاندا دەبێت هەمان کێشو بڕیان هەبێت، هەردووکیشیان لە کاتی ئەنجامدانی گرێبەستەکەدا ئامادە بن[١٠]، هەروەها گەنمی موسڵی، یان کوردی، یان قەندەهاری، یان خورمای عەجوە، یان بەرحی، یان ئەشرەسی، ئەمانە هەموویان یەك حوکمیان هەیە. نابێت لە کاتی گۆڕینەوەیاندا بەیەکتر زیادو کەم بکەن، ئەگەر خاوەنەکانیان ویستیان هەر یەکەو بە مافی خۆی بگات ئەو کات با گەنمەکەی، یان خورماکەی خۆی بەنرخی خۆی بفرۆشێت، بڕوات بە پارەکەی ئاڵتون، یان گەنم، یان خورماکەی تر بکڕێت.

ب- ئەگەر جۆری دراوەکان، یان کاڵاکان جیاواز بوون، بەڵام یەك ڕەگەزیان هەبوو، ئەو کات دروستە بڕو ڕێژەو کێشانەو پێوانەیان جیاواز بێت، بەڵام هەر دەبێت هەردووکیان لە کاتی ئەنجامدانی گرێبەستەکەدا ئامادەبن.

بۆ نموونە ئەگەر دینارمان فرۆشت بە دۆلار، یان ئاڵتون بەزیوو، یان گەنم

١٠- زۆر بەداخەوە کاتی خۆی خەڵکانێك مامەڵەی ئەوەیان دەکرد، دیناری ئاسنیان دەگۆڕییەوە بەدیناری کاغەز، لەبری هەر (١٠) دیناری کاغەزدا (١٢) دیناری ئاسنیان دەدا، مامەڵەکە بە دە بەدوانزە دەناسرا، ئەمەش سوویەکی زۆر ئاشکرابوو، بەداخەوە زۆرێك لەخەڵکیش تێوەی گلابوون، هەندێك مامۆستای ئاینیش پێیان حەڵاڵ بوو.

بە جۆ، ئەمانە جۆرە کانیان جیاوازە، بەڵام ڕەگەزی دینارو دۆلار، ئاڵتونو زیو، هەموویان یەکەو هەموویان دراون، هەروەها ڕەگەزی گەنمو جۆش یەکەو هەردووکیان دانەوێڵەن، بۆیە لەم کاتانەدا دروستە دینارەکە لە دۆلارەکە زیاتر بێت، یان زیوەکە لە ئاڵتونەکە زیاتر بێت، یان جۆکە لە گەنمەکە زیاتر بێت، سووی زیادە دروست ناکات، بەڵام دەبێت هەر دووکیان ئامادەبنو ڕادەست بکرێن، ئەگەر نا سووی دواکەوتنی یەکێك لە کاڵاکان دروست دەکات.

لەم حاڵەتەشدا بوونی یەك ناو حوکمی ناوەرۆکی شتەکان ناگۆڕێت، بۆ نموونە زەیتی گوڵەبەڕۆژە، لەگەڵ زەیتی کونجی، لەگەڵ زەیتی بادەم، ئەمانە ڕاستە هەموویان ناویان زەیتە، بەڵام لە بنەڕەتو ناوەرۆکدا جۆرەکانیان جیاوازە، ئەوەیان گوڵەبەڕۆژەیە، ئەوەیان کونجییە، ئەوەیان بادەمە، یان ئاردی برنج لەگەڵ ئاردی گەنم، یان سرکەی سێو لەگەڵ سرکەی ترێ، یان شیری مەڕ، لەگەڵ مانگا، لەگەڵ حوشتر، ئەمانە هەرچەند ناویان یەکە، بەڵام هەموویان لە ڕووی ناوەرۆکەوە جیاوازن، بۆیە دەکرێت لە کاتی گۆڕینەوەیان بە یەکتر زیادو کەمیان پێ بکرێت، بەڵام دەبێت هەردووکیان لە کاتی ئەنجامدانی گرێبەستەکەدا ئامادە بن؛ چونکە یەك ڕەگەزیان هەیە.

یان هەموو گۆشتەکان یەك ڕەگەزیان هەیە، بەڵام جۆرەکانیان جیاوازە، گۆشتی مەڕو بزن بە یەك جۆر ئەژمار دەکرێت، گۆشتی مانگاو گامێشیش جۆرێکی ترە، گۆشتی حوشتریش جۆرێکی سەربەخۆیە، لەبەرئەوە دروست نییە گۆشتی مەڕ بفرۆشرێت بە گۆشتی بزن بە کەمو زیاد، چونکە یەك جۆرو یەك ڕەگەزیان هەیە، بەڵام دروستە بە گۆشتی مانگا بفرۆشرێت بە کەمو زیاد، چونکە جۆرەکەیان جیاوازە، یان بە گۆشتی حوشتر، بەڵام لە هەموو حاڵەتەکاندا بەبێ جیاوازی دەبێت هەردوو گۆشتەکە ئامادەبنو ڕادەست

بکرێن، ئەگەر نا دەبێتە سوو.

گۆشتو جگەرو چەوریش یەك ڕەگەزیان هەیە، بەڵام جۆرەکانیان جیاوازە، لەبەرئەوە دروستە جگەری مەڕ بفرۆشیت بە گۆشتەکەی، یان بە دووگەکەی، یان چەورییەکەی بە زیادو کەم، چونکە دووجۆری جیاوازن، بەڵام پێویستە هەردووکیان لە کاتی ئەنجامدانی گرێبەستەکە ئامادە بن.

ت- ئەگەر جۆری کاڵاکان لەگەڵ ڕەگەزەکانیشیان جیاوازبوون، ئەو کات هیچ جۆرە سوویەك دروست ناکات، هەر چۆن مامەڵەیان پێوە بکرێت دروستە.

بۆ نموونە ئەگەر گەنممان فرۆشت بە دینار، یان بە ئاڵتون، یان بە دۆلار، لەم کاتانەدا جۆری کاڵاکان جیاوازە؛ چونکە ئەو دینارەو ئەو گەنم، لە هەمان کاتدا ڕەگەزیشیان جیاوازە، چونکە ڕەگەزی دینار دراوەو ڕەگەزی گەنم دانەویڵەیە؛ بۆیە هیچ جۆرە سوویەك دروست ناکات، دروستە یەکێك لە کاڵاکان لەوی تر زیاتر بێت، لە هەمان کاتیشدا دروستە یەکێکیان ئامادەبێتو ئەوی تر ئامادە نەبێت.

ث- نەزانینی بڕو ڕێژەو کێشانەو پێوانەی شتەکانو فرۆشتنیان بە گۆترەو وەکو زانینی زیادەو کەمیان وایە، سوو دروست دەکاتو مامەڵەکە حەرام دەکات، بۆ نموونە: ئەگەر بە کەسێك بڵێیت بەستەیەك دۆلارت دەدەمێ بە بەستەیەك دۆلار کە نازانین ژمارەی بەستەکان چەندن، ئەم مامەڵەیە سووەو حەرامە، یان بڵێین مشتێك ئاڵتونت دەدەمێ بە مشتێك ئاڵتون، ئەمەش دیسان سووە، چونکە ئێمە کێشی ئاڵتونەکان نازانین، لەبەرئەوە ئەگەر تەواو دڵنیا نەبین لە بڕو کێشی شتەکان، حەرامە ئاڵوگۆڕیان پێ بکرێت.

هەر لەبەرئەوەیە فرۆشتنو گۆڕینەوەی ئاڵتونێك کە نقێمی تیدابێت، بە

ئاڵتونێك كە نقێمی تێدا نەبێت حەرامە [١١]، ترێ بە مێوژ [١٢]، یان خورمای تەڕ بە خورمای وشك، یان گەنم بە ئاردی گەنم، یان ئارد بە نان، یان خورما بە دۆشاوی خورما حەرامە، چونكە هەموو ئەمانە ڕێژەی تەواوی شتەكان تێیدا دیار نییە، بۆیە دەبێتە سوو.

كەواتە ئەو بەڕێزانەی كە لە بواری زەڕەنگەریدا، یان گۆڕینەوەی دراودا، یان وشكە فرۆشیدا كار دەكەن، دەبێت زۆر وردو وریا بن، ئەگەرنا دەكەونە ناو سووەوەو مامەڵەو ڕزقەكەشیان حەرام دەبێت.

من دەزانم تێگەیشتنو كارپێكردنی ئەم بنەمایانە ئاسان نییە، بەڵام زۆریش پێویستو گرنگن، بۆیە من خوازیارم هەر بەڕێزێك ئەم پەرتووكەی ئێمەی دەكەوێتە بەر دەست، ئەگەر لێی تێناگات، با فەتوای پێنەدات هەتا پرسیار دەكاتو لێی تێ دەگات، چونكە هەم خۆی تووشی هەڵە دەبێت، هەم خەڵكیش تووشی هەڵە دەكاتو بەلاڕێیاندا دەبات.

١١- چونكە ئێمە كێشی نقێمەكان نازانین، بۆیە كێشی ئاڵتونەكانیش پاش دەركردنی نقێمەكان بە نادیار دەمێنێتەوە، ئەمەیش مامەڵەكە دەكات بەسوو.

١٢- چونكە ترێ ڕێژەیەك لە تەڕی تیدایە، بەڵام مێوژو شك بۆتەوە ڕێژەی تەڕیەكەی تێدا نەماوە، ئێستا ئێمە نایزانین هەمان بڕی ترێ هەمان كێشی مێوژەكە بەو شكی دەدات، یان نایدات.

بەشی دوازدەیەم(١)

١- ڕۆژی ٢١/٢/٢٠١٥ تۆمارکراوە.

ئەو شتانەی سوویان تێدا دروست دەبێت و سووی دراوەکاغەزییەکان:

١- ئەو شتانەی سوویان تێدا دروست دەبێت.

٢- سووی دراوە کاغەزییەکان.

١- ئەو شتانەی سوویان تێدا دروست دەبێت:

پێغەمبەری خودا ﷺ لە فەرموودەکانیدا ئاماژە بەشەش شت دەکات کە سوویان تێدا دروست دەبێت ئەوانیش: (ئاڵتون، زیو، گەنم، جۆ، خوێ، خورما)ن. زانایانیش بە کۆی دەنگ پێیان وایە، کە سوو لەم شتانەدا دروست دەبێت؛ چونکە لە دەقەکاندا بە ڕوونی ناویان هاتووە.

جگە لەو شتانە ئایا سوو لە هیچ کاڵایەکی تردا دروست دەبێت؟

بۆ نموونە، دینار، یان دۆلار، یان برنج، کە ناویان لە فەرموودەکاندا نەهاتووە، ئایا ئەمانەش حوکمی ئەو شتانەی تریان هەیە کە ناویان هاتووە، یان نا؟ زانایان لەم بارەیەوە بۆچوونیان جیاوازە، دەبن بەدوو بەشەوە:

بۆچوونی یەکەم: ظاهیرییەکان کە باوەڕیان بەقیاس نییە، وەك سەرچاوەیەکی حوکمی شەرعی، پێیان وایە کە سوو تەنها لەو شەش شتەدا دروست دەبێت، کە پێغەمبەری خودا ﷺ لە فەرموودەکانیدا ناوی بردوون، جگە لەمانە سووی کڕینو فرۆشتن لە هیچ شتێکی تردا دروست نابێت.

هەندێك زانایانی تریش، وەکو پێشەوا (صەنعانی)و (ئیبن عەقیلی حەنبەلی) کە هەرچەند ظاهیریش نین، بەڵام ئەمانیش هەمان بۆچوونی ظاهرییەکانیان هەیە، نەك لەبەرئەوەی باوەڕیان بەقیاس نییە، بەڵکو لەبەرئەوەی دەڵێن: هیچ هۆکارێکی بەرجەستە نابینینەوە لەو شتانەی پێغەمبەری خودا ﷺ باسی کردون تا بتوانین قیاسی لەسەر بکەین، بۆ نموونە بۆچی ئاڵتونو زیو سوو دروست دەکەن؟ یان بۆچی گەنمو جۆ سوو دروست دەکەن؟ وەڵامەکەی نەزانراوەو زانایان بە عەقڵی خۆیان هۆکاریان بۆ تاشیون، هەربۆیە بۆچوونەکانیان شپرزو پەرتەوازەیە، هەندێجاریش دژ بەیەکە، قیاسیش هەتا حوکمی ئەصلەکە هۆکارێکی ڕوونو ئاشکرای نەبێت

جیبەجێ ناکرێت؛ لەبەرئەوە، ئەمانیش پێیان وایە کە سوو تەنها لەو شەش شتەدا دروست دەبێت، حوکمی ئەوانە ناگوازرێتەوە بۆ هیچ شتێکی تر.

صەنعانی لەو بارەیەوە دەڵێت: (فذهب الجمهور إلى ثبوته فيما عداها مما شاركها في العلة، لكن لما لم يجدوا علة منصوصة اختلفوا فيها اختلافاً كثيراً، يقوي للناظر العارف أن الحق ما ذهبت إليه الظاهرية من أنه لا يجري الربا إلا في الستة المنصوص عليها)[1]. واتا: زۆرینەی زانایان پێیان وایە، کە سوو لە هەر شتێکی تردا دروست دەبێت، کە هۆکاری هاوبەشی لەگەڵ ئەو شەش شتەدا هەبێت، بەڵام بە هۆی ئەوەی کە هۆکارێکی دیاریکراویان نەدۆزیوەتەوە کە لەدەقەکاندا باس کرابێت، ڕاجیاییەکی زۆریان لەو بارەیەوە بۆ دروست بووە، بەشێوەیەك کە کەسی لێزانو بیرتیژ، ئەوەی لا پەسەند تر دەبێت کە ڕاست لای ظاهرییەکانە، کە دەڵێن سوو تەنها لەو شەش شتەدا دروست دەبێت کە لە دەقەکاندا ناویان هاتووە.

ئیبن عەقیلی حەنبەلیش دەڵێت: (عِلَل القياسِيِّين في مَسأَلة الرِّبا عِلَل ضَعيفَة، وإذا لم تَظهَر فيه عِلَّة امتَنَع القِياس)[2]. واتا: ئەو هۆکارانەی ئەو کەسانەی باوەڕیان بە قیاس هەیە باسی دەکەن لە بابەتی سوودا هۆکاری لاوازن، هەرکاتیش هۆکاری حوکم نەزانرا قیاس ناکرێت.

بۆچونی دووەم: بۆچوونی زۆرینەی زانایانە بەهەر چوار مەزهەبەکەوە پێیان وایە، ئەو شەش شتەی لە فەرموودەکاندا باسکراون، تەنها خۆیان مەبەست نین، بەڵکو هۆکاری حەرامبوونەکەشیان مەبەستە، ئەو هۆکارانەش تەنها لەواندا جێگیر نین، بەڵکو لە زۆر شتی تردا دەکرێت بەدی بکرێن، هەرلەبەرئەوەش فەرموودەکان باس لەو شەش شتە دەکەن، چونکە ئەوانە

١- الصنعاني (محمد بن إسماعيل)، سبل السلام شرح بلوغ المرام،ج٣، ط٤، مطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده، مصر، ١٣٧٩، ص٣٨.

٢- إبن القيم الجوزية، إعلام الموقعين عن رب العالمين، ج٢، ص١٧٥، مصدر سابق.

دیارترینی دراوو کاڵا بازرگانییەکانی سەردەمی خۆیان بوون، دەشکرێنە بنەماو بنچینە بۆ هەموو کاڵا بازرگانییەکانی تریش، بۆ نموونە: ئاڵتونو زیو بنچینەن بۆ هەموو دراوێکی دونیا، گەنمو جۆیش بنچینەن بۆ هەموو خواردنێکی دونیا.

هەر بۆیەش لەهەر سەردەمێکدا هەمان هۆکار لە هەر شتێکی تردا، دروست بێت، بێگومان ئەو شتەش حوکمی هەمان، ئەو شەش شتە وەردەگرێت.

ئەمان لە وەڵامی ظاهرییەکانو هاوڕاکانیاندا دەڵێن، ڕاستە دەقەکان هۆکاری حەرامبوونەکەیان دیاری نەکردووە، بەڵام قیاس تەنها بەو شێوەیە ناکرێت، کە هۆکاری حوکمەکە بزانرێت، بەڵکو بەدوو شێواز دەکرێت:

شێوازێکیان ئەوەیە کە هۆکاری حوکمەکە بزانرێت، وەك ئەوەی پێغەمبەری خودا ﷺ دەفەرموویێت: {كُلُّ مُسْكِرٍ خَمْرٌ وَكُلُّ خَمْرٍ حَرَامٌ}[٣]. واتا: هەموو شتێك کە مرۆڤ سەرخۆش بکات عارەقە، هەموو عارەقێکیش حەرامە، کەواتە لێرەدا هۆکاری حەرام بوونەکە ڕوونە کە سەرخۆشکردنە، هەرچی خواردنێك، یان خواردنەوەیەك مرۆڤ سەرخۆش بکات، هەمان حوکمی عارەقی هەیە.

شێوازەکەی تر ئەوەیە کە هیچ جیاوازییەك لە نێوان حوکمی ئەصلو فەرعەکەدا نەبینرێتو بەم جۆرە قیاسەش دەگوترێت: (القياس بنفي الفارق)[٤].

نموونەش لەسەر ئەم شێوازە قیاسە زۆرن، لەوانە: کاتێك پێغەمبەری خودا

٣- مسلم، صحيح مسلم، ج٣،ص١٥٨٧، رقم الحديث (٢٠٠٣)، مصدر سابق.

٤- شەنقیطی دەربارەی ئەم جۆرە قیاسە دەڵێت: (أن إلحاق المسكوت عنه بالمنطوق به بنفي الفارق بينهما لا يكاد ينكره إلا مكابر، وهو نوع من القياس الجلي، يسميه الشافعي -رحمه الله- القياس في معنى الأصل، وأكثر أهل الأصول لا يطلقون عليه اسم القياس، مع أنه إلحاق مسكوت عنه بمنطوق به؛ لعدم الفرق بينهما). الشنقيطي (محمد الأمين بن محمد بن المختار)، أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن، ج٣، دار الفكر، بيروت، ص١٤٧، تحقيق: مكتب البحوث والدراسات.

ﷺ دەفەرمویت: {لَا يَقْضِيَنَّ حَكَمٌ بَيْنَ اثْنَيْنِ وَهُوَ غَضْبَانُ}[٥]. واتا: دادوەر نابێت قسە لە کێشەی خەڵکیدا بکاتو بڕیاری تێدا بدات ئەگەر تووڕە بوو؛ لێرەدا فەرموودەکە تەنها باسی تووڕەبوون دەکات، بەبێئەوەی باس لە هۆکارەکەی بکات، بەڵام ئەم فەرموودەیە بەسەر هەموو ئەو حاڵەتانەی تردا دەچەسپێت، کە هەمان کاریگەریی تووڕەیی لەسەر دەروونی مرۆڤ دروست دەکەن، لەوانە، ترس، برسێتی، تەنگاوی، زۆر شتی تر[٦]، یان کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ دەفەرموویت: {لَا طَلَاقَ...فِي إِغْلَاقٍ}[٧] . واتا تەڵاق ... لە کاتی تووڕەبوونی زۆردا ناکەویت، لێرەدا فەرموودەکە باسی هۆکاری نەکەوتنی تەڵاقەکە ناکات، بەڵام ئێمە دەزانین بە هۆی ئەو کاریگەرییە خراپەوەیە کە تووڕەیی لەسەر دەروونی مرۆڤی جێدەهێڵێت، هەرلەبەرئەوەیە لە هەموو ئەو حاڵەتانەی تردا کە هەمان کاریگەری تووڕەییان هەیە تەڵاق ناکەوێت، لەوانە ئازار، فشار، پەشۆکان، ترس، زۆر شتی تر.

کەواتە لەم حاڵەتەشداو لەم شەش شتەی کە لە فەرموودەکاندا ناویان هاتووە، ئەگەر چی هۆکاری حەرام بونەکەشمان نەزانی، ئەو کات دێینو لەگەڵ هاوشێوەکانی خۆیان لێکیان دەچوێنین، بزانین لە زۆر ڕووەوە لە یەك دەچن،

٥- البخاري، صحيح البخاري، ج٩،ص٦٥، رقم الحديث (٧١٥٨)، مصدر سابق. مسلم، صحيح مسلم، ج٣، ص١٣٤٢، رقم الحديث (١٧١٧)، مصدر سابق. واللفظ للبخاري.

٦- إبن القيم لە ڕاڤەی ئەو فەرموودەیەدا دەڵێت: (فمن قصر النهى على الغضب وحده، دون الهم المزعج، والخوف المقلق، والجوع والظمأ الشديد، وشغل القلب المانع من الفهم، فقد قل فقهه وفهمه، والتعويل في الحكم على قصد المتكلم والألفاظ لم تقصد لنفسها، إنما هي مقصودة للمعاني، والتوصل بها إلى معرفة مراد المتكلم ومراده يظهر من عموم لفظه تارة، ومن عموم المعنى الذي قصده تارة، وقد يكون فهمه من المعنى). إبن القيم، إعلام الموقعين عن رب العالمين، ج١، ص٢٥٧، مصدر سابق.

٧- البيهقي، السنن الكبرى، ج٧، ص٣٥٧، رقم الحديث (١٥٤٩٣). وحسنه الألباني في إرواء الغليل أنظر: محمد ناصر الدين الألباني، إرواء الغليل، ج٧،ص١١٣، مصدر سابق.

یان نا، ئەگەر لەیەك دەچوون ئەو کات هەمان حوکمی یەکتر وەردەگرن، ئەگەریش نا ئەو کات قیاس ناکەین[٨].

ئەوان سەبارەت بە هۆکاری دروستبوونی سوو لە (ئاڵتونو زیو)دا، دەڵێن: ئەم دووانە لە سەردەمی خۆیاندا دوو دراو بوون، لەبەرئەوە لە هەر سەردەمێکدا هەر شتێك بێت بە دراو، هەمان حوکمی ئاڵتونو زیوەکەی سەردەمی پێغەمبەر ﷺ وەردەگرێت.

سەبارەت بە دروستبوونی سوو لە چوار شتەکەی تردا (جۆ، گەنم، خوێ، خورما) دەڵێن: ئەمانە قوت بوون لە سەردەمی خۆیانداو ژیانی خەڵکیان پێوە بەند بووە، لەبەرئەوە لە هەر سەردەمو هەر کۆمەڵگایەکدا هەر شتێك ببێتە قوتی خەڵك، هەمان حوکمی ئەو چوار شتە وەردەگرێتو سووی تێدا دروست دەبێت، وەکو برنج کە ئەمڕۆ بۆتە ژەمی سەرەکی ژیانی خەڵك، لەبەرئەوە قیاس دەکرێتە سەر گەنمو جۆ، هەر شتێکی تریش وەکو برنج وابێت هەمان حوکمی ئەوان وەردەگرێت[٩].

ئەم بۆچوونەش بۆچوونێکی پەسەندتر، واقیعی تر، زیاتر لەگەڵ ڕۆحی دەقەکانو شەرعدا دەگونجێت.

٨- لە فەرهەنگی فیقهی کوەیتیدا هاتووە: (اتفق عامة الفقهاء على أن تحريم الربا في الأجناس المنصوص عليها إنما هو لعلة، وإن الحكم بالتحريم يتعدى إلى ما تثبت فيه هذه العلة، وإن علة الذهب والفضة واحدة، وعلة الأجناس الأربعة الأخرى واحدة، ثم اختلفوا في تلك العلة). وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، الموسوعة الفقهية الكويتية، ج٢٢، ط٢، دار السلاسل، الكويت، ص٦٤.

٩- هەرچەندە لێکدانەوەی تر زۆرە بۆ هۆکاری دروستبوونی سوو لە ئاڵتونو زیو، چوار جۆرە خواردەمەنییەکەی تردا، بەڵام ئەوەی لە سەرەوە هەڵمانبژاردووە، باسمان کردووە دیارترینو بەهێزترینی ئەو بۆچوونانەن.

٢- سووی دراوە کاغەزییەکان:

هەندێجار لێرەو لەوێ بۆچوونێك دەبیستین کە گوایە حوکمی سووخۆری ئەو دراوانە ناگرێتەوە، کە ئەمڕۆ خەڵکی مامەڵەیان پێوە دەکەن وەکو دینار، دۆلار، تمەن، یۆرۆ، سەرجەم دراوەکانی تریش، بەو بیانووەی کە ئەمانە ئاڵتونو زیو نین، بەڵکو تەنها کاغەزێکی چاپکراون، هەمان حوکمی فلسیان هەیە کە کاتی خۆی زانایان باسیان کردووە، گوتویانە حوکمی سووخۆری بەسەریدا جێبەجێ ناکرێت.

پێم خۆشە لێرەداو لەم چەند خاڵەدا وەڵامی ئەم گومانە بدەینەوە:

أ- ڕاستە زانایان کاتی خۆی گوتویانە سوو لە فلسدا دروست نابێت، بەڵام دەبێت بزانین ئەو فلسەی ئەوان باسیان کردووە چیبووە، بۆچی گوتویانە سووی تێدا دروست نابێت، بە گەڕانەوە بۆ قسەکانیان بۆمان دەردەکەوێت ئەو فلسەی سەردەمی ئەوان دراو نەبووە، بەڵکو دراو لەو سەردەمانەدا ئاڵتونو زیو بووە، فلس وردەییەکی زۆر بێنرخی وەکو یەك دیناری عێراقی ئەم سەردەمەی خۆمان بووە، کە هەر سکەی نییەو هیچیش ناکات، خۆشیان ڕاشکاوانە باس لەوە دەکەن، کە بۆیە سووی تێدا دروست نابێت، چونکە دراو نییە، کەواتە ئەو بۆچوونەی ئەوان تەنها بۆ فلسی سەردەمی خۆیان بووە، هۆکارەکەشی ئەوە بووە کە فلس بەهایەکی ئەوتۆی نەبووە لەو سەردەمانەدا.

مەقریزی کاتێك لەو بارەیەوە دەدوێت دەڵێت: (إنّ الفلوس لم يجعلْها الله سبحانه نقدًا في قديم الدهرو حديثه، حتى راجتْ في أيّام الناصر فرج بن برقوق ٨٠٨ هـ.. وقد حَدَث من رواج الفلوس خرابُ الإقليم وذَهابُ نعمة أهل مصر، فإنّ الفضّة هي النقد الشرعي، أما الفلوس فهي أشبهُ شيءٍ بلا شيء...ولا يُعلَم في خبرٍ صحيح ولا سقيم عن أُمّة من الأمَم اتّخذوا نقدًا غير الذهب والفِضّة، أمّا السفاسف والمحقّرات والتوافه فقدِ احتاج

الناس لشرائها بأقلّ مِن الدرهم وأجزائه، فكانت الفلوسُ وسيلةَ هذه المبادلات، لكنّها لم تكن نقدًا البتةَ، ولم يوجدْ منها إلا اليسير، ولم تقُمْ في إقليمٍ ما بمنزلة النقدين)[١٠]. واتا: خوا نە لە کۆنو نە لە ئێستایشدا فلسی نەکردۆتە دراوو نەخت، تا لە سەردەمی سەرکردە فەرەجی کوڕی بەرقوقدا لە ساڵی (٨٠٨)ك بەهای پەیدا کرد، بەها پەیداکردنی فلسیش بووە مایەی کاولبوونی وڵات، نەمانی ڕزقو ڕۆزی خەڵکی میسر، چونکە زیو دراوی شەرعیو سەرەکی بوو، بەڵام فلس لە گشت ڕویەکەوە لە هیچ ناچێت، لە هیچ هەواڵێکی ڕاستو درۆدا، نەبیستراوە کە میللەتێك لە میللەتان جگە لە ئاڵتونو زیو، دراوێکی تریان بەکارهێنابێت، بەڵام بۆ کڕینی شتە بێنرخو هیچەکان کە خەڵك پێویستی بووە، بە کەمتر لە درهەمێکی زیوو بەشەکانی بیکڕێت، فلس تاکە ئامڕاز بووە بۆ ئەو جۆرە مامەڵانە، بەڵام هەرگیز بەدراو ئەژمار نەکراوە، هەمیشەش ژمارەیان زۆر کەم بووە، لە هیچ وڵاتێکیشدا جێگەی ئاڵتونو زیوی نەگرتۆتەوە.

پرسیارەکە لێرەدا ئەوەیە ئایا فلسی سەردەمی زانایان، لەم ڕۆژەدا هەر بوونی هەیە تا هەمان حوکمی هەبێت؟! ئایا دینار، دۆلار، تمەن، یۆرۆ، لەم سەردەمەدا جێی ئاڵتونو زیوی سەردەمی ئەوانیان نەگرتۆتەوەو دراوی فەرمی نین؟! ئایا هەرچی مامەڵەی حکومەت، بانکەکان، دامەزراوە داراییەکان، کۆمپانیاکان، تاکەکانیشە بەم دراوانە بەڕێوە ناچێت؟! کەواتە چۆنو بەچ بەڵگەیەك بڵێین دینارو دۆلاری ئەمڕۆ، هەمان فلسی سەردەمی ئەوانە، بەهەمان شێوەش حوکمی سوو نایگرێتەوە.

ب- یەکێك لە هۆکارەکانی دروستبوونی سوو لە ئاڵتونو زیودا، وەك زانایان باسی دەکەن، ئەوەیە کە ئەوانە دراون، نرخی شتو مەکەکان بەوانە

١٠- المقريزي (أحمد بن علي بن عبد القادر)، رسائل المقريزي، ط١، دار الحديث، القاهرة، ١٤١٩، ص١٧٢.

هەڵدەسەنگێنرێت، کەواتە هەرچی وەکو ئەوان وابێتو ببێت بەدراوو نرخ بۆ کاڵاکان هەمان حوکمی ئەوان وەردەگرێت لە ڕێگەی قیاسەوە، ئیتر ئەو شتە هەر ناوو هەر سیفەتێکی هەبێت گرنگ نییە، چونکە لە ئوصولی فیقهدا بنەمایەکمان هەیە دەڵێت: (الاحكام تدور مع عللها وجودا وعدما). واتا: حوکمە شەرعییەکان وابەستەن بە هۆکارەکانیانەوە لە بوونو نەبووندا، هەرکات هۆکارەکان دروست بوون، حوکمە شەرعییەکانیش بوونیان دەبێت، کە هۆکارەکانیش نەمان حوکمە شەرعییەکانیش بوونیان نامێنێت.

لێرەشداو بە هۆی ئەوەی ئەم جۆرە شتانە لە ژیانی کۆمەڵگاکاندا جێگیر نین، بەردەوام گۆڕانکاریان بەسەردا دێت، نابێت حوکم ببەسترێتەوە بەخودی شتەکەوە، بەڵکو بە هۆکارەکەیەوە، تا بۆ هەموو سەردەمو کۆمەڵگایەك گونجاو بێت.

بۆ نموونە کاتی خۆی ئاڵتونو زیو دراو بوون، دواتر کە نرخی ئاڵتونو زیو بەرز بوویەوە، بیر لەوە کرایەوە کاغەزێك دروست بکرێت، هەمان هەبووی (رصيد) ئاڵتونو زیوەکەی هەبێت، خەڵکی لەبری ئەوەی ئاڵتونو زیو لەگەڵ خۆیان هەڵبگرن، ئەو کاغەزانە لەگەڵ خۆیان هەڵبگرن، تا ئاڵتونەکان لە مەترسی ونبوونو دزینو شکان پارێزراو بن.

دواترو لە دەرئەنجامی پێشکەوتنی ژیانی کۆمەڵگاکان، ئەو کاغەزانە خۆیان بوون بە هەبوو (رصيد)، لە بەرامبەریاندا ئاڵتون نەما، پاش ماوەیەکی تر چەکی بانکی دروستبوو کە تەنها کاغەزێکی چاپکراوەو هیچی تر، بەسەدەها کاغەزی چاپکراوی لەو چەکە بە بەتاڵی فڕێبدە یەك دینار ناکات، بەڵام کە پڕت کردەوە، هەرچەندی لەسەر بنووسیت، بایی ئەوەندە پارەیە، یان کۆمپیالە کە هەر لەسەر کاغەزێکی سپی چاپنەکراویش دەنووسرێت، بڕی

چەند پارەی لەسەر بنووسرێت بایی ئەوەندە پارەیە.

ئێستا دەمانەوێت بپرسین ئایا ئەم چەكو كۆمپیالانە دراون، یان نا؟! حوكمی سوو دەیانگرێتەوە، یان نا؟! لە كاتێكدا ئەمانە تەنها كاغەزێكنو هیچی تر؟

بەدڵنیاییەوە بەڵێ، چونكە هیچ عاقڵێك نەك زانا ناڵێت ئەوانە تەنها كاغەزنو دراو نینو حوكمی سوو نایانگرێتەوە، بەڵكو هەموو زانایان كۆكن كە ئەوانە وەكو پارەو دراو مامەڵەیان لەگەڵ دەكرێت، هەموو حوكمەكانی پارەو دراویشیان بەسەردا جێبەجێ دەكرێت.

ئەمانەش ئەو شتانەن كە ئەمڕۆ لەسەردەمی ئێمەدا بوونیان هەیە، ئیتر ئێمە نازانین لە داهاتوودا چی ڕوو دەدات، مامەڵەی خەڵك بەچی دەبێت، گرنگ ئەوەیە هەرچی شتێك بوو بە دراوو نرخ بۆ كاڵاكان لە هەر سەردەمو كۆمەڵگایەكدا، هەمان حوكمی ئاڵتونو زیوی هەیە، ئەگەر كانزاكەی لە تەختەو پێستەو هەرچی شتێكی تر بێت.

ئەمەش هەندێك لە فەتوای زانایانە لەو بارەیەوە:

- ئیمامی مالیك دەڵێت: (وَلَوْ أَنَّ النَّاسَ أَجَازُوا بَيْنَهُمْ الْجُلُودَ حَتَّى تَكُونَ لَهَا سِكَّةٌ وَعَيْنٌ لَكَرِهْتُهَا أَنْ تُبَاعَ بِالذَّهَبِ وَالْوَرِقِ نَظِرَةً)(١١). **واتا: ئەگەر خەڵكی ڕازیبوون بەوەی بە پێستی ئاژەڵ مامەڵە بكەن، كردیانە دراوو سكەیان پێ لێدا، پێم باش نییە بفرۆشرێت بە ئاڵتونو زیوو یەكێكیان (ئاڵتونو زیوەكە، یان فلسەكە) لە كاتی ئەنجامدانی گرێبەستەكەدا ئامادە نەبن.**

- ئیمامی شافیعی دەڵێت: (والذهب والورق مباينان لكل شيء، لأنها أثمان كل شيء)(١٢). **واتا: ئاڵتونو زیو لە هەموو شتێكی تر جیاوازن؛ چونكە ئەوانە نرخو بەهای هەموو شتەكانن.**

١١- مالك ابن أنس، المدونة، ج٣، ص٥، مصدر سابق

١٢- الشافعي، الأم، ج٣، ص١٥، مصدر سابق.

- إبن حەجەر دەڵێت: (لو راجت الفلوس رواج النقود ثبت لها أحكامها)[١٣].

واتا: هەرکات فلس، وەکو دراوەکانی تر نرخی پەیدا کرد، ئەو کات هەمان حوکمی ئەوان وەردەگرێت.

- إبن تیمیە دەڵێت: (عِلَّةَ تَحْرِيمِ الرِّبَا فِي الدَّنَانِيرِ وَالدَّرَاهِمِ والأظهر أن العلة في ذلك هُوَ الثمنية.. كَمَا قَالَهُ جُمْهُورُ الْعُلَمَاءِ)[١٤]. واتا: بۆچونی دیارو پەسەنەد ئەوەیە کە هۆکاری قەدەغەکردنی سوو لە دینارو درهەمدا، ئەوەیە کە ئەوانە نرخی کاڵاو شمەکەکان، هەر وەك زۆربەی زانایان دەڵێن. هەروەها دەڵێت: (وأمّا الدرهم والدينار فما يُعرَف له حدٌّ طبيعي، ولا شرعي، بل مرجعُه إلى العادة والاصطلاح؛ وذلك لأنّه في الأصل لا يتعلق المقصود به، بل الغرضُ أن يكون معيارًا لما يتعاملون به، والدراهم والدنانير لا تُقصد لنفسها بل هي وسيلةٌ إلى التعامل بها، لهذا كانتْ أثمانًا بخلاف سائرِ الأموال)[١٥].

واتا: بەڵام دینارو درهەم سنووریێکی شەرعی، یان سروشتیان نییە، بەڵکو دەگەڕێینەوە بۆ کلتوری کۆمەڵگاکانو ناوەرۆکی شتەکان؛ چونکە لە بنەڕەتدا خۆی مەبەست نییە، بەڵکو مەبەست ئەوەیە ئەوانە پێوەر بن بۆ مامەڵەی خەڵکی، درهەمو دینار بۆ خۆیان مەبەست نین، بەڵکو ئەوانە تەنها ئامرازێکن بۆ مامەڵەکردن، هەربۆیە ئەوانە نرخن بۆ کاڵاکان، جیاواز لە شتەکانی تر.

ت- قیاسکردنی ئەم دراوانە لەسەر فلس بەپێی بنەماکانی فیقهی ئیسلامی، قیاسێکی بەتاڵو پووچە، چونکە هەمیشە لە کاری قیاسدا، دەبێت حوکمی ئەصلەکە کە دەمانەوێت قیاسی لەسەر بکەین، خۆی دەقی لەسەر هاتبێت، ئێستا فلس خۆی هیچ دەقێکی لەسەر نەهاتووە، بەڵکو قیاس کراوەتە سەر

١٣- إبن حجر الهيثمي (أحمد بن محمد بن علي)، الفتاوى الكبرى الفقهية على مذهب الإمام الشافعي، ج٤، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤١٧،١٩٩٧، ص٤١.

١٤- إبن تيمية، مجموع الفتاوى، ج٢٩، ص٤٧١.

١٥- إبن تيمية، مجموع الفتاوى، ج١٩، ص٢٥٢.

ئاڵتون‌و زیوو، لەوانەوە حوکمەکەی وەرگیراوە، کەواتە خۆی فەرعە نەك ئەصڵ، ئێستا ئێمە کە دەمانەوێت حوکمی ئەم دراوە کاغەزیانە بزانین، نابێت قیاسی بکەینە سەر فلس، کە خۆی فەرعەو لە ئەصلێکی ترەوە حوکمەکەی وەرگرتووە، بەڵکو دەبێت ڕاستەوخۆ قیاسی بکەینە سەر ئەو ئەصڵەی کە دەقەکەی لەسەر هاتووە کە ئاڵتون‌و زیوە، نەك فەرعەکە کە فلسە، بۆ نموونە: گەنم لە دەقە شەرعییەکاندا ناووی هاتووە کە سووی تێدا دروست دەبێت، بەڵام برنج ناوی نەهاتووە، ئێمە بۆ دۆزینەوەی حوکمەکەی قیاسی دەکەینە سەر گەنم، دواتر ئەگەر ویستمان حوکمی نیسك بدۆزینەوە، ئایا قیاسی دەکەینە سەر برنج، کە هیچ دەقێکی لەسەر نەهاتووە، خۆی حوکمەکەی لە ئەصلێکی ترەوە وەرگرتوە؟ یان ڕاستەوخۆ قیاسی نیسك دەکەینەوە سەر گەنم کە ئەصڵەکەیە، بێگومان دەبێت قیاسی بکەینەوە سەر گەنم، ئەمەش کۆدەنگی زانایانی لەسەرە. کە فەرع قیاس ناکرێتە سەر فەرعێکی تر بەڵکو قیاس دەکرێتە سەر ئەصڵەکە، بۆیە ئەم بۆچوونە لە ڕووی بنەما فیقهییەکانیشەوە بەتاڵە.

ث- ئەگەر گریمان ئەم بۆچوونە ڕاست بێت کە ئەم دراوانە حوکمی ئاڵتون‌و زیویان بەسەردا جێبەجێ ناکرێت، سوویان تێدا دروست نابێت، ئەو کات دەبێت بڵێین زەکاتیشیان تێدا واجب نابێت، هەرکەسیش بیاندزێت دەستی نابڕدرێت، چونکە هەموو ئەو حوکمانە کاتی خۆی بۆ دراوی ئاڵتون‌و زیو دانراون، ئەمانیش نەئاڵتونن نە زیو، بەڵکو کاغەزن، ئایا هیچ کەسێکی ژیر ئەم قسەیە دەکات؟!! مەحاڵە.

ج- ئەمەش فەتوای زانایانی هاوچەرخە لەو بارەیەوە:

کۆمکاری فیقهی ئیسلامی سەر بە ڕابیتەی جیهانی ئیسلامی دەڵێت: (قرر

المجمع بخصوص أحكام العملات الورقية أنها نقد قائم بذاته لها الأحكام الشرعية المقررة للذهب والفضة من حيث أحكام الربا، والزكاة، والسلم، وسائر أحكامها ،والعلة في ذلك مطلق الثمنية). واتا: کۆمکار سەبارەت بە حوکمی ئەو دراوانەی کە کاغەزن، بڕیاریدا کە ئەوانە دراوێکی سەربەخۆن، هەمان ئەو حوکمە شەرعیانە دەیانگرێتەوە کە بۆ ئاڵتونو زیو بڕیار دراون لە ڕووی حوکمەکانی سوو، زەکات، سەلەم، سەرجەم حوکەکانی تریش، هۆکارەکەشی ئەوەیە کە ئەوانە نرخن بۆ کاڵاکان[١٦].

١٦- ئەمەش درێژەی دەقی فەتواکەیانە: قرار (مجلس المجمع الفقهي) برابطة العالم الإسلامي بمكة المكرمة الدورة الخامسة قرار رقم (٦):

أولا: إنه بناء على أن الأصل في النقد هو الذهب والفضة ، وبناء على أن علة الربا فيهما هي مطلق الثمنية في أصح الأقوال عند فقهاء الشريعة.

وبما أن الثمنية لا تقتصر عند الفقهاء على الذهب والفضة، وإن كان معدنهما هو الأصل.

وبما أن العملة الورقية قد أصبحت ثمنا، وقامت مقام الذهب والفضة في التعامل بها، وبها تقوم الأشياء في هذا العصر، لاختفاء التعامل بالذهب والفضة، وتطمئن النفوس بتمولها وادخارها، ويحصل الوفاء والإبراء العام بها، رغم أن قيمتها ليست في ذاتها، وإنما في أمر خارج عنها، وهو حصول الثقة بها كوسيط في التداول والتبادل، وذلك هو سر مناطها بالثمنية.

وحيث إن التحقيق في علة جريان الربا في الذهب والفضة هو مطلق الثمنية، وهي متحققة في العملة الورقية، لذلك كله فإن مجلس المجمع الفقهي يقرر أن العملة الورقية نقد قائم بذاته، له حكم النقدين من الذهب والفضة، فتجب الزكاة فيها، ويجري الربا عليها بنوعيه فضلا ونسيئة، كما يجرى ذلك في النقدين من الذهب والفضة تماما، باعتبار الثمنية في العملة الورقية قياسا عليهما. وبذلك تأخذ العملة الورقية أحكام النقود في كل الالتزامات التي تفرضها الشريعة فيها.

ثانيا: يعتبر الورق النقدي نقدا قائما بذاته كقيام النقدية في الذهب والفضة وغيرهما من الأثمان، كما يعتبر الورق النقدي أجناسا مختلفة تتعدد بتعدد جهات الإصدار في البلدان المختلفة. بمعنى أن الورق النقدي السعودي جنس، وأن الورق النقدي الأمريكي جنس، وهكذا كل عملة ورقية جنس مستقل بذاته، وبذلك يجري فيها الربا بنوعيه فضلا ونسيئة، كما يجري الربا بنوعية في النقدين الذهب والفضة وفي غيرهما من الأثمان. وهذا كله يقتضي ما يلي:

(أ) لا يجوز بيع الورق النقدي بعضه ببعض، أو بغيره من الأجناس النقدية الأخرى، من ذهب أو فضة أو غيرهما، نسيئة مطلقا. فلا يجوز مثلا بيع ريال سعودي بعملة أخرى متفاضلا نسيئة بدون تقابض.

- کۆمکاری فیقهی ئیسلامی سەر بە ڕێکخراوی کۆنگرەی ئیسلامی دەڵێت: (بخصوص أحكام العملات الورقية: أنها نقود اعتبارية فيها صفة الثمنية كاملة، لها الأحكام الشرعية المقررة للذهب والفضة من حيث أحكام الربا والزكاة والسلم وسائر أحكامهما)(١٧). واتا: سەبارەت بە حوکمی دراوە کاغەزییەکان:

(ب) لا يجوز بيع الجنس الواحد من العملة الورقية بعضه ببعض متفاضلا، سواء كان ذلك نسيئة أو يدا بيد، فلا يجوز مثلا بيع عشرة ريالات سعودية ورقا، بأحد عشر ريالا سعودية ورقا، نسيئة أو يدا بيد.

(ج) يجوز بيع بعضه ببعض من غير جنسه مطلقا، إذا كان ذلك يدا بيد، فيجوز بيع الليرة السورية أو اللبنانية بريال سعودي ورقا كان أو فضة، أو أقل من ذلك، أو أكثر. وبيع الدولار الأمريكي بثلاثة ريالات سعودية، أو أقل من ذلك، أو أكثر، إذا كان ذلك يدا بيد، مثل ذلك في الجواز بيع الريال السعودي الفضة بثلاثة ريالات سعودية ورق، أو أقل من ذلك أو أكثر يدا بيد؛ لأن ذلك يعتبر بيع جنس بغير جنسه، لا أثر لمجرد الاشتراك في الاسم مع الاختلاف في الحقيقة.

ثالثا: وجوب زكاة الأوراق النقدية، إذا بلغت قيمتها أدنى النصابين من ذهب أو فضة، أو كانت تكمل النصاب مع غيرها من الأثمان والعروض المعدة للتجارة.

رابعا: جواز جعل الأوراق النقدية رأس مال في بيع السلم، والشركات. والله أعلم. وبالله التوفيق. وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم. انتهى.

١٧- مجمع الفقه الإسلامي المنعقد في دورة مؤتمره الثالث بعمان عاصمة المملكة الأردنية الهاشمية من ٨-١٣ صفر ١٤٠٧هـ /١١ — ١٦ تشرين الأول (أكتوبر) ١٩٨٦م. هەمان کۆمکار لە کۆنگرەیەکی تریدا دەڵێت: (لم يبق الذهب والفضة وسيلة للتبادل في العصر الراهن، واحتلت مكانهما العملات الورقية، وقوانين الدولة كذلك تعتبر العملات الورقية ثمنا بصفة كاملة، وتقرر للناس قبول هذه العملات الورقية كثمن، والحاصل أنه قد أصبحت العملات الورقية ثمنا قانونيا في التعامل والأعراف، ومن ثم ظهرت مشكلات من الناحية الشرعية بصدد هذا التعامل، فتناولت الندوة الموضوع بالبحث والنقاش وبعد ذلك قررت بإجماع المشاركين ما يلي:

أولا: العملات الورقية ليست وثيقة وسندا، لكنها ثمن، وهي في الشرع بمثابة الثمن الاصطلاحي والقانوني على الوجه الأكمل.

ثانيا: إن العملات الورقية قد احتلت في العصر الراهن صفة الثمن الخلقي (الذهب والفضة) باعتبارهاو سيلة للتبادل والتعامل، وعن طريقها يتم التعامل اليوم، وعليه، فإنها تشبه الثمن الحقيقي في الأحكام تماما، لذا لا يجوز تبادل عملة بلد بعملة نفس ذلك البلد بالزيادة أو النقصان لا معجلا ولا مؤجلا.

ثالثا: العملات الورقية لبلدين مختلفين تعتبر جنسين مختلفين، وبناء على هذا يجوز تبادل مثل

ئەوانە دراوی متمانەپێکراونو هەموو سیفاتەکانی نرخبوونیان تێدایە، هەموو حوکمەکانی ئاڵتونو زیویان بەسەردا دەچەسپێت، لە ڕووی دروستبوونی سوو، زەکات، سەلەم، سەرجەم حوکمەکانی تریش.

- دەزگای گەورە زانایانی سعودی لە فەتوایەکیاندا لەم بارەیەوە دەڵێن: (إنَّ القَول باعتبار مُطلَق الثَّمنيِّة علَّة في جَرَيان الرِّبا في النَّقدين هو الأَظهَر دَليلاً والأَقرَب إلى مَقاصِد الشَّريعَة، ...وأنه يترتب على ذلك الأحكام الشرعية الآتية: أولاً: جَريان الرِّبا بِنوعَيه فيها كما يَجري الرِّبا بِنوعَيه في النَّقدَين الذَّهَب والفِضَةو في غَيرها مِن الأَثمان كَالفُلوس)(١٨).

واتا: ئەو بۆچوونەی دەڵێت هۆکاری دروستبوونی سوو لە ئاڵتونو زیودا، تەنها ئەوەیە کە ئەوانە نرخن بۆ کاڵاکان، بەڵگەکانی بەهێزترەو نزیکتریشە لە مەبەستو ئامانجەکانی شەرعەوە. ئەم بۆچوونەش ئەم حوکمانەی لەسەر

هذه العملات الورقية بالزيادة والنقصان عند تراضي الطرفين.

رابعا: تجب الزكاة على العملات الورقية.

خامسا: يعتبر نصاب الزكاة في العملات الورقية بما يساوي ثمن نصاب الفضة). قرار مجمع الفقه الإسلامي بالهند، في الندوة الفقهية الثانية التي عقدت بجامعة همدرد، (دلهي)في الفترة: ٨-١١ من جمادى الأولى ١٤١٠ هـ الموافق ٨-١١ ديسمبر ١٩٨٩م، القرار رقم: (٣/٢).

١٨- ئەمەش درێژەی پرسیارو فەتەواکەیان لەو بارەیەوە: س: هل يقع الربا في الفلوس وفي الليرة التركية المنقوشة بصور مخصوصة، المأخوذة من القرطاس والنحاس، كذا ريال العربية السعودية الإسلامية، المأخوذة من القرطاس والنحاس أم لا؟. وأجابت بما يلي:

أولا: جريان الربا بنوعيه فيها كما يجري الربا بنوعيه في النقدين الذهب والفضة وفي غيرها من الأثمان كالفلوس وهذا يقتضي ما يلي:

لا يجوز بيع بعضه ببعض أو بغيره من الأجناس النقدية الأخرى من ذهب أو فضة أو غيرهما نسيئة مطلقا.

لا يجوز بيع الجنس الواحد منه بعضه ببعض متفاضلا سواء كان ذلك نسيئة أو يدا بيد.

يجوز بيع بعضه ببعض من غير جنسه مطلقا إذا كان ذلك يدا بيد.

ثانيا: وجوب زكاتها إذا بلغت قيمتها أدنى النصابين من ذهب أو فضة، أو كانت تكمل النصاب مع غيرها من الأثمان والعروض المعدة للتجارة إذا كانت مملوكة لأهل وجوبها.

ثالثا: جواز جعلها رأس مال في السلم والشركات. الرئاسة العامة للبحوث العلمية والإفتاء، مجلة البحوث الإسلامية، ج١٠، ص١١٩.

دادەمەزرێت: یەکەم: هەردوو جۆرەکەی سوو لەو دراوانەداو لە هەرچی دراوو نرخی تریشدایە، وەکو فلس دروست دەبێت، وەك چۆن هەردووکیان لە ئاڵتونو زیودا دروست دەبێت.

- شێخ بن باز دەڵێت: (العملة الورقية منزلة الذهب والفضة في جريان الربا وفي بيع بعضها ببعض، في بيع الذهب والفضة بها)(١٩) . واتا: دراوە کاغەزییەکان، وەکو ئاڵتونو زیو وان لە دروستبوونی سوودا، لە کاتی فرۆشتنیان بە یەکتر، لە کاتی فرۆشتنی ئاڵتونو زیویش بەو دراوانە.

- شێخ یوسف قەرەضاویش دەڵێت: (وذهب بعضهم إلى أن الربا إنما هو في الذهب والفضة، ونحن اليوم نتعامل بالنقود الورقية، فلا هي ذهب ولا فضة، وعلى هذا لا يجري فيها الربا، ولا تجب فيها الزكاة! وهذا كلام أوهى من أن يرد عليه)(٢٠). واتا: هەندێك پێیان وایە کە سوو تەنها لە ئاڵتونو زیودا هەیە، ئێمە ئەمڕۆ مامەڵە بە دراوی کاغەز دەکەین، کە نە ئاڵتونەو نەزیو، هەر بۆیە سوویان تێدا دروست نابێت، زەکاتیان لێ ناکەوێت، ئەم قسەو بۆچوونە، زۆر لەوە بێنرخترە کە وەڵامی بدرێتەوە.

لەبەرئەوە بەڕێزان ئەرکی سەر شانی هەموو لایەکمانە، بە شوێن ڕاستییەکاندا بگەڕێین، بەڵگەی شەرع لەگەڵ هەرکەس بێت بە گوێی بکەین، بە گومانو قسەی بێ بنەما خۆمان هەڵنەخەڵەتێنین، حەرام دەرخواردی خۆمانو خانەوادەو خەڵکانی موسوڵمان نەدەین.

١٩- مجموع فتاوى ابن باز، ج١٩، ص١٥٨. مصدر سابق.

٢٠- د. يوسف القرضاوي، فوائد البنوك هي الربا الحرام، مقدمة الكتاب. موقع الشيخ القرضاوي: http://www.qaradawi.net/new/library2/٢٨٧-٢٠١٤-٠١-٢٦-١٨-٥٣-٤٦/٣٧٥٠

بەشی سیازدەیەم[1]

١- ڕۆژی ٢٠١٥/٢/٢٨ تۆمارکراوە.

سووی خشڵی ئاڵتونو زیوو و سووی دواکەوتنی یەکێك لەکاڵاکان:

لەم بەشەدا قسە لەسەر دوو تـەوەری سەرەکی دەکەین کە ئەمانەن:

١- سووی خشڵی ئاڵتونو زیو.

٢- سووی دواکەوتنی یەکێك لەکاڵاکان.

١- سووی خشڵی ئاڵتونو زیو:

یەکێکی تر لەو گومانانەی ئەمڕۆ خەڵکانێك خۆیان پێوە سەرقاڵ کردووە، پاساوی هەندێك مامەڵەی ناشەرعی خۆیانی پێ دەدەنەوە، ئەوەیە کە ئەو ئاڵتونو زیوانەی ئەمڕۆ لەبەردەستدان هیچیان دراونین، نرخیش نین بۆ شتو مەکەکان، بەڵکو هەموویان خشڵنو کاڵایەکی خۆ ڕازاندنەوەن، لەبەرئەوە سوویان تێدا دروست نابێت، بەپێچەوانەی ئاڵتونو زیوی سەردەمی پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانیو زانایانی پێشین، کە دراو بوونو مامەڵەیان پێوە کراوە، نرخی کاڵاو شتومەکەکانیان پێ دیاری کراوە.

بۆ وەڵامدانەوەو ڕوونکردنەوەی ئەم گومانە، ئەم چەند خاڵە دەخەینە ڕوو:

أ- ئەوانەی سەرچاوەی ئەم بۆچوونو گومانەنو پێیان وایە، خشڵی ئاڵتونو زیو، وەکو کاڵا تەماشا دەکرێن، حوکمی دراوی سەردەمی پێغەمبەریان ﷺ نییە، سوویان تێدا دروست نابێت، کەمینەیەکی زۆر کەمن لە زانایان کە بە پەنجەی دەست دەژمێردرێن، ئەوانیش: (معاویەی کوڕی ئەبو سوفیان، إبراهیم، نەخەعی، حەسەنی بەصری، ئیبن تەیمیە[١]، ئیبنولقەییم)ن. ئیبن تەیمییە لەوبارەیەوە دەڵێت: (ویجوز بیع المصوغ من الذهب والفضة بجنسه من غیر اشتراط التماثل، ویجعل الزائد في مقابلة الصنعة)[٢]. واتا: دروستە ئاڵتونو زیو بفرۆشرێت بە ئاڵتونو زیوی هاوشێوەی خۆی، ئەگەر کرابوون بە خشڵ، بەبێئەوەی مەرجی یەکسانبوونیشیان تێدا بێت، ئەو زیادەیەی لە کێشی یەکێکیاندا دروست دەبێت، لە بەرامبەر دروستکردنەکەیدا دەبێت.

١- هەرچەند إبن تەیمییە لەم بابەتەدا دوو بۆچوونی دژ بە یەکو جیاوازی هەیە، لە بۆچونێکیدا وەکو زۆرینەی زانایان دەڵێت حەرامە، لە بۆچونێکی تریدا دەڵێت دروستەو حەرام نییە. ئەو کەسانەی کە بەرگری لێدەکەن دەڵێن: ئەو بۆچونەی کە دەڵێت حەرامە بۆچونی کۆنییەتی، دواتر لێی پەشیمان بۆتەوەو پێی وابووە ئاڵتونو زیو بکرێت بە خشڵ حوکمەکەی دەگۆڕێتو سووی تێدا دروست نابێت.

٢- إبن تیمیة (أحمد بن عبد الحلیم بن تیمیة)، الفتاوی الکبری، ج٥، ص٣٩١، مصدر سابق.

ئیبنولقەیمی قوتابیشی لەوبارەیەوە دەڵێت: (الحلية المباحة صارت بالصنعة المباحة من جنس الثياب والسلع لا من جنس الأثمان، لهذا لم تجب فيها الزكاة، فلا يجري الربا بينها وبين الأثمان، كما لا يجري بين الأثمان وبين سائر السلع)[٣]. واتا: خشڵێك كە بەشێوازێكی شەرعی دروستكرابێتو بەكارهێنانی ڕێگەپێدراو بێت، بەبوونو كردنی بەخشڵ، ئیتر لە قاڵبی دراو دەچێتە دەرەوە، دەچێتە قاڵبی پۆشاكو هەر كاڵایەكی ترەوە، هەر بۆیە زەكاتیشی تێدا واجب نابێت، بەهەر دراوێكی تریش بگۆڕدرێتەوە سووی تێدا دروست نابێت، هەر وەك چۆن سوو لە نێوان دراوو كاڵاكانی تردا دروست نابێت.

ب- ئەو بەڵگانەی ئەم بەڕێزانە پشتیان پێ بەستووە، سەرجەمیان بەڵگەی عەقڵینو لێكدانەوەی خۆیانە[٤]، تەنانەت یەك بەڵگەی دەقی قورئان، یان فەرموودەی پێغەمبەرﷺ، یان قسەی هاوەڵانیشیان بەدەستەوە نییە، دەتوانین بەڵگەكانیان لەم چەند خاڵەدا كورت بكەینەوە:

- هۆكاری دروستبوونی سوو لە ئاڵتونو زیودا، تەنها ئەوەیە كە ئەوانە دراون، هەركات لە دراوێتی كەوتنو بوون بەخشڵو بابەتی خۆڕازاندنەوە حوكمەكەیان دەگۆڕێت، وەك كاڵایەك تەماشا دەكرێن، با كانزاكەشیان هەر ئاڵتونو زیو بێت.

- ئەگەر كەسێك بیست مسقاڵ ئاڵتونی خشڵی هەبێتو بیفرۆشێت، بەهەمان

٣- إبن القيم، إعلام الموقعين عن رب العالمين، ج٢،ص١٨٠، مصدر سابق.

٤- هەرچەندە ئەم دوو زانا بەڕێزە زۆر بەهرەمەندو بلیمەتن، خزمەتێكی بێسنووریان بەئاینی ئیسلامو موسوڵمانان كردووە، بۆچوونو لێكدانەوەی زۆر بەبەهاو ناوازەیان هەیە، دەكرێت وەك قوتابخانەیەكی فیقهی سەربەخۆ تەماشا بكرێن، بەڵام لە سەرئەنجامدا ئەمانیش مرۆڤن، دەكرێت لە هەندێك بابەتدا نەیانپێكابێت، بەڵگە شەرعییەكانیان وەكو پێویست بەدەست نەگەیشتبێت، بەڵام گرنگ ئەوەیە هەمیشە پێگەی دەقو ڕاستی لە سەروو پێگەی هەموو كەسێكەوەیە، بۆیە ڕەخنەگرتن لەم بۆچوونەیان هیچ لە گەورەیی ئەوان كەم ناكاتەوە، پێگەی پێشەوایەتییان لەق ناكات.

کێشی خۆی لەدراوی ئاڵتون[٥]، ئەی ئەو هەموو ماندوبوونو خەرجییەی کە بۆ تواندنەوەو لەقاڵبدانو نەخشاندنی خشڵەکە کاری کردووە، دەکەوێتە ئەستۆی کێ، کێ لێی بەرپرسیارە؟ خۆ ئەگەر وابێتو خەڵکی بەهەمان کێشی دراو خشڵەکانیان بفرۆشنەوە، ئەو کاتە کەس کاری زەڕەنگەری ناکات، چونکە هەموو ئەرکو ماندوبوونو خەرجییەکانیشی بە بەلاش دەڕۆن.

- ئەگەر گوتمان خشڵیش هەمان حوکمی دراوی هەیە، ئەو کات، یان دەبێت بەخەڵك بڵێین کە ئیتر خشڵ دروست مەکەن؛ چونکە دەبێت بە هەمان نرخو کێشی خۆی لەدراو بیفرۆشنەوە، یان دەبێت بڵێین خشڵەکە بەکاڵایەکی تری وەك گەنمو جۆ بگۆڕنەوە، ئەمانەش هەمووی بار قورسییەو شەرع قبوڵی ناکات.

- لەسەردەمی پێغەمبەردا ﷺ کە داوای خێر کراوە، هەندێك جار ئافرەتان خشڵەکانیان داناوەو بەخشیویانە بە خەڵکی هەژار، جا ئەگەر ئەو هەژارانە خشڵەکانیان گۆڕیبێتەوە بە هەمان نرخی خۆی بە دینار، ئیتر چ سوودو قازانجێکیان لێکردووە، لەبەرئەوە دەبێت ئەمانە لە بازاڕدا لەنرخی خۆیان زیاتریان کردبێت.

- نەبیستراوە هیچ کام لە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ ڕێگرییان کردبێت لە فرۆشتنەوەی خشڵ، ئەگەر بەهەمان کێش، یان ڕەگەزی خۆی نەبێت، بەڵکو ئەوەی لێیان بیستراوە ڕێگرییان کردووە لەم جۆرە حاڵەتانە لە کاتی گۆڕینەوەی دراوەکاندا.

- قەدەغەکردنی سووی زیادە (ربا الفضل)، بۆ ڕێگەگرتن بووە لە ئەگەری خراپ بەکارهێنانی (سد الذرائع)، هەر قەدەغەکردنێکیش بەو هۆکارە بێت، دەکرێت لەبەر بەرژەوەندی خەڵکی ڕێگەی پێبدرێت، لەبەرئەوە فرۆشتنەوەی

٥- دیارە لەسەردەمی ئەمانیشدا دراوی ئاڵتونو زیو، هێشتا هەر ماوەو کاری پێکراوە.

خشڵیش بەکێشی خۆی زیاتر لەدراوی ئاڵتون، یەکێکە لە پێداویستییەکانی خەڵکی، لەبەرئەوە دەکرێت ڕێگەی پێبدرێت.

ئەمانە کۆی ئەو بەڵگانەن کە ئەمان بۆ پاساو هێنانەوە بۆ بۆچوونەکەیان پشتیان پێ بەستووە، وەکو پێشتریش گوتمان سەرجەمی بۆچوونەکانیان بۆچوونی عەقڵینو تاکە یەك بەڵگەی شەرعیان تێدا نییە.

لەبەرامبەر ئەم کەمینەیە لە زانایانو بەڵگە عەقڵییەکانیاندا، هەموو قوتابخانەکانی فیقهی ئیسلامیو مەزاهبە ئیسلامییەکان لە کۆنو نوێدا، هاوڕان لەسەر ئەوەی کە ئاڵتونو زیو، خشڵ بن، یان دراو هیچ جیاوازییەکیان نییە، هەموو ئەو حوکمە شەرعیانەی بەسەر دراوێکی ئاڵتوندا جێبەجێ دەکرێت، بەسەر خشڵێکیشدا جێبەجێ دەکرێت کە کانزاکەی ئاڵتونو زیو بێت بەبێ جیاوازی؛ چونکە کاتێك فەرموودەکان باس لە سووی ئاڵتونو زیو دەکەن بە ڕەهایی باسی دەکەن، بەبێ دیاریکردنی هۆکاری حەرامبوونەکەیان، هەربۆیە حوکمەکەشی هەر بەو ڕەهاییە دەمێنێتەوە، هەرچەند گۆڕانکاری بەسەر شێوازو جۆری بەکارهێنانەکەشیدا بێتو لە دراویش بکەون[٦]، تەنانەت وەکو پێشتریش باسمان کرد، قیاسکردنی دراو لەسەر ئەوان بەهۆی بوونی هۆکاری هاوبەشەوە (العلة المشتركة) نییە، بەڵکو لەبەر نەبوونی خاڵی جیاوازە لە نێوانیاندا (القياس بنفي الفارق)، هەربۆیە هەندێك لە زانایان کۆدەنگی زانایانیان لەم بارەیەوە باس کردووە، وەك ئەوەی کە گوێیان بەڕاجیایی ئەو کەمینەیە هەر نەدابێت، لێرەدا بە نموونە هەندێك لە قسەکانیان، لەو بارەیەوە دەخەینە ڕوو:

٦- خۆ ئەگەر دەقەکان باسی هۆکاری حەرامبوونەکەیان بکردایەو بەڕوونی بیانگوتایە لەبەر ئەوەیە کە دراوە، ئەو کات ئەگەر لەدراوی بکەوتنایە حوکمەکەیان دەگۆڕا، بەڵام دەقەکان باسی ئەو هۆکارە ناکەن، بەڕەهایی دەڵێن سوویان تێدایە، کەواتە حوکمەکەش بەو ڕەهاییە دەمێنێتەوە.

- پێشەوا نەوەوی لە ڕاڤەی ئەو فەرموودەیەدا کە باس لە سووی ئاڵتونو زیو دەکات، دەڵێت: (قال العلماء هذا يتناول جميع أنواع الذهب والورق من جيد ورديء، وصحيح ومكسور، وحلي وتبر، وغير ذلك، سواء الخالص والمخلوط بغيره، هذا كله مجمع عليه)[7]. واتا: زانایان گوتویانە ئەم فەرموودەیە هەموو جۆرەکانی ئاڵتونو زیو دەگرێتەوە، لەباشو خراپ، ساغو شکاو، خۆڵو خشڵ، یان هەر شتێکی تر، پاڵفتە بن، یان تێکەڵ بن بە کانزای تر، هەموو ئەمانەش کۆدەنگی زانایانی لەسەرە.

- إبن عبد البر لەو بارەیەوە دەڵێت: (والسنة المجتمع عليها أنه لا يباع شيء من الذهب عيناً كان أو تبراً، أو مصوغاً أو نقداً، أو جيداً أ ورديئاً، بشيء من الذهب إلا مثلاً بمثل، يداً بيد، وكذلك الفضة...من زاد أو نقص في شيء من ذلك كله، أو أدخله نظرة فقد أكل الربا)[8]. واتا: ئەو سوننەتەی زانایان کۆدەنگو هاوڕان لەسەری ئەوەیە، هیچ ئاڵتونێك نافرۆشرێت بە ئاڵتونێکی تر، خۆڵ بێت، یان قاڵب، خشڵ بێت، یان دراو، باش بێت، یان خراپ، ئەگەر یەك کێشیان نەبێت، دەست بەدەست نەبێت. هەروەها زیویش... هەر کەسێك لە هەر یەکێك لەوانەدا زیاد، یان کەم وەربگرێت، یان مامەڵەکەی قەرزی تێبکەوێت، ئەوە سووی خواردووە.

- تەنانەت إبن تیمیيە خۆشی لەو بارەیەوە کۆدەنگی زانایان باس دەکات، لە وەڵامی پرسیارێکدا دەڵێت: (امرأة باعت أسورة ذهب بثمن معين، إلى أجل معين، هل يجوز أم لا؟ فأجاب: إذا بيعت بذهب أو فضة إلى أجل لم يجز ذلك باتفاق الأئمة)[9]. واتا: ئافرەتێك چەند بازنێکی ئاڵتونی فرۆشتووە بەنرخێکی دیاریکراوو بە قەرز، دروستە، یان نا؟ لە وەڵامدا دەڵێت: ئەگەر فرۆشتبێتی بە ئاڵتون، یان زیو

٧- النووي، شرح النووي على صحيح مسلم، ج١١،ص١٠، مصدر سابق.

٨ - إبن عبد البر، الكافي في فقه أهل المدينة، ج٢،ص٦٣٤، مصدر سابق.

٩- إبن تيمية، مجموع الفتاوى، ج٢٩،ص٤٢٥، مصدر سابق.

بەقەرز، بە کۆی دەنگی زانایان حەرامەو دروست نییە [١٠].

قاضی عیاض دەڵێت: (الحديث عام في جميع أجناسها من مشكول، ومصنوع، وتبر، وجيد، ورديء، لا خلاف في هذا)[١١] . واتا: فەرموودەکەی پێغەمبەر[١٢] گشتگیرەو هەموو شێوەکانی دەگرێتەوە، لەنەخش، خشڵ، خۆڵی ئاڵتون، باش، خراپی، زانایان هیچ جیاوازیان نییە لەو بارەیەوە. إبن هوبەیرە دەڵێت: (أجمع المسلمون على أنه لا يجوز بيع الذهب بالذهب منفرداً، أو الورق بالورق تبرها، ومضروبها، وحليها إلا مثلاً بمثل، وزناً بوزن، يداً بيد)[١٣] .

واتا: موسوڵمانان کۆدەنگن لەسەر ئەوەی دروست نییە خۆڵو دراوو خشڵی ئاڵتون بەئاڵتون بفرۆشرێت، زیو بەزیو بفرۆشرێت، مەگەر وەکو یەك بن، یەك کێشیان هەبێت، یەکسەریش ڕادەست بکرێن.

ت- زیاتر لە (١٧) فەرموودەی دروست لەبەر دەستدایە، کە پشت ڕاستی ئەم بۆچوونە دەکاتەوە، دەیسەلمێنێت کە ئاڵتونو زیو، هەرچیو هەرچۆن بن، دراو بن، یان خشڵ، یەك حوکمیان هەیە، لە کاتی کڕینو فرۆشتنو گۆڕینەوەیاندا، بەپێچەوانەی مەرجە شەرعییەکانەوە، هەردوو جۆرەکانی سوویان تێدا درووست دەبێت. هەر بۆ نموونە لێرەدا هەندێك لەو فەرموودانە[١٤] دەخەینە ڕوو.

١٠- ئێ باشە خۆ بازنگ خشڵە، ئیتر بۆچی سووی تێدا دروست دەبێت ئەگەر بە دراوی ئاڵتون، یان زیو فرۆشرابێت؟!! کەواتە إبن تیمیەش لە بۆچوونێکیدا پێی وایە ئەو کارە حەرامە.

١١- القاضي عياض، إكمال المعلم شرح صحيح مسلم، ج٥،ص١٣٨، الكتاب بدون ت ط.

١٢- مەبەستی ﴿الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ﴾.

١٣- إبن هبيرة (يحيى بن هبيرة بن محمد)، اختلاف الأئمة العلماء، ج١، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤٢٣،٢٠٠٢، ص٣٥٨، تحقيق: السيد يوسف أحمد.

١٤- دیارە ئێمە پێشتر چەند فەرموودەیەکمان لەو بارەیەوە باس کردبوو، بۆیە لێرەدا دووبارەیان ناکەینەوەو تەنها ئەو فەرموودانە باس دەکەین، کە پەیوەندی ڕاستەوخۆیان بەباسەکەوە هەیە، حوکمە شەرعییەکەمان بۆ یەکلا دەکەنەوە.

عن فَضَالَةَ بْنَ عُبَيْدِ الأَنْصَارِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ: أُتِيَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَهُوَ بِخَيْبَرَ بِقِلاَدَةٍ فِيهَا خَرَزٌ وَذَهَبٌ، هِيَ مِنَ الْمَغَانِمِ تُبَاعُ، فَأَمَرَ رَسُولُ اللهِ بِالذَّهَبِ الَّذِي فِي الْقِلاَدَةِ فَنُزِعَ وَحْدَهُ، ثُمَّ قَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللهِ: {الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ وَزْنًا بِوَزْنٍ}[١٥]. **واتا: فەزالەی کوڕی عوبێدی ئەنصاری دەگێڕێتەوەو دەڵێت: لە خەیبەر بووین ملوانکەیەکیان بۆ پێغەمبەر ﷺ هێنا، کە وەك دەسکەوتی شەڕ گیرابوو، موروو ئاڵتونی تێدابوو، دەیانوویست بە ئاڵتون بیفرۆشن، پێغەمبەر ﷺ فەرمانی کرد ئاڵتونی ملوانکەکە لێ بکەنەوە، پاشان پێی فەرموون: ئاڵتون بە ئاڵتون دەبێت کێشیان بەرامبەر بێت.**

باشە خۆ ملوانکە خشڵەو دراو نییە، ئەی بۆ پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمان دەدات ئاڵتونی ملوانکەکە لێبکرێتەوە، بەهەمان کێشی خۆی بەئاڵتون بفرۆشرێت؟ کەواتە ئەو بۆچوونەی پێشتر ڕاست نییە کە دەڵێت خشڵ وەکو کاڵا مامەڵەی لەگەڵ دەکرێت، حوکمی سوو نایگرێتەوە.

عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ: أَنَّ مُعَاوِيَةَ بْنَ أَبِي سُفْيَانَ بَاعَ سِقَايَةً مِنْ ذَهَبٍ، أَوْوَرِقٍ بِأَكْثَرَ مِنْ وَزْنِهَا، فَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَنْهَى عَنْ مِثْلِ هَذَا: إِلاَّ مِثْلاً بِمِثْلٍ. فَقَالَ لَهُ مُعَاوِيَةُ: مَا أَرَى بِمِثْلِ هَذَا بَأْساً. فَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ: مَنْ يَعْذِرُنِي مِنْ مُعَاوِيَةَ، أَنَا أُخْبِرُهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَيُخْبِرُنِي عَنْ رَأْيِهِ، لاَ أُسَاكِنُكَ بِأَرْضٍ أَنْتَ بِهَا، ثُمَّ قَدِمَ أَبُو الدَّرْدَاءِ عَلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ، فَكَتَبَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِلَى مُعَاوِيَةَ: أَنْ لاَ تَبِيعَ ذَلِكَ إِلاَّ مِثْلاً بِمِثْلٍ، وَزْناً بِوَزْنٍ[١٦].

واتا: عطائی کوڕی یەسار دەڵێت: معاویەی کوڕی ئەبوسوفیان دەفرێکی ئاڵتون،

١٥- مسلم، صحيح مسلم، ج٣، ص١٢١٣، رقم الحديث (١٥٩١)، مصدر سابق. لە هەندێك ڕیوایەتی فەرموودەکەدا هاتووە کە کەسێك کڕیویەتی بە حەوت، یان نۆ دینار، پێغەمبەری خودا ﷺ مامەڵەکەی هەڵوەشاندۆتەوەو فەرموویەتی: نابێت بفرۆشرێت تا جیانەکرێتەوە. بڕوانە: البغوی (الحسين بن مسعود البغوي)، شرح السنه، ج٨، ط٢، المكتب الإسلامى، دمشق، ص٦٦، تحقيق: شعيب الارنؤوط، محمد زهير الشاويش.

١٦- البيهقي، السنن الكبرى، ج٥، ص٢٨٠، رقم الحديث (١٠٨٠٠)، مصدر سابق.

یان زیوی فرۆشت بەکێشەکەی خۆی زیاتر، ئەبودەرداء لەوێ بوو گوتی: من گوێم لە پێغەمبەری خودا بووەﷺ، ڕێگری لەم جۆرە مامەڵەیە کردووە، هەتا کێشەکانیان هاوتا نەبێت. معاویە پێی گوت: من شتێکی خراپی تێدا نابینم، ئەبو دەرداء گوتی: کێ ئاگای لێیە معاویە چی دەڵێو بۆ وادەکات، من فەرموودەی پێغەمبەریﷺ بۆ باس دەکەم، ئەو باسی بۆچونی خۆیم بۆ دەکات، سوێند بەخودا لە زەوییەکدا دانانیشم کە تۆی تیابیت. پاشان ئەبو دەرداء هات بۆ لای پێشەوا عومەرو کێشەکەی بۆ گێڕایەوە، پێشەوا عومەر نووسراوێکی بۆ معاویە نووسی: کە بەوشێوەیە نەیفرۆشیت هەتا وەکو یەك نەبن‌و یەك کێشیان نەبێت[١٧].

ئەمە بەڵگەیەکی ڕوونی ترە لەسەر لاوازی بۆچوونی یەکەم، چونکە کەس لاری لەوە نییە کەدەفر تەنها کاڵایە، تەنانەت خشڵیش نییە، کەچی هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ هەمان فەرموودەی پێغەمبەری ﷺ بەسەردا جێبەجێ دەکەن، کە باس لە فرۆشتنی ئاڵتون بە ئاڵتون دەکات، ڕێگە نادەن بەکەم‌و زیاد لەکێشی خۆی بفرۆشرێت، بەبێئەوەی کەسێك بیانووی ئەوە بێنێتەوە کە ئەو فەرموودەیە تەنها باسی دراو دەکات‌و باسی خشڵ‌و کاڵا ناکات. إبن عبد البر لەبارەی ئەم ڕووداوەی معاویەوە دەڵێت: (السنة المجتمع عليها .. خلاف ما كان يذهب إليه معاوية)[١٨] . واتا: ئەو سوننەتەی کە هەموو زانایان کۆدەنگن لەسەری، بە پێچەوانەی بۆچوونەکەی معاویەوەیە.

عَنْ مُجَاهِد أَنَّهُ قَالَ: كُنْتُ أَطُوفُ مَعَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، فَجَاءَهُ صَائِغٌ فَقَالَ: يَا أَبَا عَبْدِ

١٧- کەواتە بۆیە سەرەتا معاویە بۆچوونی وابووە، چونکە فەرموودەکەی پێنەگەیشتووە، بەڵام پاش ئەوەی ئەبو دەرداء پێی دەڵێت‌و بۆی ڕوون دەکاتەوە، پێشەوا عومەریش جەختی لەسەر دەکات‌و پشتیوانی بۆچوونەکەی ئەبو دەرداء دەکات، لەبۆچوونەکەی پاشگەز دەبێتەوە.

١٨- إبن عبد البر، الإستذكار، ج٦، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤٢١، ٢٠٠٠، ص٣٤٨، تحقيق : سالم محمد عطا، محمد علي معوض.

الرَّحْمَنِ إِنِّى أَصُوغُ الذَّهَبَ، ثُمَّ أَبِيعُ الشَّىْءَ مِنْ ذَلِكَ بِأَكْثَرَ مِنْ وَزْنِه، فَأَسْتَفْضِلُ فِى ذَلِكَ قَدْرَ عَمَلِ يَدِى فِيه، فَنَهَاهُ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ عَنْ ذَلِكَ، فَجَعَلَ الصَّائِغُ يُرَدِّدُ عَلَيْهِ الْمَسْأَلَةَ، وَعَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ يَنْهَاهُ حَتَّى انْتَهى إِلَى بَابِ الْمَسْجِدِ، أَوْ إِلَى دَابَّتِه يُرِيدُ أَنْ يَرْكَبَهَا، ثُمَّ قَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ: الدِّينَارُ بِالدِّينَارِ،وَالدِّرْهَمُ بِالدِّرْهَمِ، لاَ فَضْلَ بَيْنَهُمَا، هَذَا عَهْدُ نَبِيِّنَا ﷺ إِلَيْنَا،وَعَهْدُنَا إِلَيْكُمْ[١٩]. واتا: موجاهید دەڵێت: لە خزمەتی عەبدوڵڵای کوڕی عومەردا دەسوڕاینەوە، زەڕەنگەرێك هات بۆلای‌و پێی گوت، ئەی باوکی عەبدوڕەحمان من زەڕەنگەرم خشڵ دروست دەکەم، دواتر بەکێشی خۆی زیاتر دەیفرۆشمەوە، زیادەی حەق دەسەتەکەی خۆمی دەخەمە سەر، عەبدوڵڵای کوڕی عومەر پێی گوت: شتی وا مەکە، کابرا هەر بەدوایەوە بوو، چەند جارێك پرسیارەکەی لێ دووبارە کردەوە، عەبدوڵڵای کوڕی عومەریش هەر دەیگوت نابێت‌و مەیکە، تا گەیشتینە بەر دەرگای مزگەوت، یان لای وڵاخەکەی کەدەیووسیت سواری بێت، پاشان بەزەڕەنگەرەکەی گوت: دینار بەدینار، درهەم بەدرهەم، نابێت هیچ زیادو کەمی هەبێت، ئەمە پەیامی پێغەمبەری خودایە ﷺ بۆ ئێمە، پەیامی ئێمەشە بۆ ئێوە.

بزانن بەڕێزان ئەم ڕووداوە دەڵێی لە ئەمڕۆدا ڕوویـداوە، ئەوەتا کابرا زەڕەنگەرەو باسی دروستکردنی خشڵ‌و حەق دەست دەکات، کەچی عەبدوڵڵای کوڕی عومەر ڕێگەی پێنادات لەگەڵ کێشی دینارەکە بە زیادو کەم بیفرۆشێت. بەڵگەیش لەمانە ڕوونتر پێم وانییە پێویست بێت بۆ کەسێك بەشوێن ڕاستیدا بگەڕێت‌و بیەوێت تووشی حەرام نەبێت.

ث- سەبارەت بەقسەو گوتەی زانایانیش لەو بارەیەوە، پاش ئەوەی چەند دەقێکمان لەسەر کۆدەنگی زانایان خستە ڕوو، ئێستا هەندێك دەقی تر باس دەکەین:

١٩- البيهقي، السنن الكبرى، ج٥، ص٢٧٩، رقم الحديث (١٠٧٩٧)، مصدر سابق.

- پێشەوا شافیعی لەو بارەیەوە دەڵێت: (وَلَا خَيْرَ فِي أَنْ يُصَارِفَ الرَّجُلُ الصَّائِغَ الْفِضَّةَ بِالْحُلِيِّ الْفِضَّةَ الْمَعْمُولَةَ، يُعْطِيهِ إجَارَتَهُ؛ لِأَنَّ هَذَا الْوَرِقَ بِالْوَرِقِ مُتَفَاضِلًا)[٢٠] . واتا: باش نییە پیاوێك دراوی زیو لەگەڵ زەڕەنگەرێك بگۆڕێتەوە بە خشڵی زیو، پاشان حەق دەستیشی بداتێ، چونکە ئەوە گۆڕینەوەی زیوە بەزیو بەزیاتر.

- شێخ عثیمین دەڵێت: (تبديل ذهب بذهب مع إضافة أجرة التصنيع إلى أحدهما أمر محرم لا يجوز، وهو داخل في الربا الذي نهى النبي ﷺ عنه،..أما إذا كان التاجر صائغاً فله أن يقول خذ هذا الذهب اصنعه ليّ على ما يريد من الصنعة أعطيك أجرته إذا انتهت الصناعة،و هذا لا بأس به)[٢١] . واتا: گۆڕینەوەی ئاڵتون بە ئاڵتون لەگەڵ زیادەی حەقدەستی یەكێكیان، كارێكی قەدەغەو نادروستە، دەچێتە خانەی ئەو سووەی كە پێغەمبەری خودا ﷺ نەهی لێکردووە... بەڵام ئەگەر بازرگانەکە زەڕەنگەر بوو دەتوانێت بڵێت: ئەو ئاڵتونەم بۆ دروست بکەو بیکات بەوەی خۆی دەیەوێت، هەر کات تەواوت کرد کرێکەیت دەدەمێ، ئەم مامەڵەیە هیچ کێشەی نییە.

هەر بۆیە بەڕێزان: پاڵپشت بەو بەڵگانەی کە باسمان کرد ئاڵتونو زیو هەرچیو هەر چۆن بن، هیچ جیاوازیان نییە، هەر سوویان تێدا دروست

٢٠- الشافعي، الأم، ج٣، ص٣٥، مصدر سابق.

٢١- ئەمەش دەقی فەتوایەکی ترێتی لەو بارەیەوە: (ما الحكم في أن كثيرا من أصحاب محلات الذهب يتعاملون بشراء الذهب المستعمل (الكسر) ثم يذهبون به إلى تاجر الذهب ويستبدلونه بذهب جديد مصنع وزن مقابل وزن تماما، يأخذون عليه أجرة التصنيع للذهب الجديد؟ الجواب: ...ومن هذه الأحاديث نأخذ أن ما ذكره السائل من تبديل ذهب بذهب مع إضافة أجرة التصنيع إلى أحدهما أنه أمر محرم لا يجوز، وهو داخل في الربا الذي نهى النبي صلى الله عليه وسلم عنه، والطريق السليم في هذا أن يباع الذهب الكسر بثمن من غير مواطأة ولا اتفاق، وبعد أن يقبض صاحبه الثمن فإنه يشتري الشيء الجديد... هذا إذا التاجر تاجر بيع، أما إذا كان التاجر صائغا فله أن يقول خذ هذا الذهب اصنعه لي على ما يريد من الصنعة أعطيك أجرته إذا انتهت الصناعة، وهذا لا بأس به). محمد بن صالح العثيمين، مجموعة أسئلة في بيع وشراء الذهب، موقع: http:// madrasato-mohammed.com/outaymin/pg_061_0001.htm

دەبێت، لە كاتی گۆڕینەوەشیان بەهەر دراوێك، وەكو دوو جۆری جیاواز كە یەك ڕەگەزیان هەیە تەماشا دەكرێن، بۆیە دروستە كەمو زیادیان پێ بكرێت، بەڵام دەبێت هەردوو كاڵاكە ئامادەبنو دەست بەجێ ڕادەستی لایەنەكانی گرێبەستەكە بكرێت. بەهیچ شێوەیەكیش دروست نییە بەبیانووی شوێنكەوتنی قسەی إبن تیمیە، إبن القیم، خەڵكی خۆی لە حوكمە شەرعییەكان بدزێتەوە، چونكە هیچ كەس لەهەڵە پارێزراو نییە، هەلو مەرجی ژیانی كۆمەڵگاكانیش بەردەوام لە پێشكەوتنو گۆڕانكاریدایە، ئەو دوو زانا بەڕێزەش لەو بابەتەدا نەیانپێكاوە، ئەوەش هیچ لە گەورەییو بلیمەتیان كەم ناكاتەوە.

٢- سووی دواكەوتنی یەكێك لەكاڵاكان:

عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس[٢٢]، فەرموودەیەك لە پێغەمبەری خوداوە ﷺ دەگێڕێتەوە كە فەرموویەتی: {إِنَّمَا الرِّبَا فِي النَّسِيئَةِ}[٢٣]. واتا: سووی كڕینو فرۆشتن تەنها لە دواكەوتنی یەكێك لە بەرامبەرەكاندا دروست دەبێت. ئەمەش

٢٢- هەرچەندە قسەیەك هەیە كە گوایە عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس بەر لە مردنی لەو بۆچوونەی پاشگەز بۆتەوە، ئەبو سەعیدی خدری دەڵێت جارێكیان چووم پێم گوت، ئەویش لەوەڵامدا گوتی: (جَزَاكَ اللهُ يَا أَبَا سَعِيدٍ عَنِّى الْجَنَّةَ فَإِنَّكَ ذَكَّرْتَنِى أَمْرًا كُنْتُ نَسِيتُهُ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ وَكَانَ يَنْهَى عَنْهُ بَعْدَ ذَلِكَ أَشَدَّ النَّهْىِ). واتا: خوا پاداشتت بەبەهەشت بداتەوە ئەی باوكی سەعید، بەڕاستی شتێكت یاد خستمەوە كە من بیرم چوبۆوە، داوای لێخۆشبوون لەخوای گەورە دەكەمو پەشیمانم. پاش ئەوە عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس زۆر بەتوندی دژایەتی سووی زیادەی دەكرد. البيهقي، السنن الكبرى، ج٥،ص٢٨٦، رقم الحديث (١٠٨٢٦)، مصدر سابق. وقال البيهقي في التعقيب عليه: هَذَا الْحَدِيثُ مِنْ حَدِيثِ أَبِى مِجْلَزٍ تَفَرَّدَ بِهِ حَيَّانُ قُلْتُ وَحَيَّانُ تَكَلَّمُوا فِيهِ. ورواه الحاكم في المستدرك وقال: هذا حديث صحيح الإسناد ولم يخرجاه بهذه السياقة، قال الذهبي في التعليق عليه: حبان بن عبيدالله العدوي فيه ضعف وليس بالحجة. أنظر: الحاكم (محمد بن عبدالله أبو عبدالله الحاكم)، المستدرك على الصحيحين، مع تعليقات الذهبي في التلخيص، ج٢، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤١١،١٩٩٠، ص٤٩، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا.

٢٣- مسلم، صحيح مسلم، ج٥،ص٥٠، مصدر سابق، رقم الحديث (٤١٧٥).

ئەوە دەگەیەنێت، کە سووی زیادە بوونی نییە، بەم پێیەش بێت گۆڕینەوەی ئاڵتون بە ئاڵتون، یان زیو بەزیو، یان گەنم بە گەنم بە زیادو کەم دروستە، بەمەرجێك هەردوکیان ئامادە بن.

زانایان دەربارەی ڕاڤەکردنی ئەو فەرموودەیەو چۆنێتی کارپێکردنو گونجاندنی لەگەڵ فەرموودەکانی تردا، چەند بۆچونێکیان هەیە لەوانە:

أ- ئەو حوکمە لەسەرەتای ئیسلامدا وابووە، تەنها سووی دواکەوتنی یەکێك لە کاڵاکان بوونی هەبووە، بەڵام دواتر ئەم حوکمە هەڵوەشاوەتەوە، هەر دوو جۆرە سووەکە قەدەغە کراوە، بەرائی کوڕی عازب لەو بارەیەوە دەڵێت: (قدم النبي ﷺ المدينةو تجارتنا هكذا، أي: كنا نعطي الدرهم بالدرهمين، والدينار بالدينارين، أي: كنا نتعامل بالفضل، فلما قدم عليهم وتجارتهم هكذا وأقرهم عليها قال: ثم جاءتنا أحاديث التحريم ففهمنا أن الأمر قد نسخ). واتا: کاتێك پێغەمبەر ﷺ هاتە مەدینە ئێمە بەم شێوەیە بازرگانیمان دەکرد، درهەمێکمان دەدا بە دوو درهەم، دینارێکیشمان دەدا بە دوو دینار، سووی زیادەمان بەکار دەهێنا، کە پێغەمبەر ﷺ هاتو بینی بازرگانییەکەمان بەو شێوەیە بێدەنگ بوو. گوتی: دواتر پێغەمبەری خودا ﷺ پێی فەرمووین حەرامە، تێگەیشتین کە حوکمی حەڵاڵبوونەکەی هەڵوەشاوەتەوە.

ب- ئەو فەرموودانەی پێغەمبەر ﷺ کە باس لە حەرامی سووی زیادە دەکەن تایبەتن (خاص)ن، ئەوانەش کە باس لەنەبوونی ئەو جۆرە سووە دەکەن گشتین (عام)، لە حوکمیشدا هەمیشە حوکمی خاص لەپێش عامەوە کاری پێدەکرێت. چونکە حوکمی خاص بڕاوەیە (قطعي)یە، حوکمی عام گوماناویە (ظني)ە، بڕاوەش لە گوماناوی بەهێزترە.

ت- ئەو فەرموودانەی کە باس لە سووی زیادە دەکەن منطوقن، واتە دەقەکە

ڕاشکاوانە باسی حەرامی سووی زیادە دەکات، وەکو {الذهب بالذهب}. بەڵام ئەوانەی کە باسی ناکەن مەفهومن، واتا ڕاشکاوانە باس لەوە ناکەن کە سووی زیادە بوونی نییە، بەڵام دەڵێن: سوو تەنها ئەوەیە کە یەکێك لەبەرامبەرەکان ئامادە نەبێت، کەواتە ئێمە خۆمان لەم دەقەدا ئەوە دەخوێنینەوە کە سووی زیادە بوونی نییە. لەم جۆرە حاڵەتانەشدا تا حوکمی مەنطوق وەستا بێت، کار بە مەفهوم ناکرێت، چونکە مەنطوق لە مەفهوم بەهێزترە.

ث- ئەو فەرموودانەی کەباس لەحەرامی سووی زیادە دەکەن، گەورە پیاوانی هاوەڵانی پێغەمبەرﷺ گێڕاویانەتەوە، وەکو پێشەوا عومەری کوڕی خەطاب، عوبادەی کوڕی صامت، ئەبو موسای ئەشعەری، بەڵام ئەوانەی کە باسی نەبوونی دەکەن هاوەڵە منداڵەکان گێڕاویانەتەوە، وەکو ئوسامەی کوڕی زەیدو عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس، عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود، بنەمایەکیشمان هەیە دەڵێت: (إذا تعارضت رواية الأكابر مع رواية الأصاغر، قدمت أحاديث الأكابر على أحاديث الأصاغر). واتا: ئەگەر نەگونجان لە نێوان گێڕانەوەی گەورە پیاوان، منداڵاندا هەبوو، هەمیشە گێڕانەوەی گەورەپیاوان پێش هی منداڵان دەخرێت. چونکە لەوانەیە منداڵەکان وەکو پێویست ئاگاداری وردەکاری حوکمە شەرعییەکان نەبووبن، یان هەندێك شت ڕوویدابێت پێش بەئاگابوونو پێگەیشتنی ئەوان، یان وەکو پێویست بۆیان لەبەر نەکرابێت.

ج- ئەو فەرموودانەی کە باس لە حەرامی سووی زیادە دەکات، ڕاستەوخۆ لە پێغەمبەرەوە ﷺ بیستراون، بەڵام ئەو فەرموودانەی تر کەسووی زیادە ڕەت دەکاتەوە، ئیبن عباس خۆی نەیبیستوە، بەڵکو بەهۆی خەڵکی ترەوە بیستوویەتیو گێڕاویەتییەوە، بەدڵنیاییەوە فەرموودەیەکیش ڕاستەوخۆ لە پێغەمبەری خوداﷺ بیسترابێت، هێزو متمانەی زیاترە لە فەرموودەیەك

کە بەناڕاستەوخۆو لەڕێی خەڵکی ترەوە گێڕدرابێتەوەو بیسترابێت. ئەبو سەعیدی خدری ڕۆژێك عەبدوڵلای کوڕی عەبباسی بینی پێی گوت: ئەمەی دەیڵێیت سوو تەنها لە دواکەوتنی یەکێك لە کاڵاکاندا دروست دەبێت، شتێکە لە پێغەمبەری خودات ﷺ بیستووە؟ یان لە قورئاندا بینیوتە؟ گوتی: هیچ کامیان، چونکە سەبارەت بەپێغەمبەر ﷺ ئێوە لە من باشتر دەیناسن، ئاشناو شارەزای سوننەتەکانین، لە قورئانیشدا نەمبینیوە، بەڵام ئوسامەی کوڕی زەید پێی گوتم: پێغەمبەری خودا وای فەرمووە [٢٤].

ح- یان لەوانەیە ئەو کەسەی پرسیارەکەی کردووە تەنها باسی سووی زیادەی کردووە، گوێی بەسووی دواکەوتنی یەکێك لە کاڵاکان نەداوە، بۆیە پێغەمبەری خودا ﷺ ویستویەتی بە ئاگای بێنێتەوە، پێی بڵێت: کەئەم جۆرە سووەش هەیە، کەواتە لەبەرئەوە فەرموودەکە تەنها باسی ئەو سووەی کردووە، کە کەسەکە لێی بێ ئاگایە.

خ- یان پرسیارەکە دەربارەی مامەڵەیەك بووە، کە تەنها سووی دواکەوتنی یەکێك لە کاڵاکانی تێدا دروست دەبێت، نەك سووی زیادە، وەك پرسیار دەربارەی فرۆشتنی گەنم بەجۆ، کە ئەم جۆرە مامەڵەیە لە بنەڕەتدا سووی زیادەی تێدا دروست نابێت تا باس بکرێت، لەبەرئەوە پێغەمبەری خودا ﷺ تەنها ئەو جۆرە سووەی باس کردووە، کە ئەگەری دروست بوونی هەیە لە مامەڵەکەدا، نەك هەموو جۆرەکانی سوو. ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت کەسووی تر بوونی نییە.

د- یان مەبەست لە فەرموودەکە گەورەکردنو قورسکردنی بابەتەکەیە، بۆ ئەوەی خەڵکی زۆر لێ بەئاگا بنو گرنگی تەواوی پێبدەن، تا تووشی نەبن، هاوشێوەی ئەم فەرموودانەشمان زۆرن، بۆ نموونە کاتێك پێغەمبەری خودا

٢٤- مسلم، صحیح مسلم، ج٥،ص٥٠، مصدر سابق، رقم الحدیث (٤١٧٥).

ﷺ باسی حەج دەکات دەفەرموویت: {الحج عرفة}[25]. واتا: حەج بریتیە لە وەستانی ڕۆژی عەرەفە، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کە حەج تەنها عەرەفە بێتو هیچ بنەماو مەرجی تری نەبێت، بەڵکو مانای ئەوەیە کە وەستانی عەرەفە گرنگترینی بنەماکانی حەجە، تا خەڵکی لێی بە ئاگا بن ئەم فەرموودەیەش بەهەمان شێوەیە.

لە کۆتاییدا ماوە ئەوە بڵێین: ئەوەی ئێمە لەم زنجیرە بەرنامەو پەرتوکەدا تۆمارمان کردووەو باسمان کردووە، بەدڵنیاییەوە وەڵامی هەموو پرسیارە ئاڵۆزەکانی بازاڕەکانی ئەمڕۆو ئێوەی بینەر، بیسەر، خوێنەری بەڕێز ناداتەوە، بەڵکو ئەمە تەنها سەرەتاو دەستپێکێکە بۆ ڕاکێشانی سەرنجی هەموو لایەك بۆبە ئاگابوون لەم بابەتە هەستیارە، کە بەجۆرێك لە جۆرەکان پەیوەندی بە ژیانی هەموو لایەکمانەوە هەیە، تا خەڵکی تووشی حەرامخۆریو کاری بەد نەبن، دینو دونیایان سەلامەتو پارێزراو بێت.

٢٥- البيهقي، السنن الكبرى، ج٥،ص١٧٣، مصدر سابق، رقم الحديث (٩٥٩٣).و قال الألباني في تخريجه: صحيح. أنظر: الألباني، إرواء الغليل، ج٤،ص٢٨٣.

بەشی چواردەیەم[1]

١- ئەم بەشە لە زنجیرە سیمینارەکەدا نەبوو.

پرسیارو وەڵام:

ئەم بەشە تایبەت دەکەین بەو گفتوگۆو پرسیارو وەڵامانەی کە لە کۆی زنجیرە باسەکاندا قسەی لەسەر کراوە، بەخاتری ئەوەی تووشی دووبارە بوونەوە نەبین، هەوڵ دەدەین لێرەدا تەنها ئەو پرسیارانە تۆمار بکەین، کە لە ناوەڕۆکی پەرتوکەکەدا باسیان لێوە نەکراوە، ئەوانەی باسیان لێوە کراوە دووبارەیان ناکەینەوە، هەموو پرسیارەکانیش بەهەمان ڕیزبەندی زنجیرە باسەکەو بەدوای یەکدا تۆمار دەکەینو بەم شێوەیەی لای خوارەوە.

پ١/ ئەو دراوانەی لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ بەکاریان هێناوە چی بووە؟ ئایا هی خۆیان بووە؟ یان هی شارستانێتییەکانی تریان بەکار هێناوە؟

وەڵام/ دراوی سەردەمی پێغەمبەرﷺ دیناری ئاڵتون، درهەمی زیو، فلسی مس بووە، لەسەردەمی ئەودا بەرهەم نەهێنراون، بەڵکو هی شارستانییەتەکانی پێشتر بووە، تەنانەت ئەو وشانە لە بنەڕەتدا ئیغریقینو عەرەبی نین، بۆ نموونە وشەی دینار لە (دیناریوس)[1]وە وەرگیراوە، وشەی درهەمیش لە (دراخمە)وە وەرگیراوە، وشەی فلسیش لە (فولیس)ەوە وەرگیراوە، کە بەو کیسەیە گوتراوە پارەی تێدا هەڵگیراوە، جگە لەوانیش درهەمی ساسانی کسرەویش بەکارهاتووە، هەندێجاریش کڕینو فرۆشتن بە دراو نەبووە، بەڵکو بە گۆڕینەوە بووە، گەنم بە جۆ، یان بە خورما فرۆشراوە.

پ٢/ ئەو مسقاڵەی ئێستا مەشهورە، هەمان دینارە، یان جیاوازی هەیە؟

وەڵام/ نەخێر چونکە لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺو وەکو گوتمان دیناری ئاڵتون هەبووە نەك مسقاڵ، هەر دینارێکی ئەو سەردەمە کێشی (٤،٢٥) گرام ئاڵتونی ئەمڕۆی هەبووە، کەواتە کێشی (٢٠) دیناری ئەو سەردەمە کە نیصابی زەکات بووە، دەکاتە (٨٥) گرام ئاڵتونی ساغی عەیارە (٢٤)ی ئەمڕۆ، دابەشی سەر پێنجی بکەین، چونکە هەر مسقاڵێك پێنج گرامە دەکاتە(١٧،٥)مسقاڵ.

سەبارەت بە درهەمی زیویش کێشی هەر درهەمێك زیو (٢،٩٧) گرام بووە، کەواتە کێشی (٢٠٠) درهەمی ئەو سەردەمە کە نیصابی زەکات بووە، دەکاتە (٥٩٤) گرام زیوی ئەمڕۆ، دابەشی پێنجی بکەین دەکاتە (١١٨،٨) مسقاڵ زیو.

١- واتا دیناری ئاڵتونی.

پ٣/ ئایا نیصابی زەکات بە ئاڵتون ئەژمار دەکرێت، یان بە زیو؟ چونکە جاری وا هەیە لە نێوان دوو شاردا جیاوازی هەیە، شاری یەکەم بە ئاڵتون ئەژماری دەکات، شاری دووەم بەزیو؟

وەڵام/ بۆچوونی سەرجەم کۆمکارە فیقهیو لیژنەکانی فەتواو زانایانی هاوچەرخ لەسەر ئەوەیە کە نیصابی زەکات بە ئاڵتون ئەژمار دەکرێت، نەك زیو، نیصابەکەشی (٨٥) گرام ئاڵتونی ساغی عەیارە (٢٤) وەکو گوتمان، واتا هەر کەس پارەی (٨٥) گرام ئاڵتونی ساغی هەبوو، ساڵی بەسەردا تێپەڕیبوو زەکاتی لەسەر واجب دەبێت.

پ٤/ کڕینی ئاڵتون بە قەرز کێشەی هەیە لە بارەی سووەوە؟

وەڵام/ بەڵێ کڕینی ئاڵتون بە قەرز کێشە دروست دەکات، جۆرێك لەسوو دروست دەکات کە پێی دەگوترێت، سووی دواکەوتنی یەکێك لە بەرامبەرەکان (ربا النسیئة).

پ٥/ کڕینی شتومەك، بە قیستو بە نرخی زیاتر دروستە؟

وەڵام/ ئەگەر جۆری شتومەکەکان لەو بابەتانە بوون کە سوویان تێدا دروست دەبێت، وەکو ئاڵتون بە زیو، یان بەپارە، یان پارە بەپارە،، یان جۆ بە گەنم، یان بە برنج، ئەوە فرۆشتنی بەقیست دروست نییە، چونکە لەم کاتانەدا پێویستە هەردوو کاڵاکە لە کاتی گرێبەستەکدا ئامادە بن، ئەگەر یەکێکیان بکەوێتە قەرزەوە، یان دوابکەوێت دەبێتە سوو.

بەڵام ئەگەر شتو مەکەکان لەو بابەتانە نەبوون کەسوویان تێدا دروست دەبێت، وەکو: خانوو، ئۆتۆمبێل، کەلوپەلی ناوماڵ، جلوبەرگ، کەرەسەی

بیناسازی، ئەمانە دەکرێت بە قیستو قەرز مامەڵەیان پێوە بکرێت، هیچ کێشەی نییە، با نرخەکەشی گرانتر بێت، بەڵام نابێت گرێبەستەکە مەرجی ئەوەی تێدا بێت، کە ئەگەر دانەوەی قیستەکان لە کاتی خۆی دواکەوت، ئەوە پارەی زیاتری بچێتە سەر، چونکە دانانی ئەو جۆرە مەرجە لە هەر مامەڵەیەکدا بێت، دەیکات بەسوو.

پ٦/ تەسویقی شەبەکی، یان هەڕەمیی چۆنە، حوکمی چییە؟

تەسویقی شەبەکی، یان هەڕەمیی بریتییە لەوەی کۆمپانیایەك هەڵدەسێت بە فرۆشتن، یان بە کرێدانی کاڵایەك[٢]، کە نرخی ئەو کاڵایە لە هاوشێوەکانی خۆی گرانترە، هەر کەس کاڵاکە بکڕێت، یان بە کرێ بگرێت، دەتوانێت دواتر بانگهێشتی خەڵکی بکات بۆ بەشداریکردن لە کڕینی کاڵاکە، هەر کات کەسەکە توانی چەند کەسێك قەناعەت پێ بکات بە بەشداریکردن، ئەو کات کۆمپانیا بڕێك پارە دەداتە ئەو کەسەی کە قەناعەتی بەوان کردووە بەشداری بکەن لە کڕینی کاڵاکە، تا زیاتر خەڵکی لەڕێی ئەم کەسەوە بەشداری بکەن، داهاتی ئەم زیاتر دەبێت.

ئێستا هەندێك کۆمپانیا پەیدا بوون وێب سایت بە کرێ دەدەن، بەنرخێکی گرانتر لە بازاڕ، ئەو کەسانەی بەشدارییان لەگەڵ دەکەن، زۆر بە دەگمەن وێبسایتەکان بۆ کاری تایبەتی خۆیان بەکار دەهێنن، چونکە ئەگەر مەبەستیان ئەوە بێت، وێبسایتی تاکە کەسی بۆ خۆیان دابنێن، ئەوە زۆر هەرزانتر

٢- بەهۆی ئەوەی زانایان فەتوای حەرامی کارەکەیان دەدەن، ئەو کۆمپانیایانە ماوە ماوە کاڵاکانیان دەگۆڕن، تا بتوانن چاوبەست لە خەڵکی بکەنو لە خشتەیان بەرن، کاتێك پێیان دەڵێن ئەو کارە حەرامە، زانایان فەتوایان لەسەر داوە، دەڵێن نا ئەوە فلان کاڵا بوو حەرام بوو، ئەوەی ئێمە حەرام نییە، بەڵام ئەوان لەوە تێناگەن، کە کۆی ئەو سیستەمە بازرگانییەی ئەوان پیادەی دەکەن حەرامەو دروست نییە، نەك خودی کاڵاکە، بۆیە گۆڕینی کاڵاکان هیچ لە حکومە شەرعییەکان ناگۆڕێت.

وێبسایتیان دەست دەکەوێت، بەڵکو مەبەستیان بازرگانی کردنە لەو ڕێگایەوە.

هەموو دامەزراوە فیقهییەکانی جیهانی ئیسلامی، بە کۆمکاری فیقهی ئیسلامی، لیژنەی هەمیشەی توێژینەوەی زانستیو فەتوای سعودی، لیژنەی فەتوای ئەزهەر، وەزارەتی ئەوقافی کوەیتی، لیژنەی باڵای فەتوای هەرێم، جەنابی د. عەلی قەرەداغیشەوە، هاوڕان لەسەر ئەوەی بەشداریکردن لەگەڵ ئەم جۆرە کۆمپانیایانە هەر ناوو کاڵایەکیان هەبێت، حەرامەو دروست نییە، هۆکاری حەرامبوونەکەشی یەك شت نییە، بەڵکو لە چەند ڕوویەکەوەیە لەوانە: بوونی قومار، سوو بە هەردوو جۆرەکەیەوە، درۆکردنو چاوبەست کردن، نادیاری چارەنووسی بازرگانییەکە، بە فیرۆدانی سامانی تایبەتو گشتی وڵات، ئەمانەو چەندین هۆکاری تر، کە هەر یەکێکیان بەسە بۆ حەرامکردنی کارەکە، نەك هەموویان پێکەوە.

پ٧/ ئایا فرۆشتنەوەی ئەو چەکانەی ئەمڕۆ حکومەت دەیداتە جوتیاران، یان وەبەرهێنەرەکان، کە هەبوویان نییە لە بانك، بەنرخێکی کەمتر دروستە؟

وەڵام: چەك، یان کۆمپیالە هی هەر کەسو لایەنێك بێت، هەمان حوکمی دراوی هەیە، هەموو ئەو مەرجانەی پێویستە لە گۆڕینەوەی دوو دراودا هەبێت، دەبێت لە گۆڕینەوەی ئەو چەکانەشدا هەبێت، لەوانە:

- دەبێت چەکەکە هەبوو (رصید)ی تەواوی هەبێتو بتوانرێت یەکسەر پارەکەی وەربگیرێت، ئەگەرنا ئەوە سووی دواکەوتنی یەکێك لە دراوەکان دروست دەکات.

- دەبێت لە حاڵەتی زیادو کەم کردندا، بەدراوێکی تر بگۆڕدرێتەوە، بۆ نموونە ئەگەر چەکەکە بەدینار بوو، دەبێت بە دۆلار، یان تمەن بفرۆشرێت،

ئەگەر نا سووی زیادە دروست دەکات.

- ئەگەر چەکەکە هەبوو (رصید)ی لە بانك ئامادە نەبوو، وەك چەکەکانی ئەمرۆ، ئەو کات ئەگەر بفرۆشرێت بە هەمان درواى چەکەکە بە زیادو کەم، ئەوە هەردوو جۆر سووەکە دروست دەکات، خۆ ئەگەر بفرۆشرێت بەدراوێکی جیاواز، ئەوە جۆرێك لە سوو هەر دروست دەکات، لەم حاڵەتانەدا تاکە چارەسەری ئەوەیە، بە کاڵاو شتومەك بفرۆشرێت وەکو: ئۆتۆمبێل، خانوو، زەوی، کەرەسەی ناوماڵ، ئەو بابەتانە.

- یان ئەوەتا بفرۆشرێتەوە بە کەمتر بەو لایەنەی کە قەرزارەو چەکەکەی لەبری قەرزەکەدا داوە، جا حکومەت بێت، یان بانك، یان کۆمپانیا جیاوازی نییە.

پ٨/ ئەگەر پارەی (١٠٠$) بە (٢٥٠) دیناری عێراقی بکڕیت بە (١٣٦٠٠٠) دینار دەیکڕیت، بەڵام ئەگەر بە (١٠٠٠٠)، یان بە (٢٥٠٠٠) دیناری بیکڕیت (١٠٠$) بە (١٢٢٠٠٠) دینار دەکڕیت، ئایا ئەم مامەڵەیە شەرعییەو ڕێگە پێدراوە؟

وەڵام: بەڵێ ئەم مامەڵەیە دروستەو کێشەی تێدا نییە؛ چونکە دینارو دۆلار دوو جۆری جیاوازن، دروستە لە کاتی گۆڕینەوەیاندا زیادو کەمیان پێ بکرێت.

پ٩/ ئایا هیچ جیاوازییەك لەنێوان سووی حکومەتو سووی هاوڵاتییەکی ئاساییدا هەیە؟

وەڵام: نەخێر سووی حکومەتو سووی هاوڵاتییەکی ئاسایی، لە هیچ ڕوویەکەوە جیاوازیان نییە، چونکە حوکمە شەرعییەکان گشتگیرنو کەسی لێ جیا ناکرێتەوە، هەربۆیە بەدرێژایی مێژووی دەوڵەتی ئیسلامی کە چەندین قۆناغی سەختو دژواری بینیوەو بڕیوە، نەبیستراوە لە هیچ قۆناغێکدا پەنای

بۆ سوو بردبێت، یان زانایان بۆیان حەڵاڵ کردبێت. باسی ئەوەشمان کرد کە کاتی خۆی پێغەمبەری خودا ﷺ خورمای خەیبەریان بۆ هێنا، بەڵام کەزانی مامەڵەکە سووی تێدا بووە، ڕەتی کردەوەو قبوڵی نەکرد، نەیگوت بۆ دەوڵەت، یان بیت المال حەڵاڵە.

ئەو پاساوانەش بۆ ئەم بابەتە دەهێنرێنەوە، هیچیان شەرعی نین، بۆ نموونە باس لە ڕووداوێکی کوڕەکانی پێشەوا عومەر دەکەن، وەکو پاساو، کە گوایە مامەڵەکەیان سووی تێدا بووە، پێشەوا عومەریش پێی ڕازی بووە، کە ئەمە هیچ ڕوویەکی ڕاستی نییە، من لێرەدا درێژەی ڕووداوەکە باس دەکەم، تا هەموو لایەك بزانن ئەو ڕووداوە نە لە نزیكو نە لە دوورەوە، هیچ پەیوەندی بەسووەوە نەبووە:

ئەبو موسای ئەشعەری والی پێشەوا عومەر بووە لە بەصرە، عبداللەو عبیداللەی کوڕی پێشەوا عومەر، لەگەڵ سوپایەکدا لەوێوە دەگەڕێنەوە بۆ مەدینە، ئەبو موسا پێیان دەڵێت: حەزم دەکرد شتێکتان بۆ بکەم، سودێکتان پێ بگەیەنم، پاشان بیر دەکاتەوەو پێیان دەڵێت: پارەیەکی بیت المال هەیە دەتاندەمێ بیبەنەوە بۆ مەدینە، بۆخۆتان دەتوانن لێرەوە شتی پێ بکڕن، کە چوونە مەدینە بیفرۆشن، قازانجەکەی هەلگرن بۆ خۆتان، ئەوانیش لەوێ پارەکە دەدەن بەشتومەك، کاتێك دێنە مەدینە شتەکان دەفرۆشنو قازانجەکەی بۆ خۆیان هەڵدەگرن، کە دێنە لای پێشەوا عومەر دەڵێن: ئەم قازانجە هی خۆمانە.

پێشەوا عومەر پرسیاریان لێ دەکاتو دەڵێت: هەموو ئەو کەسانەی کە لە سوپاکەدا بوون، ئەبو موسا پارەی پێدان تا بازرگانی پێوە بکەن وەکو ئێوە؟ گوتیان: نەخێر، گوتی: کەواتە بۆیە ئەبو موسا ئەو پارەیەی داوە بە

ئێوە، لەبەرئەوەی ئێوە کوڕی پێشەوای موسوڵمانانن، بۆیە پێتان حەڵاڵ نییە وەریبگرن، عبدالله بێدەنگ بوو، عوبەیدالله گوتی: ئەی پێشەوای باوەڕداران، ئەگەر ئەم پارەیە تیا بچوایە، یان زیانی بکردایە، ئێمە لێی بەرپرسیار نەبووین؟!، پێشەوا عومەر گوێی بۆ نەگرت وەڵامی نەدایەوەو گوتی: دەڵێم قازانجەکەیم بدەنێ. یەکێك لە هاوەڵان لەوێ دانیشتبوو، هەستی کرد شتەکە لەسەر دڵی عبیدالله زۆر گرانە، بۆیە گوتی: ئەی پێشەوای باوەڕداران بیکە بە قازانج بە شەراکەت، پێشەوا عومەریش بەگوێی کرد [٣].

ئەمە هیچ پەیوەندییەکی بەسووەوە نییە، تا وەك پاساوی سوو بۆ دەوڵەت بهێنرێتەوە، چونکە نەکەس قەرزی داوە بەکەس‌و نەکەسیش سووی قەرزی وەرگرتۆتەوە.

یان دەڵێن: پێشەوا عەلی دەستی دزێکی نەبڕیوە کە لەبیت المال دزی کردبێت، کەواتە بیت المال تایبەتمەندی خۆی هەیە. بەڵام ئەمەش دیسان بەڵگەیەکی لاوازە، چونکە کاتێك پێشەوا عەلی دەستی نابڕێت، لەبەر ئەوە نییە کە دزی لە بیت المال حەڵاڵەو دروستە، بەڵکو لەبەرئەوە بووە کە کەسەکە موسوڵمان بووە، پشکی هەبووە لە بیت المال، ئەوەش گومان دەخاتە سەر جێبەجێکردنی سزاکەی، وەك چۆن ژن لە پارەی مێردەکەی ببات دەستی نابڕدرێت، نەك لەبەر ئەوەی دزییەکەی حەڵاڵە، بەڵکو لەبەرئەوەی خەرجی ژیانی لەسەر مێردەکەیەتی، مافێکی لە پارەکانیدا هەیە، بۆیە دەستی نابڕدرێت، لێرەشدا هەر وایە.

بۆیە کاتێك خوای گەورە شتێك حەرام دەکات، وەکو پیاوکوشتن، یان زینا، یان دزی، یان سووخۆری، ئەمانە لەسەر ئاستی تاك‌و دەوڵەت، هەموو حەرامن‌و حوکمەکە کەسی لێ هاڵناوێردرێت.

٣- البيهقي، السنن الكبرى، ج٦،ص١١٠، رقم الأثر (١١٩٣٩).

پ١٠/ کەسێك کە دەبێتە کەفیل، یان شایەت لە مامەڵەیەکدا کە سووی تێدایە حوکمی چییە؟

وەڵام: ئەگەر کەسەکە زانیبێتی مامەڵەکە سووی تێدایەو بووبێتە کەفیل، یان شایەت، ئەوە لەگەڵ کەسی سوخۆر هیچ جیاوازی نییە، هەردووکیان یەك حوکمیان هەیە، خۆ ئەگەریش نەیزانیبێت ئەو کات ئەم گوناهبار نابێت، بەڵام پێویستە یەکسەر لە مامەڵەکە بێتە دەرەوەو لایەنەکانی گرێبەستەکە ئاگادار بکاتەوە، کە ئەم هیچ پەیوەندی بەو کارەوە نییە.

پ١١/ لە کاتی گۆڕینەوەی پارەدا هەندێك پارەمان دەکەوێتە قەرزەوە، بۆ نمونە ئێمە (١٠٠٠$)ی بۆ دەکەینە دیناری عێراقی، ئەو لەوانەیە پارەی (٩٠٠$) پێبێت، بڕی (١٠٠$) دەکەوێتە قەرزەوە لای ئەو؟ ئایا ئەمە حەرامە؟

وەڵام: لە کاتی گۆڕینەوەی دراودا دەبێت هەردوو دراوەکە ئامادەبن، ئەگەر یەکێکیان بکەوێتە قەرزەوە بە دڵنیاییەوە دروست نییەو حەرامە، بۆیە تۆ بۆت هەیە تەنها ئەو پارەیەی بۆ بگۆڕیتەوە کە حازرە، واتا تەنها (٩٠٠$)ی بۆ بگۆڕیتەوە، کەی بڕەکەی تری هێنا، ئەو کات بە نرخی ڕۆژ بۆی بگۆڕەوە.

پ ١٢/ خەڵکێکی زۆر پرسیار لەسەر پێشینەی خانوبەرە دەکەن، کە ئایا چارەسەر چییە بۆ ئەوەی لەم کێشەیە بێنە دەرەوە؟

وەڵام: چارەسەر ئەوەیە کە ئەو بڕە پارەیەی کە لایان ماوە، بە یەك جار بیدەنەوە، پارەیان لا نەمێنێت، بۆ ئەوەی لە ئەگەری سزای دواکەوتنی دانەوەی قیستی مانگانەی قەرزەکە ڕزگاریان بێت.

پ١٣/ هەندێك کەس دەڵێن ئێمە قیستەکان دواناخەین، تا زیادەی بڕواتە سەر، ئایا لەم حاڵەتەدا دروستە؟

وەڵام: نەخێر چونکە خودی گرێبەستەکە ئەو مەرجە حەرامەی تێدایە، ئەو مەرجەش سوویەکی ئاشکرایە، بۆیە پێویستە خودی گرێبەستەکەش کە ئەو مەرجەی تێدایە هەڵبوەشێتەوە، یان هەر هیچ نەبێت ئەو مەرجە هەڵبوەشێتەوە، قسەی زانایانیشمان لەو بارەیەوە باس کرد، حکومەتیش هیچ کام لەو دوو ڕێگەچارەیە ناکات، بۆیە هەر حەرامە.

پ١٤/ ئەوەندەی کە ئێمە گوێمان لە بەڕێزتان گرت شتێکی تێنەکەوت کە تۆزێك ئاسانکاری تێدا بێت، پێغەمبەریشﷺ دەفەرموێت: (يَسِّرُوا،لَا تُعَسِّرُوا)[٤].

من پێم وایە کە حاجەو پێویستی خەڵکی ئەمڕۆ شتێکی زۆر گرنگە، چونکە دەبێت ئەو لایەنە بخوێنرێتەوە، نەك کەسە دوور لە دینەکان وەریبگرن و دوایی کەسە دیندارەکان ببن بە کرێچی لەلایان.

بۆ نموونە: لە سعودییە ئەگەر کەسێك بدات لە کامێرا (١٠٠) ریاڵ غەرامە دەکرێت، ئەگەر بۆ مانگی داهاتوو نەدرا دەبێتە (٢٠٠) ریاڵ، هەرچەند سەرەتا لەلایەن گەورە زانایانەوە مشتومڕێك دروست بوو، بەڵام دواتر وتیان بۆ ئەوەی خەڵکی پابەند بن بە یاساوە دروستە، ئەو غەرامەی کە بەهۆی دواکەوتنەوە لەسەر سولفەی عەقار دانراوە، بۆ ئەوەیە کە خەڵك پابەند بێت بە یاساکانەوە، ئیتر بۆچی دروست نییە؟!

وەڵام: ڕاستە ئاسانکاری لە شەرعدا کارێکی خوازراوو پێویستە، بەڵام کام ئاسانکاری؟ خاتو عائیشە فەرموودەیەکمان بۆ دەگێڕێتەوە کە جۆری ئاسانکارییەکە ڕوون دەکاتەوەو دەفەرمووێت: {مَا خُيِّرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي أَمْرَيْنِ

٤- البخاري، صحيح البخاري، ج١،ص٢٥، رقم الحديث (٦٩)، مصدر سابق.

إلاَّ أَخَذَ أَيْسَرَهُمَا مَا لَمْ يَكُنْ إِثْمًا، فَإِذَا كَانَ إِثْمًا كَانَ أَبْعَدَ النَّاسِ مِنْهُ}[٥]. واتا: پێغەمبەری خودا ﷺ هەر کاتێك دوو هەڵبژاردنی لەبەردەستا هەبووایە، ئاسانەکەی هەڵدەبژارد، بەمەرجێك تاوانی تێدا نەبووایە، ئەگەر تاوانی تێدا بووایە لە هەموو کەس زیاتر خۆی لێ بەدوور دەگرت.

ئێمە کە فەتوا بۆ خەڵکی بدەینو حەرامیان بۆ حەڵاڵ بکەین، تاوانەکانیان دێتە ئەستۆی ئێمە، بۆیە من ناتوانم سوو بۆ خەڵکی حەڵاڵ بکەمو بڵێم دین ئاسانکارییە؛ چونکە لە هیچ تاوانێکی گەورەی وەکو کوشتن، سوو، زینا، دزی، ئاسانکاری تێدا ناکرێت.

ئەمانەش خوا حەرامی کردون، کە لە هەموو کەس بەبەزەیی ترە، لەبەر بەرژەوەندی خەڵکی حەرامی کردووە، خودای پەروەردگار بۆیە سووی حەرام کردووە، دەیەوێت هەژار نەچەوسێنرێتەوە. کە چی ئێمە دەڵێین با حەڵاڵی کەین لەبەر بەرژەوەندی هەژار، خوا دەزانێت بەرژەوەندی هەژار لە کوێدایە، یان ئێمە؟!!!.

سەبارەت بەو غەرامەیەی سعودیەش کە بەڕێزت باسی دەکەیت، من خۆم فەتوای لیژنەی هەمیشەیی توێژینەوەی زانستیو فەتوای سعودیم لایە کە سووی دواکەوتنی قەرز دروست نییەو حەرامە. ئەمەش فەتوای موفتی گشتی سعودیە (عبدالله بن عبدالعزيز ال الشيخ) لەسەر ئەو بابەتە: (مضاعفة المخالفات المرورية لايصح، ما يقومون به من عمل مثل المضاعفات المرورية هو الربا المنهي عنه ٠٠٠ إن حق المرور يثبت في المخالفة المعروفة فقط وإذا تأخر المخالف عن الدفع لظروف ما واضيفت عليه بعد شهر مثلها فهذا لايجوز)[٦] .

٥- البخاري، صحيح البخاري، ج٤،ص١٨٩، رقم الحديث (٣٥٦٠)، مصدر سابق.

٦- صحيفة شمس، متابعات: ١٤٣٢/١٠/٢٧ هـ.

پ١٥/ ماوەی پێنج ساڵە پێشینەی خانوبەرە هەیە بۆچی بێدەگن؟! ئایا قسەکردن لەسەر پێشینەی خانوبەرە دوای پێنج ساڵ، درەنگ نییە؟!

وەڵام: من هەرگیز لەسەر ئەو بابەتە بێدەنگ نەبووم، من هەر ئەو کات لە کەناڵی ئاسمانی (k.n.n)و لەبەرنامەیەکی تایبەتدا قسەم لەسەر کرد، ڕاشکاوانە گوتم حەرامە، جگە لەویش لە هەر دوو پێگەی سەرەکی (ئیسلام پەيك)و (دەنگی ئیسلام) لە بەرواری (٢٠١٠/٣/٢٦) کە دەکاتە پێنج ساڵ لەمەوبەر، بابەتێکم لەسەر ئەو سووە بڵاو کردۆتەوە، کە ئەمە بەشێکییەتی: (لەو ماوەیەی پێشووداو لە ژێر فشارێکی زۆری لایەنە ئیسلامییەکانی ناو پەرلەمانو وەزارەتی ئەوقافو یەکێتی زانایانو جەماوەرو خەڵکانی موسوڵمان، حکومەتی هەرێم لە هەنگاوێکی ئیجابیدا بڕیاریدا بەلا بردنی ڕێژەی ٢٪ سەر پارەی سەر پێشینەی خانووبەرە، هەر چەند ئەم بڕیارە لە سەرەتادا زۆر جێی دڵخۆشی خەڵکی بوو، خەڵکانێکی زۆریش دوای ئەو بڕیارەمامەڵەی وەرگرتنی ئەو پارەیەیان کرد کە پێشتر لەبەر خواو لە ترسی بڕی سووەکە وەریان نەدەگرت، بەڵام ئێستاشی لەگەڵدا بێت ئەو پارەیەی کە وەك پێشینەی خانووبەرە دەدرێتە هاوڵاتیان لە ڕووی فیقهییەوە گرفتو ئاڵۆزییەکی زۆری تێدایە، پێویستە پێداچونەوەی پێدا بکرێتەوەو ئەو خاڵانەی کەجێی گرفتن لاببرێنو چارەسەر بکرێن. من لێرەداو وەکو بەرپرسیارێتیەکی ئاینیو قیامەتی، بۆ وەڵامدانەوەی هەموو ئەو کەسانەی کە لەڕێی تەلەفۆنو ئیمەیڵەوە داوای ڕوونکردنەوەی حوکمی شەرعیان لەسەر ئەو مەسەلەیە کردووەو بۆ بەرچاوڕوونی ئەو خەڵکانەی کە نایانەوێت سنوورەکانی شەرع ببەزێنن، بە پێویستی دەزانم تیشك بخەمەسەر ئەو خاڵانەی جێی گرفتو ئاڵۆزین لە ڕووی شەرعەوە....... ڕوویەکی تری حەرامیو بە ریبا بوونی ئەم

مامەڵەیە، ئەوەیە کە حکومەت مەرجی ئەوە دادەنێت لەسەر هەرکەسێك کەئەم پارەیە وەردەگرێت، کە هەرکات دانەوەی قیستێك لە کاتی خۆی دوا بکەوێت، ئەوەحکومەت پارەی زیادە دەخاتە سەر ئەو کەسەو ئەمەش ریباو سوویەکی زۆر ئاشکرایەو هەر گرێبەستێك مەرجێکی ریبای لەو شێوەیەی تێدا بێت، ئەو گرێبەستە دەبێت بە گرێبەستێکی ریبەویی، ئیتر مەرج نییە ئەو کەسە ریباکە بدات، یان نا، بە تەنها بوونی ئەو مەرجە کە گرێبەستەکە حەرام دەکات ئەگەر لە واقعیشدا کابرای قەرزدار دانەوەی هیچ قستێك دوا نەخاتو سووە زیادەکە نەدات).

پ١٦/ هەندێك لە تۆڕ، یان کۆمپانیاکانی پەیوەندیکردن کە بەشداربوویەك یەکەی پێ نامێنێت، بە قەرز یەکەی پێدەدات، دواتر کە رەصیدەکەی پڕ دەکاتەوە، کۆمپانیا پارەیەکی زیاتر لەوەی کە پێی داوە وەردەگرێتەوە، ئایا حوکمی ئەم کارە چییە؟

وەڵام: ئەم مامەڵەیە هەمان حوکمی قەرزی هەیە؛ چونکە کاتێك کۆمپانیا یەکە دەداتە کەسی بەشداربوو بە قەرز دەیداتێ، بۆیە کاتێك وەری دەگرێتەوە پێویستە هەمان بڕی قەرزەکەی خۆی وەربگرێتەوە، نەك زیادی بخاتە سەر، ئەگەر زیادی خستە سەر یەکسەر دەبێتە سوو، لەبەرئەوە پێویستە ئەو کۆمپانیایانە ئەم جۆرە مامەڵانە ڕاگرن، ئەگەرنا ئەو کات ئەرکی هاوڵاتیانە یەکەیان بەقەرز لێ وەرنەگرن، تا تووشی حەرام نەبن.

پ١٧/ جیاوازی نێوان (عزیمة)و (رخصة) لە شەرعدا چییە؟ ئایا ئێمە بۆچی (رخصة) ئاسانکاری لە سوودا بەکار ناهێنین؟

وەڵام: عزیمە: بریتییە لە جێبەجێکردنی کارە شەرعییەکان، وەکو خۆیان لە کاتە ئاساییەکاندا، بۆ نمونە: ئێمە پێنج نوێژی فەرزمان هەیە، ئەم پێنج نوێژە لە شەوو ڕۆژێکدا دەکرێت، ڕکعاتەکانیان دیاری کراوە، کردنی ئەو نوێژانە لە کاتە ئاساییەکانداو وەکو خۆی، ئەمە پێی دەگوترێت عەزیمەت.

ڕخصە: بریتییە لەو ئاسانکاریانەی کە شەرع بۆ خەڵکانێکی دەکات، لە کاتە نائاساییەکاندا، بۆ نموونە ئەو پێنج نوێژەی باسمان کرد کاتێك مرۆڤەکان سەفەر دەکەن، دەتوانن لە (٣) کاتدا ئەنجامی بدەن، هەرسێ نوێژە چوار ڕکعاتییەکان دەبنە دوو ڕکعات، ئەمە ئاسانکارییە.

سەبارەت بە حوکمی کارپێکردنی (عزیمە)و (رخصە) بەپێی کەسو کاتو شوێنەکان دەگۆڕێت:

بۆ نموونە سەبارەت بەڕۆژوو لە سەفەردا، مرۆڤ دەتوانێت لە کاتی سەفەردا بەڕۆژوو نەبێت، دەشتوانێت بەڕۆژوو بێت، سەبارەت بەوەی کامیان باشترە، پەیوەندی هەیە بە کەسەکان خۆیانەوە، بۆ نموونە کەسێك دەتوانێت بەڕۆژوو بێت، هیچ ماندوش نابێت، ئەمە باشتر وایە بەڕۆژوو بێت، بەڵام بۆ کەسێك کە لەوانەیە نەتوانێت بەڕۆژوو بێت، یان زۆر بێتاقەت بێت، باشتر وایە بەڕۆژوو نەبێت.

لەوانەیە هەندێك کاتیش وەرگرتنی ئاسانکاری (رخصة) پێویست بێت، وەك ئەوەی کەسێك نزیکە بمرێت لە برسا، جگە لە گۆشتی مردارەوە بوو هیچی تری دەست نەکەوێت بیخوات، لێرەدا پێویستە کار بە رخصە بکاتو گۆشتی مردارەوەبووەکە بخوات، خۆ ئەگەر وانەکاتو بمرێت، گوناهبار دەبێت.

سەبارەت بەوەرگرتنی رخصە بۆ سوو، ئەگەر کەسەکە زۆر ناچار بوو بەو شێوەیەی زانایان باسی لێوە دەکەن، لەم پەرتوکەدا ڕوونمان کردۆتەوە، کە ژیانی، یان ئەندامێکی جەستەی لە مەترسیدا بێت، هیچ ڕێگاچارەیەکی حەڵاڵی دەست نەکەویت، لە قەدەر لاچوونی حاڵەتی ناچارییەکەی قەرز بکات، ئەوە بۆی هەیە وەری بگرێت. نەك هەر کەسەو هەستیَو بۆ خۆی فەتوا بداتو بڵێت ناچار بووم.

پ١٨/ کەسێك چەکی چیمەنتۆی هەبێت نەك پارە، بەڵام هێشتا کاتی وەرگرتنی چیمەنتۆکە نەهاتبێت، دەتوانێت بیفرۆشێتەوە بەپارە؟

وەڵام: بەڵێ ئاساییەو دروستە، چونکە چیمەنتۆ، یان شیش، یان هەرکەرەسەیەکی تر شتێك نییە کەسووی تێدا دروست بێت، بەڵکو کاڵایەکی خزمەتگوزارییە، دەکرێت بە قەرزو بەحازر بفرۆشرێت، بە پێچەوانەی چەکی پارەوە، کە دەبێت بەحازر بفرۆشرێت، چەکەکەش هەبووی ئامادەی هەبێت لەبانك، ئەگەر نا حەرام دەبێت.

پ١٩/ پارەی مامەڵە پەشیمانی دروستە، یان نا؟

وەڵام: مامەڵە پەشیمانی لە زمانی عەرەبیدا پێی دەگوترێت (بیع العربون)، زانایان لەو بارەیەوە دوو بۆچونیان هەیە:

زۆرینەی زانایان لە حەنەفییەکان، شافیعییەکان، مالیکیەکان مامەڵە پەشیمانیان پێ شەرعی نییە، دەڵێن گوایە پێغەمبەری خودا ﷺ نەهی لێ کردووە. بەڵگە بەو فەرموودەیە دێننەوە کە:

{نَهى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ بَيْعِ الْعُرْبَانِ}[٧][٨].

بەڵام حەنبەلییەکانو زۆربەی زانایانی هاوچەرخیش لەوانە کۆمکاری فیقهی ئیسلامی[٩]، لیژنەی هەمیشەیی فەتوای سعودیش[١٠]پێیان دروستە، بەڵگەشیان ئەوەیە: کە نافیعی کوڕی حارس، خانویەك لە مەککە لە صەفوانی کوڕی ئومەییە دەکڕێت، بۆ ئەوەی بیکاتە بەندیخانە، نافیع وا لەگەڵ صەفوان

٧- أي بيع يكون فيه العربان، يقال العربون بأن يدفع للبائع شيئا فإن رضى البيع فمن الثمن وإلا فهبة.وقال مالك: وذلك فيما نرى والله أعلم أن يشترى الرجل العبد أو يتكارى الدابة ثم يقول: أعطيك دينارا على أنى إن تركت السلعة أو الكراء فما أعطيتك لك. أبو داود (سليمان بن الأشعث السجستاني)، سنن أبي داود، ج٢، دار الفكر، بيروت، ص٣٠٥، تحقيق: محمد محي الدين عبد الحميد. عبد الرؤوف المناوي، فيض القدير شرح الجامع الصغير، ج٦، ط١، المكتبة التجارية الكبرى، مصر، ١٣٥٦، ص٣٣٢.

٨- البيهقي، السنن الكبرى، ج٥،ص٣٤٢، رقم الحديث (١١١٩١)، مصدر سابق.

٩- ئەمەش دەقی بڕیارەکەیانە: إن مجلس مجمع الفقه الإسلامي المنعقد في دورة مؤتمره الثامن ببندر سيري بيجوان، بروناي دار السلام من ١- ٧ محرم ١٤١٤هـ الموافق ٢١- ٢٧ حزيران (يونيو) ١٩٩٣م. بعد اطلاعه على البحوث الواردة إلى المجمع بخصوص موضوع بيع العربون، وبعد استماعه إلى المناقشات التي دارت حوله، قرر ما يلي:

١- المراد ببيع العربون بيع السلعة مع دفع المشتري مبلغا من المال إلى البائع على أنه إن أخذ السلعة احتسب المبلغ من الثمن وإن تركها فالمبلغ للبائع. ويجري مجرى البيع الإجارة، لأنها بيع المنافع. ويستثنى من البيوع كل ما يشترط لصحته قبض أحد البدلين في مجلس العقد (السلم) أو قبض البدلين (مبادلة الأموال الربوية والصرف) ولا يجري في المرابحة للآمر بالشراء في مرحلة المواعدة ولكن يجري في مرحلة البيع التالية للمواعدة.

٢- يجوز بيع العربون إذا قيدت فترة الانتظار بزمن محدود. ويحتسب العربون جزءا من الثمن إذا تم الشراء، ويكون من حق البائع إذا عدل المشتري عن الشراء.

١٠- ئەمەش دەقی فەتواکەی ئەوانە: (بيع العربون جائز، وهو أن يدفع المشتري للبائع أو وكيلا مبلغا من المال أقل من ثمن المبيع بعد تمام عقد البيع، لضمان المبيع؛ لئلا يأخذه غيره على أنه إن أخذ السلعة احتسب به من الثمن، وإن لم يأخذها فللبائع أخذه وتملكه وبيع العربون صحيح، سواء حدد وقتا لدفع باقي الثمن أو لم يحدد وقتا، وللبائع مطالبة المشتري شرعا بتسليم الثمن بعد تمام البيع وقبض المبيع، ويدل لجواز العربون فعل عمر بن الخطاب رضي الله عنه) اهـ. فتاوى اللجنة الدائمة (١٣/١٣٣) :

ڕێدەکەوێت بە مەرجێك پێشەوا عومەر بەگرێبەستەکە ڕازی بێت، ئەگەر ئەو ڕازی بوو، ئەوا بەو نرخەی لەسەری ڕێکەوتوین دەمانەوێت، ئەگەر ئەو ڕازی نەبوو، ئەوا (٤٠٠) دینار مامەڵە پەشیمانیت دەدەینێ، دواتر پێشەوا عومەر ڕازی بوو و قبوڵی کرد[١١].

ئەثرەم دەڵێت بە پێشەوا ئەحمەدم گوت: بۆچونت چییە لە سەر ئەم مامەڵەیە، فەرمووی: بۆچوونی چی؟! ئەوە پێشەوا عومەر کردویەتی. واتا کە عومەر کردبێتی چۆن دەتوانم قسەی لەسەر بکەم[١٢].

لە وەڵامی ئەو فەرموودەیەش کە حەنەفی، مالکی، شافعییەکان دەیکەنە بەڵگە دەڵێن: ئەو فەرموودەیە لاوازەو کاری پێ ناکرێت[١٣].

١١- البيهقي، السنن الكبرى، ج٦،ص٣٤، رقم الحديث (١١٥١١)، مصدر سابق.

١٢- فيصل بن عبد العزيز آل مبارك، بستان الاحبار مختصر نيل الاوطار، ج٣،ص١٤،

١٣- هەموو ئەو کەسانەی قسەیان لەسەر فەرموودەکە کردووە، هاوڕان لەسەر ئەوەی کە فەرموودەکە لە هەموو ڕێگەکانییەوە لاوازەو کاری پێ ناکرێت بۆ نموونە: إبن حجر لەبارەیەوە دەڵێت: (رواه مَالِكٌ، أَبُو دَاوُد، ابْنُ مَاجَهْ، مِنْ حَدِيثِ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، فِيهِ رَاوٍ لَمْ يُسَمَّ، سُمِّيَ فِي رِوَايَةٍ لِابْنِ مَاجَهْ ضَعِيفَةٍ: عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَامِرٍ الْأَسْلَمِيُّ، قِيلَ: هُوَ ابْنُ لَهِيعَةَ وهُمَا ضَعِيفَانِ، رَوَاهُ الدَّارَقُطْنِيُّ، الْخَطِيبُ فِي الرُّوَاةِ عَنْ مَالِكٍ، مِنْ طَرِيقِ الْهَيْثَمِ بْنِ الْيَمَانِ، عَنْهُ ...وَالْهَيْثَمُ ضَعَّفَهُ الْأَزْدِيُّ، قَالَ أَبُو حَاتِمٍ: صَدُوقٌ، ذَكَرَ الدَّارَقُطْنِيُّ أَنَّهُ تَفَرَّدَ بِقَوْلِهِ عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ. قَالَ ابْنُ عَدِيّ: يُقَالُ: إنَّ مَالِكًا سَمِعَ هَذَا الْحَدِيثَ مِنْ ابْنِ لَهِيعَةَ، رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ مِنْ طَرِيقِ عَاصِمِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ ...وَهَذَا ضَعِيفٌ مَعَ إرْسَالِهِ). بڕوانە: إبن حجر العسقلاني، تلخيص الحبير في أحاديث الرافعي الكبير، ج٣، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤١٩،١٩٨٩، ص٤٥.

إبن الملقن لەبارەیەوە دەڵێت: (وَمثل هَذَا لَا يحْتَج بِهِ أَصْحَابنَا وَلَا الْجُمْهُور، يُقَال: إِن الثِّقَة هَذَا هُوَ ابْن لَهِيعَة، حَكَاهُ ابْن عدي، وَقد رَوَاهُ ابْن وهب، عَن ابْن لَهِيعَة، عَن عَمْرو بِهِ. وَرَوَاهُ أَبُو دَاوُد، ابْن مَاجَه فِي سُنَنهمَا عَن مَالك أَنه بلغه عَن عَمْرو، وهَذَا أَيْضا مُنْقَطع لَا يحْتَج بِهِ، قَالَ أَبُو عَمْرو: رَوَاهُ التنيسِي وَغَيره كَذَلِك عَن مَالك. وَرَوَاهُ ابْن مَاجَه أَيْضا، عَن الْفضل بن يَعْقُوب وَهُوَ الرخامي الثِّقَة الْحَافِظ، عَن حبيب بن أبي حبيب كَاتب الإِمَام مَالك، عَن عبد الله بن عَامر الْأَسْلَمِيّ، عَن عَمْرو بن شُعَيْب بِهِ، وحبِيب بن أبي حبيب هَذَا وَعبد الله بن عَامر الْأَسْلَمِيّ ضعيفان بِاتِّفَاق الْمُحدثين، وَذكر الْبَيْهَقِيّ رِوَايَة مَالك السالفة الَّتِي رَوَاهَا أَبُو دَاوُدو ابْن مَاجَه، ثمَّ قَالَ: هَكَذَا رَوَى مَالك هَذَا الحَدِيث فِي الْمُوَطَّأ فَلم يسم رَاوِيه الَّذِي رَوَاهُ عَنهُ، قَالَ: وَرَوَاهُ حبيب، عَن مَالك، عَن عبد الله بن عَامر، عَن عَمْرو بن شُعَيْب.و قيل: إِنَّمَا رَوَاهُ مَالك، عَن ابْن لَهِيعَة، عَن عَمْرو قَالَه ابْن عدي،

بۆچوونی پەسەند خوا زاناترە، ئەوەیە کار بە هەردوو بۆچونەکە بکەین، بەشێوەیەك ئەگەر پەشیمانبوونەوەی کەسی کڕیار زیانی دا لە کەسی فرۆشیار بەوەی نرخی کاڵاکە شکا، یان عەیبدار بوو، ئەو کات فرۆشیار بۆی هەیە بەقەدەر زیانەکەی کە لێی کەوتووە، مامەڵە پەشیمانی وەربگرێت، بەڵام ئەگەر هیچ زیانێکی تووش نەبوو، ئەوە باشتر وایە خۆی لەو گومانە بپارێزێتو هیچی لێ وەرنەگرێت.

پ٢٠/ کەسێك بڕێك پارە قەرزارە، پارەی نییە قەرزەکە بداتەوە، بەخاوەن قەرزەکە دەڵێت بڕێك پارەی ترم بە قەرز بدەرێ، دەڕۆم ئۆتۆمبێلێکی بە قەرز پێ ڕادەکێشم، پاشان دەیفرۆشمەوە بە حازرو بە کەمترو هەموو پارەی قەرزەکەی تۆی لێ دەدەمەوە. ئایا ئەم ڕێکەوتنە دروستە؟

وەڵام: نەخێر دروست نییەو حەرامە، چونکە گوتمان مەرجی سەرەکی دروستی قەرز ئەوەیە، سوود بۆ خاوەن قەرزەکە ڕانەکێشێت، بەڵام لێرەدا ئەم قەرزەی دووەم سوودی بۆ ڕادەکێشێت، لە بەرامبەریشدا کەسی قەرزاریش ئەوەندەی تر باری سەرشانی قورس دەبێت، بەناچاری دەکەوێتە ژێر باری قەرزێکی قورستر. تەنانەت ئەگەر داوای قەرزی دووەمەکە لەلایەن قەرزارەکە خۆشییەوە بێت، هەر شەرعی نییەو حەرامە.

قَالَ ابْن عدي: والْحَدِيث عَن ابْن لَهِيعَة، عَن عَمْرو بن شُعَيْب مَشْهُور. قَالَ الْبَيْهَقِيّ: وقد رُوِيَ هَذَا الحَدِيث عَن الْحَارِث بن عبد الرَّحْمَن، عَن عَمْرو بن شُعَيْب. ثمَّ رَوَاهُ بِإِسْنَادِهِ، عَن عَاصِم بن عبد الْعَزِيز، عَن الْحَارِث، عَن عَمْرو، قَالَ: وعَاصِم هَذَا فِيهِ نظر، وحبِيب ضَعِيف، عبد الله بَن عَامرو ابْن لَهِيعَة لَاَ يحْتَج بهما، الْأَصْل فِي هَذَا الحَدِيث مُرْسل مَالك. هَذَا آخر كَلَامه فِي سنَنه وَقَالَ فِي مَعْرِفَته: بَلغنِي أَن مَالِكًا أَخذه عَن عبد الله بن عَامر، قيل: عَن ابْن لَهِيعَة، قيل: عَن الْحَارِث بن عبد الرَّحْمَن، عَن عَمْرو بن شُعَيْب، قَالَ: وَفِي الْجَمِيع ضعف...وَأما حَدِيث عبد الرَّزَّاق فِي مُصَنفه...فَفِي إِسْنَاده مَعَ الْأَسْلَمِيّ الْإِرْسَال. إبن الملقن (سراج الدين أبو حفص عمر بن علي بن أحمد الشافعي المصري)، البدر المنير في تخريج الأحاديث والأثار الواقعة في الشرح الكبير، ج٦، ط١، دار الهجرة، الرياض، ١٤٢٥،٢٠٠٤، ص٥٢٦،٥٢٥، تحقيق: مصطفى أبو الغيط وآخرون. جگە لەمانیش شیخ ئەلبانیو زۆرێکی تریش هەر دەڵێن لاوازەو کاری پێناکرێت.

پ٢١/ ئەگەر دوو کەس لە کارێکدا هاوبەش بوون، ئایا دروستە یەکێك لە هاوبەشەکان، ڕێژەیەکی قازانجی دیاریکراو بۆ خۆی دابنێت؟

وەڵام: نەخێر دروست نییەو حەرامە؛ چونکە لەوانەیە مامەڵەکە زەرەر بکاتو قازانج هەر نەکات، ئەو کات ئەو قازانج لەچی وەردەگرێت؟ یان لەوانەیە هەر ئەوەندە قازانج بکات کە ئەو بە مەرج بۆ خۆی داناوە، ئەی ئەو کات هاوەڵەکانی تری چی بکەن، لەبەرئەوە ئەمە پێی ناوترێت شەراکەتو دروست نییە.

بەڵام دەکرێت یەکێك لە هاوبەشەکان کە خۆی تەرخان کردووە بۆ کارەکە، هەر ئەو پێوەی سەرقاڵە، مانگانە کرێیەکی بۆ دیاری بکرێت، لەبری ماندوبوونو ئەرکەکەی، بەپێی گرێبەستێکی سەربەخۆ لە گرێبەستی هاوبەشیبوونەکە، یان ڕێژەیەك زیاتر قازانجی پێ بدرێت، بەڵام جگە لەم حاڵەتانە دروست نییە، یەکێك لە هاوبەشەکان بڕێك قازانجی بڕاوە بەبێ هیچ بەرامبەرێك بۆ خۆی دیاری بکات.

پ٢٢/ کۆمەڵێك مارکە هەیە لە بازاڕدا، کەسێك دەڕوات هەمان مارکە لە چین دروست دەکاتەوە، لە ژێر مارکەکەدا دەنووسێت کە لە وڵاتی (چین) دروستکراوە، بەڵام مارکەکە خۆی لە بنەڕەتدا یابانییە، ئایا ئەم کارە دروستە، یان نا؟

وەڵام: نەخێر دروست نییە، چونکە ئەمە بەکارهێنانی ناوو شۆرەتو ماندوبوونی خەڵکێکی ترە، کۆمپانیایەکی زۆر گەورە، کاتێك بازاڕ بۆ کاڵایەکی خۆی دەکاتەوە، ئەمە ڕەنجو هەوڵی چەند ساڵی تێدا بەسەر بردووە، بە بڕێك پارەی زۆر ئەو بازاڕو ناوبانگەی بۆ خۆی دروست کردووە، ئێستا چۆن دەبێت کەسێك بێتە سەر حازریو بچێت لە ژێر ناوی ئەودا کاڵا دروست بکات، ئەمە

لە لایەك، لەلایەکی ترەوە کاتێك ئەم کاڵایە بازاڕی هەیە، خەڵك لە جۆرو لە باشێتی کاڵاکە ڕادەبینێت، لەبەرئەوە دەیکڕێتو پارەی زیاتری پێ دەدات، بەڵام ئەم کاڵایە لە ڕاستیدا نە ئەو مارکەیەیە، نە وەکو ئەویش باشو کارایە، ئەمەش فێڵو چاوبەستو فریودانی خەڵکی تێدایە.

هەرچەندە بشنووسێت ئەم مارکەیە مارکەیەکی چینییە، هەر حەرامە، لەبەر خاڵی یەکەم کە ئەمە ناوو ئەرکی خەڵکێکی ترە، تۆ بەبێ وەرگرتنی مۆڵەت لەوان، بۆ خۆت بەکاری دەهێنیت، دووەمیش لەبەرئەوەی زۆرینەی خەڵك کە مارکەکە دەبینێت ئیتر پرسیار ناکات، چونکە دەزانێت ئەو مارکەیە هی فلان وڵاتە، کابرای فرۆشیاریش زۆر جار پێی ناڵێت.

پ٢٣/ حکومەت ئێستا پارەی نییە بیداتەوە بەو کەسانەی قەرزیان لایەتی، بەڵام دەنگۆی ئەوە هەیە کە حکومەت لەگەڵ کۆمەڵێك کۆمپانیای گەورەدا ڕێك کەوتبێت، بەوەی کە ئەوان لەبری ئەو قەرزانە، ئۆتۆمبێل بدەنە خەڵکی، ئایا وەرگرتنو کڕینی ئەو ئۆتۆمبێلانە دروستە؟

وەڵام: هەر چەندە ئێمە نازانین حکومەت چۆن لەگەڵ ئەو کۆمپانیایانە ڕێکەوتوە، ئایا بە مامەڵەو شێوازێکی حەڵاڵ، یان حەرام ڕێکەوتون، چونکە زۆرێك لەو کۆمپانیایانە هی کەرتی تایبەتنو حکومی نین، بەڵام ئەگەر گریمان ڕێکەوتنەکەیان بە شێوازێکی شەرعی بێت، ئەو کات بەڵێ دروستەو هیچ کێشەی نییە، خەڵك بڕوات بەو چەکانە کە قەرزە لای حکومەت ئۆتۆمبێل، یان هەر کاڵایەکی تر بکڕێت، بەهەر نرخێکیش کە لەسەری ڕێبکەونو هەردوو لا پێی ڕازی بن، کێشەی نییە.

خۆ ئەگەر ڕێکەوتنەکەی حکومەت لەگەڵ کۆمپانیاکان ناشەرعی بێت،

ئەوکات خەڵك دەبنە قوربانی ساغکردنەوەو تێپەڕاندنی ئەو مامەڵە ناشەرعییە، خۆیانی لێ بپارێزن باشترە.

پ٢٤/ حکومەت هەندێك چەکی جلوبەرگیان داوە بەو ئاوارانەی کە هاتونەتە وڵاتەکەمان، هەندێك لەو ئاوارانە پێویستیان بەو جلو بەرگانە نییە، بۆیە دەڕۆن چەکەکان دەفرۆشنەوە، ئایا کڕینەوەی ئەو چەکانە دروستە، یان نا؟

وەڵام: وەکو پێشتر گوتمان ئەگەر چەکەکان چەکی کاڵاو جلو بەرگ بێت، بەڵێ دروستە کڕینو فرۆشتنی پێوە بکرێت، بەڵام ئەگەر چەکی پارە بێت نەخێر دروست نییەو حەرامە، چونکە حکومەت ئێستا پارەی ئەو چەکانەی نییە بیداتەوە.

پ٢٥/ ئایا کڕینی دۆلار بە تەلەفۆن دەچێتە خانەی سووی دواکەوتنی یەکێك لەبەرامبەرەکانەوە (ربا النسيئة)؟

وەڵام: بەڵێ ئەگەر لە کاتی ڕێکەوتن لەسەر گۆڕینەوە، یان کڕینی دۆلارەکە بەدراوێکی تر، هەر دوو دراوەکە ئامادە نەبن، دەچێتە خانەی سووەوە.

ئەمە کێشەی زۆرێك لە بازرگانەکانی ئەمڕۆیە، کەسێك تەلەفۆن دەکات بۆ دوبەی، بە یەك تەلەفۆن (١٠٠)کیلۆ ئاڵتونی بۆ دەشکێننەوە، بەبێئەوەی کە دینارێکی لە کارگەی ئاڵتونەکە ئامادەبێت، یان تەلەفۆن دەکات بۆ بازاڕی دۆلارەکەو (١٠٠,٠٠٠$)ی بۆ دەشکێننەوە بە دینار بەبێئەوەی کە دینارێکی ئامادەبێت. ئەمانە هەموویان سوویەکی ڕوونو ئاشکران.

پ٢٦/ فتوایەکی (د.علی قەرەداغی) هەیە، کە وەرگرتنی سوو لە بانکە سووخۆرییەکان دروستە، ئایا ئەمە تا چەند وایە؟

وەڵام: بەداخەوە خەڵکانێك هەن زۆر نا بەر پرسانە مامەڵە لەگەڵ فەتوای زانایاندا دەکەن، ڕووی ڕاستییەکان لەبەر چاوی جەماوەر دەشێوێنن، بۆ نموونە لەم ڕۆژانەدا ئەم دەنگۆیە بڵاوکراوەتەوە، کە گوایە جەنابی دکتۆر گوتویەتی: وەرگرتنی سوو لەو بانکانەی کە بەسوو مامەڵە دەکەن دروستە، بەو مانایەی کە دروستبێت کەسێك بڕوات، پارە بەسوو لەو بانکانە دابنێتو دواتریش پارەی سووەکە وەربگرێت.

من خۆم بەدواداچوونم بۆ ئەم بابەتە کرد، گەڕامەوە سەر پێگەی فەرمی دکتۆر خۆی، ڕاستی فەتواکەی لە وەڵامی پرسیارێکدا هاتووە کە ئاڕاستەی بەڕێزیان کراوە، ئایا دروستە پارەی خێر (تبرعات) لە بانکە ڕیبەوییەکان وەربگیرێت؟

ئەویش لە وەڵامدا دەڵێت: (لا مانع شرعا من أخذ التبرعات من البنوك الربوية لدعم المشاريع التنموية والخيرية، بل يجوز صرف هذه التبرعات فى جميع أوجه الخير، ما عدا شراء المصاحف وبناء المساجد) واتا: هیچ ڕێگرێکی شەرعی نییە کە هاوکاری لەو بانکانە وەربگیرێت کە بەسوو مامەڵە دەکەن، بۆ جێبەجێکردنی پڕۆژە خێرخوازیو گەشەپێدانەکان، تەنانەت دروستە ئەو هاوکاریانە لە هەر کارێکی خێردا خەرج بکرێت. جگە لە کڕینی قورئانو دروستکردنی مزگەوت نەبێت.

ئەمە دەقی فەتواکەیەو بەهیچ شێوەیەك ئەوەی تێدا نییە کە مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو بانکانەدا دروست بێت، لەبەرئەوە پێویستە مرۆڤ بە وردی مامەڵە لەگەڵ وتەی زانایاندا بکات، تا تەواو دڵنیا نەبێت لێی کاری لەسەر نەکات.

پ٢٧/ زۆر جار پرسیار دەکرێت کە پزیشکەکان پشکیان هەیە لەگەڵ دەرمانخانە، تاقیگە، سۆنەرەکاندا، ئایا ئەو ڕێژەیەی کە پزیشکەکان وەریدەگرن لە کاری تاقیگەکان دروستە، یان نا؟

وەڵام: وەرگرتنی ئەو پارەیە لەلایەن پزیشکەکانەوە بە کۆمەڵێك مەرج دروستە لەوانە:

أ- پێویستە نەخۆشەکە پێویستی تەواوی بەو فەحصانە هەبێت کە بۆ تاقیگەکەی دەنووسێت، نەك تەنها لەبەرئەوەی کە خۆی پشکی هەیە تیایدا بۆی بنووسێت.

ب- پێویستە نرخی ئەو تاقیگەیەی کە نەخۆشەکەی بۆ دەنێرێت، لە نرخی تاقیگەکانی تر گرانتر نەبێت، بەڵکو هەرزانتر، یان هەر نەبێت هاوشێوەی ئەوان بێت.

ت- پێوستە ئەو ئامێرانەی تاقیگەکە بەکاری دەهێنێت، لە ڕووی کوالێتییەوە زۆر باشو پێشکەوتو بێت، تا ئاساتێکی باش دەرەنجامەکانی جێی متمانە بن.

ث- پێویستە کەسی کارگێڕی تاقیگەکە، تەواو شارەزاو پسپۆڕ بێت لە بواری خۆیدا.

ئەگەر ئەم خاڵانە ڕەچاو کرا، ئەو کات ڕێکەوتنی نێوان پزیشكو تاقیگە، یان دەرمانخانە گرفتێکی شەرعی نییەو دروستە، خۆ ئەگەر یەکێك لەو مەرجانە نەیەتە دی، ئەو کات ئەو ڕێکەوتنە دەچێتە خانەی خیانەت لەنەخۆشەوەو حەرامە.

پ٢٨/ ئایا قازانج ڕێژەیەکی دیاریکراوی هەیە؟ خەڵك وا دەزانێت کە قازانج دەبێت لە (١٠٠٪) زیاتر نەبێت، ئایا ئەمە ڕاستە؟

وەڵام: نەخێر ئەمە هەڵەیە، چونکە قازانج ڕێژەیەکی دیاریکراوی نییە، خەڵك ئازادە کاڵاو موڵکی خۆی بەچەند دەفرۆشێت، بەمەرجێك مامەڵەکە فێڵ، ستەم، زۆر، ناپاکی تێدا نەبێت.

پ٢٩/ پێدانی زەکات بە کەسێك کە قەرزت لایەتی، بە مەبەستی ئەوەی قەرزەکەت بداتەوە دروستە، یان نا؟

وەڵام: ئەگەر بەو مەرجە زەکاتەکەی بدەیتێ کە قەرزەکەت بداتەوە، ئەوە دروست نییە، زەکاتی پارەکەش بەو شێوەیە دەرناچێت، بەڵام ئەگەر بەبێ هیچ مەرجێك، یان ڕێکەوتنێك بیدەیتێ، دواتر خۆی بۆت بگێڕێتەوە ئەوە دروستەو کێشەی نییە، یان ئەگەر کەسی خاوەن قەرز لە نییەتی خۆیدا وابێتو بڵێت من زەکاتەکەی دەدەمێ، بەڵکو ئەویش قەرزەکەم بۆ بگێڕێتەوە، بەڵام بەمەرجێك پێی نەڵێت، کابرای قەرزداریش هەر هەمان نییەتی هەبێت ئەگەر زەکات وەربگرێت پارەی ئەو کەسە بداتەوە، ئەمەشیان دیسان دروستەو کێشەی نییە، یان ئەگەر کەسی قەرزار خۆی داوای کردو گوتی زەکاتم بدەرێ قەرزەکەت دەدەمەوە، بەبێ ئەوەی خاوەن قەرزەکە باسی بکات، ئەمەشیان دیسانەوە دروستە.

پ٣٠/ ئەگەر هاتو کەسێکی هەزار قەرزی کەسێکی لا بوو، دروستە کەسێکی تر کە پارەی زەکاتی هەیە، بڕوات قەرزەکەی بۆ بداتەوە بەبێ ئاگادای خۆی؟

وەڵام: نەخێر بۆچوونی زۆربەی زانایان لەسەر ئەوەیە، کە ئەگەر بەبێ پرسی

خۆی بڕوات قەرزەکەی بۆ بداتەوە دروست نییە، زەکاتەکەی دەرناچێت، بەڵکو دەبێت بە ئاگاداری خۆی بێت، هەرچەندە هەندێك لە زانایان ڕێگەیان پێداوە، بەڵام باشتر وایە پرس بەخۆی بکات، ئەو کات بڕوات قەرزەکەی بۆ بداتەوە.

پ٣١/ لەبری هەر حەواڵەیەك بڕێك پارەی دیاریکراو بەپێی ڕۆژ وەردەگیرێت پێی دەوترێت کرێی حەواڵە، ئایا ئەمە دروستە؟

وەڵام: بەڵێ دروستەو هیچ کێشەی نییە.

پ٣٢/ ئێمە ئەو حەواڵانەی دەیکەین تەنها دۆلار وەردەگرین، بەڵام ئێمە لە وڵاتانی دەرەوە بەپێی ڕۆژو بەپێی ڕەزامەندی بەرامبەر ئەو دراوانە دەشکێنینەوە؟

وەڵام: ئەمە کێشەیە، چونکە ئەو مامەڵەیە تەنها حەواڵە نییە، بەڵکو حەواڵەو پارەگۆڕینەوەشە، بۆیە دەبێت بە یەکێك لەم ڕێگایانە بکرێت، ئەگەر گریمان حەواڵەکە بۆ ئێران بوو:

- یان ئەوەتا هەر لێرە دۆلارەکەی بۆ بگۆڕەوە بە تمەنو دواتر تمەنەکەی بۆ حەواڵە بکە بۆ ئێران.
- یان ئەوەتا دۆلارەکەی خۆی بۆ حەواڵەکە بکە بۆ ئێران، دواتر لە نووسینگەکەی خۆت لە ئێران، بە ئامادەبوونی وەکیلەکەی ئەو، بەنرخی ئەو کاتە دۆلارەکەی بۆ بشکێنەوە بە تمەن، تمەنەکەی بدەرێ.
- یان ئەوەتا لێرە دۆلارەکەی لێوەربگرەو بۆی بشکێنەوە بە تمەن، یەکسەر تەلەفۆن بکە بۆ نووسینگەکەی ئێران، با دەستبەجێ بڕی تمەنەکە ڕادەستی وەکیلی کەسەکە بکەن، یان بیخەنە سەر ژمارە بانکییەکەی.

- گرنگ ئەوەیە مادەم پارە گۆڕینەوەی تێدەکەویت، دەبێت دەست بەدەست بێت، هیچ دراوێکیان نەکەوێتە قەرزەوە.

پ٣٣/ ئەگەر پارەی ئەو وڵاتانە لێرە وەریگرین، بەڵام لەوێ هەمان بڕە پارەمان هەیە، ئەمە دروستە؟

وەڵام: ئەمە هیچ کێشەیەکی شەرعی تێدا نییە، بەڵام بە مەرجێك یەکسەر تەلەفۆن بکرێت بۆ ئەو شوێنەو دراوەکە ڕادەستی وەکیلی کەسەکە بکرێت، یان بخرێتە سەر ژمارە بانکییەکەی. بەڵام ئەگەر لێرە لێی وەربگریتو پاش ماوەیەك لەوێ بخرێتە سەر ژمارە بانکییەکەی، یان ڕادەستی وەکیلەکەی بکرێت دروست نییە.

پ٣٤/ کڕینو فرۆشتنی دۆلارو تمەن، بە تەلەفۆن دەکرێت، یان ڕوو بەڕوو؟

وەڵام: کڕینو فرۆشتنی دراو بە تەلەفۆن ناکرێت، ئەگەر دراوەکە ئامادە نەبێت، چونکە بەداخەوە زۆربەی مامەڵەکانی ئەمڕۆ هەر لە ڕێی تەلەفۆنەوەیەو حەرامە. هیچ دەست بەدەستێکی تێدا نییە، کابرا تەلەفۆن دەکات دەڵێت (١٠٠٠٠٠$) م بۆ بشکێنەوە بە تمەنو بۆم حەواڵەکە، بەبێئەوەی یەك دیناری لای دوکانی حەواڵەکە هەبێت، دوای چەند ڕۆژێك پارەکەی بۆ دەبات، ئەمە سوویەکی تەواوە، ئەگەر پاش نیوکاتژمێریش پارەکەی بۆ ببات.

بۆیە چارەسەر بۆ ئەم حاڵەتە ئەوەیە، ئەو کەسەی هەمیشە پێویستی بەحەواڵەیە، بابڕێك پارەی لای دوکانی حەواڵەکە دابنێت، هەر کات پێویستی پێی بوو تێلی بۆ بکاتو بڵێت بڕی ئەوەندە لەوپارەیەی خۆم بۆ بکە بەتمەنو بۆم حەواڵەکە بۆ فلان شوێن.

یان ئەوەتا بیکات بە وەکیلو بڵێت لە وەکیلی منەوە ئەوەندە تمەنم بۆ بکڕەو بۆم حەواڵەکە، ئەو کات دوکانی حەواڵەکە لە وەکیلی ئەوەوە تمەنەکە بەپارەی حازرو دەست بەدەست دەکڕێت، بۆی حەواڵە دەکەن، دواتر ئەم پارەکەیان بۆ دەهێنێتەوەو کرێی حەواڵەکەیان دەداتێ، نابێت دوکانی حەواڵەکە بەهۆی ئەوەی کە ئەم پارەکەی ئامادە نەبووە، زیاتری لە نرخی حەواڵەی سروشتی لێوەربگرێت، ئەگەر وەری بگرێت دەبێتە سوو، بەڵکو هەمان کرێی حەواڵەی لێوەردەگرێت کە لە کەسێکی وەردەگرێت پارەکەی حازرو ئامادەیە.

پ٣٥/ گۆڕینەوەی پارە بەشێوازی (هەوایی) دروستە، یان نا؟

وەڵام: ئەمەش دیسان مامەڵەیەکی حەرامو یاساغەو سووی تەواوە، بیرۆکەکەی ئەوەیە کە کەسێك یەك دیناری پێ نییە، یان بڕێك پارەی کەمی پێیە، تەلەفۆن دەکات بۆ برادەرێکی تری، کە ئەویش وەك خۆی وایە، دەڵێت: (١٠٠,٠٠٠$)ت پێ دەفرۆشم، با بڵێین بە (١٠٠٠٠٠٠٠٠) تمەن، لە کاتێکدا نە ئەو ئەو بڕە تمەنەی هەیەو نەئەمیش ئەم بڕە دۆلارەی هەیە، ڕێکیش دەکەون کە لە ڕۆژی یەك شەممە پارەکە بشکێننەوە، زەرەری کرد پارەکەی دەداتێ، قازانجی کرد پارەکەی وەردەگرێتەوە، ئەم دوو پارەیە نەك ئامادە نین، بەڵکو بونیان هەر نییە، ئەمە پێی دەڵێن (هەوایی)، سوویەکی تەواوە.

یان ئێستا بۆرصە هەیە کەسێك دەڕوات کیلۆیەك ئاڵتون دەکڕێت کە نرخەکەی (٣٩٠٠٠$)، بەڵام ئەم تەنها (١٠٠٠$) دۆلاری پێیەو ئەوەندەش ڕادەستی کەسی فرۆشیار دەکات، کەسی فرۆشیاریش تەلەفۆن بۆ دوبەی دەکات، کە کیلۆیەك ئاڵتون بخەنە سەر حسابەکەی، بەو بڕە پارە کەمە ئەم دەبێتە خاوەنی کیلۆیەك ئاڵتون، بەڵام ئەم کڕینو مافی خاوەندارێتییە تەنها خەیاڵەو

لەڕاستیدا بوونی نییە، چونکە ئەم نەك ئاڵتونەکە وەرناگرێت، بەڵکو هەر نایشیبینێت، پاش ئەوە بۆرصە بەردەوام ئاگای لە نرخەو چاودێری دەکات، هەرکات ئەو کیلۆ ئاڵتونە نرخی لە (١٠٠٠$) هاتە خوارەوە، ئەوە دوکانی بۆرصەکە بەبێ پرسی ئەم یەکسەر ئاڵتونەکە دەفرۆشێتو (١٠٠٠$) ی دەڕوات. چونکە زیانی ئاڵتونەکە نابێت لەو پارەیە زیاتر بێت کە ئەم وەکو هەبووی ڕاستەقینە هەیەتی.

ئەمە لە کاتێکدا کە فرۆشتنی ئاڵتون بە قەرز سوویەکی ڕوونو ئاشکرایە، لەبەرئەوە بەڕێزان، ئەمانەو سەدەها مامەڵەی ترمان هەیە، کە هیچیان پەیوەندییان بە دینی خوداوە نییەو هەموویان حەرامن، زۆربەی ئەوانەش کە ئەو کارانە دەکەن، زۆر بەداخەوە خەڵکانی موسوڵمانو ئەهلی مزگەوتن، بۆ دەستنوێژێك، یان دەستگرتنێك، یان شتێکی زۆر بچوك دە پرسیار دەکەنو یەخەی دە مامۆستا دەگرن، بەڵام بۆ ئەم بابەتە گرنگو هەستیارانە، نەك پرسیاری لەبارەوە ناکەن، بەڵکو گوێی بۆ ناگرن، بەسەد پێچو پەنا خۆیانی لێ دەدزنەوە، لە کاتێکدا ئەمە پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی بە دونیاو قیامەتی هەموو لایەکمانەوە هەیە.

خوای گەورە هیدایەتی هەموو لایەکمان بدات، بمانگێڕێتەوە سەر ڕاستە شەقامی ئاینەکەی خۆیو لە کاری حەرامو پارەی حەرامو پارووی حەرام بمانپارێزێت.

وآخر دعوانا أن الحمدلله رب العالمين

کۆتایی

لە کۆتایی باســـەکەمانداو پاش سوپاسو ستایشی خوای پەروەردگار، لەسەر هەموو ئــەو نیعمەتانەی کەپێی بەخشــیووین، بەتایبەتــی نیعمەتی ئیمانو ئیســلام، بەتایبەتی تر نیعمەتی تەواوکردنی ئەم پەرتووکە کە زۆر بەخەمی تەواو کردنییەوە بووم.

پێم خۆشــە گرنگترین دەرئەنجامو ڕاسپاردەکانی لەم چەند خاڵەدا بخەمە ڕوو:

١- سیســتەمی ئابووری ئیســلامی، چەندیــن بنەمــاو تایبەتمەندی خۆی هەیە کە لە سیســتەمە ئابوورییەکانی تری دونیا جیای دەکاتەوە، لەوانە: لە سیســتەمی ئیسلامیدا ماڵو سەروەت، هەمووی هی خوای گەورەیە، مرۆڤەکان تەنها مافی بەگەڕخســتنو بەکارهێنانیان هەیە، سیســتەمی ئابوری ئیسلامی لەسەر بنەمای (خاوەنداریێتی تاكو کۆمەڵگا)، دادگەری کۆمەڵایەتی دامەزراوە. ماڵ لە سیستەمی ئابووری ئیسلامیدا، تەنها ئامرازەو ئامانج نییە.

٢- بەکارهێنانی وشەی (سوود) لە زمانی کوردیدا بەرامبەر بە وشەی (ربا) لە زمانی عەرەبیدا هەڵەیە، چونکە وشــەی سوود بە واتای قازانج دێت کە لە عەرەبیــدا پێی دەگوترێت (ربــح)، یان (فائدە)، ئەویش کارێکی ڕێگە پێدراوو خوازراوە، بەڵام (ربا) واتایەکی شــەرعی تری هەیە، کارێکی حەرامەو یەکێکە لە تاوانە گەورەکان، لەبەرئەوە ئێمە لێرەداو لە بەرامبەریدا وشــەی (ســوو) مان بەکارهێناوە، تا بتوانین لە (ســوود) کە شــەرعییەو ڕێگە پێدراوە جیای بکەینەوە.

٣- بەدرێژایــی مێژووی مرۆڤایەتی دیاردەی ســووخۆری، بەشــێوەیەك لە شــێوەکان، لە هەموو شارستانییەتو کۆمەڵگاکانی مرۆڤایەتیدا بوونی هەبووە. هەربۆیە بەر لە هاتنی ئاینی پیرۆزی ئیسلام، دیاردەی سووخۆری لە کۆمەڵگا نەفامییەکانــی ئەو ســەردەمەدا، بە بەربڵاوی بوونی هەبووەو پاشــان ئاینی پیرۆزی ئیسلام بەچوار قۆناغ قەدەغەی کردووەو بنبڕی کردووە.

٤- ســوو یەکێکە لەو بابەتانەی کە تێگەیشــتینی ئاســان نییە، وردەکاری زۆری دەوێت، بەشــێوەیەکی گشــتی دوو جۆر سوو هەیە: یەکەم: سووی قەرز (ربا القرض). دووەم: سووی کڕینو فرۆشتن (ربا البيع).

٥- قەرزی شــەرعی چەند مەرجێکی تایبەتی خۆی هەیە، لەوانە: مەبەست لــە پێدانــی قەرزەکە تەنها لەبەر خــوا بێت، پارەی قەرزەکە ســەرچاوەیەکی حەڵاڵی هەبێت، منەتو قسەی ناخۆش بەسەر کەسی قەرزداردا نەکرێت، کەسی قەرزاریش لای خۆیەوە پابەند بێت بەگێڕانەوەی قەرزەکە لەکاتی خۆیدا.

٦- ســووی قەرز بریتییە لەو سووەی کە بەهۆی قەرزەوە تووشی کەسەکان دەبێت، جا، یان ئەوەتا هەر لەســەرەتاوە کەســەکە مەرجی ئەوەی داناوە، کە بەســوو قەرزەکەی دەداتێ، یــان ئەوەتا کاتێك قەرزارەکــە ناتوانێت لە کاتی خۆیــدا پارەی قەرزەکە بگێڕێتــەوە، ئەم لەبەرامبــەر درێژکردنەوەی ماوەی قەرزەکە پارەی زیاتری لێوەردەگرێت.

٧- گەڕاندنــەوەی قــەرز هەمیشــە بەهاوشــێوەی خۆی دەبێــت، لە ڕووی چەندێتــیو چۆنێتییەوە، هیچ کام لە کەســی قەرزارو خــاوەن قەرز ناتوانن بەرامبەرەکەیــان ناچار بکەن لەســەر وەرگرتنەوە، یــان پێدانی دراوێکی تر، یــان قەرەبووکردنەوەی زیانی قەرزەکەیان، کەمو زیادکردنی پارەکە شــتێکی سروشتییە مەگەر لە (٣/١) بترازێت.

٨- کڕین‌و فرۆشتن بە قەرزو بەقیست دروستەو هیچ گرفتی شەرعی نییە، بەڵام کۆمەڵێك مەرج هەیە پێویستە ڕەچاو بکرێت لەوانە: نابێت کڕین‌و فرۆشتنەکە لە نێوان دوو شتدا بێت، کە سوویان تێدا دروست بێت، دەبێت شێوازی مامەڵەکە ڕوون‌و دیار بێت، کە بە قەرزە، یان بەحازر، پێویستە ماوەی قەرزەکە، بڕی گوژمەکان، کاتی دانەوەیان دیاری کراوبێت، نابێت گرێبەستەکە مەرجی ئەوەی تێدا بێت، ئەگەر کڕیار لە دانەوەی قیستەکان دوا کەوت زیادەی بچێتە سەر، نابێت ئەو زیادەیەی دەچێتە سەر نرخی کاڵاکە بەقیست لە کۆی نرخەکەی جیابکرێتەوە.

٩- هەر قەرزێك خەرجی هەبێت، ئەرکی دارایی بۆ خاوەنی قەرزەکە دروست بکات، ئەوە خاوەنی قەرزەکە بۆی هەیە هەموو تێچووو خەرجییەکانی قەرزەکەی لەلایەنی قەرزار وەربگرێتەوە، جگە لەم حاڵەتە، خاوەن قەرز بۆی نییە لەژێر هیچ ناوێکی تردا، زیادە بخاتە سەر بڕی قەرزەکەی.

١٠- خاوەن قەرزەکان بۆیان هەیە، داوای قەرەبووی هەموو ئەو زیانانە بکەنەوە لە قەرزارەکان، کە بە هۆی کەمتەرخەمی‌و خەمساردی ئەوانەوە لەدانەوەی قەرزەکانیان بەریان کەوتووە، بەڵام بەمەرجێك زیانەکان ڕاستەقینە بن، لیژنەیەکی بێلایەن خەملاندن بۆ بڕو ڕێژەی زیانەکان بکات، بەقەدەری ڕێژەی زیانەکان، قەرەبوویان لێوەر بگرنەوە.

١١- هەرگرێبەستێك مەرجی سووی تێدابێت، شەرعی نییە، دەبێت خودی گرێبەستەکە خۆی، یان ئەو مەرجە ناشەرعییەی کە تێیدایە هەڵبوەشێنرێتەوە.

١٢- زۆربەی ئەو قەرزو پێشینانەی حکومەت دەیداتە هاوڵاتیان، جگە لە پێشینەی هاوسەرگیری مەرجی سوویان تێدایەو بەمەش گرفتی شەرعی دروست دەکات. لەوانە: پێشینەی خانوبەرە، قەرزی کشتوکاڵی، گەشتو گوزاری، پیشەسازی، هتد.

١٣- دەکرێت قەرزێك حەرامیشی تێدا بێت بۆ حاڵەتی ناچاری وەربگیرێت، بەڵام بۆ ئەم حاڵەتە پێویستە ناچاری لە حاڵەتی پێویستی جیابکرێتەوە، هەموو مەرجەکانی حاڵەتی ناچاری بێتە دی، پاشان وەری بگرێت.

١٤- مامەڵە بانکییەکان چەندین بوار دەگرێتەوە، لەوانە بارمتەنامە (خطاب الضمان)، ئەژماری پاشەکەوت (حساب التوفير، جاری مدين)، ئەژماری ڕەوان (الحساب الجاری)، هەریەك لەمانە مەرجو ڕێکاری شەرعی هەیە، بەداخەوە زۆربەی ئەو ڕێکارە شەرعییانە، لە مامەڵەکانی ئەمڕۆدا پشتگوێ خراونو کاریان پێناکرێت، هەربۆیەش سوودوەرگرتن لەو خزمەتگوزارییە بانکییانە دەخاتە ژێر پرسیارەوە.

١٥- کاغەزە بازرگانییەکان لە یاسای بازرگانیدا دەبێت بەدوو بەشەوە: یەکەمیان کاغەزە بازرگانییەکانە: ئەوانیش کۆمەڵێك کاغەزن کە جێگەی پارە دەگرنەوە لەڕووی یاساییەوە، بریتین لە: کۆمپیالە (الكمبيالة، السند للأمر)، چەك (الشيك، الصك)، هەواڵە بازرگانییەکان (الحوالات التجارية، السفتجة). دووەمیان: کاغەزە داراییەکانە: ئەوانیش فرۆشتنی پشك (الأسهم)و قەواڵە (السندات) دەگرنەوە. هەموو ئەمانە لە ڕووی شەرعەوە قسە هەڵدەگرنو مەرجی تایبەتیان هەیە بۆ کارپێکردنیان.

١٦- ڕێکاری شەرعی زۆرمان هەیە بۆ خۆپاراستن لە سوو، لەوانە: فرۆشتنەوە لەسەر مایەو بە قازانج (بيع المرابحة). هاوبەشیبوون بەپارەی لایەنێكو کاری لایەنەکەی تر (المضاربة). بەکرددان (الإستصناع). بەقەرز کڕین بەگران، بەحازر فرۆشتنەوە بەنرخێکی کەمتر (الزرنقة) (التورق). فرۆشتنی پێشوەخت (بيع السلم)، هاوبەشیبوون بەپارەو کاری هاوبەش (المشاركة). بە کرێدان لەگەڵ بەڵێنی پێفرۆشتن، یان پێبەخشین (الإجارة المنتهية بالتمليك).

١٧- جۆری دووەم لە جۆرەکانی ســوو، ســووی کڕینو فرۆشــتنە، ئەمیش دەکرێت بەدوو بەشــەوە: یەکەم: ســووی زیادە (ربا الفضل)، دووەم: ســووی ئامادەنەبوون، یان دواکەوتنی یەکێك لەدراوەکان، یان کاڵاکان (ربا النسیئە).

١٨- ئەو شــتانەی ســووی کڕینو فرۆشتنیان تێدا دروســت دەبێت، بەپێی دەقی فەرموودەکان شــەش شــتن ئەوانیش: (ئاڵتون، زیــو، گەنم، جۆ، خوێ، خورمــا)، زۆرینەی زانایــان بەهەر چوار مەزهەبەکەوە پێیــان وایە، هۆکاری حەرامبوونی سوو تەنها لەواندا جێگیر نین، بەڵکو لە زۆر شتی تردا دەکرێت بەدی بکرێن، هەر بۆیەش لەهەر ســەردەمێکدا هەمان هۆکار لە هەر شــتێکی تــردا دروســت بێت، بێگومان ئەو شــتەش حوکمی هەمان ئەو شــەش شــتە وەردەگرێت. هەربۆیە ســوو لەســەرجەم دراوە کاغەزییەکانی ئەمڕۆ، خشــڵی ئاڵتونو زیویشدا دروست دەبێت.

سەبارەت بەڕاسپاردەکانی ئەم بابەتەش، لەم چەند خاڵەدا کۆیان دەکەمەوە:

١- بــا هەموو لایەك ئەوە بزانین، کە خــوای گەورە لە قیامەتدا دەربارەی زۆربەی جومگە هەســتیارەکانی ژیان، تەنها یەك پرســیار ئاڕاســتەی مرۆڤ دەکات، بەڵام ســەبارەت بەپارە دووجار پرســیاری لە بارەوە دەکات، یەکەمیان دەپرســێت چۆنت پەیدا کرد؟ دووەمیان دەپرســێت لەچیــدا خەرجت کرد؟ لەبەرئەوە پێویســتە بەر لەو کاتە، بۆ هــەر دینارێك کە پەیدای دەکەین، لە خۆمان بپرسین ئاخۆ چۆنمان پەیداکردووە، بە حەڵاڵ، یان حەرام؟

٢- هەر موســوڵمانێك کە دەیەوێت کارێك بکاتو حوکمەکەی نازانێت، بەر لــەوەی کارەکە بکات پرســیاری حوکمەکەی بکات، نــەك پاش کردنی، چونکە دواتر دەربازبوون لێی زەحمەتە، بەزیانی خۆیو خەڵکی تریش تەواو دەبێت.

٣- با هەموومان دڵنیابین لەوەی، کە ڕزقی مرۆڤ لە ئاسمانەو بەر لەوەی بێینــە دونیا خــوای بڕاندویەتییەوەو زیادو کەم ناکات، هەتا یەك پاروە نانی مابێــت لــە دونیا دەرناچێتو لێی جێ نامێنێت، ئیتــر بۆچی پەنا بۆ حەرام بەرین، حەڵاڵەکان واز لێبێنین.

٤- هەر موسوڵمانێك کە سەرقاڵی کاری بازرگانیو کڕینو فرۆشتنە، بەتایبەتی ئــەو بەڕێزانەی لە بواری بانك، دراو، ئاڵتون، ســککەدا کار دەکەن، پێویســتە وەك چۆن وردەکارییەکانی نوێژوو ڕۆژوو دەزانن، ئاوا حوکمی وردەکارییەکانی مامەڵەکانیــان بزانن، ئەگەر نا کارەکەیان حەرام دەبێت، چونکە بەدڵنیاییەوە تووشــی حەرام دەبن، هیچ کات نەزانین لەم ســەردەمەدا ناکرێتە پاساوی خۆ دەربازکردن لەحوکمە شەرعییەکان.

٥- هیوادارم مامۆســتایانی ئاینی، خوێندنەوەی تازەیان هەبێت بۆ هەموو ئەو بابەتە ســەردەمییانەی کە ڕوو دەدەن، تا گوتاری ئاینی لە پێشــکەوتنی ژیانی مرۆڤەکان جێنەمێنێت، متمانەو پێگەی لە ناخی خەڵکدا لاواز نەبێت، بە هیچ شێوەیەکیش، بۆ هیچ کەس، بە هیچ پاساوێکیش سازش لەسەر حوکمو بنەمــا شــەرعییەکان نەکەن، تاســنووری حەڵاڵو حەرامی خــوا، لەبەرچاوی خەڵکی لێڵو تێکەڵ نەبێت.

٦- داواکارم لە حکومەت بە هەموو پۆستو ئاستو جومگەکانی دەسەڵاتەوە، بەتەنگ قیامەتی خەڵکی موســوڵمانی ئەم میللەتەوە بن، هەوڵێکی ڕاستەقینە بدرێت تا ســەرجەم ئەو بڕگە یاســاییانە هەمواربکرێنەوە، کە سەر بۆ حەرام دەکێشن، لە بەرامبەردا پەنا بۆ ڕێکارە شەرعییەکان ببرێت، کە من زۆرێکیانم لەم پەرتووکەدا باس کردووە، هەرکەســیش دەســتی هەبێــت لە هەر کارێکی خێــری لەو جــۆرەدا، تا قیامــەت پاش مردنی خۆشــی بەدەیەهاو ســەدەها

ســاڵ بەردەوام خێرو چاکەی بۆ دەنووســرێت، بە پێچەوانەشــەوە هەرکەس دەســتی هەبێت لە دانانی ڕێگەی خراپو کاری حەرامدا، تا قیامەت تاوانی بۆ دەنووسرێت، تاوانی خۆیو ئەو خەڵکانەش بە هۆی ئەوەوە تووشی حەرامەکە دەبن دەچێتە ئەستۆی ئەو.

لە کۆتاییدا بە ئەرکی سەرشــانی خۆمی دەزانم کە سوپاسی هەر یەك لەم بەڕێزانــە بکەم و داواکارم لە قاپــی ڕەحمەتی پەروەردگار کە لەخێروچاکەی بڵاوبوونەوەی ئەم بەرهەمە بێبەشیان نەکات:

١- کەناڵی ئاســمانی پەیــام، بە بەڕێوەبەروســەرجەم کارمەندانییەوە، کە ئەرکی پەخشکردنی بەرنامەکانیان گرتە ئەستۆ.

٢- بــرای بەڕێــزم کاك (هێمن قادر شاســواری) کە ئەرکی نووســینەوەی بەرهەمەکەی گرتە ئەستۆ.

٣- بــرای بەڕێــزم کاك (بــەرزان ئەبوبەکر) کە ئەرکــی هەڵەچەنکردنی کتێبەکەی گرتە ئەستۆ.

٣- بــرای بەڕێــزم کاك (پشــتیوان عبدالرحمــن) کە ئەرکــی دیزانکردنی کتێبەکەی گرتە ئەستۆ.

٤- برای بەڕێزم کاك (عبدالحکیم) کە کارئاسانی بەچاپگەیاندنی کتێبەکەی گرتە ئەستۆ.

پرۆفیسۆر

د. خالد محمد صالح

٢٥/ شوال/ ١٤٣٦- ١٢/٨/٢٠١٥

سلێمانی/ هەواری زانکۆ

کاتژمێر: ١١،٣٢ خولەکی سەر لەبەیانی

پێڕستی سەرچاوەکان

قورئانی پیرۆز

ڕاڤەی قورئان:

١- الجصاص (أحمد بن علي الرازي)، أحكام القرآن، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤١٥،١٩٩٤.

٢- أبو حيان الأندلسي، تفسير البحر المحيط، دار الفكر، بيروت.

٣- الرازي (فخر الدين محمد بن عمر التميمي)، تفسير الرازي (مفاتيح الغيب)، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١٤٢١،٢٠٠٠.

٤- الشنقيطي (محمد الأمين بن محمد بن المختار)، أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن، دار الفكر، بيروت، تحقيق: مكتب البحوث والدراسات.

٥- إبن العربي (محمد بن عبد الله)، أحكام القرآن، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت.

٦- القرطبي (محمد بن أحمد بن أبي بكر)، تفسير القرطبي (الجامع لأحكام القرآن)، ط٢٠٠٣، دار عالم الكتب، الرياض، تحقيق: هشام سمير البخاري.

٧- إبن كثير (أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير)، تفسير إبن كثير (تفسير القرآن العظيم)، ط٢، دار طيبة للنشر،١٤٢٠، ١٩٩٩.

فەرموودە:

٨- الألباني (محمد ناصر الدين)، إرواء الغليل في تخريج أحاديث منار السبيل، ط٢، المكتب الإسلامي، بيروت، ط١٤٠٥،١٩٨٥.

٩- الألباني (محمد ناصر الدين الألباني) صحيح الترغيب والترهيب، ط٥، مكتبة المعارف، الرياض.

١٠- الألباني (محمد ناصر الدين الألباني)، صحيحو ضعيف الجامع الصغيرو زيادته، المكتب الإسلامي، بيروت.

١١- البخاري (محمد بن إسماعيل)، صحيح البخاري (الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول اللهو سننه، أيامه)، ط١، دار طوق النجاة، تحقيق: محمد

زهير بن ناصر الناصر.

١٢- البيهقي (أحمد بن الحسين)، السنن الكبرى، ط١، الناشر مجلس دائرة المعارف النظامية، الهند، حيدر آباد، ١٣٤٤.

١٣- الترمذي (محمد بن عيسى الترمذي السلمي)، سنن الترمذي (الجامع الصحيح)، دار إحياء التراث العربي، بيروت، تحقيق: أحمد محمد شاكرو آخرون.

١٤- الحاكم (محمد بن عبدالله أبو عبدالله الحاكم)، المستدرك على الصحيحين، مع تعليقات الذهبي في التلخيص، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤١١،١٩٩٩٠، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا.

١٥- إبن حبان (محمد بن حبان بن أحمد)، صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان، ط٢، مؤسسة الرسالة، بيروت، ١٤١٤،١٩٩٣، تحقيق: شعيب الأرنؤوط.

١٦- إبن حجر العسقلاني، تلخيص الحبير في أحاديث الرافعي الكبير، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤١٩،١٩٨٩.

١٧- أبو داود (سليمان بن الأشعث)، سنن أبي داود، دار الفكر، بيروت، تحقيق: محمد محي الدين عبد الحميد.

١٨- فيصل بن عبد العزيز آل مبارك، بستان الاحبار مختصر نيل الاوطار.

١٩- إبن ماجة (محمد بن يزيد القزويني)، سنن إبن ماجة، دار الفكر، بيروت، تحقيق، تعليق محمد فؤاد عبد الباقي.

٢٠- مسلم (مسلم بن الحجاج)، صحيح مسلم، دار إحيار التراث العربي، بيروت، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي.

٢١- إبن الملقن (سراج الدين أبو حفص عمر بن علي بن أحمد الشافعي المصري)، البدر المنير في تخريج الأحاديث والأثار الواقعة في الشرح الكبير، ط١، دار الهجرة، الرياض، ١٤٢٥،٢٠٠٤، تحقيق: مصطفى أبو الغيطو آخرون.

٢٢- النسائي (أحمد بن شعيب)، سنن النسائي الكبرى، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤١١،١٩٩١، تحقيق: د.عبد الغفار سليمان البنداري ، سيد كسروي حسن.

ڕاڤەی فەرمووده:

٢٣- البغوي (الحسين بن مسعود البغوي)، شرح السنة، ط٢، المكتب الإسلامي، دمشق، تحقيق: شعيب الأرنؤوط، محمد زهير الشاويش.

٢٤- إبن حجر العسقلاني (أحمد بن علي بن حجر)، -فتح الباري شرح صحيح البخاري، دار المعرفة، بيروت، ط١٣٧٩.

٢٥- الصنعاني (محمد بن إسماعيل)، سبل السلام شرح بلوغ المرام، ط٤، مطبعة مصطفى البابي الحلبي، ١٣٧٩.

٢٦- عبد الرؤوف المناوي، فيض القدير شرح الجامع الصغير، ط١، المكتبة التجارية الكبرى، مصر، ١٣٥٦.

٢٧- القاضي عياض، إكمال المعلم شرح صحيح مسلم، الكتاب بدون ت ط.

٢٨- النووي (يحيي بن شرف النووي)، شرح النووي على صحيح مسلم (المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج)، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ط ١٣٩٢.

فیقهی حەنەفی:

٢٩- إبن عابدين (محمد أمين بن عمر)، حاشية إبن عابدين (رد المحتار على الدر المختار شرح تنوير الأبصار)، ط٢، دار الفكر، بيروت، ١٤١٢،١٩٩٢.

٣٠- عبد الغني الغنيمي، اللباب في شرح الكتاب، المكتبة العلمية، بيروت، تحقيق: محمد محيي الدين عبد الحميد.

٣١- العيني (محمود بن أحمد بن موسى)، البناية شرح الهداية، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤٢٠-٢٠٠٠.

٣٢- الكاساني (أبو بكر بن مسعود)، بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤٠٦،١٩٨٦.

٣٣- إبن مازة (محمود بن أحمد بن عبد العزيز)، المحيط البرهاني في الفقه النعماني، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤٢٤،٢٠٠٤، تحقيق: عبد الكريم سامي الجندي.

٣٤- إبن نجيم (زين الدين بن إبراهيم)، البحر الرائق شرح كنز الدقائق، ط٢، دار الكتاب الإسلامي، بيروت.

فیقهی مالیکی:

٣٥- الحطاب (محمد بن محمد)، تحرير الكلام في مسائل الإلتزام، ط١، دار الغرب الإسلامي، بيروت، ١٤٠٤،١٩٨٤، تحقيق: عبد السلام محمد الشريف.

٣٦- الحطاب (محمد بن محمد)، مواهب الجليل في شرح مختصر خليل، ط٣، دار الفكر، بيروت، ١٤١٢،١٩٩٢.

٣٧- الدسوقي (محمد بن أحمد بن عرفة)، حاشية الدسوقي على الشرح الكبير، دار الفكر، بيروت.

٣٨- إبن رشد (محمد بن أحمد بن رشد)، المقدمات الممهدات، ط١، دار الغرب الإسلامي، بيروت، ١٩٨٨، ١٤٠٨.

٣٩- الصاوي (أحمد بن محمد الخلوتي)، بلغة السالك لأقرب المسالك إلى مذهب الإمام مالك، دار المعارف/ بيروت.

٤٠- إبن عبد البر، الإستذكار، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤٢١،٢٠٠٠، تحقيق : سالم محمد، محمد علي.

٤١- إبن عبد البر (يوسف بن عبد الله بن محمد)، الكافي في فقه أهل المدينة، ط٢، مكتبة الرياض الحديثة، الرياض، ١٤٠٠،١٩٨٠، تحقيق: محمد محمد أحيد.

٤٢- العدوي (علي بن أحمد بن مكرم)، حاشية العدوي على شرح كفاية الطالب الرباني، دار الفكر، بيروت، ط١٤١٤،١٩٩٤، تحقيق: يوسف الشيخ محمد البقاعي.

٤٣- إبن عليش (محمد بن أحمد بن عليش)، منح الجليل شرح مختصر خليل، دار الفكر، ط١٤٠٩،١٩٨٩، بيروت.

٤٤- القرافي (أحمد بن إدريس الصنهاجي)، أنوار البروق فى أنواع الفروق، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١٤١٨،١٩٩٨، تحقيق خليل المنصور.

٤٥- القرافي (محمد بن أحمد بن محمد)، القوانين الفقهية.

٤٦- مالك (مالك بن أنس)، المدونة الكبرى، دار الكتب العلمية، بيروت،، تحقيق: زكريا عميرات.

فیقهی شافعی:

٤٧- إبن حجر الهيثمي (أحمد بن محمد بن علي)، الفتاوى الكبرى الفقهية على مذهب الإمام الشافعي، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤١٧،١٩٩٧.

٤٨- الخطيب الشربيني (محمد بن أحمد)، مغني المحتاج إلى معرفة معاني ألفاظ المنهاج، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤١٥،١٩٩٤.

٤٩- زكريا الأنصاري (زكريا بن محمد)، أسنى المطالب في شرح روض الطالب، دار الكتاب الإسلامي، بيروت.

٥٠- السبكي (عبد الوهاب بن علي ابن عبد الكافي)، الأشباه والنظائر، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١٤١١،١٩٩١.

٥١- الشافعي (محمد بن إدريس)، الأم، دار المعرفة، بيروت، ١٤١٠،١٩٩٠.

٥٢- الشيرازي (أبو اسحاق إبراهيم بن علي)، المهذب، دار الكتب العلمية، بيروت.

٥٣- الغزالي (محمد بن محمد الغزالي)، الوسيط في المذهب، ط١، دار السلام، القاهرة، ١٤١٧، تحقيق: أحمد محمود إبراهيم ، محمد محمد تامر.

٥٤- الغمراوي (محمد الزهري)، السراج الوهاج على متن المنهاج، دار المعرفة، بيروت.

٥٥- الماوردي (علي بن محمد بن محمد)، الحاوي الكبير، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت. ط١٤١٩،١٩٩٩، تحقيق: علي محمد معوض، عادل أحمد عبد الموجود.

فیقهی حەنبەلی:

٥٦- البهوتي (منصور بن يونس بن صلاح الدين)، كشاف القناع عن متن الإقناع، دار الكتب العلمية، بيروت.

٥٧- إبن تيمية (أحمد بن عبد الحليم)، الفتاوى الكبرى، ط١، ١٣٨٦، دار المعرفة، بيروت، تحقيق: حسنين محمد مخلوف.

٥٨- إبن تيمية، مجموع الفتاوى.

٥٩- الزركشي (بدر الدين محمد بن عبد الله)، المنثور في القواعد الفقهية، ط٢، زارة الأوقاف الكويتية، ١٤٠٥،١٩٨٥.

٦٠- السيوطي (مصطفى بن سعد بن عبده)، مطالب أولي النهى في شرح غاية

المنتهى، ط٢، المكتب الإسلامي، بيروت.

٦١- إبن قدامة (عبد الرحمن بن محمد)، الشرح الكبير على متن المقنع، دار الكتاب العربي، بيروت.

٦٢- إبن قدامة (عبد الله بن أحمد)، المغني، مكتبة القاهرة، ط١٣٨٨،١٩٦٨.

٦٣- إبن القيم (محمد بن أبي بكر ابن قيم الجوزية)، إعلام الموقعين عن رب العالمين، دراسةو تحقيق: طه عبد الرؤوف سعد، مكتبة الكليات الأزهرية، القاهرة، ط١٣٨٨هـ/١٩٦٨م.

٦٤- المرداوي (علي بن سليمان المرداوي)، الإنصاف في معرفة الراجح من الخلاف، دار إحياء التراث العربي، بيروت.

٦٥- إبن مفلح (إبراهيم بن محمد بن عبد الله)، المبدع في شرح المقنع، ط١، دار الكتب العلمية، ١٤١٨،١٩٩٧.

فيقهی ظاهری:

٦٦- إبن حزم (علي بن أحمد بن سعيد)، المحلى بالآثار، دار الفكر، بيروت، تحقيق: أحمد محمد شاكر.

فيقهی گشتی:

٦٧- توفيق إسماعيل الجيوسي، مخاطر الربا الإجتماعية، الإقتصادية.

٦٨- إبن تيمية (أحمد بن عبد الحليم)، إقتضاء الصراط المستقيم في مخالفة أصحاب الجحيم، ط٧، دار عالم الكتب، بيروت، ١٤١٩،١٩٩٩، تحقيق: ناصر عبد الكريم العقل.

٦٩- حسن عبد الله الأمين، الفوائد المصرفية والربا، الإتحاد الدولي للبنوك الإسلامية.

٧٠- الرئاسة العامة للبحوث العلمية والإفتاء، عبد العزيز بن باز، مجموع فتاوىو مقالات ابن باز.

٧١- الشاطبي (إبراهيم بن موسى بن محمد اللخمي)، الموافقات في أصول الشريعة، ط١، دار إبن عفان،١٩٩٩،١٤١٧، تحقيق: أبو عبيدة مشهور بن حسن آل سلمان.

٧٢- عبد العظيم جلال أبو زيد، فقه الربا.

٧٣- إبن القيم (محمد بن أبي بكر ابن قيم الجوزية)، زاد المعاد في هدي خير العباد، ط١٤، مؤسسة الرسالة- بيروت، مكتبة المنار الإسلامية- الكويت، تحقيق: شعيب الأرناؤوط - عبد القادر الأرناؤوط.

٧٣- محمد الجمال، موسوعة الإقتصاد الإسلامي، ط٢، دار الكتب المصرية.

٧٤- محمد بن صالح بن عثيمين، الشرح الممتع على زاد المستقنع، ط١، دار إبن الجوزي، ١٤٢٢.

٧٥- د. محمد عمر شابرا، نحو نظام نقدي عادل دراسة للنقود والمصارف والسياسة النقدية في ضوء الإسلام، دار البشير، عمان، ط١٩٩٠.

٧٦- المقريزي (أحمد بن علي بن عبد القادر)، رسائل المقريزي، ط١، دار الحديث، القاهرة، ١٤١٩.

٧٧- إبن المنذر (أبو بكر محمد بن إبراهيم)، الإشراف على مذاهب العلماء، ط١، مكتبة مكة الثقافية، رأس الخيمة، ١٤٢٥،٢٠٠٤، تحقيق: صغير أحمد الأنصاري.

٧٨- وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، الموسوعة الفقهية الكويتية، ط٢، دار السلاسل، الكويت،.

٧٩- إبن هبيرة (يحيى بن هُبَيْرَة بن محمد)، اختلاف الأئمة العلماء، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤٢٣،٢٠٠٢، تحقيق: السيد يوسف أحمد.

سەرچاوە هەمە جۆرەکان:

٨٠- سفر الخروج، الإصحاح ٢٢، الفقرة٢٤.

٨١- سفر اللاويين، الإصحاح ٢٥، فقرة ٣٥- ٣٧.

٨٢- عبد الله بن بيه (عضو المجلس الأوروربي للإفتاء والبحوث)، في بحث له بعنوان: الفرق بين الضرورة والحاجة تطبيقا على بعض أحوال الأقليات المسلمة.

٨٣- مجلة البحوث الإسلامية، ع ١٨، فتاوى اللجنة الدائمة للبحوث العلمية والإفتاء.

٨٤- مجلة البحوث الفقهية المعاصرة، خالد بن عبد الرحمن المشعل، بحث بعنوان: الفائدة والربا شبهاتو تبريرات معاصرة، ع٨٠، ص١٣-٢٣.

٨٥- مجلة المسلم المعاصر، د. محمود عارفو هبة، بحث بعنوان: نظريات الفائدة

(الربا) في الفكر الاقتصادي، ع٢٣.

٨٦- مجلة المنار، محمد رشيد رضا.

٨٧- مجلة مجمع الفقه الإسلامي.

٨٨- محمد بن صالح العثيمين، مجموعة أسئلة في بيعو شراء الذهب، موقع: http://madrasato-mohammed.com/outaymin/pg_061_0001.htm.

٨٩- موقع البيان الإقتصادي، د. محمد توفيق سماق، مقال بعنوان: رؤية صندوق النقد والبنك الدوليان بين التغريب والتدويل، تأريخ نشر المقال: ٣٠ أبريل ١٩٩٩.

٩٠- د. يوسف القرضاوي، فوائد البنوك هي الربا الحرام، مقدمة الكتاب. موقع الشيخ القرضاوي:

http://www.qaradawi.net/new/library2/287-2014-01-26-18-53-46/3750.

پێڕستی بابەتەکان

پێشەکی.. ٥

دەستپێك: چەند تێبینییەکی گشتی.................................... ١١

بەشی یەکەم: سیستەمی ئابووری ئیسلامی و سوو.................................. ١٣

١- بنەماکانی سیستەمی ئابووری ئیسلامی، تایبەتمەندییەکانی.............. ١٤

٢- پێناسەی (الربا) سوو:... ٢١

أ- پێناسەی سوو وەك زاراوەیەکی فیقهی............................... ٢٣

ب- پێناسەی سوو وەك زاراوەیەکی ئابووری.............................. ٢٥

بەشی دووەم: سوو لە مێژووی مرۆڤایەتی و ئایینە جیاوازەکاندا...................... ٢٧

١- سوو لەشارستانییەتە کۆنەکاندا.. ٢٨

٢- سوو لە ئاینی جولەکەدا.. ٢٩

٣- سوو لە ئاینی مەسیحیدا.. ٣١

٤- سوو لە سەردەمی نەفامی پێش ئیسلامدا................................. ٣٢

٥- قۆناغەکانی قەدەغەکردنی سوو لە ئیسلامدا.............................. ٣٤

٦- حوکمی سوو لە قورئاندا... ٣٨

٧- حوکمی سوو لە فەرموودەکانی سەرەوەردا................................. ٤٠

٨- هۆکارەکانی قەدەغەکردنی سوو لە ئیسلامدا............................. ٤٢

بەشی سێیەم: ئاڵۆزی بابەتی سوو و جۆرەکانی.. ٤٧

١- ئاڵۆزی بابەتی سوو و وردەکارییەکانی..................................... ٤٨

٢- جۆرەکانی سوو... ٥٠

٣- پێناسەی قەرز.. ٥٠

٤- بیرۆکەی قەرز بەپێی بنەما شەرعییەکان.................................. ٥٢

٥- حوکمی قەرز... ٥٤

٦- مەرجەکانی قەرزی شەرعی.. ٥٥
٧- پێناسەی سووی قەرز.. ٥٩
بەشی چوارەم: گەڕاندنەوەی قەرز و حوکمی فرۆشتن بەگۆژمە........................ ٦٤
١- گەڕاندنەوەی قەرز بەهاوشێوەی قەرزەکە دەبێت ٦٥
٢- ڕێکەوتن لەسەر گەڕاندنەوەی قەرز بە دراوێکی تر........................... ٦٨
٣- لە کارکەوتنی دراوێکی یاسایی.. ٧١
٤- حوکمی کڕینو فرۆشتن بە قەرزو بە گۆژمە بەپارەی زیاتر............. ٧٣
٥- مەرجەکانی کڕینو فرۆشتن بە قەرزو بە گۆژمە.............................. ٧٦
بەشی پێنجەم: زیاد خستنە سەر قەرز و قەرزەکانی حکومەت........................ ٨٠
١-وەرگرتنەوەی خەرجییەکانی قەرز.. ٨١
٢- زیاد خستنە سەر قەرز، لە کاتی دواکەوتنی گەڕانەوەیدا..................... ٨٢
٣-وەرگرتنەوەی قەرەبووی زیانەکانی قەرز.. ٨٦
٤- حوکمی ئەو گرێبەستانەی کە سوویان تێدایە....................................... ٨٩
٥- قەرزەکانی حکومەتو گرفتە شەرعییەکانی.. ٩٢
بەشی شەشەم: قەرزەکانی حکومەت و حوکمی سوو لە حاڵەتی ناچاریدا............ ٩٧
١- قەرزی کشتوکاڵی.. ٩٨
٢- قەرزی گەشتوگوزاری.. ٩٩
٣- قەرزی پیشەسازی.. ١٠١
٤-وەرگرتنی قەرز بەسوو بۆ حاڵەتی ناچاری (ضرورة)........................... ١٠٢
٥- سەرچاوەی بنەمای ناچاری حەرام حەڵاڵ دەکات................................ ١٠٣
٦- بۆچوونی زانایان دەربارەی حاڵەتی ناچاری (ضرورة)........................ ١٠٥
١- مەرجەکانی حاڵەتی ناچاری.. ١٠٧
٢- جیاوازییەکانی نێوان حاڵەتی ناچاری (ضرورة)و پێویستی (حاجة)....... ١١٣
بەشی حەوتەم: مامەڵە بانکییەکان.. ١١٥
١- بارمتەنامە (خطاب الضمان).. ١١٦
٢- بنەماکانی بارمتەنامە (خطاب الضمان).. ١١٦
٣- جۆرەکانی بارمتەنامە (خطاب الضمان) لە ڕووی کاتەوە..................... ١١٧

٤- جۆرەکانی بارمتەنامە لە ڕووی بوونی هەبوو (رصید)ەوە............... ١١٧
٥- حوکمی بارمتەنامە (خطاب الضمان)و مەرجەکانی........................ ١١٨
٦- ئەژماری پاشەکەوت (حساب التوفیر، جاری مدین).......................... ١٢٢
٧- ئەژماری ڕەوان (الحساب الجاري).. ١٢٣
بەشی هەشتەم: کاغەزە بازرگانییەکان.. ١٢٦
١- کۆمپیالە (الکمبیالات، السند الامر)... ١٢٧
٢- پێدانی کۆمپیالە بەسوو.. ١٢٧
٣- شکاندنەوەی کۆمپیالە (حسم أو خصم الکمبیالة).............................. ١٢٨
٤- حوکمی شکاندنەوەی کۆمپیالە بە دراو.. ١٢٨
٥- ڕێگە چارەی شەرعی بۆ شکاندنەوەی کۆمپیالە. ١٣٠
٦- چەك (الشیك، الصك).. ١٣٢
٧- هەواڵە بازرگانییەکان (الحوالات التجاریة).. ١٣٥
٨- فرۆشتنی قەواڵەکان (بیع السندات).. ١٣٦
٩- فرۆشتنی پشکەکان (بیع الاسهم).. ١٣٩
١٠- جیاوازییەکانی نێوان فرۆشتنی پشكو قەواڵە.................................... ١٤٠
بەشی نۆیەم: ڕێکارە شەرعییەکان بۆ خۆ پاراستن لەسوو..................... ١٤٢
١- فرۆشتنەوە لەسەر مایەو بە قازانج (بیع المرابحة)............................ ١٤٣
٢- هاوبەشیبوون بە پارەی لایەنێکو کاری لایەنەکەی تر (المضاربە)..... ١٥٠
٣- بەکرددان (الإستصناع).. ١٥٤
٤- بەقەرز کڕین بەگران، بەحازر فرۆشتنەوە، بەنرخێکی کەمتر.............. ١٥٨
بەشی دەیەم: ڕێکارە شەرعییەکان بۆ خۆپاراستن لە سوو..................... ١٦١
١- فرۆشتنی پێشوەخت (بیع السلم)... ١٦٢
٢- هاوبەشیبوون بە پارەو کاری هاوبەش (المشارکة)............................ ١٧٠
٣- بە کرێدان لەگەڵ بەڵێنی پێفرۆشتن، یان پێبەخشین........................ ١٧٤
بەشی یازدەیەم: سووی کڕینو فرۆشتن.. ١٧٧
١- پێناسەی سووی کڕینو فرۆشتنو جۆرەکانی...................................... ١٧٨
٢- بەڵگە شەرعییەکان لەسەر حەرامی سووی کڕینو فرۆشتن..................... ١٧٩

٣- چەند بنەمایەك دەربارەی سووی کڕینو فرۆشتن.............................. ١٨٢
بەشی دوازدەیەم: ئەو شتانەی سوویان تێدا دروست دەبێت.......................... ١٨٧
١- ئەو شتانەی سوو، یان تێدا دروست دەبێت................................... ١٨٨
٢- سووی دراوە کاغەزییەکان.. ١٩٣
بەشی سیازدەیەم: سووی خشڵی ئاڵتونو زیوو و دواکەوتنی یەکێك لە کاڵاکان.... ٢٠٣
١- سووی خشڵی ئاڵتونو زیو.. ٢٠٤
٢- سووی دواکەوتنی یەکێك لە کاڵاکان... ٢١٤
بەشی چواردەیەم: پرسیارو وەڵام... ٢١٩
کۆتایی.. ٢٤٧
پێڕستی سەرچاوەکان.. ٢٥٤
پێڕستی بابەتەکان.. ٢٦٢